

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΓΡΑΦΟΥΝ:

ΡΕΝΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

ΜΕΛΕΤΗΣ ΜΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΤΑΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ

ΣΠΥΡΟΣ ΚΟΥΤΡΟΥΛΗΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΕΜΠΟΥΚΑΣ

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΠΑΛΗΟΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΚΙΩΤΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΛΙΑΟΥΤΑΚΗΣ

ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΚΡΗΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

- : «Κοινωνιολογική» αντίληψη του Λόγου στον Ηράκλειτο
- : Ελληνικά
- : Χιούμορ και Ακαδημαϊκή ζωή
- : Μη καπιταλιστικοί παράμετροι στη διαδικασία συγκρότησης του ελληνικού κράτους
- : Ελληνικότητα - Δύση:
Σύγχρονες διαστάσεις μιας προβληματικής σχέσης
- : Κοινωνική στατική και δυναμική
- : Ελληνική εκπαίδευση και διαδικασίες κοινωνικής επιλογής
- : Επικοινωνία: Προϋπόθεση και όρος για μια κοινωνία πιο αληθινή
- : Ο ρόλος του ποδοσφαίρου στη σύγχρονη κοινωνία
- : Εν Αρχή: Ο Λόγος περί Ιδεολογίας
- : Σύγχρονα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και η παραγόμενη κουλτούρα

**ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΜΕ ΤΟΝ ΑΝΔΡΕΑ ΛΕΝΤΑΚΗ:
Διαστάσεις και προοπτικές του σύγχρονου ελληνισμού**

Δρχ. 350

ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 1988 • ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

3

Οκυριός στόχος του έργου αυτού είναι διπλός: πρώτα να προβεί στην «αναπαράσταση» και αξιολόγηση της ελληνικής πολιτικής ή —ακριβέστερα— των σημαντικότερων πολιτικών προθέσεων και ενεργειών όλων των ελληνικών παραγόντων που, στη διάρκεια της Κατοχής, έπαιξαν ένα «ρόλο», αδιάφορα ποιόν και έπειτα να διελευκάνει την πολιτική απέναντι στην Ελλάδα όλων των ενδιαφερομένων ξένων δυνάμεων, κυρίως, βέβαια, των «ηγέτιδων δυνάμεων», Μ. Βρετανίας και Γερμανίας. Εδώ αναπόφευκτα, υπεισέρχεται και εξετάζεται επίσης το ερώτημα όπου αφορά το βαθμό αποδοχής αυτής της σχέσης εξάρτησης από μεγάλο μέρος του «πολιτικού κόσμου» και από άλλες οργανωμένες ομάδες.

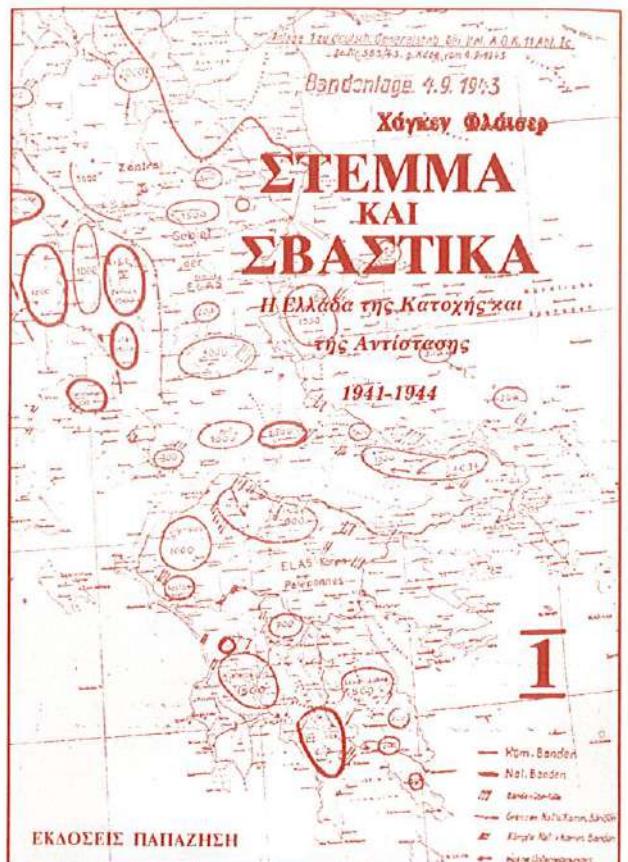
Ιδιαίτερα επίπονη ήταν η προσπάθεια του συγγραφέα για αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας στις σχέσεις αυτές, δεδομένης της διάχυτης τάσης να χαρακτηριστούν, στην καθημερινή πολιτική αντιπαράθεση, οι εκάστοτε Έλληνες αντίπαλοι «αντεθνικά όργανα ξένων συμφερόντων» (Ιντέλλιτζενς, Γκεστάπο, Πανσλαβισμού κλπ), με τις γνωστές μοιραίες εμφυλιοπολεμικές συνέπειες.

Από την άλλη πλευρά, ιδιαίτερη προσοχή αποδίδεται στο διπλό αγώνα των Ελλήνων: στην πάλη ολόκληρου σχεδόν του λαού εναντίον των ξένων κατακτητών (**Σβάστικα**), καθώς και στην έντονη αντίθεση της μεγάλης πλειοψηφίας κατά του Γεωργίου Β' ως ενσαρκωτή ενός —μέχρι την «αλλαγή φρουράς» των καταπιεστών, τον Απρίλιο 1941— μισητού δικτατορικού καθεστώτος (**Στέμμα**). Οι μαχητικές αυτές κινήσεις για εθνική (μόνο) απελευθέρωση, για (ταυτόχρονη) κοινωνική απελευθέρωση ή απλώς για αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και ελεύθερη επιλογή πολιτεύματος, (καθώς και οι εκάστοτε αντιλήψεις για το αν έπρεπε να δοθεί προτεραιότητα σ' έναν από τους στόχους αυτούς) συχνά επικαλύπτονταν, ενώ άλλες φορές η μία τάση μείωνε ή ακόμη αναχαίτιζε την άλλη.

Η σύγχυση, η αντιφατικότητα και οι σκόπιμες ή μη σχηματοποιήσεις που επικρατούσαν στη σχετική βιβλιογραφία, καθιστούσαν αναγκαίο να εντοπιστούν νέες και «άφθαρτες» πηγές κάθε δυνατής προέλευσης —κάτι που προηγουμένως είχε παραμεληθεί. Έτσι, για τη μελέτη αυτή αξιολογήθηκαν, εκτός από τις προσιές ελληνικές πηγές, τα γερμανικά, βρετανικά και αμερικανικά αρχεία. Πολύ από το υλικό αυτό, (από επισημειώσεις και ιδιωτικές συλλογές), έρχεται για πρώτη φορά στο φως της δημοσιότητας. Το ίδιο ισχύει και για τα «ουδέτερα» αρχεία της Σουηδίας και της Δανίας, που παρέχουν στη συγγραφική προσέγγιση μια πρόσθετη διάσταση.

Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε όλο το φάσμα όχι μόνον των μεταπολεμικών δημοσιευμάτων, αλλά και του αντιστασιακού και του «νόμιμου» Τύπου της εποχής. Αξιολογήθηκαν επίσης, μετά από προσωπική επαφή, τα γραπτά και προφορικά ενθυμήματα πολλών πρωταγωνιστών της κατοχής και της αντίστασης —τρεις από αυτούς προλογίζουν άλλωστε το βιβλίο, προσφέροντας ταυτόχρονα μια δική τους συμπυκνωμένη θεώρηση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα: Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ο Τάσος Λευτερίας (Βαγγέλης Παπαδάκης), ο καπετάνιος της θρυλικής 13ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, και ο Γερμανός πρεσβευτής Γκ. Άλτενμπουργκ. Την ίδια προέλευση, εν μέρει, έχουν και οι σπάνιες και συχνά αδημοσίευτες φωτογραφίες που εμπλουτίζουν το βιβλίο.

Ο παρών αυτοτελής τόμος, είναι ο πρώτος ενός τρίτομου έργου και καλύπτει την περίοδο ως τον Σεπτέμβρη του '43.

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Η επικαιρότητα, με την ευρεία έννοια του όρου, με την έννοια των μεγάλων ρευμάτων που διατρέχουν το Σήμερα της ίδιας μας της ύπαρξης, είναι για κάθε επιστήμη συνεχές καθήκον και ύψιστη προσφορά προς την κοινωνία που την παράγει και τη συντηρεί. Έτσι, άλλωστε, δικαιώνεται η επιστημονική σκέψη: όταν προσφέρει ουσιαστικά στον ανθρώπινο περίγυρό της.

Η Κοινωνιολογία - και ολόκληρη η κοινωνική σκέψη - έχει παράδοση δύο σχεδόν αιώνων μαχητικής, ριζοσπαστικής και απελευθερωτικής για τον ανθρώπο πνευματικής δραστηριότητας.

Είναι επιστήμη γενικά μαχητική, γιατί γεννήθηκε και εξελίχθηκε με αιτία και αφορμή τα οξύτατα κοινωνικά προβλήματα που γέννησε η Βιομηχανική Επανάσταση. Οι διανοούμενοι αισθάνθηκαν ότι δεν μπορούσαν να παρακολουθούν ψυχρά, όπως οι ιστορικοί, ούτε να καταμετρούν, όπως οι οικονομολόγοι, ούτε να φάχνουν για τις βαθύτερες μεταφυσικές ριζές του το φαινόμενο, όπως οι φιλόσοφοι. Έγιναν λοιπόν Κοινωνιολόγοι.

Είναι επιστήμη σαφέστατα ριζοσπαστική, γιατί η κοινωνική ενασχόληση με κάθε πρόβλημα - και το πιο μικρό - οδηγεί τον παρατηρητή στη γενική ρίζα όλων των προβλημάτων που διέπουν την κοινωνική μας ζωή, και αυτή είναι ολόκληρη η συγκεκριμένη διάρθρωση της υφιστάμενης κοινωνίας. Άρα η θεραπεία των επί μέρους προβλημάτων δεν μπορεί να επιτευχθεί οριστικά παρά με την επέμβαση στην ίδια την κοινωνική τους μήτρα.

Είναι επιστήμη απελευθερωτική, γιατί ο σκοπός της είναι - απ' όποια σκοπιά κι αν το δει κανείς - να δημιουργήσει για τον 'Ανθρωπο τις προϋποθέσεις να ολοκληρωθεί, με την πνευματική ανάπτυξη ή με την οικονομική αυτοδυναμία για να αποκτήσει την ηθική αυτονόμηση και την αυτοσυνείδηση.

Εύκολα μπορεί η ριζοσπαστική και απελευθερωτική μαχητικότητα της Κοινωνιολογίας να παρεξηγηθεί και να εκληφθεί ως υπαγωγή της σε τρέχουσες πολιτικές σκοπιμότητες. Όμως, σε μία ανεξάρτητη και ελευθερόφρονα επιστήμη είναι οι πολιτικές σκοπιμότητες που υπάγονται σ' αυτή κι όχι το αντίθετο. Μία θαρραλέα επιστήμη γίνεται σημείο αναφοράς, στοιχείο δικαιώσης ή απόρριψης και αφετηρία ή τέλος κάθε πολιτικής ενέργειας. Παραμένει αλώβητη από περιστασιακές μικροπολιτικές δραστηριότητες και προσωπικές φιλοδοξίες και υψώνεται στο βάθρο της επιστημονικής αμεροληφίας, απ' όπου η δυνατή και καθαρή φωνής της στηλιτεύει και συμβουλεύει, απορρίπτει και προωθεί, αποτρέπει και εμπνέει.

Η διαυγής, έντιμη και συνεπής κοινωνική επιστήμη γίνεται Σχολή, απ' όπου οι παράγοντες της δράσης αντλούν οράματα και προσανατολισμούς, τόσο γενικούς, ώστε να τους υλοποιούν σύμφωνα με την προσωπική πολιτική τους ιδιοσυγκρασία και τόσο συγκεκριμένους, όσο το ιδανικό μιας ανθρωποκεντρικής και απελευθερωτικής κοινωνίας επιτάσσει.

Αυτή είναι η μόνη αυθεντικά επιστημονική στάση του κοινωνικού στοχασμού. Η μόνη ποιοτική του συνεισφορά. Η μόνη υψηλή του λειτουργία. Είναι η οδός που περνάει ανάμεσα στη δήθεν αντικειμενικότητα μιας «επιστήμης» που δεν τολμά να πει την αλήθεια και στην ψηφοθηρική χρησιμοποίηση των Ιδεών. Ο καθαρός νους δεν χρειάζεται να ισορροπήσει, για να σταθεί συνεπής και ορθός σ' αυτή την γραμμή: αυτή είναι η φυσική θέση της αληθινής Κοινωνικής Επιστήμης.

ΙΑΝΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ·ΕΚΔΟΣΕΙΣ·ΓΚΑΛΕΡΙ

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΣΑΣ ΠΡΟΤΕΙΝΟΥΜΕ

Γ. ΞΑΝΘΟΥΛΗΣ:

Το πεθαμένο λικέρ

Ε. ΦΑΚΙΝΟΥ:

Η μεγάλη πράσινη

Μ. ΠΟΛΕΝΑΚΗ: Λου

Β. ΡΑΤΣΗ:

Η ανάλυση του χαρακτήρα

Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ:

Τα φώτα, «είπε»

Π. ΧΑΝΤΚΕ:

Η ώρα της αληθινής αίσθησης

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΕΡΩΤΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ

NEA KOINONIOLOGIA

3

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΦΩΤΙΝΟΠΩΡΟ 1988

ΔΡΧ. 350

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ — ΝΙΚΗΤΑΡΑ 2 ΤΗΛ. 3622496

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ:

Μελέτης Η. Μελετόπουλος
Καλλιγά 5, Φιλοθέη, 152 37 Αθήνα
Τηλ.: 68.12.723-68.11.664

Γιάννης Σ. Σακιώτης
Αγ. Γερασίμου 2, Ζωγράφου, 157 71 Αθήνα
Τηλ.: 77.54.621

ΣΥΝΤΑΞΗ:

Σπύρος Κουτρούλης
Βασίλης Λεμπούκας
Σπύρος Μακρής

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Κώστας Βεργόπουλος
Θανάσης Διαμαντόπουλος
Βασίλης Καραποστόλης
Α.Ι.Δ. Μεταξάς
Νίκος Μουζέλης
Αδαμάντιος Πεπελάσης
Κωνσταντίνος Τσουκαλάς

Φωτοστοιχοθεσία - επιμέλεια - φωτογράφιση - μοντάζ
Ν. Μαυρομάτης & Σια ΕΠΕ, Μάγερ 11, 104 38 Αθήνα
Τηλ. 5225479, 5221479, 5244555

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΚΑΛΛΙΓΑ 5, ΦΙΛΟΘΕΗ 152 37, ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Από τη διεύθυνση	1
Ρένος Κοινωνιολογική αντίληψη του Λόγου στον Ηράκλειον	4
Συνέντευξη με τον Ανδρέα Λεντάκη	7
Μελέτης Μελετόπουλος: Ελληνικά	10
Πέτρος Τατσόπουλος: Χιούμορ και Ακαδημαϊκή ζωή	13
Βασιλική Γεωργιάδου: «Μη-Καπιταλιστικοί» παράμετροι στη διαδικασία συγκρότησης του ελληνικού κράτους	15
Σπύρος Κουτρούλης: Ελληνικότητα — Δύση: Σύγχρονες διαστάσεις μιας προβληματικής σχέσης	27
Βασίλης Λεμπούκας: Κοινωνική στατική και δυναμική	34
Ζαχαρίας Παληός: Ελληνική εκπαίδευση και διαδικασίες κοινωνικής επιλογής	36
Γιάννης Σακιώτης: Επικοινωνία: Προϋπόθεση και όρος για μια κοινωνία πιο αληθινή	40
Γιάννης Χλιαστάκης: Ο ρόλος του ποδοσφαιρού στη σύγχρονη κοινωνία	42
Σπύρος Μακρής: Εν αρχή: Ο Λόγος περί Ιδεολογίας	48
Κώστας Κόκκινος: Σύγχρονα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και η παραγόμενη κουλτούρα	52
Βιβλιοκριτική	67
Άρδην: Η κατάκτηση του διαστήματος και τα νέα δεδομένα	72
Διακαώς: Αρχαίο πνεύμα: Κληρονομιά για έναν πολιτισμό ανύπαρκτο.	

Η Νέα Κοινωνιολογία κυκλοφορεί κάθε τρεις μήνες στα βιβλιοπωλεία και στα περίπτερα — αποστέλλεται κατ' οίκον στους συνδρομητές — Τιμή τεύχους 350 δρχ. — Τιμή συνδρομής 1.400 δρχ.: Ιδρύματα, Οργανισμοί 2.000.

Η Νέα Κοινωνιολογία δέχεται άρθρα, επιστολές κ.λπ. — Οι δημοσιευμένες απόφεις εκφράζουν μόνον τους συγγραφείς τους, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι γι' αυτές — τα ανώνυμα άρθρα και οι μόνιμες στήλες γράφονται από την σύνταξη του περιοδικού και εκφράζουν την γνώμη τους — χειρόγραφα δεν επιστρέφονται — Απαγορεύεται η αναδημοσίευση της ύλης ή μέρους της χωρίς την άδεια της διεύθυνσης.

PENOΣ

«Κοινωνιολογική» ἀντίληψη τοῦ Λόγου στὸν Ἡράκλειτο

Τὸ ἀπόσπασμα D2¹ τοῦ Ἡράκλειτου, ἀπ' τὸ Σέξτο Ἐμπειρικό, *Πρὸς μαθηματικούς*, VII, 133:
 δεῖ ἔπεσθαι τῷ <ξυνῷ, τουτέστι τῷ> κοινῷ· ξυ- | πρέπει νάκολου θῆται τὸ κοινό[]·
 νὸς γάρ δὲ κοινός. τοῦ λόγου δὲόντος ξυνοῦ... | κ' ἐνῷ κοινός εἶν' δὲ λόγος...

σὲ συνάρτησῃ μὲ τὸ D113², ἀπ' τὸ Στοβαῖο, Ἀνθολόγιον, I, 179:

ξυγόν ἐστι πᾶσι τὸ φρονέειν | κοινή σ' ὅλους ἡ νόηση

¹⁰ καὶ μὲ τὸ D89, ἀπ' τὸν Πλούταρχο, *Περὶ δεισιδαιμονίας*, 3, 166c:

τοῖς ἐγρηγορόσιν ἔνα καὶ κοινὸν κό-
σμον εἶναι, τῶν δὲ κοιμωμένων ἕκαστον εἰς
ἴδιου ἀποστρέφεσθαι,
γιὰ τοὺς ξυπνητούς ἔνας καὶ κοινός
εἶν ὁ κόσμος, ἐνῷ ὅταν κοιμόμαστε παραδίνε-
ται ὁ καθένας σὲ δικό του κόσμο,

³ Επειδή τοῦ λόγου προφανῶς σημαίνει, καθὼς προκύπτει κι ἀπ' ἄλλ' ἀποσπάσματα.³⁾

1. Τὸ D : H.Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 10^η ἔκδ., φωτοτύπωση τῆς 6^{ης} (τοῦ W. Kranz), Βερολίνο 1961. Τὰ ἀποσπάσματα ἔχουν τὴν ἀριθμησην τοῦ Diels, ἀπ' ὅπου καὶ τὰ κείμενα, μὲ τὶς γραφές του (ἀραιά: τὰ θεωρούμενα αὐθεντικά).

τοῦ Ἡράκλειτου), γιατί εἰναι ή πιο πρωτηγή στο ευρύτερο χώρο και φιλοσοφική σημασία της φύσης (Kirk, 1954).

³ Παρά την ἀπόκτηση του West, ποὺ ἀνατίθεται στην M. Marcovich, *Eraclito Frammenti*, Φλωρεντία, 1978, σ. 3, ὥπος. 1.

3. Ήπειρά της άποψης του West, που ανατέλει στην Μακεδονία, Εργασία Σταύρου Καραϊβαζή.

γιὰ) κοινωνικές μας ἀνάγκες, συνεννόησής μας, τὸ πῆζει (παγίως ἔχειν), τὸ παγώνει, τὸ κάνει ἀπό γίγνεσθαι ἀέναο εἶναι (κι ἀς μή ρωτάει πάλι κανένας Σταγιρίτης, ποῦ πάει τάχα τὸ «ἀέναο», στὸ γίγνεσθαι ἡ στὸ εἶναι; ἀφοῦ τὸ ξέρει δὲ τετραπέρατος πῶς καὶ στὰ δύο!)

‘Ο λόγος, λοιπόν, γιὰ τὸν Ἡράκλειτο, φαίνεται νάναι μέσο — ἄρα καὶ παράγωγο; — κοινωνικό, κώδικας συνεννόησης στὴν ἐν κοινῷ ζωῇ, διὸ καὶ κοινός σ' ὅλους, δργανο πρόσφορο γιὰ τὴν ἐπικοινωνία. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ μπερξονικὴ διάνοια, ἡ Ratio, ποὺ μορφώθηκε ἀπ' τὴν πράξη καὶ γιὰ τὴν πράξη, ἐνῶ ἡ διαπιστούμενη ἀκαταληλότητά του σὰν «μόνου» δργάνου ἡ μέσου γιὰ τὴ σκέψη, γιὰ τὴν ἀνίχνευση τοῦ κόσμου ὡς καθεαυτοῦ, γιὰ τὴ γνώση τοῦ πῶς ἔχει πράγματι δὲ κόσμος, μοιάζει ν' ἀνάγεται — δπως πολὺ πιὸ πρωθημένα βέβαια τὸ ισχυρίζεται δὲ πλωτινικὸς (κ' ἔμμεσα πλατωνικός, κι ἀπώτατα ἡρακλείτειος) Μπέρξον — σ' αὐτὸ ἴσα-ἴσα: δτ' εἶναι δργανο ἐτερογενές, ποὺ συγκροτήθηκε γι' ἄλλη χρήση, ἐν κοινωνίᾳ.

Κατὰ τοῦτο ἄρα ὁ Ἡράκλειτος εἶναι τέκνο τοῦ καιροῦ του, ὃπου ὁ Μῦθος σπάει κι ὁ ρασιοναλιστικὸς Λόγος ἀναδύεται σιγά-σιγά καὶ γιγαντώνεται μὲς στὶς ἀγορὲς τῶν ιωνικῶν πρῶτα καὶ τῶν ἑλλαδικῶν ἐν συνεχείᾳ πόλεων, ὅπου σὲ λίγο θ' ἀκμάζῃ ἡ τυραννία κ' ἡ δημοκρατία — καθεστῶτα κατεξοχὴν ρασιοναλιστικά, λογοκρατούμενα —, θ' ἀνθίζῃ ἡ ρητορική, ἐνῶ ἡ τραγωδία ὅλο καὶ θὰ διερευνᾷ, θὰ διυλίζῃ, θὰ ἐκλογικεύῃ, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει, τὶς θρυλικὲς παραδόσεις, θὰ κονιορτοποιῇ, θὰ ἀμμοποιῇ, σ' ὅλο κ' εὐρύτερες κοινωνίες, τὰ ἔμπνευστικὰ ἵνδαλματα καὶ σύμβολα τοῦ ἄλλοτε ἡρωικοῦ, τοῦ καταβολικοῦ νὰ ποῦμε καλύτερα, κόσμου.

‘Η ρητορική, ναί. ‘Η δημοκρατία, βέβαια. Μέσα σ' ὅλο καὶ πιὸ αὐτοσυνείδητες, ὅλο καὶ πιὸ διαφωτιζόμενες λογικὰ καὶ ρεαλιστικὰ περὶ πάντων πολιτεῖες. Πολιτεῖες ἀσφαλῶς. Καὶ πρὸς αὐτὲς τὸ κοινὸν δργανον - τὸ ἀριστοτελικὸ ἐντέλειο Organum, κι ὡς σήμερα!.. Πλὴν οἱ πολιτεῖες δέν εἶναι δὲ κόσμος. Τὸ γίγνεσθαι δέν πολιτεύεται, δέν τυραννιέται — ἀπὸ τίποτα — δπως καὶ δέν δημοκρατεῖται, ἀφοῦ καὶ δέν κοινωνικεύεται μὲ κανέναν τρόπο (αὐτὸ προσπάθησαν πάντα οἱ θρησκεῖες, τὰ δόγματα, οἱ θεῖσμοὶ κ' ὑπερβατισμοί, ὅλ' οἱ φανατισμοὶ κ' οἱ ὄποιοι ποτὲ ισμοί, μὰ δέν τὸ κατάφεραν), γιατὶ μόνο στὸν καθένα χωριστά καὶ προσωπικώτατα δίνεται, μέσω μιᾶς σκέψεως ἐντελῶς δικῆς του, μιᾶς ἀγχιβασίας λέει ὁ Ἡράκλειτος, μαντευτικῆς, ποιητικῆς, ἐνορατικῆς λέει ὁ Πλωτῖνος, διαισθητικῆς μεταφράζει δὲ Μπέρξον, μιᾶς μέθεξης, ποὺ σωστὰ (μὰ καὶ τόσο ἡρακλείτεια) ισχυρίζεται δὲ Πλάτων (κι ἀς ἐπιμένει νὰ προβάλλεται σὰν ἀνθηρακλείτειος, παρά ποὺ ἀπ' τὸν Ἐφέσιο πρωτίστως προκύπτει ἡ τὰ πάντα διορῶσα, διαθεωμένη καὶ μαζὶ διαθεόμενη, μετέχουσα ριζικά τοῦ κόσμου σκέψη του).

‘Απὸ πλευρᾶς κοινωνιολογικῆς λοιπόν, θὰ μπορούσαμε νὰ καταλήξουμε, περίπου, χωρίς μεγάλους φόβους πλάνης, πῶς ὁ Ἡράκλειτος πρῶτος στὴν ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη διαγιγνώσκει — ἡ, ἔστω: ὑποψιάζεται — τὸν βασικὰ κοινωνικὸ χαρακτῆρα τοῦ λόγου, σὰν διανοητικοῦ κ' ἐπικοινωνιακοῦ δργάνου γιὰ τὴν ἐν κοινῷ ζωῇ καὶ πράξη, ἐνῶ συνάμα κρίσιμα δυσπίστει στὴ δυνατότητά του ν' ἀποτελῇ μόνος δργανο γιὰ τὴν ἀγχιβασία πρὸς τὸν κόσμο, γιὰ τὴ γνώση ἀπώτερα τοῦ γίγνεσθαι.

4. Άναφορὰ στὴ γνωστὴ ἀριστοτελικὴ μομφὴ (*Ρητορική*, Γ' 5, 1407b, 11) κατὰ τοῦ λόγου τοῦ Ἡράκλειτου, γιὰ τὸ ἀσύνδετο καὶ τὴν ἀστιξία, ποὺ ἀποτελοῦν ὅμως τὸ διό πο τοῦ Σκοτεινοῦ, μέσο — καὶ προσωπικὸ του «έφεύρημα» θάλεγα (έφόσον θὰ δεχόταν κανεὶς πῶς ὁ ἴδιος ἔγραψε τὸ φερόμενο σὰ σύγγραμμά του) — γιὰ νὰ ρευστοποιῇ τὸν ριζικὰ ποιητικό του λόγο, νὰ τὸν ξεπαγώνῃ, νὰ τὸν ἐλαστικοποιῇ, νὰ τὸν κάνῃ πλαστικόν, ὥστε νὰ ὑπηρετῇ πρόσφορα τὴ διαλεκτικὴ οὐσία τοῦ γίγνεσθαι, ποὺ κυνηγάει διαρκῶς νὰ πιάσῃ στὰ πράγματα καὶ νὰ ἐκφράσῃ ὄμοποια (στὴν ἴδια ποιότητα), ἔτσι ποὺ τὸ λέγειν νὰ μὴν προδίνῃ τὴ φύση τοῦ λεγόμενου του, ποὺ εἶν ὁ δεῖ γινόμενος κόσμος, τὸ δεῖ ἀπτόμενον-σβεννύμενον πῦρ, ὁ κεραυνός καὶ σπινθῆρ τοῦ δεῖ παιζοντος παιδός αἰῶνος [*ἡ σανσκριτικὴ ρίζα αἱ σημαίνει φωτιά* (καὶ προσέξτε τὰ τέσσερα αἱ στὴ φράση τοῦ αἰῶνος)], διαρκῶς ὅντος τε καὶ μὴ ὅντος τ' ἐν ταυτῷ δι, τι λέγεται καὶ παρίσταται στατικεύμενο ἀπ' τὸν τυπικὰ «λογικὸ» κοινὸ λόγο — αὐτὸν ποὺ ἀποκλειστικά χρησιμοποιεῖ κ' ἔκτιμῷ δὲ Σταγιρίτης (κι δλ' ἡ νοησιοκρατικὴ σχολή του), καθιστῶντας καὶ θεμελιακή του ἀρχὴ ἀκόμα, στὴν ἐπιστήμη του τῆς τυπικῆς λογικῆς, τὴν τῆς μὴ ἀντιφάσεως, δηλαδὴ τὸ εὐθέως ἀντιστρατεύμενο τὴ σκέψη καὶ τὸ λόγο, τὸ κυριώτατο ποιοῦν δργανον τοῦ Ἡράκλειτου! Κατανοητή λοιπὸν ἡ ἀντίθεση τοῦ Ἀριστοτέλη, κατεξοχὴν ρασιοναλιστῆ — πάνω στὴ γραμμὴ τοῦ μεγάλου πρώτου διδάξαντος ἐξεάτη ἀντίπαλου τῆς Διαλεκτικῆς ἐγένει, τοῦ Παρμενίδη· δχι «ἔντιμη» ὅμως ἡ ὑποκριτικὴ αὐτὴ ἐπίκριση τοῦ ἐνάντιου λόγου, κ' ἡ προβολὴ του μάλιστα σὰν παραδείγματος πρὸς ἀποφυγῆν! Ο Σταγιρίτης — τετραπέρατος, βέβαια, δὲ μεγαλοφυής! — δέν νοεῖται πῶς τάχα «δέν ἀντιλαμβάνεται» τὸ ἐμπρόθετο ἴσα-ἴσα τῶν πολυδύναμων

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Η Ν.Κ. συνεχίζει σ' αυτό το τεύχος τη σειρά συνεντεύξεων από νέους πολιτικούς, για την ελληνική κοινωνία και τις προοπτικές της.

Η συνέντευξη που ακολουθεί μας δόθηκε από τον κ. Ανδρέα Λεντάκη, φιλόλογο και συγγραφέα, δήμαρχο Υμηττού και γ.γ. της ΕΔΑ.

I. Η Ελλάδα ήταν πάντα μια χώρα εξαρτημένη οικονομικά και πολιτικά από ξένους χώρους: ήταν επίσης πάντοτε εκτεθειμένη στην άμεση επίδραση ξένων ιδεολογιών, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να διοικηθεί ποτέ η χώρα αυτή με ελληνικό τρόπο, με μέτρα δηλαδή προσιδιάζοντα στην ιδιοσυγκρασία της χώρας μας. Πόσο πιστεύετε ότι θα επηρεάσει την Ελληνική κοινωνία η ολοένα ανχανόμενη διεθνοποίηση του πλανήτη μας; Τι μέλλον φαντάζεσθε ότι θα έχει η Ελλάδα σ' έναν κόσμο οικουμενικό;

Η ερώτησή σας φοβούμαι ότι ξεκινάει από λαθεμένη αφετηρία, θα έλεγα ελληνοκεντρικού χαρακτήρα. Κατ' αρχήν η παραπήρησή σας ότι η Ελλάδα ήταν πάντα μια χώρα εξαρτημένη οικονομικά και πολιτικά από ξένα κράτη, είναι απόλυτα σωστή. Όμως, θα πρέπει παράλληλα να σημειώσω ότι η εξάρτηση αυτή ήταν και είναι σε μεγάλο βαθμό αναπόφευκτη, ιδιαίτερα για μια μικρή χώρα σαν τη δική μας. Είναι σαν να λέμε ότι θα μπορούσε η Ελλάδα το 1821 να γίνει πλήρως ανεξάρτητο κράτος. Αυτό ήταν μια ουτοπία. Εδώ, σήμερα δεν μπορεί να είναι πλήρως ανεξάρτητη, πόσο μάλλον εκείνη την εποχή. Το ζήτημα που έμπαινε τότε ήταν ποια από τις μεγάλες δυνάμεις θα επικρατούσε στον προσεταιρισμό του νέου «ανεξάρτητου» κράτους. Και εκείνη που επικράτησε ήταν η Αγγλία, ιδιαίτερα μετά την ενθρόνιση του Γεωργίου Α'. Επομένως, η εξωτερική της πολιτική ήταν ετεροκαθοριζόμενη και υπηρετούσε τα αγγλικά συμφέροντα. Αυτό ήταν εξάλλου και το νόημα και ο σκοπός της εξάρτησης. Ίσως θα μπορούσε να προβληθεί η αντίρρηση ότι εσείς δεν λέτε ότι η εξάρτηση αυτή ήταν αναπόφευκτη. Εμένα όμως μου άφησε αυτή την εντύπωση και η εντύπωση αυτή ενισχύεται από την αμέσως επόμενη πρότασή σας που λέει ότι «ήταν επίσης εκτεθειμένη στην άμεση επίδραση ξένων ιδεολογιών με αποτέλεσμα να μην μπορείσει να διοικηθεί ποτέ αυτή η χώρα με ελληνικό τρόπο».

Κατ' αρχήν θα πρέπει να σημειώσω ότι οι ιδέες και οι ιδεολογίες δεν είναι από μόνες τους κακές ή βλαβερές ε-

πειδή είναι ξένες, ενώ αν ήταν «ελληνικές» τότε θα ήταν καλές ή ωφέλιμες. Εκείνο που καθορίζει αν μια ιδεολογία είναι καλή ή κακή είναι το περιεχόμενό της και όχι το ποιος είναι ο πατέρας της. Και η Ελλάδα δεν διοικήθηκε βάσει ιδεολογιών, αλλά βάσει συγκεκριμένων στόχων οικονομικών - πολιτικών. Οι ιδέες που επέδρασαν πάνω στην Ελληνική επανάσταση ήταν αναμφισβήτητα οι ιδέες της γαλλικής επανάστασης. Και οι ιδέες αυτές της δημοκρατίας, της ισοτήτας και της ελευθερίας είχαν προβληθεί από Γάλλους και όχι από Έλληνες. Θα παραπτηρήσατε ότι δεν είπα ότι ήταν γαλλικές. Οι ιδέες που αφορούν τον τρόπο οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών και τη ρύθμιση των ανθρώπινων σχέσεων δεν έχουν εθνικότητα για να τις χαρακτηρίζουμε γαλλικές ή ελληνικές ή ιταλικές. Είναι χωρίς εθνικότητα και ανήκουν, ας μου επιτραπεί αυτή η διατύπωση, σε όλη την ανθρωπότητα. Απλώς η πατρότητα των ιδεών ανήκει σε κάποιο άτομο που τυχαία ανήκει σε ένα έθνος. Μου θυμίζει τον απαράδεκτο και επικίνδυνο συνάμα σωβινισμό των Ρώσων που συνέχως μιλάνε για τη «σοβιετική επιστήμη» ή την «αστική επιστήμη» ενώ η επιστήμη δεν είναι ούτε αστική ούτε κομουνιστική. Είναι μια χωρίς πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων. Απλώς θα μπορούσαν να μιλάνε για σοβιετικούς επιστήμονες, όπως μπορούμε κι εμείς να μιλάμε για τους έλληνες επιστήμονες, όχι όμως για την ελληνική επιστήμη σε αντιπάραθεση με την τουρκική ή την αμερικανική.

Όλη αυτή η παραπήρηση έγινε γιατί η ερώτηση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εξαιτίας της ξένης οικονομικής και πολιτικής εξάρτησης και εξαιτίας των ξένων ιδεολογιών δεν μπόρεσε να διοικηθεί ποτέ η Ελλάδα με «ελληνικό τρόπο». Τι θα πει με ελληνικό τρόπο. Δεν υπάρχει ελληνικός τρόπος διοίκησης, όπως δεν υπάρχει γαλλικός ή αγγλικός. Ο τρόπος διοίκησης δεν έχει εθνικά γνωρίσματα. Μπορεί να είναι δικτατορικός ή απολυταρχικός ή ολιγαρχικός ή δημοκρατικός, όχι ελληνικός. Η μορφή των πολιτευμάτων ή των κοινωνικών συστημάτων δεν έ-

χουν ιθαγένεια, και πολύ περισσότερο δεν καθορίζονται από την ιθαγένεια. Απλώς εφαρμόζονται από το ένα ή το άλλο κράτος. Και ξέρουμε ότι ένα κράτος στην πορεία της ιστορίας του αλλάζει πολιτεύματα. Η Ελλάδα είχε απόλυτη μοναρχία, την ελέω Θεού μοναρχία του 'Οθωνα, είχε «ουνταγματική βασιλεία» στον τίτλο και όχι στην ουσία, είχε βασιλευόμενη δημοκρατία, είχε δικτατορία, είχε αβασιλευτή δημοκρατία, προεδρική ή προεδρευόμενη δημοκρατία. Ποιο από όλα αυτά τα συστήματα είναι «ελληνικό»; Επομένως η διατύπωση της ερώτησης δεν είναι σωστή γιατί όπως αντίλαμψάνομαι αυτό που θέλατε να πείτε είναι ότι δεν κυβερνήθηκε με βάσει τα ελληνικά συμφέροντα και όχι με ελληνικό τρόπο. Αλλά, όπως είπα στην αρχή, αφού η χώρα ήταν από την αρχή εξαρτημένη, αυτό ήταν αναπόφευκτη συνέπεια της ιδιόμορφης ανεξαρτησίας της που ήταν σχετική και όχι απόλυτη. Ας θυμηθούμε ότι με τη συνθήκη του Λονδίνου της 25ης Απριλίου (7 Μαΐου) 1832 η Ελλάδα αναγνωρίστηκε ως «ανεξάρτητον μοναρχικόν Κράτος υπό την εγγύησιν των τριών δυνάμεων». Και ένα κράτος που είναι κάτω από την εγγύηση ξένων δυνάμεων δεν είναι πλήρως ανεξάρτητο κράτος. Η εγγύηση αυτή καταργήθηκε το 1922. Και για να κλείσω μ' αυτή την παρατήρηση: Δεν κάνω ούτε το συνήγορο της ξενης εξάρτησης, πολύ περισσότερο δεν κάνω τον απολογητή της. Απλώς διαπιστώνω.

Και τώρα περνάω στο δεύτερο σκέλος της ερώτησής σας. Πόσο θα επηρεάσει η διεθνοποίηση του πλανήτη τη χώρα μας και ποιο μπορεί να είναι το μέλλον της Ελλάδας σ' έναν κόσμο οικουμενικό. Κατ' αρχήν οημειώνων ότι η διεθνοποίηση της οικονομίας, τα νέα μαζικά μεταφορικά μέσα και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας έχουν καταργήσει τα σύνορα και τις αποστάσεις. Η γη μας έγινε, κατά τον επιτυχημένο χαρακτηρισμό του Μάρσαλ Μακλούαν, οικουμενικό χωρίο (GLOBAL VILLAGE). Ήδη το 1992 μπαίνουμε στην Ευρωπαϊκή κοινότητα που αυτό κατά τη γνώμη μου είναι απλώς η αφετηρία για να καταλήξει στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση με την πολιτική ένωση της Ευρώπης. Η υπέρβαση του έθνους και η διεθνοποίηση είναι μια αναγκαιότητα με απροσμέτρητες αφέλειες, αφού μπαίνουν οι βάσεις για να καταργηθούν οι εθνικοί πόλεμοι και τα αβυσσαλέα μίση με βάση την εθνικότητα και το σωβινισμό. Υπάρχουν φυσικά και αρνητικά στοιχεία που αυτά ακριβώς θα πρέπει να τραβήξουν την προσοχή μας. Γιατί η άχρωμη ομοιομορφία είναι αρνητικό φαινόμενο, ενώ η ποικιλία και τα «ατομικά γνωρίσματα» συνιστούν έναν πλούτο που δεν θα πρέπει να τον στερηθεί η ανθρωπότητα. Το ιδιαίτερο χρώμα της κάθε εθνικής ψηφίδας συμβάλλει στο μωσαϊκό της πολυεθνικής οικουμένης.

'Οσο για το ποιο μπορεί να είναι το μέλλον της Ελλάδας μέσα σ' έναν οικουμενοποιημένο κόσμο δεν μπορώ να το πω. Αν η ερώτηση αφορά την οικονομία και τις ασχολίες των κατοίκων θα μπορούσα να πω ότι οπωδήποτε ο τομέας των υπηρεσιών θα είναι ίσως κυριαρχός, με την έννοια ότι θα πουλάει η χώρα μας κατ' αρχήν αυτό που έχει. Και έχει φυσικές ομορφιές απίθανου κάλλους και μεγάλης ποικιλίας σε συνδυασμό με την μακραίωνη ιστορία, τις αρχαιότητες και τον πολιτισμό. Αν αφορά στο πολιτεύμα, πιστεύω ότι όλη η ανθρωπότητα οδεύει στην υιοθέτηση δημοκρατικού πολιτεύματος που θα πρέπει να γίνεται όσο το δυνατόν περισσότερο ουσιαστικό. Αν α-

φορά στα «φυλετικά» χαρακτηριστικά των ανθρώπων, κι αυτά θα αλλάξουν (όπως εξάλλου και τώρα είναι αλλαγμένα ύστερα από τόσες επιμιξίες) λόγω του μεγάλου συγχρωτισμού και της μετακίνησης των πληθυσμών. Αν αφορά στη γλώσσα, ίσως να έχει καθοριστεί μια κοινή γλώσσα για όλο τον κόσμο (πράγμα εντελώς απαραίτητο) με την παράλληλη χρήση της ιδιαίτερης γλώσσας από κάθε χώρα, οπότε και η Ελλάδα θα διατηρεί και την ελληνική που επιπλέον θα μπολιάζει με όρους την επιστήμη και την τεχνολογία.

2. Πώς θα χαρακτηρίζατε σήμερα την ελληνική κοινωνία; Αναρχική, διχασμένη, καταναλωτική, δημοκρατική, αυταρχική, ξενομανή, κυνική, ποια απ' αυτά τα στοιχεία θα εξέφραζαν καλύτερα, κατά τη γνώμη σας, τη σημερινή ελληνική πραγματικότητα;

Επειδή η ελληνική κοινωνία περνάει ένα στάδιο μεταβατικότητας, από αγροτική χώρα που ήταν παραδοσιακά, τώρα έχουμε έναν απότομο εξαστισμό των κατοίκων της με παράλληλη εκβιομηχάνιση και ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών, είναι φανερό ότι χαρακτηρίζεται από την αστάθεια της μεταβατικότητας. Το εισόδημα του 'Ελληνα έχει αλλάξει με την προϊόνσα μικροαστικοποίησή του, οπότε έχουμε έντονα τα στοιχεία του καταναλωτισμού και του νεοπλούσισμού που χαρακτηρίζεται από επιδεικτικότητα προκλητική και κυνισμό. Η ξενομανία είναι ένα σύνδρομο που μας ακολουθεί γιατί ήμασταν πάντα εξαρτημένοι και γιατί πάντοτε ο 'Ελληνας αλλοιοθίστε προς την «Ευρώπη» άλλοτε σωστά, και άλλοτε από κόμπλεξ κατωτερότητας εντελώς λαθεμένα. Το κύριο γνώρισμα του 'Ελληνα νομίζω ότι είναι ένας έντονος ατομισμός που αντιστρατεύεται τόσο την κοινωνικότητα όσο και τη δημοκρατία σε τελευταία ανάλυση. Πλάι πλάι σ' αυτό πάει και η κυκλοθυμική του διάθεση και το ευμετάβλητο του χαρακτήρα του.

3. Έχει σύμβολα και αξίες η σημερινή Ελλάδα;

Βασική αξία φοβούμαι πως είναι ο καταναλωτισμός. Σύμβολο ο πλούσιμός. Και πάρα διπλα ακολουθεί ένας εθνικισμός ρητορικός και εν πολλοῖς σωβινιστικός.

4. Ποια είναι η γνώμη σας για το πνευματικό επίπεδο της νεολαίας μας;

Η σημερινή νεολαία οσφώς επηρεάζεται από όλο αυτό το πλαίσιο. Μεγαλώνει μέσα σε ένα καθεστώς σχετικής ευμάρειας και άκρατου καταναλωτισμού. Οπωδήποτε το μορφωτικό της επίπεδο έχει ανέβει σε σύγκριση με παλαιότερες γενιές. Είναι η σημερινή γενιά μια γενιά που επιδίωκει τον καταναλωτισμό και τις απολαύσεις χωρίς να ενδιαφέρεται και τόσο για την εσωτερική της καλλιέργεια παράλληλα με τον «ευδαιμονισμό». Όμως θα πρέπει να σημειώσω ότι είναι μια γενιά επίσης του «πουρκούνα» και της αμφισθήτησης, σε σύγκριση με την πιο υποταγμένη και πειθήνια γενιά του '50.

5. Έχει μύθο η Ελλάδα σήμερα;

Όχι, η Ελλάδα σήμερα δεν έχει μύθο. Έχει μυθολογία ή σωστότερα, μυθολογίες. Ιδιαίτερα τα κόμματα καλλιεργούν «μύθους» και αρεσκόμεθα να ζούμε με μύθους.

6. Τι ρόλο μπορεί να διαδραματίσει η παράδοση στο μέλλον της κοινωνίας μας;

Νομίζω ότι κατά κάποιο τρόπο έχω απαντήσει στο ερώτημά σας. Αυτό που θα ήθελα να παραθέσω είναι ότι θα πρέπει να αποσαφηνίσουμε τον όρο παράδοση. Να μην θεωρούμε ότι είναι παραδοσιακό είναι και εξ ορισμού καλό. Θα πρέπει να δούμε ότι υπάρχουν πάρα πολλά στοιχεία της παράδοσης που είναι αρνητικά και θα πρέπει να καταπολεμηθούν, όπως επίσης η παράδοση έχει πάρα πολλά στοιχεία που είναι θετικά και γόνιμα. Που επιβιώνουν και γονιμεύουν τη δημιουργική πορεία ενός λαού. Κι όταν λέω επιβιώνουν το εννοώ πάντα δημιουργικά και όχι απλά μουσειακά, που σημαίνει ότι τροποποιούνται ανάλογα.

7. Ποια είναι για σας τα κυριότερα κοινωνικά μας προβλήματα;

Κατά τη γνώμη μου ένα από τα πιο βασικά μας προβλήματα είναι ένας σωστότερος τρόπος διεξαγωγής του πολιτικού παιχνιδιού, που σημαίνει συνανειτικές διαδικασίες, όχι άκρατη δημιουργική ρητορία και όχι στείρα πόλωση που είναι το σύνδρομο της πολιτικής μας ζωής. Αυτό έχει τεράστια σημασία γιατί θα επιδράσει πάνω σε όλη την πολιτική αλλά και στην κοινωνική και πολιτιστική μας ζωή. Ένα δεύτερο πρόβλημα είναι η απελευθέρωση της γυναικας, όχι απλά και μόνο στο νομοθετικό πεδίο που ούτε και εδώ έχει γίνει (σαν παράδειγμα αναφέρω ότι οι φορολογικές δηλώσεις γίνονται από το σύζυγο αντί να έχουμε δύο φορολογικές δηλώσεις του άντρα και της γυναικας, ότι στους δήμους η γυναικα εγγράφεται στη μερίδα του συζύγου ή του πατέρα κλπ.), αλλά κυρίως στον τομέα της διαμόρφωσης της ιδεολογίας όπως είναι το σχολείο, τα μαζικά μέσα ενημέρωσης, ο στρατός, η διαφήμιση, η εμπορία των γυναικών, η εκκλησία. Τρίτο κοινωνικό πρόβλημα είναι ο διαχωρισμός εκκλησίας - κράτους, ο περιορισμός της εκκλησίας στα θέματα που την αφορούν και η απόδοση της εκκλησιαστικής περιουσίας στο δημόσιο. Θα έλεγα ότι μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα είναι η άκριτη και άκρατη προβολή των ποδοσφαιριστών και των «λαϊκών» τραγουδιστών και οι προκλητικές αμοιβές που συνιστούν σκάνδαλο. Τέλος ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα είναι ο αποφασιστικός έλεγχος του στρατού και των μυστικών υπηρεσιών. Κι αυτό φυσικά είναι διεθνές πρόβλημα και όχι μονάχα ελληνικό. Όμως στην Ελλάδα έχει μια ιδιομορφία ξεχωριστή, που είναι προϊόν της εξάρτησης από ξένα κέντρα.

8. Οι ανθρώπινες κοινωνικές σχέσεις χαρακτηρίζονται από την αλλοτρίωση και την απομόνωση - φαινόμενα ιδιαίτερα έντονα στη νεολαία. Πρόκειται για την εποχή που η συνεργατικότητα και αλληλεγγύη είναι έννοιες σχεδόν άγνωστες. Πιστεύετε πως οι σχέσεις, γενικότερα, τείνουν να εμπορικοποιηθούν; Θα μπορούσε η ελληνική κοινωνίκη παράδοση να αποτελέσει κοινωνικό πρότυπο για το μέλλον;

Οι σχέσεις με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στον ένα ή τον άλλο βαθμό έχουν υποστεί έντονα την επιδραση της εμπορευματοποίησης. Ο ατομισμός και το σπάσιμο του παραδοσιακού κοινωνικού ιστού είναι ένα από τα κύρια

γνωρίσματα της εποχής μας. Εξάλλου από μια άποψη η πορεία της ανθρωπότητας ήταν μια πορεία από το αγελαίο στο εξατομικευμένο. Σήμερα μπαίνει το αίτημα της συναίρεσης ατομικού και συλλογικού κατά δημιουργικό και όχι μηχανιστικό τρόπο κι όχι φυσικά με καταναγκαστικά διατάγματα, η αποκατάσταση δηλ. μιας ισοροπίας. Το πάντρεμα του ατομικού με το κοινωνικό. Η ελληνική κοινωνική παράδοση δεν μπορεί κατά τη γνώμη μου σε καμιά περίπτωση να αποτελέσει κοινωνικό πρότυπο για το μέλλον, γιατί απλούστατα αντιστοιχούσε σε κοινωνικές σχέσεις απλές μιας κλειστής αγροτικής κοινωνίας και σε μια οικονομία που έχει χαθεί για πάντα. Όμως μπορεί από μια άποψη να δώσει ιδέες για τη δημιουργική αναζήτηση νέων προτύπων και νέων μορφών. Δεν μπορεί να υπάρξει απλή αναβίωση.

9. Βαδίζουμε σαν έθνος και σαν κοινωνία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Ποιες νομίζετε θα είναι οι επιπτώσεις από τη λειτουργία της ελληνικής κοινωνίας μέσα στο οικονομικο-πολιτικο-κοινωνικό πλαίσιο που θα δημιουργήσει η ενοποίηση; Έχει την ηθική δύναμη η Ελλάδα να διατηρήσει την ταυτότητά της ή θα απορροφηθεί;

Οι επιπτώσεις από την πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα είναι καταλυτικές. Κι αυτό φυσικά όχι μονάχα για μας, αλλά κατ' αρχήν για όλους τους ευρωπαϊκούς λαούς της Ευρωπής και κατ' επέκταση αργότερα για όλο τον κόσμο. Η Ελλάδα μπορεί να κρατήσει την ταυτότητά της, όχι σωβινιστικά, αλλά με σωστό τρόπο. Είμαστε ένας λαός ολιγάριθμος μεν αλλά με τεράστιες δυνατότητες, όπως δείχνουν οι διακρίσεις σε παγκόσμια κλίμακα στον τομέα της λογοτεχνίας (ποίηση, πεζογραφία), του θεάτρου, της ζωγραφικής, της μουσικής και της επιστήμης. Στον τομέα της τέχνης ιδιαίτερα παράγουμε εντελώς πρωτότυπα και με χρώμα «ελληνικό». Αυτή η ιδιομορφία δείχνει τις τεράστιες δυνατότητες που έχουμε σαν λαός.

10. Η οικολογία είναι ένα κίνημα που αποσκοπεί να επαναπροσδιορίσει τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, να διασώσει την ισορροπία, αλλά και να εξασφαλίσει την ίδια την επιβίωση του πλανήτη. Η Ελλάδα είναι μια χώρα με τρομερά οικολογικά πρόβλημα ποικίλης φύσεως. Βλέπετε πιθανή τη δημιουργία μιας οικολογικής συνείδησης;

Όσο ο καιρός περνάει, τόσο το πρόβλημα οξύνεται. Τόσο σιγά σιγά ο κόσμος αρχίζει να γνωρίζει τι σημαίνει μόλυνση του περιβάλλοντος και τι είναι ο οικολογικός κίνδυνος. Στο βαθμό που το γνωρίζει και κυρίως στο βαθμό που τα κόμματα αποκτούν αυτή τη συνείδηση και εντάσσουν την οικολογία οργανικά στην πολιτική και τους στόχους τους, στο βαθμό αυτό πιστεύω ότι όλοι θα αποκτούμε την αναγκαία για την επιβίωσή μας οικολογική συνείδηση. Αλλιώτικα θα μας περιμένει ο θάνατος πριν από την πυρηνική καταστροφή και χωρίς να γίνει ο τρίτος παγκόσμιος πόλεμος. Η οικολογική συνείδηση μ' άλλα λόγια είναι ανάγκη ζωής. Είναι η πρόταξη του κοινωνικού έναντι του ατομικού και του μακροπρόθεσμου έναντι του βραχυπρόθεσμου.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΝΕΟΦΑΣΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΕΟΛΑΙΑ*

Το γενικό κλίμα υλισμού και καταναλωτισμού που έχει επικρατήσει στην ελληνική ενδοχώρα την τελευταία δεκαετία εκτόπισε κάθε ανησυχία και προβληματισμό στους χώρους της νεολαίας. Το αποτέλεσμα είναι να έχει, από τη μια, εξαρθρωθεί το αριστερό κίνημα, που γεννήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του '60, ανδρώθηκε με τον Ανένδοτο, τους Λαμπράκηδες και την αντίσταση στη Δικτατορία, εξερράγει στη δραματική του κορύφωση το Νοέμβριο του 1973 και παρήκμασε στις αρχές της δεκαετίας του '80: από την άλλη, έχασε κάθε σημασία η διόγκωση του συντηρητικού ρεύματος, που πρόσφατα παρακολουθήσαμε και η οποία βασίσθηκε σε αρνητικές αντιδράσεις έναντι ορισμένων πτυχών της σοσιαλιστικής διακυβέρνησης. Κάθε άλλο ρεύμα ιδεολογικού προβληματισμού έχει προσκρύψει σ' ένα αδιαπέραστο τείχος αδιαφορίας σε οραματισμούς και ιδανικά, αφού το κυριαρχούσα σύστημα «αξιών» εξαντλείται στη - χυδαία άλλωστε - λική ευδαιμονία.

Υπάρχουν αναμφισβήτητα πόλοι στοχασμού: έχουν όμως περιθωριακή διάσταση, αν και ορισμένοι απ' αυτούς διαθέτουν υψηλή ποιότητα. Και τον κοινωνικό παραπροτήρη - γι' αυτόν δηλαδή που ενδιαφέρεται για την κοινωνική διάσταση και τις κοινωνικές συνέπειες του πνεύματος - απασχολούν οι ίδεες εκείνες που διαθέτουν κοινωνική εμβέλεια.

Ιδεολογικό λοιπόν κενό: αίτια, ο θάνατος των προγενέστερων ρευμάτων και η επικράτηση υλιστικών αντιλήψεων και στόχων.

Ναι, αλλά η Νεολαία διψά. Όσο κι αν της πέταξαν το κόκαλο της καταναλωτικής ικανοποίησης, η εφηβική ψυχή διψά για όνειρα, για ιδανικά, για μύθο. Σε κάθε χώρα και σε κάθε εποχή. Αν όχι όλη η νεολαία, πάντως ένα μέρος της, διψά. Κι αν δεν της προσφέρει η ιθύνουσα τάξη ή η αντιπολιτευόμενη την ιθύνουσα τάξη ομάδα ενός τύπου σύμβολα και αξίες, τότε θα αναζητήσει η νεολαία ιδεολογίες σε περασμένες εποχές. Θα ανασύρει κάποια στοιχεία από το παρελθόν - και εδώ είναι ο κίνδυνος: πάνω στον ενθουσιασμό και στην άγνοιά της, ίσως επιλέξει κάτι που ιστορικά υπήρξε καταστροφικό. Ή, ακόμα χειρότερα: ίσως κάποιοι περιθωριακοί και ακραίοι κύκλοι της προσφέρουν — τη στιγμή που όλοι οι άλλοι αδιαφορούν - κάτι φανταχτερό, κάτι εντυπωσιακό. Κι έτσι, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, λόγω άγνοιας ή έχοντας πέσει σε μία τρομακτική παγίδα, η νεολαία μπορεί να υιοθετήσει κάτι διεστραμμένο: όπως το Φασισμό.

Ολοένα και μεγαλώνει στους κόλπους της ελληνικής νεολαίας - της σχολικής κυρίως - η απήχηση στοιχείων που προέρχονται από το Φασισμό και από το Ναζισμό. Το τραγικότερο είναι ότι είναι η μόνη «ιδεολογία» που φαίνεται να είναι ζωντανή. Είναι φρικτό, αλλά αληθινό: οι ίδεες που οδήγησαν στο 'Αουσβίτς αποκτούν οπαδούς ανάμεσα στην ελληνική νεολαία, μετά από μισόν αιώνα.

Ανάκατα, αποσπασματικά, τα ιδεολογικά στοιχεία του ολοκληρωτισμού εμφανίζονται στη σκέψη των νέων της Ελλάδας, τόσο σαν ενουνείδητη ιδεολογία, όσο και σαν γενικότερη στάση ζωής:

«Ο Χίτλερ δεν ήταν τόσο κακός όσο τον εμφανίζουν» - «οι Εβραίοι φταίνε για όλα τα δεινά του κόσμου» - «Οι Μαύροι και οι Κίτρινοι είναι κατώτερες φυλές» κλπ.

Παράλληλα, εξαπλώνεται ολοένα μία αγάπη για τη βία, τις οικληρές - χωρίς κανένα ιπποτισμό - πολεμικές περιπτέτειες, για το κοντό κούρεμα, τη στρατιωτική θητεία — που φαντάζονται σαν οικληρή περιπτέτεια — και ένας θαυμασμός για τους άνδρες της ήδη καταργηθείσης Μεραρχίας Εβρικών Δυνάμεων. Οι θεωρίες του Νίτσε, υπεραπλουστευμένες και διεστραμμένες σκόπιμα, γίνονται αντιληπτές και εμφανίζονται στην κτηνώδη μορφή ενός ράμπο. Το πρότυπο του σύγχρονου 'Άνδρα είναι αποκλειστικά αυτό του μυώδους σώματος, που δεν εμφορείται καν από κάποιο στοιχειώδη ιπποτισμό.

Φυσικά, ουδείς εξήγησε στα παιδιά ότι, φερ³ επειν, ο Νίτσε δεν πρόβαλε τα ιδανικά κανενός Ράμπο, αλλά απλώς μίλησε για την ανάγκη να αλλάξει εσωτερικά ο άνθρωπος, για να αλλάξει και ο εξωτερικός κόσμος κατά συνέπεια. Κανείς δεν έλαβε τον κόπο να πει πως ο Χίτλερ χρησιμοποίησε τον Νίτσε, όπως ακριβώς χρησιμοποίησε και τον Βάγκνερ και πως - επιτέλους - οι μεγάλοι στοχαστές και καλλιτέχνες δεν ευθύνονται για τους μελλοντικούς διαστροφείς τους - και επίσης πως στη Δυτική Ευρώπη ο Νίτσε δεν θεωρείται ότι έχει καμιά σχέση με το Ναζισμό και τα στρατόπεδα συγκενρώσεως.

Ουδείς έλαβε τον κόπο να εξηγήσει, παραδείγματος,

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Ο κοινωνικός παραπροτήρης των σύγχρονων φαινομένων προσπαθεί - πράγμα πολύ πιο δύσκολο απ' τη δουλειά ενός ιστορικού κοινωνιολόγου - να εντοπίσει τα ρεύματα που βρίσκονται ακόμη σε ρευστή κατάσταση και δεν έχουν ολοκληρώσει τη δημιουργία της φυσιογνωμίας τους: επιχειρεί να διαγράψει τις προοπτικές τους και τις δυνατότητές τους και - κυρίως - να φτιασθεί τις ιστορικές τους συνέπειες.

Φυσικά γι' αυτό χρειάζονται ειδικά επιστημονικά όργανα μετρητησ. Όμως, για μια πρώτη θεώρηση ενός ζητήματος αρκεί κατ' αρχήν η αξεπέραστη από κάθε μεθοδολογία ανεξάρτητη νοητική αιώληψη, που εξαλλούν έδωσε - ως έμπνευση, τα σπουδαιότατα πνευματικά δημιουργήματα. Η νοητική αυτή οιλληψη, που βασίζεται στην οξύδερη παρατήρηση, στην ενδελεχή λογική ανάλυση, στη συμπεριασματική επαγωγή - όσο και στην επιστημονική διαίσθηση και στη συνδυαστικότητα του πνεύματος - θα μας επιτρέψει εδώ να προχωρήσουμε σε μία επισήμανση: αυτή μπορεί να δώσει αφορμή για εκτενέστερες και πιο εμπειρικές αναλύσεις.

χάρη, πως η στρατιωτική θητεία συνισταται κυρίως σε τετραρίες μέσα σε μια πληκτική σκοπιά, ανιαρά προσκλητήρια και... καθαρισμούς καμπινέδων, ενώ τα παιδιά που έχουν επηρεαστεί από το νεοφασιστικό ρεύμα νομίζουν πως μόλις καταταγούν, θα τους δώσουν ένα πολυβόλο και θα τους στείλουν στο Βιετνάμ να... σκοτώνουν κομμουνιστές.

Περνώντας στο κεφάλαιο των ευθυνών, δύο στοιχεία είναι άμεσα υπεύθυνα για την εμφάνιση του νεοφασιστικού ρεύματος:

Το πρώτο είναι γενικό και αόριστο: ο καταναλωτισμός. Βεβαίως, αυτό είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο, ένα νομοτελειακό περίπου στάδιο της καπιταλιστικής εξέλιξης. Όπου αναπτύχθηκε ο καπιταλισμός, οδήγησε τελικά στην επικράτηση του ευδαιμονισμού, του υλισμού, του σταγειρισμού και της κυριαρχίας, εν τέλει, των υλικών αξιών. Άρα, θάνατος των ιδεολογιών και ανάγκη για νέες ιδεολογίες: εδώ βλέπουμε το γενικό πλαίσιο για την εμφάνιση του νεοφασισμού.

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΌΜΩΣ ΈΤΟΙ.

Φυσικά, όπως γράφει ο J. Schumpeter (στο βιβλίο του «Σοσιαλισμός, Καπιταλισμός και Δημοκρατία»), «ο Καπιταλισμός είναι ένα είδος ζωής εκλογικευμένο και μέτριο, στερούμενο παντός ηρωϊσμού». Οι μεταφυσικές, ψυχολογικές και καλλιτεχνικές ανάγκες του ανθρώπου όμως είναι αδιαμφισβίτητες, όπως το ίδιο αδιαμφισβήτητο είναι το γεγονός ότι ο Πολιτισμός μας - όπως έχει εξελιχθεί σήμερα - ενδιαφέρεται κυρίως για την κάλυψη των υλικών αναγκών του ανθρώπου.

Σε παλαιότερες, προβιομηχανικές εποχές, η πτυσσώνη και ο κώδικας της τιμής, αργότερα οι μονομαχίες ή οι ηρωϊκές εξερευνήσεις έδιναν στον άνθρωπο τη δράση και το θέαμα που χρειαζόταν το θυμικό του: η ζωή χρειάζεται ένα μυθικό περίβλημα, μία ηθική δικαίωση και μία θυμική εκτόνωση.

Σήμερα, ο άνθρωπος έχει κατασκευάσει έναν κόσμο, στη Δύση, που ονομάστηκε «Κοινωνία της Αφθονίας» - και είναι πράγματι και προσπαθεί να τον εξαγάγει προς τον Τρίτο Κόσμο, με μεγάλη μάλιστα επιτυχία. Όμως, «γι' άλλα διψά η ψυχή του, γι' άλλα κλαίει».

Στο σύγχρονο δυτικό κόσμο, το Πνεύμα δεν εξαφανίστηκε τελείως, για να αφήσει ένα τέλειο κενό, πρόσφορο για την ανάπτυξη των «θρησκειών του Απόλλωνος» και των φιλοδοξιών της - ανύπαρκτης άλλωστε - «Άρειας φυλής». Εκεί, ο καπιταλισμός δημιουργήθηκε ένα μέσω ισχυρότατων πνευματικών φιλοδοξιών και ηθικών αναστολών: Σοσιαλισμός, Νέα Αριστερά, Χίππος, Μάϊος '68, Οικολογία, αλλά και Νίτσε, Φρόοβ ή Αϊνστάιν δημιουργήσαν γιγάντια τείχη στην εξάπλωση του Υλισμού.

Σήμερα, το πανθομολογούμενο αίτημα για ποιότητα ζωής, το τεράστιο οικολογικό κίνημα, η επικράτηση σοσιαλιστικών κυβερνήσεων αποτελούν μέρη, εκφράζουν τη θέληση του δυτικού ανθρώπου να μη χαθεί στην κινούμενη άμμο της μόνης υλικής ευδαιμονίας.

Φυσικά, νεοναζιστικά κινήματα αναπτύχθηκαν και στη Δύση. Όμως, περιθωριοποιήθηκαν όλα, υπό το βά-

ρος της πνευματικής και πολιτικής αντίδρασης των προοδευτικών και δημοκρατικών δυνάμεων, που φρόντισαν να δώσουν από πριν εναλλακτικές λύσεις στον κόσμο τους - και προπαντός στη νεολαία τους.

Εδώ, ποιος θα αντιδράσει; Και ερχόμαστε έτοι στο δεύτερο κεφάλαιο των ευθυνών.

Στην Ελλάδα, ο Καπιταλισμός επιβλήθηκε μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, σαν κυρίαρχο οικονομικό σύστημα: ένας καπιταλισμός όμως μαυραγορίτικος, δανειακός, ευνοιοκρατικός, μεταπρατικός, παρασιτικός, καθώς συνάντησε ερείπια, τα ερείπια του κοινωνικού συστήματος, με το οποίο έζησε η Ελλάδα πεντακόσια χρόνια, τα ερείπια της Μεγάλης Ιδέας, η οποία έθρεφε τους Έλληνες άλλα τόσα, τα ερείπια γενικά μιας τρομερής εθνικής περιπέτειας - σάρωσε τα πάντα στο πέρασμά του. Τα πομπώδη λόγια της πνευματικής ηγεσίας, προγονόπληκτα, κούφια - καθώς και μερικές μεμονωμένες υψηλές μορφές, δεν μπόρεσαν να εμποδίσουν την βαθμιαία εξάπλωση μιας εργολαβικής, νεοπλουτικής και φοβερά καταναλωτικής νοοτροπίας. Έτοι, επιβλήθηκε **μια απολυταρχία του υλισμού και του ατομικισμού**, αφού δεν υπήρχαν εδώ οι αντιστάσεις που στη Δύση συγκράτησαν τουλάχιστον την ηθική αξιοπρέπεια των λαών.

Είναι λοιπόν ο καπιταλισμός εδώ πρώτος υπεύθυνος, αλλά εξίσου υπεύθυνη η πολιτικο-κοινωνική και η πνευματική προπαντός ηγεσία, που τον άφησε να εισβάλει, χωρίς να προβάλει αυτή ορισμένες εξισορροπητικές ενέργειες, όπως π.χ. θα ήταν η ανάπτυξη μιας ισχυρής αυτοδιοίκησης, μια δημιουργική ανασύνθεση της λαϊκής παράδοσης ή η ανάπτυξη μιας ισχυρής Παιδείας.

Έτοι, οι νέοι που μεγάλωσαν στα τελευταία χρόνια, μετά το 1970, δεν είχαν καν την «ευκαιρία» να γαλουχήθουν με τους αποτυχημένους φορμαλισμούς του τελικά αντεθνικού εθνικισμού της Δικτατορίας. Η νεολαία, λοιπόν, αποκρούει τον υλισμό και ζητά ηρωϊσμούς: δεν υπάρχουν άλλοι εκτός απ' αυτόν της ναζιστικής διαστροφής; Η νεολαία αντικρούει τον ατομικισμό και τη σήψη: δεν υπάρχει άλλος τρόπος απ' αυτόν της ομαδικής βίας και της καταστροφής;

Η νεολαία είναι κραυγή: τώρα όμως, που το αριστερό κίνημα ευνουχήθηκε, η αδιαφορία των υπεύθυνων, **ο ποιοιδήποτε κι αν είναι αυτοί είναι εγκληματική και εγγίζει τα όρια του κινδύνου για την εθνική επιβίωση**.

Δεν είναι μέσα στα πλαίσια αυτού του άρθρου να διερευνηθεί τί ακριβώς πρέπει να γίνει με τη Νεολαία, πώς πρέπει να σταθούν πλάι της και το Κράτος, και η πνευματική ηγεσία και το πολιτικό σύστημα. Το σίγουρο είναι ότι πρέπει να γίνει κάτι αμέσως τώρα, ένας διάλογος, σαν αρχή, συγκεκριμένα πράγματα, σαν σύντομη εξέλιξη.

Το μόνο βέβαιο είναι ότι **δεν φταινε τα παιδιά!** Φταινε όλοι οι άλλοι, οι Καθηγητές, οι Διανοούμενοι, οι Καλλιτέχνες, οι Πολιτικοί, οι Δημοσιογράφοι, όλοι, που πρέπει αμέσως να δράσουν, σκεπτόμενοι όχι σαν έμποροι, αλλά σαν γονείς, σαν δάσκαλοι, σαν ηγέτες, σαν πρότυπα.

Η Νεολαία χρειάζεται ιδανικά! S.O.S!!! ■

ΜΑΣ ΧΡΕΙΑΖΕΤΑΙ ΕΝΑΣ ΜΑΓΙΟΣ '68

Ποια είναι τελικά η αιτία του κοινωνικού μας προβλήματος; Από τί πάσχει η προβληματική μας κοινωνία; Όλες οι διαγώνεις των ειδικών επιστημόνων καταλήγουν

στη συγκεκριμένη ιστορική μας πορεία, στην απονοία μιας εκβιομηχανισης δυτικοευρωπαϊκού τύπου και στη συνεπαγόμενη έλλειψη αστικών δομών — που στην Δύση

οδηγήσαν στις σημερινές μορφές της δημοκρατικής κοινωνίας, όταν συμβιώνουν φιλελέύθερα και κοινωνικά ιδεώδη. Καταλήγουν επίσης -οι διαγνώσεις των ειδικών και σε άλλα **δομικά** αίτια: όπως π.χ. στη δυσκολία της πολιτικής συνεργασίας, του κοινωνικού συντονισμού και της πολιτικής σύνθεσης μεταξύ των ακραία ανομοιογενών στοιχείων που συγκροτούν το σύγχρονο εθνικό μας σώμα: Πελοποννήσιοι και Μικρασιάτες, Επτανήσιοι και Κρήτες, Κυκλαδίτες και Μακεδόνες διαφέρουν συχνά, τόσο ώστε να αποτελούν τροχοπέδη στο δρόμο για την εθνική μας **ολοκλήρωση**.

Αυτές όμως οι διαπιστώσεις —σίγουρα ορθές εξάλλου— κάνουν εξαίρεση μιας βασικής αρχής: της **τεράστιας ευθύνης της κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ηγεσίας κάθε χώρας**, ευθύνης που αφορά τη χάραξη μακροπρόθεσμου σχεδιασμού, με συγκεκριμένους και αμετακίνητους στόχους, με συλλογικά -εθνικά και λαϊκά- κριτήρια, κοινωνικά κριτήρια- με αίσθηση βάρους της *Iστορίας*, που πρέπει να προστίθεται σαν ηγετικό βάρος κάθε ηγετικής ομάδας. Όμως, οι ηγετικές ομάδες —αυτές που ονομάζονται στην επιστήμη «élite» — στην Ελλάδα **χρησιμοποίουσαν** πάντοτε, με αίσθημα προσωρινότητας, εγωισμού και υλικής αδηφαγίας τη στρατηγική θέση για τα δικά τους συμφέροντα: δεν φρόντισαν να επιβάλλουν στους διαδόχους τους παιδεία, για να βελτιωθεί ποιοτικά το επίπεδο της εθνικής ηγεσίας, σαν να ήσαν βέβαιοι, οι άρχοντες αυτοί — που δεν στάθηκαν άξιοι του τίτλου τους — ότι θα έχαναν γρήγορα την ηγετική τους θέση, μην καταλαβαίνοντας ότι η Παιδεία και το Ήθος μονιμοποιούν μια ηγετική ομάδα στην εξουσία. Δεν πήραν ριζοσπαστικές αποφάσεις, γιατί τους έλειπε η τόλμη. Δεν χρησιμοποίησαν το πνευματικό απόθεμα της χώρας μας, για να καταστήσουν τις αποφάσεις τους **σφαιρικά ορθές και ουσιαστικές** και επίσης για να ανυψώσουν το επίπεδο ενός λαού που πάντα διψούσε για μόρφωση. Τέλος, δεν έδωσαν το παράδειγμα μιας λιτής, σεμνής και ανώτερης ζωής, που θα έπειθε για τις εκάστοτε προβαλλόμενες ηθικοπλαστικές παρανέσεις.

Με τη σειρά της, η πνευματική ηγεσία δεν τόλμησε να αμφισβητήσει ανοιχτά τις πρακτικές και τα ήθη της πολιτικο-κοινωνικής ηγεσίας. Αδιαφόρησε, εσωπήσε και αυτοφιλήθηκε, **ακόμη συχνά επωλήθη αντί πινακίου φακής**, για μερικά βραβεία, θέσεις στην Ακαδημία Αθηνών, για κρατικές επιδοτήσεις ή και για μερικά εφήμερα πολιτικά αξιώματα. Ακόμη και με την εγκαθίδρυση της πνευματικά άθλιας *Δικτατορίας του 1967*, δεν τόλμησε η —η πνευματική ηγεσία της χώρας μας— να υψώσει τη φωνή της σε μια δράκα επιόρκων ή τουλάχιστον να αποχωρήσει αξιοπρεπώς. (Μόνο ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ετόλμησε, προς τιμή του).

Παρόμοια τακτική επέδειξε για να μη μακρυγορούμε η οικονομική και κοινωνική μας ηγεσία. Αυτή απεμπόλησε εύκολα την εθνική ταυτότητα, για να παραστήσει τη δυτική ή και την κοσμοπολιτική, μένοντας όμως πάντοτε οικονομικά μεν μεταπρατική και όχι παραγωγική) κοινωνικά δε παράσιτο του διεθνούς *tζετ-σετ*.

Ξενόδουλη και ξενομανής, ματαιόδοξη, άπολμη, επιπόλαιη, η «εθνική ηγεσία» της μεταπολεμικής Ελλάδας δεν στάθηκε αντάξια των μεγάλων προοπτικών ενός μικρού Έθνους. Ένα μεγάλο κεφάλαιο της *Iστορίας* μας, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, και μια χρυσή σελίδα του *Πνεύμα-*

τός μας, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, δεν βρήκαν διάδοχους, ούτε δημιούργησαν *Σχολές*.

Μείναν τα κούφια λόγια, οι πομπώδεις εκφράσεις για το παρελθόν μας - τόσο μακρινό πια για μας - οι δήθεν μεγάλες φιλοδοξίες - ποιος μπορεί να δώσει επιτέλους έναν ορισμό γι' αυτές; - μια φοβερή εσωστρέφεια, τη στιγμή που ο κόσμος κοχλάζει, και, προπαντός, το κεφάλι μας γυρισμένο προς το παρελθόν μας, τη στιγμή που το μέλλον αποκτά ένα τεράστιο βάρος πάνω μας.

Γίναμε μοιρολάτρες; Αυτή τη στιγμή φαίνεται καθαρά πως το Μέλλον θα το φτιάξει ο λαός μας, με συγκεκριμένες αποφάσεις. Δεν πρόκειται για πολιτική, αυτή καταντά περιθωριακή μπρος στους τεράστιους όγκους των **εθνικών** πια προβλημάτων, ανίκανη να τα επηρεάσει, αδύναμη να επέμβει, αφού στο κάτω-κάτω η πολιτική μας πρακτική, μετά το Βενιζέλο, έχει επηρεάσει στην εξέλιξη των πραγμάτων εδώ ελάχιστα, συγκριτικά με άλλους παράγοντες, μακρο-οικονομικούς ή τον ξένο παράγοντας ας πούμε - έχει πια η πολιτική μας πρακτική χάσει την έδωσθεν καλή μαρτυρία μιας πολιτικής ριζοσπαστικής που σ' αυτή να οφείλεται η όποια πρόσδοση του τόπου μας δύλα αυτά τα χρόνια. Όχι, δεν είναι στη μικροπολιτική που θα εμπιστευτούμε τα μεγάλα μας προβλήματα, όπως η Παιδεία, ο εξωτερικός μας Προσανατολισμός, η Αυτοδιοίκηση, ο οικονομικός και διοικητικός μας εκανυχρονισμός, το Περιβάλλον. Ούτε και η πολιτική πρακτική μπορεί να κάνει πια τίποτα για να τα λύσει.

Εδώ το πρόβλημα είναι **κοινωνικό**, μείζον δηλαδή - δεν μπορεί να λυθεί με το να εναλλάσσουμε τα υπάρχοντα κόμματα στην εξουσία, ούτε με το να αλλάξουμε για άλλη μια φορά πολιτική - τέτοιες αλλαγές θα επηρεάσουν μόνο την επιφάνεια των πραγμάτων.

Την πρωτοβουλία - τις μεγάλες αποφάσεις - πρέπει να τις δώσουν όσοι έμειναν μακριά από τις σκοπιμότητες, διατηρώντας καθαρό πνεύμα, υπερκομματικό και ουσιαστικό:

Διακεκριμένοι καλλιέργεις, πνευματικοί άνθρωποι, Δάσκαλοι - αυτοί προπαντός - άνθρωποι που ίσως να μην κινούνται στο θλιβερό δημόσιο προσκήνιο, αλλά θα βρεθούν σίγουρα στο κοχλάζον - πράγματι - παρασκήνιο, επίσης κινήματα, κινήματα πολιτιστικά, οικολογικά, ακόμη και μουσικά κινήματα, που αγγιζούν τις καρδιές των ανθρώπων κατευθείαν, περνώντας έξω και μακριά από τους δαιδάλους ενός αποτυχημένου πολιτικού συστήματος. Και αυτή όλη η διεργασία να γεννηθεί και να γιγαντωθεί μακριά από κάθε κομματικό καπέλωμα, που θα διαστρέψει και θα καταστρέψει κάθε τέτοια λύση, γιατί τέτοιες λύσεις περιθωριοποιούν τα πολιτικά συστήματα, γιατί κινούνται σε εντελώς αντικατεστημένους και αντιπαλαιοκομματικούς άξονες και ενδιαφέρονται κυρίως για την **αλλαγή φυχικών καταστάσεων**, που είναι η αρχή και το τέλος κάθε αναγέννησης.

Η λύση λοιπόν είναι εξωπολιτική. Πολλές προσπάθειες έγιναν - ας το ομολογήσουμε - και μερικές απ' αυτές, ίσως οι πιο πρόσφατες, θέλησαν να ταράξουν τα λιμνάζοντα ύδατα της χειμαζόμενης κοινωνίας μας, χωρίς όμως να κατορθώνουν να διαπεράσουν καν την επιδερμίδα που σκεπάζει πια τα πάντα. Οι πολιτικές προσπάθειες εξαντλήθηκαν. Ας δοκιμάσουμε τώρα κι αλλιώς.

XIOYMOPI KAI

AKADEHMA·IKH ZOH

*Tou Petrou Tatsoopoulou**

θεωρητική, αφού για το στρατό αρκούσε η παρουσία μου). Μόλις βγήκαν οι πρώτοι, πέσαμε πάνω τους: «Εύκολα;» - «Εύκολα», απάντησαν, άλλοι ενθουσιασμένοι, άλλοι - οι προφανώς αδιάβαστοι - χλιαρότεροι. Όπως θα διαπιστώναμε σε λίγο με τα ίδια μας τα αυτιά, οι ερωτήσεις ήταν σε σκανδαλιστικό βαθμό εύκολες: επιπέδου: «πότε έγινε η Ελλάδα πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας;». Είχα έρθει να παλαιώφω με νύχια και με δόντια -που λέει ο λόγος - για τη χρυσή βάση, το πενταράκι, και τώρα θα έφευγα δυσαρεστημένος μ' επτά ή ακόμη κι οκτώ. Εν τούτοις, δύο-τρεις από τους συναδέλφους μου δεν ήταν σε θέση ν' απαντήσουν ούτε σε αυτές, τις δημοσιογραφικού επιπέδου ερωτήσεις. Μια συμφοιτήτρια, μάλιστα, έτεινε το βιβλίο της προς τον καθηγητή και είπε: «Διάβασα, κύριε καθηγητά, ειλικρινά: κοιτάχτε και μόνος σας». Ο καθηγητής, κι εμείς οι υπόλοιποι τριγύρω του, κοιτάζαμε το βιβλίο με περιέργεια, να διαπιστώσουμε ποιο αναντίρρητο έφερε αποτύπωμα από τη μελέτη της φοιτήτριας. Ήταν σχεδόν όλο υπογραμμισμένο με μαρκαριδόρους διαφόρων χρωμάτων. «Το βλέπω» είπε ο καθηγητής στωικά: «είναι έγχρωμο».

Για μήνες μετά, χρόνια, θα θυμόμουν την τόσο καίρια και ταυτόχρονα τόσο καυστική διατύπωση του καθηγητή, που έβαλε την άμοιρη φοιτήτρια στη θέση της. Όταν όμως βγήκα από το γραφείο του, έσπενσα ν' ανοίξω το σύγγραμμά του, που επί τροχάδην είχα ξεφυλλίσει το ίδιο πρωινό, ν' ανακαλύψω παρόμοια ψήγματα χιούμορ, εξ ίσου ανελέητα. Απογοητεύθηκα. Πουθενά δεν υπήρχε παιχνίδι με τις λέξεις, αμφισημία, ειρωνία. Το βιβλίο, αυτηρά - και θα πρόσθετα: βαρετά - παραθετικό, κυριολεκτούσε στην κάθε του πρόταση, ασφυκτιώσε κάτω από έναν κοντόθωρο έλεγχο, δεν άφηνε ανάσες, δεν αφύπνιζε απορίες, με δυο λόγια: Δεν διαβαζόταν.

Έχω γνωρίσει αρκετούς πανεπιστημιακούς δασκάλους. Οι περισσότεροι, είναι αλήθεια, μοιάζουν με τα βιβλία τους: βαρύγδουποι, μονόχνωτοι, μίζεροι - ανόητοι, με τον τρόπο τους τελικά. Ορισμένοι όμως, στους αντίποδες, σ' εντυπωσιάζουν με τη φρεσκάδα τους, την πνευματική τους ευλυγισία (που συνοδεύεται συχνότατα, όσο κι αν ακούγεται παράδοξο, από ηθική ακαμψία), το χιούμορ τους εν κατακλείδι. Γιατί αφήνουν αυτό, το σημαντικότερό τους προσόσσν, έξω από τα γραπτά τους πονήματα; Τι φοβούνται;

* Ο Πέτρος Τατσόπουλος γεννήθηκε το Δεκέμβριο του 1959. Εγκατέλειψε την Ανωτάτη Βιομηχανική, σπούδασε Κοινωνική Εργασία (Κοινωνικός Λειτουργός) και συνεχίζει, εδώ και χρόνια, με Πολιτική Επιστήμη στην Πάντειο. Έχει γράψει σενάρια για την τηλεόραση και τον κινηματογράφο, καθώς και τα βιβλία: «Οι ανήλικοι» (μυθιστόρημα, 1980), «Το παναίπονο» (μυθιστόρημα, 1982), «Κινούμενα σχέδια» (διηγήματα, 1984) και η «Η καρδιά του κτήνουν» (μυθιστόρημα, 1987). Εργάζεται ως σύμβουλος σεναρίου της Ε.Τ.-I.

Ίσως να φοβούνται το ίδιο το χιούμορ, την παρεξηγημένη - κι όχι μόνο στον τόπο μας - σημασία του. Συγχέουμε συνήθως το χιούμορ με την ελαφρότητα, την παντός είδους επιπόλαιη συμπεριφορά ή στάση, την «πιλάκα». Διάγονυμε τα έξι έβδομα το χρόνου μας σοβαροφανείς, κι αφήνουμε στο τελευταίο έβδομο, την «Κυριακή» μας, χώρο για να ξεκουραστούμε, στέκι για να ευθυμήσουμε. Συνηθίζουμε, φερ' επειν, να λέμε «δες το και με λίγο χιούμορ», όταν μπαλώνουμε κάποια μικροπρέπεια εις βάρος φίλου μας, ή «πείτε κανένα ανέκδοτο, τίποτα χιονομοριστικό», όταν στερεύουν στην παρέα μας οι λογομαχίες. Χιούμορ όμως δεν υπάρχει «λίγο» ή «πολύ» (κι ασφαλώς δεν επιπρατεύεται ως απολογητής μιας ανήθικης συμπεριφοράς), υπάρχει ή δεν υπάρχει, είναι στάση ζωής, όχι στολίδι της. Ούτε, όταν υπάρχει, ευθυμούμε. Μπορεί να σκάσει το χειλάκι μας, να μειδάσουμε, ακόμη και να ξεκαρδιστούμε παροδικά, αλλά στην άκρη θα μείνει μια στυφή γεύση, μια πίκρα, ο μακρινός - για να το πω λίγο βαρύγδουπα - αντίλαλος της οσφίας. Μα σαν πολύ, μου φαίνεται, απομακρυνθήκαμε. Πίσω στους καθηγητές μας.

Ίσως, από την άλλη, να μη φοβούνται το ίδιο το χιούμορ, αλλά τους παραλήπτες του. Να φοβούνται τους φοιτητές. Δεν τους αδικώ. Πριν από χρόνια, θυμάμαι, με προσκάλεσε ένας συμφοιτητής μου, σημαντικό στέλεχος της κομματικής του οργάνωσης, σε μια εκδήλωση. «Είναι μια εκδήλωση για ναρκωτικά», μου είπε· «Θ' ακολουθήσει συζήτηση μετά». - «Με συγχωρείς πολύ», του απάντησα· «νόμιζα πως θα ήταν μια εκδήλωση με ναρκωτικά κι ετοιμαζόνουν να έρθω. Τώρα ακούω για ναρκωτικά. Το πράγμα αλλάζει». Με κοίταξε μ' εκείνο το ολύμπιο βλέμμα, που φυλάττουν οι κομματικοί για τους παραστρατημένους ανέντακτους, και με χτύπησε φίλικά στην πλάτη. «Εντάξει ρε Πέτρο», είπε σοβαρότατα, λες και κυριολεκτούσα προηγουμένως· «έλα στην εκδήλωση να το συζητήσουμε, κι άμα καταλήξουμε με ναρκωτικά, καμία αντίρρηση». Μήπως το παράδειγμά μου είναι υπερβολικό, τραβηγμένο από τα μαλλιά ή, εν πάσῃ περιπτώσει, δεν χαρακτηρίζει το σύνολο του φοιτητόκοσμου; Δεν έχουμε παρά να ακολουθήσουμε τις γενικές του συνελεύσεις. Όταν ακούει κανείς τα πομπώδη τους λογύδρια, τις σχοινιτονείς παρεμβάσεις, τις ανούσιες διενέξεις, βεβαιώνεται πως το χιούμορ έχει κλειδωθεί έξω από το αμφιθέατρο. Ακόμη και οι διάφοροι θορυβοποιοί, εκείνοι που διακωμαδούν τους ομιλητές ή εκσφενδονίζουν γιασούρτια, γελοιοποιούν με τόση «σοβαρότητα» τη σοβαροφάνεια της συνελεύσεως, έχουν τέτοια τυφλή πίστη στον «προορισμό» τους, τον αποδιοργανωτικό τους ρόλο, ώστε κι αυτούς, ανεπιφύλακτα, πρέπει να τους εντάξουμε στους εχθρούς του χιούμορ. Και πολύ φοβάμαι (καλύτερα: πολύ θα 'θελα να δω) πώς, οι δεδομένοι φοιτητές μας, την αποφάδα μέρα που θ' αντικατασταθούν τα πανεπιστημιακά συγγράμματα με άλλα «χιονομοριστικά», θα προσέρχονται στις εξεταστικές περιόδους με διπλή από τη σημερινή αγωνία, προσπαθώντας να θυμηθούν τους λεκτικούς ακροβατισμούς που διάβασαν «κατά λέξη», και οι διορθωτές, εκεί που παλαιότερα διόρθωναν λανθασμένες ιστορικές ημερομηνίες ή τερατογενείς θεωρίες, θα διορθώνουν τώρα αναρίθμητα, αποτυχημένα καλαμπούρια.

Αν όμως τα πράγματα έχουν έτσι, για ποιο λόγο θα 'πρεπε να εισβάλει το χιούμορ στην ακαδημαϊκή ζωή; Ούτε τόσο «διασκεδαστικό» ακούγεται εν τέλει - μάλλον κα-

τάθλιψη προαναγγέλλει - ούτε σε τίποτε, για να χρησιμοποιήσουμε ένα δημοφιλές διαφημιστικό ολόγκαν, «... απλούστεύει τη ζωή». Η παρούσα κατάσταση, αντιθέτως, βολεύει τους πάντες: Καθηγητές δίχως (ή με απωθημένο) χιούμορ παραδίδουν προς μηρυκασμό χιλιάδες κακογραμμένες σελίδες σε φοιτητές δίχως χιούμορ, κι όλοι μένουν ικανοποιημένοι. Αν ταυτίζουμε το μηρυκασμό με την ακαδημαϊκή ζωή, το χιούμορ είναι, πράγματι, από περιττό έως ενοχλητικό. Αν όμως θελήσουμε να περάσουμε από την απλή απομνημόνευση - αποθήκευση των επιστημονικών «πληροφοριών» στην επεξεργασία τους, να καταλάβουμε - στις κοινωνικές επιστήμες λόγου χάριν - ποια ανάγκη οδηγεί στην αναθεώρηση ή κι ολοκληρωτική αναίρεση ενός συστήματος (ή μοντέλου) ερμηνείας των κοινωνικών σχέσεων από ένα άλλο, τον αύρια μίτο που συνδέει και συγχρόνως αλληλούπονομεύει τα μοντέλα, παρ' ότι καθ' εαυτάς φαίνονται αρμονικά, άφθαρτα, πλήρη, ανεπίδεκτα προσθηκών ή βελτιώσεων, τότε αναγκαστικά προστρέχουμε στην παρασιτική μεταβλητή, τον χλευασμό του αυτοκρατορικού γελωτοποιού, τη σαρδόνια έκφραση του παράδοξου, το χιούμορ. Το χιούμορ ροκανίζει σαν σαράκι την αυτοπεποίθηση του ακαδημαϊκού πολίτη, μουντζουρώνει ή οκιζει τις σελίδες του, ποτίζει τις αμφιβολίες του, φωτίζει τις ρωγμές του, δακτυλοδείχνει τα όριά του και, ταυτόχρονα, με πήδημα στο κενό, τα υπερβαίνει. Χωρίς το χιούμορ, η ακαδημαϊκή ζωή τελματώνει, ανακυκλώνεται, δαγκώνει την ουρά της και η ακαδημαϊκή κοινότητα ελάχιστα πια διαφέρει από τη θρησκευτική κοινότητα που διαιωνίζει «αρχές» και διαμορφώνει «πιστούς».

Παρόμοια εξέλιξη δεν είναι απαραίτητα ολέθρια, με τα συμβατικά σταθμά τουλάχιστον, αν όχι επιψημήτι. Συχνά, μέσα σε τέτοιες κοινότητες, «απαλλαγμένες από τις συμφορές της νοημοσύνης» (για να παραφράσουμε μια προσφήλη έκφραση των Μόντυ Πάιθονς), οι ακαδημαϊκοί πολίτες περνούν ευχάριστα τον καιρό τους, οι φοιτητές παίρνουν - κάποτε - τα πτυχία τους και το καθηγητικό προσωπικό ανέρχεται στην ιεραρχική ανεμόσκαλα (μερικοί κάπου-κάπου παρασύρονται από τους καιροσκοπικούς ανέμους και πέφτουν στο πέλαγος), οι πιο τυχεροί, όπως και να 'χει, από αμφότερες τις τάξεις, ευημερούν «το κατά δύναμιν». Μα όλα τ' ανωτέρω έχουν να κάνουν με την ομαλή κυκλοφορία προς, μέσα κι από τ' ακαδημαϊκά ιδρύματα, κι εμπίπτουν αποκλειστικά στις αρμοδιότητες της ακαδημαϊκής τροχαίας. Την περιπέτεια του πνεύματος αφήνουν παγερά αδιάφορη.

Ιούλιος 1988

Γραφτείτε συνδρομητές στην Νέα Κοινωνιολογία — Εξασφαλίζετε προτεραιότητα και ταχύτητα στη διανομή

«ΜΗ-ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟΙ» ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΟ-ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

*Της Βασιλικής Γεωργιάδου**

Στο άρθρο αυτό, το οποίο αναφέρεται σε διαδικασίες και γεγονότα που επίκεντρο έχουν την ιδρυση και συγκρότηση του νεο-ελληνικού Κράτους, θα αποφύγω να υπεισέλθω στις επιδράσεις που άσκησε η ευρωπαϊκή πολιτική και η οικονομική συγκυρία του 18ου και 19ου αι. (Διαφωτισμός, Φιλελευθερισμός, Γαλλική επανάσταση, εξωτερικό εμπόριο, σχηματισμός εθνικών αγορών) στην ιδρύμενη νεο-ελληνική κοινωνία στις διαδικασίες δε του εκσυγχρονισμού της, που έλαβαν χώρα στην πρώτη περίοδο της δημιουργίας του νεο-ελληνικού Κράτους - αυτής δηλαδή που συμπίπτει με τις διαδικασίες της συγκρότησης του - σκοπεύω να αναφερθώ μονάχα κατ' αντιδιαστολή προς αντίστοιχες προσπάθειες των εγχώριων παραδοσιακών δυνάμεων και φορέων εξουσίας, που είχαν εμφανιστεί είτε ως θετικές στάσεις και προτάσεις είτε ως απαντήσεις και αντιδράσεις στις προσπάθειες συγκρότησης ενός δυτικόμορφου κρατικού μοντέλου.

Χωρίς βέβαια να αγνοώ τη σημασία της πολιτικής και πολιτιστικής επιδραστης της ευρωπαϊκής Δύσης στη διαδικασία της συγκρότησης του νεο-ελληνικού Κράτους, πιστεύω ότι οι κοινωνικές επιστήμες στη σύγχρονη Ελλάδα έχουν ασχοληθεί εντατικά και εξαντλητικά με το ζήτημα αυτό, μέσα μάλιστα από διάφορα θεωρητικά σχήματα: τόσο μέσα από την οπτική του υπερτονισμού των ευρωπαϊκών επιδράσεων, οι οποίες θεωρήθηκαν ως προϋποθέσεις ολοκλήρωσης της ελληνικής κοινωνίας, σύμφωνα με το αστικό παράδειγμα των κοινωνικών επιστημών όπως και μέσα από την οπτική της εκτίμησης των δυτικών επιρροών και των αστικοποιημένων διαδικασιών ως παραγόντων/επιπέδων, που αναγκαστικά θα πρέπει να προηγούνται του επόμενου σταδίου της κοινωνίας ανάπτυξης, δηλ. της μετάβασης στο σοσιαλισμό, - σύμφωνα με τα μαρξιστικά και μαρξίζοντα παραδείγματα: και τέλος μέσα από το πρόσμα της κριτικής στάσης απέναντι σε επιδράσεις του ευρωπαϊκού αστισμού, όπως αυτές έλαβαν

χώρα με τη μεταφορά και τη μεταφύτευση δυτικών πολιτειακών προτύπων και μοντέλων οικονομικής ανάπτυξης, μια στάση που αναδειχθηκε κυρίως μέσα από τις διάφορες θεωρίες της «υπανάπτυξης» και την κατάταξη της Ελλάδος στην περιφέρεια της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς. Παρόλη την διαφορετικότητα των τριών αυτών παραδειγμάτων και παρόλη την πληθώρα ακόμη και αντιθετικών απόψεων που αναδειχθηκαν σε κάθε ένα από αυτά χωριστά, πιστεύω ότι υπάρχει ένα σημείο σύγκλισής τους: οι μη-ευρωπαϊκές εκφάνσεις της ελληνικής κοινωνίας, όπως αυτές συγκροτήθηκαν στη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης - προσδιορισμένες και επηρεασμένες σε κάποιο βαθμό από τις «ανατολικές» δομές της οθωμανικής κοινωνίας -, και όπως η παρουσία τους εντυπώθηκε στις διαδικασίες συγκρότησης της νεο-ελληνικής κοινωνίας, αποτέλεσαν μονάχα περιστασιακά και περιθωριακά αντικείμενο ανάλυσης από την ελληνική κοινωνική επιστήμη.

Η κοινωνική πολιτική και οικονομική διάσταση της ελληνικής «παραδοσιακότητας» που εκδηλώθηκε στα επαναστατικά και τα μεταεπαναστατικά χρόνια στο νομικο-κοινωνικό καθεστώς της δημόσιας γαιοκτησίας, στο δημοσιο-οικονομικό σύστημα της φορολογίας και φοροεισπραξης, στο πολιτειακό, το εκκλησιαστικό, το νομοθετικό και το δικαστικό σύστημα (και όχι μονάχα η πολιτιστική διάσταση της ελληνικότητας, όπως αυτή ορισθήκε μέσα στις ορθόδοξες - χριστιανικές αρχές της ελληνικής κουλτούρας) είναι αυτό που θα αποκαλέσω «μη-καπιταλι-

* Η Βασιλική Γεωργιάδου είναι πινακίδα της Παντείου και συγγράφει διδακτορική διατριβή, σχετικά με την ιδρυση του ελληνικού κράτους, στο πανεπιστήμιο του Munster της Δυτ. Γερμανίας.

στική)¹ όψη της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αι. και που στη συνέχεια θα αντιδιαστείλω τόσο σε καπιταλιστικές όσο και σε προκαπιταλιστικές πολιτικές, οικονομικές κ.λπ. εκφάνσεις. Αυτή η διάσταση της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αι. αποτέλεσε αντικείμενο επιστημονικών εκτιμήσεων: είτε επειδή θεωρήθηκε η αιτία της καθυστέρησης ή και της διαστρέβλωσης των διαδικασιών αστικοποίησης και καπιταλιστικής ανέλιξης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού (αυτό που στη βιβλιογραφία επικράτησε ως «ύπαρξη φεουδαρχικών καταλοίπων» ή «ημι-φεουδαρχικών») είτε επειδή επικράτησε η άποψη ότι η παραδοσιακή διάσταση του ελληνισμού εστερείτο της θετικής πρότασης, δηλ. ενός συγκεκριμένου σχεδίου για τη μορφή της νεο-συγκροτούμενης κοινωνίας και του Κράτους της (αυτό που συμπυκνώθηκε ως «ανυπαρξία ιθαγενούς μοντέλου»), περιέπεσε στο επιστημονικό περιθώριο. Απαραίτητο, λοιπόν, θεωρώ να διατυπώσω ορισμένες σκέψεις για τις διαδικασίες της συγκρότησης των μη-καπιταλιστικών όψεων της ελληνικής κοινωνίας: 1. Έτσι όπως αυτές αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας των Οθωμανών και της επιβολής και διάδοσης του οθωμανικού μοντέλου οργάνωσης της κοινωνίας και 2. Έτσι όπως καταγράφηκαν μέσα στην ελληνική κοινωνία κατά τη διάρκεια της περιόδου της συγκρότησης και της θεμελιώσης του νεο-ελληνικού Κράτους.

I. Ο Ελληνισμός μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (το ίδιο όπως και στη Βυζαντινή) επέδειξε μια συμπαγή ταυτότητα, - αυτό που αποκαλείται «ελληνικότητα» - η οποία είχε εδραιωθεί κυρίως πάνω στις αρχές του ανατολικού χριστιανικού δόγματος, εν μέρει στην κοινότητα της γλώσσας, και σ' ένα πλήθος λαϊκών παραδόσεων (π.χ. στην ακριτική και κλέφτικη λαϊκή παράδοση) που υποδηλωναν την ανάμνηση της κοινής καταγωγής, στη δραματική συνειδητοποίηση της Οθωμανής κατάκτησης ως στάσης ταπεινωτικής πλέον για τον Ελληνισμό και την αναγκαιότητα του ξεπεράσματός της.²

Μέσα από αυτό το πρώτα εξεταζόμενη η ταυτότητα του ελληνισμού, δηλ. στη διαχρονία του πολιτιστικού πρελθόντος και εν μέρει στη συγχρονία βασικών συνθηκών της κοινωνικής υπόστασης του παρόντος της, - όπως ήταν η κατάκτηση και η συνύπαρξη με τους κατακτητές - προβαίνει στον πολιτιστικό ορισμό του έθνους. Υπήρξε άραγε αυτός ο παραπάνω ορισμός του ελληνισμού η εκδοχή δηλ. της ελληνορθόδοξης πολιτιστικής ταυτότητάς του, ο μοναδικός; Η μήπως - πέρα από την ιστορική κοινότητα των κοινωνικών καταβολών του - ο ελληνισμός - κάποιο τμήμα ή η ολότητά του - ορίσθηκε σε σχέση και με άλλα σημεία αναφοράς του ευρύτερου κοινωνικοπολιτικού και οικονομικού του περίγυρου, έτσι όπως αυτός αναδείχθηκε μέσα από τις συνθήκες της οθωμανικής κατάκτησης; Χωρίς να σκοπεύω να ερευνήσω το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας, το ερώτημα (άρα και η απάντησή του) μου φαίνεται σημαντικό σε σχηματισμό με ένα άλλο καίριο ζήτημα της νεο-ελληνικής κοινωνίας: της συγκρότησης του Κράτους της.

II. Η οθωμανική κατάκτηση και η μορφή της διοικητικής οργάνωσης που επιβλήθηκε από την οθωμανική κεντρική μηχανή στις κατακτημένες περιοχές επέφερε για ορισμένους κύκλους ορθοδόξων ελληνοφώνων - όπως π.χ. η κληρικαλική ηγεσία του Πατριαρχείου της Κων/πολης, οι ανώτεροι και ανώτατοι φορείς της ορθόδοξης

εκκλησίας εν γένει, οι κατά περιφέρειες και κοινότητες ισχυροί και διάφοροι μορφωμένοι Έλληνες (Φαναριώτες) - μια σημαντική διεύρυνση του ρόλου τους: τους ανάθεσε, όπως είναι γνωστό, τη διοίκηση των κατακτημένων χριστιανικών πληθυσμών, τους κατέστησε υπολόγους απέναντι στην οθωμανική κεντρική εξουσία σε θέματα διοικητικού τύπου των κατακτημένων περιοχών, και συγχρόνως τους έδωσε δυνατότητα συμμετοχής στα συλλογικά περιφερειακά ή στο συμβουλευτικό σώμα (π.χ. στο συμβούλιο του βοεβόδα ή στο συμβουλευτικό σώμα του πασά) και στα κεντρικά (π.χ. σαν δραγουμάνοι της Πύλης και του Καπουδάν πασά ή σαν οπισδάροι στις Παραδουνάβιες χώρες)³.

Το ότι κάποιοι φορείς της ελληνορθόδοξης ηγεσίας κ.λπ. μετατράπηκαν σε μανδαρίνους του οθωμανικού διοικητικού συστήματος είναι κάτι που έχει επισημανθεί τόσες πολλές φορές, ώστε η επανάληψή του κινδυνεύει να χαρακτηρισθεί κοινοτυπίας εξάλλου τι περισσότερο θα μπορούσε να υποδηλώσει το γεγονός, εκτός τις οποιεσδήποτε αξιολογικές κρίσεις για τους συγκεκριμένους φορείς, απόρροια των πολλών καταχρήσεων θέσης και δύναμης, που (δίκαια) τους καταλογίζονται;

Το ζήτημα πιστεύω, δεν είναι τόσο απλοϊκό, όσο η παραδοσιακή ιστοριογραφία το παρουσίασε, και αυτό γιατί η διοικητική λειτουργία στην οθωμανική κοινωνία είχε ένα ιδιαίτερο - διευρυμένο θα έλεγα - περιεχόμενο: πέραν της παροχής υπηρεσιών ασκούσε ουσιαστικά μια λειτουργία οικονομική. Η κεντρική μηχανή(Κράτος) προέβαινε, μέσα από μια σειρά φορολογικών αξιώσεων, στη φορολογική μεταμόρφωση όλων των περισσευμάτων και στη φορολογική τους ιδιοποίηση· ο καταμερισμός τους δε στη κυριαρχη τάξη - την οποία αποτελούσαν φορείς της διοίκησης⁴ λάμβανε χώρα μέσα από τις συγκεκριμένες αρμοδιότητες γραφειοκρατικού, στρατιωτικο-αστυνομικού, θρησκευτικού τύπου και κοινής αφέλειας, που κάθε ένας διοικητικός φορέας ασκούσε, δηλ. στη βάση μιας «διοικητικούπαλληλικής υπηρεσίας»⁵. Τη μορφή αυτής της απόσπασης και διανομής του κοινωνικού υπερ-προϊόντος θα την αποκαλέσω «δημόσια». Εννοώ, δηλαδή, μια διαδικασία η οποία λαμβάνει χώρα και νομιμοποιείται στη βάση σχέσεων δημόσιας γαιοκτησίας και όχι στη βάση νομικά αναγνωρισμένων και κατοχυρωμένων δικαιωμάτων ατομικής ιδιοκτησίας της γης ή/και των μέσων της παραγωγής, αλλά μέσα από ένα σύστημα παροχής υπηρεσιών και συμμετοχής στην οθωμανική διοικητική μηχανή. Στο σημείο αυτό θεωρώ αναγκαίο να αναφερθώ συνοπτικά - και ως εκ τούτου αναπόφευκτα σχηματικά - στις ιδιαίτερες οικονομικού τύπου λειτουργίες της οθωμανικής κεντρικής μηχανής: Η ιδιότητα της δημόσιας γης την καθιστούσε νόμιμο καρπωτή του μεγαλύτερου μέρους του παραγώμενου υπερπροϊόντος.⁶ Εκτός αυτού η οθωμανική κεντρική μηχανή είχε αναλάβει μια σειρά άλλες έξω-παραγωγικές και παρα-οικονομικές θα έλεγα δραστηριότητες όπως ήταν 1. οι κατακτητικοί πόλεμοι, 2. η διαδικασία ειρηνικής υποταγής των κατακτημένων στο οθωμανικό Κράτος, 3. η ενοικίαση και πώληση δημόσιων αξιωμάτων και 4. η ετήσια και ισόβια παραχώρηση φορολογικών ενοτήτων σε ιδιώτες, λειτουργίες που της εξασφάλιζαν όχι ευκαταφρόνητα επιδόματα.

Οι επεκτατικοί πόλεμοι καθιστούσαν δυνατή την πρόσβαση στο κοινωνικό προϊόν ξένων περιοχών - στο «εξωτερικό κοινωνικό προϊόν»- η οποία σε πρώτη φάση λάμβανε χώρα μέσω της λεηλασίας, δηλ.. της βιαιης επι τη βάση του δικαίου του πολέμου συντελούμενης ιδιοποίησης των κινητών περιουσιών των πληθυσμών που κατακτούσαν οι Οθωμανοί. Ο κατακτητικός πόλεμος ανάγοταν έτσι σε μια κερδοσκοπική επιχείρηση για τους μικρούς στρατιωτικούς διοικητές (τιμάριώτες, σπάχηδες) και τους στρατιώτες, των οποίων τα σταθερά εισοδήματα, δηλ.. αυτά που προέρχονταν από τη φοροεισπραξη στις στρατιωτικές τους ενότητες (τιμάρια, ζιαμέτια), ήταν ιδιαίτερα χαμηλά.⁷ Η μορφή αυτής της κερδοσκοπίας καθιστούσε δυνατή τόσο την στρατιωτική ετοιμότητά τους όσο και τη συνοχή της στρατιωτικής μηχανής εν γένει.⁸

Σε μια δεύτερη φάση η κατάκτηση συντελούσε στην αύξηση του αγροτικού δυναμικού και ως εκ τούτου των φορολογητέων μονάδων, λειτουργία που ο P. Anderson ονόμασε «οικονομική ορθολογικότητα του πολέμου».⁹ Η διαδικασία υποταγής των κατακτημένων στην οθωμανική κοινωνία ολοκληρωνόταν ως γνωστό όχι με τον προστλυτισμό, αλλά με την υποχρέωση πληρωμής του φόρου υποταγής, μιας φορολογικής ρήτρας, η οποία έθετε σε εφαρμογή μηχανισμούς ιδιοποίησης του κοινωνικού υπερπροϊόντος βάση πολιτισμικών και θρησκευτικο-ιδεολογικών ιδιαιτεροτήτων και διαφορών.

Η αυξημένη σπουδαιότητα της λειτουργίας του πολέμου στην οθωμανική κοινωνία έγκειται, πιστεύω, ακριβώς στο σημείο αυτό: ο κατακτητικός πόλεμος πέρα από το να εκτελεί λειτουργίες «οικονομικής ορθολογικότητας», είχε αναλάβει ρόλο αναπαραγωγής του κοινωνικού μοντέλου εν γένει. Η διατήρηση και σταθεροποίηση του οθωμανικού κρατικού συγκεντρωτισμού, η νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας, το προτάξεις της δημόσιας ιδιοποίησης του κοινωνικού υπερπροϊόντος και η μορφή της δημόσιας ιδιοκτησίας δεν αναδείχθηκαν στην οθωμανική κοινωνία από κάποια «αναγκαιότητα» μιας «αποταμιευτικής και από κοινού χρησιμοποίησης του νερού» (K. Marx) ή κάποιων «υδραυλικών εγκαταστάσεων» (K. Wittfogel), όπου τόσο η ύπαρξη της συγκεντρωτικής εξουσίας όσο και η ύπαρξη εκτεταμένου γραφειοκρατικού δικτύου θα πρόβαλαν από αυτές τις «γεωγραφικές» ιδιαίτεροτήτες. Δεν υπήρξε όμως και κάποια διαδικασία διάλυσης αυτόνομων κέντρων εξουσίας, η οποία θα έκανε δυνατό το σταδιακό σχηματισμό μιας και μοναδικής συγκεντρωτικής αρχής - όπως υπήρξε η διαδικασία ανάδειξης του απολυταρχικού Κράτους την περίοδο της ύστερης φεουδαρχίας - και την εμφάνιση κρατικής απολυταρχίας¹⁰ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η οθωμανική κεντρική μηχανή και η δημοσιο-φορολογική οργάνωση της κοινωνίας ήταν καταβόλεις του παρελθόντος της, δηλ.. του τρόπου οργάνωσης της κοινωνίας των Σελτζούκων¹¹, στους οποίους η ανά-

γκη κατασκευής «έργων ύδρευσης» ήταν πράγματι ζωτικής σημασίας. Η διατήρηση των παραπάνω στοιχείων και η οργάνωση της κοινωνίας των Οσμάνων σύμφωνα με αυτά, η ανάδειξη τους μάλιστα σε κυριαρχες δομές της αυτοκρατορίας είχαν την ανάγκη μιας νομιμοποιητικής λειτουργίας, κάτι που συντελέστηκε κυρίως μέσω των κατακτητικών επιχειρήσεων της κεντρικής μηχανής και της «συνεργατικής» στάση της στρατιωτικής διοίκησης.¹²

Επιπλέον δε ο μηχανισμός ενοικίασης και πώλησης δημιούρων αξιωμάτων σε συνδυασμό με το φαινόμενο της «ουστηματικής» και «κανονικής» παροχής δώρων (πεσκέσια) - και όχι δωροδοκιών, όπως εσφαλμένα επικράτησε¹³ - συντελούσε στην κάλυψη των μονίμων χρηματικών ελλειμμάτων της κεντρικής μηχανής. Στο ίδιο συνέδραμε και η ενοικίαση φορολογικών πηγών σε ιδιώτες, μια λειτουργία που τους εξασφάλιζε τη συμμετοχή τους στο κοινωνικό υπερπροϊόν μέσω της νόμιμης, και των απειρων δυνατοτήτων παράνομης, ιδιοποίησης.¹⁴ Σημαντικές είναι επίσης δυο ακόμη όψεις της παραπάνω δημοσιοοικονομικής συμπεριφοράς της οθωμανικής κεντρικής μηχανής:

1. Ενοικίασεις και πωλήσεις αξιωμάτων και φόρων συνέτειναν στην αποδυνάμωση των συγκεντρωτικών στοιχείων του κεντρικού διοικητικού συστήματος και στον πολλαπλασιασμό των ιδιωτών στα διοικητικά όργανα.

2. Ιδιωτικά/ατομικά συμφέροντα στράφηκαν σε δημοσιο-οικονομικού τύπου αποσπάσεις του κοινωνικού υπερπροϊόντος, όπως αυτές υιοθετήθηκαν με τις αγορές/ενοικίασεις γραφειοκρατικών, θρησκευτικών, διοικητικών κ.λπ. θέσεων και τις επήσιες/ισόβιες ενοικίασεις φορολογικών πηγών.

Η αποδυνάμωση του συγκεντρωτισμού της κεντρικής μηχανής συνοδεύτηκε από την ενδυνάμωση του στοιχείου της δημόσιας απόσπασης των κοινωνικών πλεονασμάτων, δηλ. του στοιχείου που κατ' εξοχήν πιστεύω χαρακτήριζε το οθωμανικό μοντέλο διοικητικής λειτουργίας και συγκροτούσε τις ιδιαιτερότητες του διευρυμένου πεδίου του.¹⁵

Σ' αυτή την «τάση για συγκέντρωση προσόδων» (Σπ. Ασδραχάς)¹⁶ συνοψίζεται η δημοσιο-οικονομική στάση της οθωμανικής διοίκησης, η οποία πραγματοποιούσε την οικονομική ιδιοποίηση με φορολογικές και άλλες εξω-παραγωγικές διαδικασίες απόσπασης.

Η οθωμανική κοινωνία έχει ενταχθεί σ' αυτές της «ζώαρκειας» και του «ελάσσονος κόπου» (Σπ. Ασδραχάς)¹⁷, έννοιες που υποδηλώνουν τη στασιμότητα του παραγωγικού της προτούς και τη μείωση της αγροτικής παραγωγικής απόδοσης στα τιμήματα της αυτοσυντήρησης: οποιαδήποτε αύξηση της παραγωγής και των αγροτικών εισοδημάτων γίνεται αντικείμενο διοικητικής ιδιοποίησης μέσω της φορολογικής απόσπασης.

Οι αυξημένες ανάγκες της οθωμανικής κεντρικής διοίκησης καλύπτονταν από την περίοδο της ακμής της Αυτοκρατορίας (ως τα τέλη του 16ου αι.) μέσω της ιδιοποίησης του εξωτερικού κοινωνικού προϊόντος και της αποτελεσματικής απόσπασης του φόρου υποταγής.¹⁸ Μετά την είσοδο της στη φάση της κρίσης καλύπτονταν κυρίως μέσω της ενοικίασης/πώλησης δημοσίων αξιωμάτων και διοικητικών πόστων, όπως και της μέσω της επήσιας/ισόβιας ενοικίασης φορολογικών πηγών.

Οι μηχανισμοί ιδιοποίησης, εξεύρεσης χρηματικών πόρων και συμμετοχής στο κοινωνικό προϊόν, που πιο πάνω περιέγραψα, βρίσκονταν έξι από το παραγωγικό προτότες, κάποιοι δε από αυτούς συνέδραμαν οι ίδιοι στην εγκαθίδρυση της αρχής του «ελάσσονος κόπου». Αναφέρομαι εδώ στις παράνομες και έκτακτες φορολογικές ιδιοποίησεις στην απόσπαση οποιουδήποτε αγροτικού πλεονάσματος, το οποίο υπερβείνει το *minimum* της αυτοσυντήρησης του παραγωγού, μέσω κάποιας δημοσιονομικής ρήτρας ή αυθαίρεσίας. Στη βάση αυτής της πραγματικότητας συντίθεται η έννοια της αντι-οικονομίας της οθωμανικής φορολογικής ιδιοποίησης.

Η οθωμανική κεντρική μηχανή εξασφάλιζε την ιδιοποίηση του υπάρχοντος υπερπροϊόντος τόσω μέσω μηχανισμών καθαρά οικονομικού τύπου, όπως είναι η απόσπαση γαιοπροσόδου που λαμβάνει χώρα στη βάση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας¹⁹, όσο και μέσω άλλων λειτουργιών θρησκευτικο-πολιτικού και στρατιωτικο-γραφειοκρατικού τύπου - αυτό που ονομάζουμε «εξωαικονομικό εξαναγκασμό». Αυτά έκαναν δυνατή την κάρπωση με δημόσιας ιδιοποίησης του κοινωνικού πλούτου από την κεντρική διοίκηση, εξασφαλίζοντας έτσι την αναπαραγωγή των κεντρικών διοικητικών θεσμών και συγχρόνως τη διατήρηση του οθωμανικού μοντέλου ακόμη και στους αιώνες της παρακμής της Αυτοκρατορίας.²⁰

Η σημασιολογική μεταφορά των παραπάνω στο λεξιλόγιο των συγχρόνων δυτικών κοινωνιών θα απέδιδε τα εξής: το «Κράτος στην οθωμανική αυτοκρατορία ανελάμβανε και εκτελούσε λειτουργίες της «οικονομικής βάσης», ενώ ευρύτερα στοιχεία του «εποικοδομήματος» του, όπως εν γένει θεωρούνται η διοίκηση και οι μηχανισμοί καταστολής, αποσπούσαν το κοινωνικό υπερπροϊόν με φορολογικούς μηχανισμούς και άλλους τρόπους διοικητικής απόσπασης, ενεργώντας ουσιαστικά σαν παράγοντες της «υποδομής».

Επιστρέφω και πάλι στο σημείο που αναφέρεται στις διευρυμένες διοικητικές λειτουργίες των ελληνορθόδοξων κληρικαλικών και κοσμικών κύκλων.

— Ο αυξημένος «οικουμενικός» θρησκευτικός ρόλος του Πατριαρχείου της Κων/πολης και η «πολιτική» του διάσταση²¹, δημιούργησε στον κλήρο σημαντικές δυνατότητες πλουτισμού, δηλ. δυνατότητες πρόσβασης στο κοινωνικό υπερπροϊόν.

— Η προεξέχουσα θέση που κατέλαβαν πολλοί ελληνόφωνες σε περιφερειακά (κοινότητες) και κεντρικά σώματα της οθωμανικής διοίκησης (Φαναριώτες) επέφερε παρόμοιες δυνατότητες πλουτισμού μέσω παρόμοιων ιδιοποιητικών μηχανισμών.²²

Σημαντικό είναι το γεγονός ότι τα προνόμια που παρεχόρησε η οθωμανική διοίκηση στους παραπάνω κύκλους δεν εξαντλούνταν στην απλή άσκηση διοικητικών/γραφειοκρατικών λειτουργιών, αλλά επεκτείνονταν και σε δημοσιο-οικονομικές δραστηριότητες: οι φορολογικές απαλλαγές του κλήρου, η αρμοδιότητα της φοροείσπραξης στις κοινότητες - λειτουργία που εξελίχθηκε σε κατ' αποκοπή ενοικίαση φορολογικών ενοτήτων - και η υπερογκη κερδοσκοπία, που συνόδευε πάντοτε τη φοροείσπραξη, όλα αυτά τους κατέστησαν φορείς οικονομικής/φορολογικής διεκπεραίωσης και συνεπώς οικονομικής δύναμης και καρπωτές ενός μέρους του κοινωνικού υπερ-

προϊόντος.²³

1. Το οικονομικό ενδιαφέρον των κυρίαρχων τάξεων - οθωμανικών και χριστιανικών - συγκεντρωνόταν στη δημόσια ιδιοποιΐση του κοινωνικού υπερπροϊόντος, δηλ. σ' αυτή που λάμβανε χώρα με την κάθε είδους φοροείσπραξη, την ετήσια ή ισόβια ενοικίαση φορολογικών πηγών, την ενοικίαση ή αγορά διοικητικών πόστων.

2. Σε μια κοινωνία, όπου οι δυνατότητες οικονομικών δραστηριοτήτων στα πεδία της παραγωγής και της κυκλοφορίας, το εμπόριο και η εμπορο-βιοτεχνική παραγωγή είναι περιορισμένες και εκτεθειμένες στην αστάθεια της πολιτικής συγκυρίας και της ευκαιριακότητας, η ιδιοποιΐση του υπερπροϊόντος συντελείται με την εισπράξη των φόρων, τη μίσθωση φορολογικών ενοτήτων την ιδιοποιΐση του εξωτερικού υπερπροϊόντος κ.λπ. δηλ. ουσιαστικά με την πρόσβαση/συμμετοχή στη διοικητική και τη στρατιωτική μηχανή, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν το ίδιο το Κράτος είναι ο ιδιοκτήτης της γης και συνεπώς ο καρπωτής και των εγγείων προσόδων.

3. Η στάση της «ειρηνικής συνύπαρξης του Γένους με την κυρίαρχη οθωμανική πολιτεία»²⁴, που η εκκλησία, οι Φαναριώτες και η κοινοτική γηγεια είχαν υιοθετήσει, εδραιώθηκε, πιστεύω, στην ιδιαιτερότητα της διευρημένης διοικητικής λειτουργίας και στις δυνατότητες της φορολογικής μετατροπής των περισσευμάτων, που το οθωμανικό μοντέλο τους πρόσφερε. Οι απόψεις περί «προδοτικής στάσης» και «τουρκοφιλίας» των παραπάνω ελληνορθόδοξων κύκλων, που κατά καιρούς εκφράσθηκαν από την ελληνική ιστοριογραφία, προέρχονται από άγνοια αυτών των ιδιαιτεροτήτων της κρατικής και οικονομικής μήτρας της οθωμανικής κοινωνίας.

III. Κληρικοί, μορφωμένοι ορθόδοξοι ελληνόφωνες και οι κατά τόπους ισχυροί ανέλαβαν και εκτέλεσαν μέσα στο οθωμανικό σύστημα λειτουργίες πολιτικο-διοικητικές, διευρύνοντας τα σημεία αναφοράς τους με νέα στοιχεία από τον ευρύτερο κοινωνικό τους περίγυρο.²⁵

Οικουμενοποίηση και εκκοσμίκευση για το Πατριαρχείο και την Εκκλησία, διοικητική και δημοσιο-οικονομική αρμοδιότητα για τους φορείς του κοινοτισμού, συντελέσθηκαν στη βάση των δομών του οθωμανικού μοντέλου και αποτέλεσαν τα σημεία αναπροσαρμογής της παραδοσιακής ταυτότητας των κυρίαρχων τάξεων του ελληνισμού. Οι διευρυμένες λειτουργίες και οι νέες κοινωνικές στάσεις που προέκυψαν υιοθετήθηκαν και εσωτερικεύθηκαν από τους φορείς τους, κάτι που καταγράφηκε σαν πρόθεσή τους να τις μεταφέρουν και να τις θεσμοποιήσουν στη νεοελληνική κρατική πραγματικότητα. Παραδειγματικά αναφέρω τη γνωστή στάση/αντίδραση του Πατριαρχείου στην έκρηξη του απελευθερωτικού αγώνα· ακόμη την αντίθεση της ελληνικής εκκλησίας στην προστάθεια του νεο-ελληνικού Κράτους να περιλάβει τα ζητήματα του γάμου και της εκπαίδευσης στην κοινωνική/πολιτική αρμοδιότητά του· στο μποϊκοτάρισμα των δικαστηρίων και στην αδυναμία του Κράτους να εισάγει σύγχρονο κώδικα αστικής νομοθεσίας· στη συνέχιση του παραδοσιακού συστήματος φοροείσπραξης στο νεο-ιδρυμένο ελληνικό Κράτος, όπως επίσης και φορολογίας εν γένει, με κατάργηση μονάχα του φόρου υποταγής· στο μποϊκοτάρισμα της πρώτης προσπάθειας να μοιρασθεί ένα μέρος της κρατικής γης (νόμος «περί προικοδοτήσεων» του

1853) από τους φορείς της τοπικής εξουσίας κ.λπ.

IV. Οι παραδοσιακοί φορείς της εξουσίας στην προ-επαναστατική Ελλάδα (προύχοντες, κλήρος, στρατιωτικοί, Φαναριώτες²⁶) πρόβαλαν ένα μοντέλο πολιτικής οργάνωσης, όπως αυτό αποκρυστάλλωθηκε στον ελλαδικό χώρο κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης. Κάνοντας χρήση της τοπικής τους δύναμης, της μόρφωσης και φήμης τους, και της οικονομικής τους ευμάρειας προσάθησαν στα επαναστατικά και τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια να εκμεταλλευθούν τη δύναμή τους και να δημιουργήσουν θεσμούς και μορφές πολιτικής οργάνωσης κατά το προ-επαναστατικό πρότυπο άσκησης της εξουσίας²⁷. Πιστεύω ότι αυτή τους η πρόθεση εκφράσθηκε ιδιαίτερα έντονα στα σχέδια που ήδη από τον πρώτο χρόνο της επανάστασης εκπόνησαν για σχηματισμό κεντρικού (και όχι εθνικού, όπως συχνά αποκλήθηκε) φορέα εξουσίας, σαν ανώτατη και συλλογική βαθμίδα των τοπικών κέντρων/κυβερνήσεων.

Στο σημείο αυτό η ήθελα να τονίσω και μια ακόμη διάσταση της κοινοτικής οργάνωσης: καλλιέργησε ένα πνεύμα έντονου τοπικισμού, το οποίο αναδύθηκε από τα ιδιαίτερα προνόμια κάθε μιας κοινότητας και τις δυνατότητες πλουτισμού, που κάθε μια απ' αυτές πρόσφερε. Ενώ λοιπόν στο πολιτιστικό επίπεδο η κοινότητα της γλώσσας, του θρησκεύματος, των παραδόσεων, του αγώνα διασφάλιζε εκ των προτέρων την ενότητα του νεο-ιδρυμένου Κράτους, και ενώ σε επίπεδο θεσμικού πλαισίου κυριαρχεί, σε γενικές γραμμές, ενότητα από περιοχή σε περιοχή η κοινή υποταγή συνεισέφερε ουσιαστικά στο σημείο αυτό - η τάση για διοικητική και πολιτική αυτονομία κατά κοινότητες, περισσότερο όμως κατά ευρύτερες περιφέρειες, εμφανίσθηκε αμέσως με τα πρώτα πυρά της επανάστασης (είναι γνωστό ότι ο αγώνας του 1821 δεν ανέδειξε έναν συλλογικό ήγετη, ούτε ακόμη ένα κεντρικό όργανο διοικησης και ουσιαστικού πλαισίου των πολεμικών επιχειρήσεων, δείγμα των αντικρουόμενων τοπικών ανταγωνισμών).

— Τον πρώτο χρόνο της επανάστασης δημιουργήθηκαν με την πολιτική δραστηριοποίηση των φορέων του κοινοτισμού τρεις τοπικές κυβερνήσεις (Πελοποννησιακή Γερουσία, Οργανισμός της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας, Νομική Διάταξη της Ανατολικής), οι οποίες μάλιστα βασίσθηκαν στα οργανωτικά πρότυπα του ελληνο-οθωμανικού κοινοτισμού.²⁸

— Η πρώτη Εθνική Συνέλευση (Επίδαυρος, 1821/22) ναι μεν εισήγαγε στοιχεία του δυτικοευρωπαϊκού αντιπροσωπευτισμού στο νεο-ελληνικό πολιτειακό σύστημα, δεν αναίρεσε όμως ούτε αποδυνάμωσε, τουναντίον μάλιστα νομιμοποίησε τα παραπάνω τοπικά κέντρα (παραδοσιακής) εξουσίας· εξέλεξε μάλιστα ένα πολυμελές εκτελεστικό, ένδειξη της ποικιλίας και του ασυμβίβαστου των τοπικών κέντρων εξουσίας και συμφερόντων.

— Η δεύτερη εθνική Συνέλευση ('Αστρος, 1823) ναι μεν εισήγαγε την κατάργηση των τοπικών διοικήσεων και την ταυτόχρονη ενίσχυση των κεντρικών οργάνων, επακολούθησε όμως ως γνωστό, η διάσπασή τους και η απειλή εμφύλιας διαμάχης.

— Η εκλογή του κόμητα I. Καποδιστρία ως αρχηγού του εκτελεστικού και κυβερνήτη της Ελλάδας (Γ'. Εθνοσυνέλευση, Τροιζήνα, 1827) αποτελεί μονάχα κατ' επίφαση

συνταγματική ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας, εφόσον συνοδεύτηκε από την συνταγματική υποταγή του εκτελεστικού - στη φοιτερά ενδυναμωμένη νομοθετική εξουσία²⁹. — Η απολυταρχική διοίκηση του βασιλιά 'Οθωνα και η ουγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια των Βαυαρών και σε δυτικότροπους κεντρικούς κρατικούς μηχανισμούς αποδυνάμωσε τα παραδοσιακά κέντρα εξουσίας και τους φορείς τους. Αυτό το γεγονός είναι, πιστεύω, σημαντικό γιατί εξηγεί τις μετέπειτα - από τα 1843 περίπου - κοινοβουλευτικές απαιτήσεις των παραδοσιακών ηγετικών στρωμάτων, επενδυμένες μάλιστα με αγωνιστικές πρωτοβουλίες και κινητοποιήσεις.

Η καθιέρωση της συνταγματικής μοναρχίας στα 1843-44 έφερε στο πολιτικό προσκήνιο τους παραδοσιακούς φορείς της τοπικής εξουσίας και του κοινοτισμού³⁰: Βούλγαρης, Κωλέττης, Μιαούλης, Κουντουριώτης κ.λπ. Ήταν πρόσωπα που κυριάρχησαν στην πολιτική αρένα από το 1844 έως το 1862, βάζοντας μάλιστα την προσωπική (παραδοσιακή) τους σφραγίδα στην πρώτη κοινοβουλευτική περίοδο της νεότερης Ελλάδας³¹. Είναι εξάλλου γνωστό, ότι οι υπερασπιστές των δυτικο-ευρωπαϊκών πολιτειακών προτύπων, είχαν ταχθεί εναντίον της εισαγωγής συνταγματικού χάρτη στην οθωνική Ελλάδα και υπέρ ενός συστήματος πολιτικής προπαρασκευής της ελληνικής κοινωνίας - αναγκαίο τόσο για την υπέρβαση των στοιχείων της παραδοσιακότητάς της, όσο και για την πολιτική της παιδεία και ωρίμανση. Επιστέγασμα των προσπαθειών αυτών την περίοδο της κρατικής συγκρότησης υπήρξε το σύστημα της «συγκερασμένης μοναρχίας», ένα είδος «προσυνταγματικής οργάνωσης» (Μ. Στασινόπουλος) της ελληνικής κοινωνίας, που πρότεινε - χωρίς να κατορθώσει όμως να επιβάλει - ο κατ' εξοχήν υπέρμαχος των αντιπροσωπευτικών αξιών και των δυτικών προτύπων, Αλ. Μαυροκορδάτος³².

Εκκλησιαστικό, Θεσμός της Γερουσίας, Επερόχθονες/Βαυαροί και το ζήτημα της απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας και της εθνικής ταυτότητας στάθηκαν στο επίκεντρο των συζητήσεων της Εθνοσυνέλευσης του 1843, ενώ τόσο το εθνικο-απελευθερωτικό, όσο και το ζήτημα της εθνικής γης παρέμειναν στο περιθώριο των συζητήσεων της Εθνοσυνέλευσης. Το πολιτειακό σύστημα της συνταγματικής μοναρχίας - όπως αυτό αναδείχθηκε μέσα από τις αρχές του ελληνικού συνταγματισμού - άφησε ανεπτυρέαστες τις κοινωνικές και οικονομικές δομές της νεοελληνικής κοινωνίας, ενώ συγχρόνως θεσμοποίησε στην πολιτική σκηνή τους παραδοσιακούς φορείς της εξουσίας. Όσον αφορά τον κλονισμό του θεσμού της απόλυτης μοναρχίας - έτοι όπως αυτός από τον 'Οθωνα και τους Βαυαρούς υποστήριχθηκε - αναμφισβήτητη παραμένει η «συνεισφορά» των Μεγ. Δυνάμεων - κυρίως της Αγγλίας - οι οποίες εκφράσθηκαν με έντονη αντίθεση: οικονομικές κυρώσεις (αποκλεισμός) και επεμβάσεις στην οικονομική πολιτική του 'Οθωνα και στον ρομαντικό μεγαλοϊδεατισμό του.

Ο ελληνικός συνταγματισμός της περιόδου της συγκρότησης του νεοελληνικού Κράτους είχε, πιστεύω, μικρή σχέση με αιστικά αντιπροσωπευτικά/πολιτικά αιτήματα. Με την εκδίωξη των Τούρκων και την απελευθέρωση ενός μέρους του ελλαδικού χώρου από την οθωμανική κυριαρχία έχασαν οι παραδοσιακοί φορείς της εξουσίας - έ-

τοι όπως αυτοί είχαν αναδειχθεί μέσα από το κοινοτικό σύστημα οργάνωσης των κατακτημένων περιοχών και από το οθωμανικό διοικητικό-φορολογικό σύστημα - τα νομιμοποιητικά ερείσματα της πολιτικο-κοινωνικής και οικονομικής τους εξουσίας. Η συνεχής αντιπαράθεσή τους με τους στρατιωτικούς, το νέο σύστημα της περιφερειακής οργάνωσης και η κατάργηση του κοινοτικού συστήματος που επέβαλε ο Καποδιστριας και οι διοικητικές και νομικές καινοτομίες της αντιβασιλείας έκαναν τη θέση τους ιδιαίτερα επισφαλή, έτοι ώστε: **η εξένρεση νέων θεσμών νομιμοποίησης του παραδοσιακού ρόλου και της θέσης τους στη νεο-ελληνική κοινωνία να κάταστει πλέον επιτακτική.**

Η συνταγματική κατοχύρωση των τριών πρώτων τοπικών οργάνων πολιτικής διακυβέρνησης στη νεο-δημιουργόμενη Ελλάδα, η υποστήριξη του αιτήματος της ψήφισης συντάγματος από τους παραδοσιακούς φορείς της τοπικής εξουσίας, ακόμη και η δημοκρατικότητα των πρώτων νεο-ελληνικών πολιτικών συστήματων και η κατοχύρωση της σχεδόν καθολικής αυδρικής ψηφοφορίας, ήδη στη διάρκεια της περιόδου της κρατικής θεμελίωσης συνέτειναν πιστεύω ακριβώς σ' αυτό: **δηλ. στη νομιμοποίηση της παραδοσιακής πολιτικο-κοινωνικής και οικονομικής εξουσίας από μια πλατιά πλέον λαϊκή βάση.**

Τα διεθνή γεγονότα των προηγούμενων αιώνων (διαφωτισμός, δημιουργία εθνικών Κρατών)· η ύπαρξη μιας εγχώριας δυτικότροπης διανόησης σε συνδυασμό με την εξάπλωση του ελληνισμού στη Δύση και στα εμπορικά κέντρα της Ανατολής· οι απαιτήσεις των εγγυητριών Δυνάμεων της ελληνικής απελευθερωσης (Αγγλία-Γαλλία) για συνταγματική εδραίωση του νεο-ελληνικού Κράτους (Αγγλία) ή τουλάχιστον για θέσπιση ελεγχόμενου μοναρχικού καθεστώτος (Γαλλία) ήδη στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του ανεξάρτητου ελληνικού βασιλείου, έκαναν φυσικά δυνατή την εισαγωγή αισιοκ-φιλελεύθερων κρατικών ιδεών και θεομών στη νεο-ιδρύμενη ελληνική κοινωνία. Το ότι πάντως, η εισαγωγή τους συντελέστηκε χωρίς αντιρρήσεις και προστριβές, μάλιστα με έγκριση - και απαίτηση ακόμα - των φορέων της παραδοσιακής εξουσίας, δεν μπορεί να είναι άσχετο με το γεγονός ότι οι αισικές αξίες που αντιπροσώπευαν (ατομική ελευθερία, πολιτική συμμετοχή κ.λπ.) σημασιολογικά τουλάχιστον ταυτίζονταν με τις παραδοσιακές αξίες του κοινοτισμού και της ελληνικής Ορθοδοξίας (εκλογή των κοινοτικών αρχών με ολιγαρχικές ή δημοκρατικές διαδικασίες, αντιπροσωπευτισμός κ.λπ.)³³. Εξάλλου στην Ελλάδα των χρόνων της κρατικής συγκρότησης παρατηρήθηκε συχνά μεταφορά αισικών ιδεών και ιδεολογημάτων, σπάνια όμως συντελέσθηκε και η μεταφορά των αντίστοιχων θεσμών, και αυτό γιατί - όπως είναι γνωστό - οι συνθήκες της οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής ζωής στην Ελλάδα καθιστούσαν τη θεσμική μεταφορά σχεδόν αδύνατη³⁴. Αξιοσημείωτο είναι ότι και στο πεδίο των ιδεών και ιδεολογιών οι αντίστοιχες μεταφυτεύσεις λάβαιναν χώρα με εμφανείς παρεμπηγμάτων και αλλοιώσεις³⁵. Συνταγματικός εξάλλου, με την έννοια της υποστήριξης ενός αισιοκύρια πολιτισμού στην Ελλάδα από τους παραδοσιακούς πολέμιους της καποδιστριακής, βαυαρικής, οθωνικής απολυταρχίας. Η αντιπολιτευτική

τοποθέτηση των φορέων τοπικής εξουσίας της Πελοποννήσου, των νησιών κ.λπ., απέναντι στο θεσμό της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας, έκφρασε μόνο περιθωριακά κάποια αντίθεση των οπαδών της καθιέρωσης συνταγματικής διακυβέρνησης - εξαιρουμένων, φυσικά, των λιγόστων δυτικότροπων φιλελεύθερων διανοούμενων - στους απολυταρχικούς τρόπους διακυβέρνησης αυτούς καθ' εαυτούς: η αντιπολιτευτικότητά τους κατευθυνόταν κυρίως στα Καποδιστριακά, Οθωνικά κ.λπ. σχέδια αστικού μετασχηματισμού και συγκρότησης της κεντρικής μηχανής και του νομικού, δικαστικού, δημοσιο-οικονομικού και διοικητικού θεσμικού του πλαισίου.

Χαρακτηριστικό, πιστεύω, είναι το γεγονός πως οι διαδικασίες αστικής συγκρότησης της νεο-ιδρυόμενης ελληνικής κοινωνίας ξεκίνησαν μέσα στις συνθήκες της αυταρχικής/απολυταρχικής διακυβέρνησης του κυβερνήτη I. Καποδιστρία και της βαυαρικής αντιβασιλείας. Αντίθετα, η συνταγματική περίοδος των χρόνων της κρατικής θεμελίωσης (1844 - περ. 1875) σημαδεύτηκε από πληθώρα αντιουνταγματικών εξελίξεων, από τη στασιμότητα του ελληνικού εθνικού ζητήματος και την αντίδραση των περισσότερων πολιτικών φορέων απέναντι σε πολλές νομικές, διοικητικές και οικονομικές καινοτομίες αστικού χαρακτήρα, που είχαν δρομολογηθεί την προηγούμενη, μη-συνταγματική, περίοδο.

Υ Η «օργανωτική μήτρα» (Κ. Τσουκαλάς) του νεο-ελληνικού Κράτους υπήρξε την περίοδο της συγκρότησής του, — αντίθετα με την κρατούσα άποψη³², μονάχα **εν μέρει αστική:** οικονομικά, δημοσιο-φορολογικά, νομικά κ.λπ. στοιχεία της προηγούμενης οθωμανικής περιόδου εντυπώθηκαν στο νεο-ελληνικό καθεστώς της δημόσιας γαιοκτησίας και φοροεισπράξης, στη διοικητική συγκρότηση της κρατικής μηχανής, στο αστικο-νομοθετικό πλαίσιο και στον αστικο-ρωμαϊκό κώδικα δικαίου και παρέμειναν με διακυμάνσεις σ' όλη τη διάρκεια της περίοδου της νεο-ελληνικής κρατικής συγκρότησης εν ισχύ. Οι προσπάθειες της μεταφοράς/εγκαθίδρυσης δυτικο-ευρωπαϊκών θεσμών στην νεο-ελληνική κοινωνία και η διαδικασία του αστικού μετασχηματισμού της, που επιχειρήθηκαν από τον I. Καποδιστρία, κυρίως όμως από την βαυαρική αντιβασιλεία, — το εκσυγχρονιστικό έργο της οποίας εν μέρει συνέχισε ο βασιλιάς Όθωνας κατά τη διάρκεια της προσυνταγματικής βασιλείας του —, αντιπαρατέθηκαν στις οικονομικές, δημοσιο-φορολογικές, νομικές εκφάνσεις, μη-αστικού/μη-καπιταλιστικού τύπου, της υπό-συγκρότηση νεο-ελληνικής κοινωνίας. Ολοκάθαρα δε αυτή η αντιπαράθεση αποκρυσταλώθηκε, — με επιτυχία για τις δυνάμεις της αστικής συγκρότησης, γεγονός που είχε εξαιρετική σημασία για τα κέντρα και τους φορείς της ελληνικής παραδοσιακότητας —, στο στρατιωτικό, κυρίως όμως στο εκκλησιαστικό ζήτημα.

Υ 1. Στη νεο-ελληνική κεντρική Διοίκηση περιήλθαν ευθύς μετά την έκρηξη της επανάστασης και την εκδίωξη των Οθωμανών από τις περιοχές του μετέπειτα ελληνικού βασιλείου περισσότερες από τις μισές καλλιεργήσιμες εκτάσεις του³⁷. Στις νεο-ελληνικές γαιοκτημονικές σχέσεις εισάγεται έτσι ένα καθεστώς δημόσιας/κρατικής ιδιοκτησίας, το οποίο θεωρικά ναι μεν περιόρισε αποφασιστικά

την εξάπλωση της μεγάλης έγγειας κτήσης, και συγχρόνως κατευθύνθηκε προς τη δημιουργία σχέσεων μικρής ιδιοκτησίας - τάσεις που ερμηνεύθηκαν από τους Κ. Τσουκαλά και Κ. Βεργόπουλο ως σημαντικές ενδείξεις του αστικού προσανατολισμού της ιδιοκτησιακής αυτής μορφής - δεν αναίρεσε όμως εκείνες τις προϋποθέσεις οι οποίες συνέτειναν στο συνεχή σφετερισμό (παράνομη ιδιωτική ιδιοποίηση) της δημόσιας γης και στην ιδιωτική νομή και κατοχή της από ελεύθερους καλλιεργητές. Το «χαλαρό» νομικό πλαίσιο που περιέβαλλε το καθεστώς της δημόσιας γαιοκτησίας και οι «αδυναμίες» εν γένει της εισαγωγής του αστικού δικαίου στη νεο-ελληνική κοινωνία (βλ. στη συνέχεια), υπήρξαν απόρροια 1. των ιδιαιτέρων εθνικοποιητικών διαδικασιών, που έλαβαν χώρα στη συγκρότηση του νεο-ελληνικού Κράτους, και οι οποίες στηρίχθηκαν στις παραδοσιακές τοπικές εξουσίες αντί να τις αναιρέσουν και 2. της διατήρησης του «δικαιώματος καλλιέργειας» (Μ. Σακελλαρίου)³⁸ και νομής, που (ελεύθερος) καλλιεργητής στις δημόσιες κτήσεις απολάμβανε, συντείνοντας έτσι στη συνεχή αμφισβήτηση της απόλυτης ιδιοκτησιακής μορφής των δημόσιων κτήσεων.

Η δημιουργία της δημόσιας γης εμπόδισε ακριβώς αυτό που η αστική εκδοχή των ιδιοκτησιακών σχέσεων κυ-

ρίως υποστηρίζει: δηλ. την ευρεία ιδιωτικοποίηση των γαιοκτητικών σχέσεων. Η μη δημόσια γη στο συγκροτούμενο νεο-ελληνικό Κράτος ιδιωτικοποιήθηκε, με την έννοια ότι εκείνοι οι φορείς των δικαιωμάτων νομής που κατείχαν αποδειξείς αυτού τους του δικαιώματος, έγιναν απόλυτοι ιδιοκτήτες των εκμεταλλεύσεών τους.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης, ότι το καθεστώς αυτό της δημόσιας ιδιοκτησίας συντήρησε τόσο το έγγειο φορολογικό σύστημα της άμεσης και σε είδος φορολογίας, όσο και την φοροεισπρακτική μέθοδο της δημοπράτησης των φορολογικών ενοτήτων/πηγών και της φοροεισπρακτικής μέσω των φοροεισπρακτόρων, στοιχεία που επίσης αποφαίνονται υπέρ του «χαλαρού» αστικο-νομικού πλαισίου της κρατικής ιδιοκτησίας.

Ενώ, λοιπόν, η δημόσια γη ως μέσο της παραγωγής δεν έγινε αντικείμενο (νομικής) ιδιοκτησίας των φορέων της παραδοσιακής εξουσίας, το σύστημα της εγγείου φορολογίας και ο θεσμός της δημοπράτησης των φόρων, που συνόδευαν το νομικό σχήμα των δημόσιων κτήσεων, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την φορολογική απόσπαση και την ιδιωτικοποίηση των περισσευμάτων της έγγειας παραγωγής στη συγκροτούμενη νεο-ελληνική κοινωνία: αυτή η δημοσιο-οικονομική-φορολογική-απόσπαση και ιδιοποίηση των περισσευμάτων νομιμοποιήθηκε όχι στη βάση σχέσεων νομικής και οικονομικής ιδιοκτησίας στα μέσα της παραγωγής, ούτε μέσω της συμμετοχής στην ίδια την παραγωγική διαδικασία - όπως επιβάλει το αστικό ιδιοκτησιακό καθεστώς - αλλά κυρίως μέσω της συμμετοχής στην κεντρική διοικητική μηχανή. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε συσχετισμό με τις παραπάνω διαπιστώσεις να υπενθυμίσω α) ότι το νεο-ελληνικό Κράτος είχε εξαιρετικά περιορισμένες απολαβές απ' αυτή την ιδιοκτησία: «η έγγεια πρόσδοσος που εισέπραττε ο ιδιοκτήτης δηλ. το Κράτος, ισοδυναμούσε κατά κεφαλή με τρία το πολύ μεροκάματα³⁹. και β) ότι οι φορείς της παραδοσιακής εξουσίας απέβησαν οι σημαντικότεροι καρπωτές των αγροτικών περισσευμάτων στο νεοσύστατο ελληνικό βασίλειο: αυτοί υπήρξαν αφενός μεν οι φορείς των χρηματικών αποθεμάτων, που ήταν απαραίτητα για τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες δημοπράτησης των φορολογικών πηγών, αφετέρου δε διέθεταν διοικητική πείρα και προσωπικό γόνητρο - παράγοντες οι οποίοι διευκόλυναν τη δημοσιο-φορολογική απόσπαση: «Ο αγρότης υποχρεούμενός να καταβάλλει (...) τα 30% έως 45% εκ του ακαθαρίστου προϊόντος του, συμπιεζόταν μέχρις εξάντλησης, όχι τόσο από τους αγροτικούς καπιταλιστές και τους γαιοκτήμονες, αλλά κυρίως από το Κράτος και τους τοπικούς επροσώπους του»⁴⁰. «Φορολογικές πηγές δημοπρατούνταν στη βάση του ορίου απόδοσής του. Το φορολογικό ποσό που τελικά αποσπόταν, ορίζοταν από τους ιδίους τους φορεοενοικιαστές. Από αυτό προέκυπταν και τα υψηλά κερδη τους, αλλά όχι μονάχα αυτό. Αυτοί διαρκώς καθυστερούσαν τις πληρωμές τους στο Κράτος»⁴¹.

Τα παραδοσιακά άρχοντα στρώματα της προεπαναστατικής Ελλάδας δομήθηκαν σαν τέτοια, όχι στη βάση σχέσεων έγγειας ιδιοκτησίας - την οποία ήταν πολύ πιθανό να κατείχαν - αλλά με την ένταξη και ενεργητική συμμετοχή τους στον κεντρικό ή περιφερειακό διοικητικό μηχανισμό του κεντρικού Κράτους: αυτή καθιστούσε δυνα-

τή και την δημοσιο-φορολογική συμμετοχή τους στο κοινωνικό υπερπροϊόν⁴². Αυτοί, λοιπόν, οι παραδοσιακοί φορείς της εξουσίας δεν διάρρηξαν τις σχέσεις τους με τη διοίκηση και το σύστημα της διοικητικής/φορολογικής απόσπασης των αγροτικών περισσευμάτων στο νεο-ελληνικό Κράτος, γεγονός που άμεσα επηρέασε τη «διόγκωση» και «υπερτροφική» (Κ. Τσουκαλάς) εξάπλωση της κρατικής μηχανής. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι τάχθηκαν, εξαιρουμένης της επαναστατικής περιόδου, εναντίον της εκποίησης της εθνικής γης, μια στάση η οποία καταγράφηκε στις πρώτες προσπάθειες μερικής διανομής της, που έλαβαν χώρα στα 1834-35 και 1838-39, και τις οποίες τα παραδοσιακά άρχοντα στρώματα μπούκοτάρισαν⁴³.

Η διαδικασία της απελευθέρωσης της δημόσιας γης και της καταγραφής της, πλέον, ως ελεύθερο εμπόρευμα θα διαρρήγηνε τις κατεστημένες σχέσεις νομής, κατοχής και νομικο-οικονομικής ιδιοκτησίας: εκτός του ότι δηλαδή η εκποίηση της δημόσιας γης θα συντελούσε στην εμφάνιση και νέων γαιοκτητικών σχέσεων - της μικρής και μεσαίας αγροτικής ιδιοκτησίας - θα επέφερε τη νομική διελέυκανση και την εκ νέου ρύθμιση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος περίπου 10 εκ. ελληνικών γαιών.

Η ένταξή τους δε σε ένα νομικο-ιδιοκτησιακό καθεστώς απόλυτης ιδιωτικής - αστικής - ιδιοκτησίας 1. θα έβαζε τέρμα στους οφετερισμούς κάθε είδους, εφόσον θα καταργούνταν η αισιμπτώτητα των φορέων νομής, κατοχής και ιδιοκτησίας με τη δημιουργία απόλυτου (ατομικού) (μικρο-) ιδιοκτήτη: και 2. το αγροτικό υπερπροϊόν θα αποσπόταν στη βάση πλέον των σχέσεων με τα μέσα της παραγωγής, δηλ. στο προτόές της παραγωγής και διάθεσης των περισσευμάτων, και όχι στη βάση του φορολογικού μετασχηματισμού τους και της δημοσιο-οικονομικής ιδιοποιητικής απόσπασης διοικητικού τύπου.

Αυτή, λοιπόν, η στάση των παραδοσιακών άρχοντων στρωμάτων εναντίον της εκποίησης/απελευθέρωσης της εθνικής γης - που είχαν υποστηρίξει την περίοδο της κρατικής συγκρότησης - έκφρασε την αντίθεσή τους σε άλλαγές που σχετίζονταν με το καθεστώς της φορολογικής ιδιοποιησης των αγροτικών περισσευμάτων. Εδώ εντάσσεται, πιστεύω, και το γεγονός ότι τα στρώματα αυτά δεν έκαναν καν χρήση του δικαιώματος επέκτασης των εγγειών κτήσεών τους κατά 120 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης που στα 1836 η οθωνική αντιβασιλεία μέσω της συμπλήρωσης του νόμου «περί προικοδοτήσεων» τους πρόσφερε⁴⁴.

Τα παραδοσιακά άρχοντα στρώματα κατέλαβαν αρχής εξαρχής τη διοικητική μηχανή του νεο-ελληνικού Κράτους για να διατηρήσουν και να ενδυναμώσουν την κυριαρχηθέση τους στη νεο-ελληνική κοινωνία.

V 2. Επί διακυβερνήσεως I. Καποδιστρία έγιναν οι πρώτες προσπάθειες «εξισορρόπησης» (Ν. Ι. Πανταζόπουλος) του λαϊκού - εθνικού δικαίου και του επίσημου νόμου συγχρόνως επιχειρήσης οργάνωση της δικαστικής εξουσίας σύμφωνα με τα δυτικο-ευρωπαϊκά / αστικά νομικά πρότυπα και τους νομικούς κώδικες του γαλλικού δικαίου⁴⁵.

Ενώ δε ό,τι αφορούσε τη ρύθμιση των νέων οικονομικών/εμπορικών δραστηριοτήτων η εισαγωγή του γαλλι-

κού εμπορικού κώδικα υπήρξε απόλυτη και απρόσκοπη, οι παραδοσιακοί φορείς της εξουσίας δια του «Πανελλήνιου» κατ' αρχήν και της εκκλησίας αργότερα πρόβαλαν το αίτημα της κωδικοποίησης του υπάρχοντος εθιμικού και των νόμων που είχαν ψηφισθεί μεταξύ των ετών 1821-1827⁴⁶, ως νομικό πλαίσιο της αστικής ζωής στην Ελλάδα. Τελικά εισχήθηκε προσωρινά - μέχρι δηλ. τη σύνταξη νέων πολιτικών κωδίκων - η βυζαντινή νομοθεσία, έτσι όπως αυτή είχε κωδικοποιηθεί από τον Αρμενόπουλο στην «Εξάβιβλο»⁴⁷, αναγνωρίσθηκε δε το τοπικό έθιμο ως πηγή δικαίου, εξισώμενο μάλιστα με τον επίσημο νόμο⁴⁸. Η εκδίκαση όλων των ποινικών υποθέσεων αφαιρέθηκε από τις κοινότητες και τους κοινοτικούς άρχοντες και ανατέθηκε στα πολιτικά δικαστήρια του Κράτους⁴⁹.

Η αντιβασιλεία - κυρίως δε ο νομικός Georg Ludwig von Maurer - επιδόθηκε καταρχήν στη σύνταξη νέων νομικών κωδίκων (Οργανισμού Δικαστηρίων, Πολιτικής Δικονομίας, Ποινικού Δικαίου και Ποινικής Δικονομίας) και τελικά εισήχθηκε στην Ελλάδα το γερμανικό δίκαιο και οι Πανδέκτες (Pandektenrecht), δηλαδή η γερμανική πολιτική νομοθεσία, γεγονός που συνέδραμε στην κατάργηση της νομικής ισχύς του λαϊκού εθιμικού δικαιου⁵⁰. Ενώ λοιπόν η «Εξάβιβλος» αποτελούσε περιορισμένη κωδικοποίηση του ρωμαϊκο-βυζαντινού πολιτικού δικαίου - πράγμα που καθιστούσε αναπόφευκτη την προσφυγή σε άλλες πηγές δικαίου, άρα και στο εθιμικό, λαϊκό δίκαιο⁵¹ οι γερμανικοί Πανδέκτες αποτελούσαν μια πλήρη ευρύτερη κωδικοποίηση νομικών διατάξεων οι οποίες πρόβλεπαν την καθολική δικαιακή ρύθμιση της πολιτικής ζωής. Η τοπική δύναμη των προυχόντων, η ύπαρξη των ατάκτων και η έξαρση της ληστείας ως κοινωνικών προβλημάτων, και η κοσμική διάσταση του Κλήρου και των δικαιοδοσιών της Εκκλησίας, κατέστησαν πάντως δύσκολη την οργάνωση της δικαιοσύνης και τη σύνταξη του νόμου σύμφωνα με τα δυτικο-ευρωπαϊκά πρότυπα.

Την επόμενη περίοδο η αποπομπή του Maurer στην Βαυαρία και η αντιβασιλεία/αρχικαγγελαρία του Armansterg epέφερε κάποια έξαρση των παραδοσιακών φορέων εξουσίας στη νεο-ελληνική κοινωνία.

Το ίδιο και η απολυταρχική περίοδος της διακυβέρνησης του βασιλιά Όθωνα, ο οποίος με την πολιτική της «συγχώνευσης» των αντιτιθέμενων δυνάμεων της ελληνικής κοινωνίας που ακολούθησε⁵², ανανέωσε τη δύναμη των τοπικών-παραδοσιακών φορέων εις βάρος των νεοεισαχθέντων και των υπό εισαγωγή θεσμών: η καταστολή της ληστείας π.χ. ανατέθηκε το 1839 στους δήμους, και στα οώματα των ατάκτων στρατευμάτων, αντί στις δυνάμεις του τακτικού στρατού και της Εθνοφυλακής⁵³, όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Επίσης την ίδια περίοδο η δικαιοτική εξουσία υποχώρησε χάριν της διοικητικής-κοινωνικής και των παραδοσιακών εξουσιαστικών κέντρων εν γένει: «Η εγκύλιος της 27ης Σεπτεμβρίου (1839, Β.Γ.) παραχωρούσε τρομακτική δύναμη στους διοικητές, που μπορούσαν να επιβάλλουν τιμωρίες χωρίς εξουσιοδότηση των δικαιοστικών αρχών»⁵⁴. Συγχρόνως όμως γίνονταν εμφανείς και οι πρώτες θετικές απολήξεις των προσπαθειών και που αφορούσαν την αστική συγκρότηση της δικαιοσύνης και τον αστικό μετασχηματισμό του νεο-ελληνικού ιδιωτικού νομικού πλαισίου, κάτι που αδιαμφισβήτητα καταγράφηκε στον περιορισμό και τελικά την κα-

τάργηση της κοσμικής-αστικής δικαιοδοσίας της ελληνικής ορθόδοξης εκκλησίας.

V 3. Η ορθόδοξη εκκλησία υπό την αιγίδα του Πατριαρχείου της Κων/πολης αναδείχθηκε κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης στον πλέον σημαντικό θρησκευτικό και κοσμικό πολιτικό θεσμό της υπόδουλης χριστιανικής κοινωνίας, ο οποίος αναλάμβανε και εκτελούσε πέρα από τις αυστηρά θρησκευτικές αρμοδιότητές του και άλλες διοικητικές, φορολογικές και φορο-εισπρακτικές, νομικο-δικαστικές και εκπαιδευτικές λειτουργίες.

Αυτό το διυπόστατο έργο της εκκλησίας - εκτός του ότι την ενδυνάμιωσε οικονομικά και την κατέστησε έναν αδιαμφισβήτητο φορέα εξουσίας στην κατακτημένη χριστιανική κοινωνία - συνέτεινε στη δημιουργία μιας συγενετικής θέσης του θρησκευτικο-πολιτικού με το κοσμικο-πολιτικό στοιχείο, η οποία μάλιστα σε όλη τη διάρκεια της κατάκτησης αποφαινόταν υπέρ των πρωτείων του πρώτου, υποτάσσοντας το κοσμικό στην εκκλησιαστική/θρησκευτική αρμοδιότητα. Η ορθόδοξη εκκλησία πρόβαλε ως ένα οργανωμένο και ολοκληρωμένο κέντρο εξουσίας, με τη δική της ιδεολογία, στελέχη, διασυνδέσεις και οπαδούς, νομικό επικάλυμμα (κανονικό δίκαιο), οργάνωση και διοίκηση σύμφωνα με το οργανωτικο-διοικητικό πρότυπο του κοινοτισμού και της κοινοτικής αυτονομίας, και τη δική της, - διόλου μάλιστα ευκαταφρόνητη - κινητή και ακίνητη ιδιοκτησία⁵⁵. Μάλιστα αυτή αποτέλεσε όχι απλά έναν εξωκοσμικό φορέα πολιτικής εξουσίας, αλλά κυρίως έναν θρησκευτικο-κοσμικό θεσμό άσκησης εξουσίας. Η εκκλησία, μάλιστα, πρόβαλλε ένα αντι-δυτικό μοντέλο συγκρότησης της νεο-ελληνικής κοινωνίας, σύμφωνα με το οποίο κάθε οικονομική, κοινωνική κ.λπ. διάσταση του ιδιωτικού: 1. παραγόταν με αφετηρία τη σύζευξη θρησκευτικο-πολιτικού και κοσμικο-πολιτικού στοιχείου - τηρώντας μάλιστα και την προτεραιότητα που η εκκλησιαστική κοινότητα είχε στη σύζευξη αυτή επιβάλει - και 2. υπόκειταν στην κανονική έννομη τάξη της ορθόδοξης εκκλησίας.

Ουσιαστικό και πρωτεύον για την κοσμική εξουσία, τη συγκροτούμενη νεο-ελληνική κοινωνία - κυρίως δε για τη συγκεντρωτική δόμηση και τον αστικό μετασχηματισμό της - υπήρξε ο περιορισμός στο ελάχιστο δυνατό της κοσμικής διάστασης των θρησκευτικών θεσμών.

Την πρώτη προσπάθεια περιορισμού της κοσμικής εξουσίας της εκκλησίας έκανε στα 1828 ο I. Καποδιστριας, ο οποίος αφάρεσε σπό τους εκκλησιαστικούς επισκόπους την αστική τους δικαιοδοσία⁵⁶. Από τον ίδιο προήλθε και η πρώτη προσπάθεια υποταγής των εκκλησιαστικών υποθέσεων στην κρατική δικαιοδοσία με την ίδρυση του Υπουργείου «επί των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης» και με την παραγκώνιση έως τελική κατάργηση του κανονικού δικαίου ως κρατικού/επίσημου δικαίου. Η στάση της οθωμανικής αντιβασιλείας αποτέλεσε στην πραγματικότητα συνέχεια των καποδιστριακών μέτρων και της καποδιστριακής άποψης για την κοσμική/κρατική εξουσία. Η βαυαρική αντιβασιλεία υπήρξε πάντως η πρώτη κυβέρνηση του νεο-ελληνικού κράτους που αντιλήφθηκε πλήρως την έκταση που είχε λάβει το κοσμικο-πολιτικό πεδίο δράσης της ορθόδοξης εκκλησίας, διέβλεψε μάλιστα και τη σημασία που θα μπορούσε να έχει μέσα σε συνθήκες συνεχίζομενης εκκλησιαστικής αυτονομίας και του ελληνικού κοινοτισμού, και ως το

του επέμβηκε αποφασιστικά στον εκκλησιαστικό χώρο: 1. προχώρησε στον περιορισμό των αρμοδιοτήτων της ορθόδοξης εκκλησίας στα αυστηρά θρησκευτικά της καθήκοντα και την απογύμνωσε από τις αστικο-πολιτικές, διοικητικές κ.λπ. λειτουργίες που ασκούσε. Στη λογική των ιδιων μέτρων εντάχθηκε και η κυβερνητική προσπάθεια της αντιβασιλείας να υπαγάγει το μυστήριο του γάμου στην αρμοδιότητα του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών⁵⁷. 2. Επέβαλε τη θεσμική ένταξη της στο κράτος και την υπέταξε στην κρατική/βασιλική βούληση. Άκομα και χειροτονίες επισκόπων, ιερέων και διακόνων άρχισαν να λαμβάνουν χώρα μονάχα μετά την έγκριση της κυβέρνησης.⁵⁸ 3. Δρομολόγησε τις διαδικασίες αποδέσμευσης από το θρησκευτικό κέντρο της ορθοδοξίας, δηλ. το Πατριαρχείο Κων/πολης, και υπέβαλε το εκκλησιαστικό «αυτοκέφαλο» και 4. αποφάνθηκε υπέρ της δήμευσης της μοναστηριακής κινητής και ακίνητης περιουσίας και του αριθμητικού περιορισμού των μοναστηρίων, όπως επίσης και την παρεμπόδιση της μοναστικής ζωής⁵⁹.

Το «αυτοκέφαλο» της ελληνικής εκκλησίας αποτελούσε όρο και όχι σκοπό για την επέμβαση του κράτους στον εκκλησιαστικό χώρο και τον περιορισμό της εκκλησίας σε δραστηριότητες αποκλειστικά θρησκευτικές: μια από το Πατριαρχείο της Κων/πολης άμεσα εξαρτώμενη εκκλησιαστική κοινότητα θα απέβαινε εκ των πραγμάτων - στη βάση ακριβώς αυτής της σχέσης - φορέας κοσμικο-πολιτικής **και** θρησκευτικο-πολιτικής εξουσίας.

Ο περιορισμός του αριθμού των μοναστηρίων, η δήμευση των περιουσιών τους και η παρακώλυση της μοναστικής ζωής συνέτειναν στην εκπλήρωση του βασικού στόχου του συγκεντρωτικά συγκροτούμενου ελληνικού Κράτους, δηλ. στο «σπάσιμο» του κοινοτισμού και της τοπικής αυτονομίας που οι θρησκευτικοί-κοινοτικοί θεσμοί εκπλήρωναν. Αποτέλει υπερβολή ο ισχυρισμός ότι οι 190.000 δρχ. το χρόνο, που υπήρξαν το χρηματικό αποτέλεσμα των δημεύσεων, ώθησαν το Κράτος να λάβει τα μέτρα αυτά που προκάλεσαν ένα πλήθος λαϊκών αντιδράσεων, τη σπιγμή μάλιστα που ενώ οι αναφορές για παράνομες ιδιοποίησεις της δικής του «αποκλειστικής» (δημόσιας) ιδιοκτησίας και για παράνομες ιδιωτικές φορει-σπράξεις υπήρξαν πάμπολες, το ίδιο δεν λάμβανε κανένα μέτρο προστασίας, το οποίο σίγουρα θα του προσκόμιζε σημαντικά χρηματικά αφέλη.

Η ελληνική εκκλησία στην πλειοψηφία της δεν αντιλήφθηκε τους στόχους της Αντιβασιλείας - το ενδιαφέρον της δεν επικεντρώθηκε αποκλειστικά στο εκκλησιαστικό «σχίσμα», δηλ. εμπλέχθηκε στα διλήμματα «αυτοκέφαλο ή εξάρτηση» από το Πατριαρχείο και «de facto αναγνώριση ή αναγκαιότητα νομιμοποίησης του εκκλησιαστικού αυτοκέφαλου» από το ίδιο το Πατριαρχείο. Η έλλειψη εκκλησιαστικών διανοουμένων δύνεις μίση και πάθη υπέρ ή κατά του «σχίσματος», αλλά αυτός καθαυτός ο επιδιωκόμενος στόχος του Κράτους, που ήταν η αλλαγή του οργανωτικο-διοικητικού σχήματος της εκκλησιαστικής κοινότητας από κοσμικο-θρησκευτικό αυτοδιοικούμενο χώρο - σύμφωνα μάλιστα με τα πρότυπα του κοινοτισμού - σε έτερο-διοικούμενο θρησκευτικό θεσμό του κοσμικού νεοελληνικού Κράτους, παρέμεινε δευτερεύον, αρκετά θιολό και μάλλον αξεκαθάριστο.

Η ελληνική εκκλησία περισσότερο από οποιονδήποτε

άλλο χώρο της παραδοσιακής κοινωνίας υπέστη τις συνέπειες των νέων αστικοποιητικών διαδικασιών και των προσπαθειών δυτικόμορφου μετασχηματισμού, που είχαν αρχίσει να λαβαίνουν χώρα την περίοδο της βαυαρικής αντιβασιλείας στην υπό συγκρότηση νεο-ελληνική κοινωνία, άρχισε μάλιστα να δείχνει τάσεις αφομοίωσης στη νέα αυτή ροή των πολιτικο-κοινωνικών σχέσεων ή τουλάχιστο να προβάλλει μειωμένες αντιστάσεις.

Οι λόγοι, οι οποίοι προκάλεσαν αυτή την κατάσταση και συντέλεσαν στις παραπάνω «τάσεις αφομοίωσης», είναι κατανοητοί διότι: αφενός η εκκλησία ως μια βασικά θρησκευτική κοινότητα αποτελούσε ένα χώρο ο οποίος λειτουργούσε αντιπολιτευτικά στην κοσμική/κρατική εξουσία και έφερνε μάλιστα προσκόμιμα στη συγκρότηση του κεντρικού Κέντρου και τη συγκεντρωτική του δομή: αφετέρου αυτή η συγκεκριμένη θρησκευτική κοινότητα ήταν εξοικειωμένη με τις κοσμικές εκφάνσεις της αστικής πολιτικής εξουσίας, μάλιστα δε εκπροσωπούσε και μια συγκεκριμένη αντιληφή όσον αφορά τη σχέση θρησκευτικού-κοσμικού, την οποία αντιλαμβανόταν ως σχέση συγχώνευσης του δευτέρου στο πρώτο, δηλ. εκπροσωπούσε τη θρησκευτική παραγωγή και εκδοχή του κοσμικού. Η απελευθέρωση και η δημιουργία έχειωριστού ελληνικού βασιλείου είχε προκαλέσει ένα de facto εκκλησιαστικό «σχίσμα», το οποίο αναδείχθηκε μέσα από το γεωγραφικό χωρισμό των δυο εκκλησιών (Κων/πολης, Αθηνών) από τις δυσκολίες επικοινωνίας τους λόγω των εθνικών διαφορών των γεωγραφικών τους εδρών (Οθωμανική Αυτοκρατορία, Ελληνικό Βασίλειο) και από τις αποκλίνουσες ή, τουλάχιστο, διαφορετικές απόψεις περί του εθνικού ελληνικού ζητήματος και τις προτεινόμενες στρατηγικές για τη λύση του, που κάθε μια απ' αυτές υποστήριζε.

VI. Νομίζω ότι τα συμπεράσματα της μελέτης που προηγήθηκε μπορούν να συνοψισθούν στα εξής:

Οι δυτικο-ευρωπαϊκοί θεσμοί πολιτικής οργάνωσης δεν υπήρξαν οι μοναδικοί στο νεο-ιδρυμένο ελληνικό Κράτος, η «օργανωτική μήτρα» του οποίου ήταν «φυνάχα εν μέρει αστική» δηλαδή: τα οργανωτικά διοικητικά πρότυπα και φορείς, που αντιπροσώπευαν ένα μη-καπιταλιστικό και μη-ευρωπαϊκό μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης, πολιτικής εξουσίας και οικονομικής ιδιοποίησης - όπως αυτό είχε αποκρυσταλλωθεί στον ελλαδικό χώρο κατά τη διάρκεια της προηγούμενης, οθωμανικής περιόδου - παρέμειναν την περίοδο της κρατικής συγκρότησης κατά ένα μεγάλο μέρος σε ισχύ, αλλά και οι αστικές όψεις της «օργανωτικής μήτρας» του υπό συγκρότηση Κράτους δεν κατόρθωσαν να επέμβουν ριζικά σ' αυτούς τους προ-επαναστατικούς θεσμούς, φορείς κ.λπ. - με εξαίρεση την εκκλησιαστική-χριστιανική κοινότητα - πράγμα που αποδείχνει όχι μονάχα τη μη-αστική λειτουργία των αστικών εκφάνσεων της «օργανωτικής μήτρας», αλλά και την δυναμική εκείνων των προτύπων, που τα παραδοσιακά άρχοντα στρώματα εκπροσωπούσαν.

Το νεο-συγκροτούμενο ελληνικό κράτος υπήρξε ευθύς με την έναρξη των διαδικασιών ιδρυσής του διοικητικών διογκωμένο. Και να μεν η αστική διάρθρωση της κρατικής μηχανής επιφέρει «πολλαπλασιασμό των διοικητικών ενοτήτων»⁶⁰ και μπορεί έτσι να προκαλέσει την κρατική διόγκωση, στην νεο-ελληνική κοινωνία είχε όμως καθο-

ριστική σημασία για την εμφάνιση της κρατικο-διοικητικής «υπερτροφίας» η δημοσιο-οικονομική στάση των παραδοσιακών άρχοντων στρωμάτων, τα οποία εξαρχής της κρατικής ιδρυσης επιδίωξαν τη διοικητική-φορολογική συμμετοχή τους στο κοινωνικό υπερπροϊόν, πράγμα που προϋπόθετε την ένταξή τους στη διοικητική μηχανή του κεντρικού Κράτους.

και τις οικονομικές διαδικασίες που ο ανερχόμενος μερκαντιλισμός επέβαλε, αποτέλεσε δηλ. την πολιτική απάντηση της συνεχώς απειλούμενης αριστοκρατίας, η δε «δεσποτική» συγκεντρωτική άσκηση της εξουσίας στις «ανατολικές δεσποτείες» (K. Wittfogel) ήταν και η κυριαρχη μορφή δύμησης της συνολικής κοινωνίας, η οποία προέκυψε από τις γεωγραφικές, κλιματολογικές, πολιτισμικές κ.ά. ιδιαιτερότητες της Ανατολής και την πυραμιδωτά ιεραρχημένη συγκρότηση των κοινωνιών αυτών. Bλ. K. Wittfogel, *die orientalische Despotie. Eine vergleichende Untersuchung totaler Macht*. Frankfurt, Berlin, Wien, 1977 κυρίως σελ. 119-124.

11. «νομίζουμε ότι η οθωμανική κοινωνία έπρεπε να δανεισθήκε αυτή τη μορφή ιδιοκτησίας από εκείνους που της προηγήθηκαν, δηλ. τους Σελτζουκίδες», S. Divtcioglou, o.p.l., σελ. 123.

12. Bλ. και R. Bahro, *Die Alternative*, Koeln-Frankfurt 1977 σελ. 86. Για τη συγκρότηση δεσποτικών συστημάτων όχι στη βάση υδραυλικών αναγκαιοτήτων αλλά στη βάση των λεγόμενων "Grossobjekte", Bλ. Streck/Zittelmann, *Die Herrschaft der Blutsbande*. Επίσης Bλ. I. Sellnow, στο EAZ, 14 (1973). Για τις ασιατικές-ανατολικές διαστάσεις της οθωμανικής κοινωνίας Bλ. S. Divtcioglou, *Oικονομικό Μοντέλο...*, σελ. 121 κ.ε., όπου και υποστηρίζει την άποψη ότι η συγκεντρωτική κρατική δομή νομιμοποιήθηκε με τις «αυθρώπινες επενδύσεις», αντί με έργα «υδραυλικής» αναγκαιότητας.

13. Bλ. K. Roehrborn, *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*, Berlin-New York 1973, σελ. 117. Bλ. επίσης J. Matuz, *Das osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, Darmstadt 1985, σελ. 150.

14. Bλ. B.Cvetkova, *Η εξέλιξη...*, σελ. 93-94. Επίσης M. Σακελλαρίου, *Η Πλεοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821)*, Αθήνα 1978 (ανατύπωση της πρώτης έκδοσης, ΑΘΗΝΑ 1939), σελ. 77: «Ο βοεβόδας του Πύργου ενοικίαζε τα ίχνωνταρφεία αντι (...) 3500 γρ., εισέπραττεν όμως παρά των Ελλήνων των αποζώντων εξ αυτών (...) 12-15.000 γρ. Ο αυτός ενοικίαζε τα λιμενικά δικαιώματα αντι 7 επισής πονηγίων, τα υπανοικίαζε εις 'Ελληνες αντι 12, αυτοί δε τελικώς εισέπραττον 25.»

15. «Μοναδική τους έγνωσι (των κατόχων φεούδων, B.G.) ήταν να κάμουν πο επικερδή τα φέουδά τους. Έφταναν στο σκοπό τους με την άμετρη εκμετάλλευση του υποδουλωμένου πληθυσμού και κυρίως με την παραχώρηση σε ίltizam ορισμένων τημημάτων από τα φέουδά τους. Η εκμετάλλευση των φεούδαλικών τους κτήσεων δεν παρονοίαζε γι' αυτούς κανένα ενδιαφέρον — δεν έκαναν τίποτα για να εκσυγχρονίσουν ή να ενταποποιήσουν την παραγωγή τους. Δεν ενδιαφέρονταν παρά για τα εισοδήματα. Η ενοικίαση, αντίθετα, είχε γι' αυτούς τα ίδια πλεονεκτήματα που είχε και για το Κράτος ήταν ένα μέσο, σχεδόν βέβαιο, για την εισπραξη των εισοδημάτων από τα στρατιωτικά τους φέουδα χωρίς προσπάθειες και κινδύνους», B.A. Cvetcova, *Η εξέλιξη...*, σελ. 99.

16. Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική Κοινωνία και Οικονομία — η και ιθ αιώνες*. (Υποθέσεις και προσεγγίσεις), ΑΘΗΝΑ 1982, σελ. 9.

17. Σπ. Ασδραχάς, στο ίδιο, σελ. 84.

18. «το τζιτζέ χαράτς, ο κεφαλικός φόρος, καθώς προκαθορίζεται από το Σεριάτ, θα χάσει έτσι το ειδικό βάρος του και ενώ αποτελούσε το μισό περίποτα των δημόσιων ή ιδιωτικών εσόδων της κυριαρχης τάξης στα 1500-1520, θα καταλήξει να μην αποδίδει περισσότερο από το πέμπτο των εσόδων τους στα 1650 και λιγότερο από το δέκατο στα πριν την Επανάσταση του 1821», K. Μοσκώφ, *Εισαγωγικά...* σελ. 61.

19. Συμπληρωματικά αναφέρω ότι η γαιοπρόσοδος μετά τα τέλη του 17ου-αρχές του 18ου αι., με την εμφάνιση της ισόβιας και μεταβιβάσιμης ιδιωτικής κατοχής, ήταν αντικείμενο ιδιοτοίχησης πλέον από εξω-κρατικούς ιδιωτικούς φορείς. Χαρακτηριστικό είναι πάντως το γεγονός ότι η ιδιωτικοποίηση των σχέσεων κατοχής — ακόμη και σ' εκείνες τις περιπτώσεις που αναδειχθήκαν σχέσεις απόλυτης δηλ. απομικής ιδιοκτησίας, όπως υπήρχαν τα ταιφλίκια — δεν απέφεραν την αποδέσμευση της γης από τις παραδοσιακές υποχρεώσεις της, όπως ήταν η πληρωμή της δεκάτης, ούτε απέφερε την αποδέσμευση των χωρικών από μια σειρά άλλους φόρους, όπως ήταν ο φόρος υποταγής για τους χριστιανούς πληθυσμούς, η τιμαριωτική εισφορά κ.λπ. Ο Σπ. Ασδραχάς λέει χαρακτηριστικά: «το προϊόν απ' όπου πραγματοποιείτο η γαιοπρόσοδος υπόκειται κι αυτό στην καταβολή της φεούδαλικού τύπου προσόδου» (Ελληνική Κοινωνία... σελ. 3). Ούτε αναίρεσε τη σημασία της φορολογίας και των φοροεισπρά-

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την έννοια του «μη καπιταλισμού» βλ. και R. Koesler, *Asiatische Volksbeviegung, russische Populisten und «Das Kapital» - ueber Marxsche Zugaenge zu nicht-kapitalistischen Gesellschaften*, στο: *Peripherie* 14, σελ. 4.

2. Bλ. Δ. Γ. Τσαούσης, *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, στο: *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και Βιωματικοί Άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, ΑΘΗΝΑ, 1983, σ.α. 15-25.

3. Bλ. J. A. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*, Princeton 1968 (ΑΘΗΝΑ 1985), σελ. 34-37.

4. Bλ. S. Divtcioglou, *Οικονομικό Μοντέλο της Οθωμανικής Κοινωνίας (14ος και 15ος αι.)*, στο: *Οικονομική Δομή των Βαλκανικών Χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, εισαγωγή-επίλογη κεμένων Σπ. Ασδραχάς, ΑΘΗΝΑ, 1979, σελ. 116-118.

5. «το 1650 (η διοικητική τάξη, B.G.) έχει τα 37% των φορολογικών εισπράξεων μες το σύνολο της Αυτοκρατορίας, έναντι 50% του Στέμματος και 12% των Βασιφί...)». Για τα Βαλκάνια οι αναλογίες αυτές ήταν 46%, 48% και 6%. K. Μοσκώφ, *Εισαγωγικά στην Ιστορία του Κινήματος της Εργατικής Τάξης. Η Διαμόρφωση της Εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1979 (3η έκδοση), σελ. 54.

6. Αυτό παίνε να αποτελεί πραγματικότητα από το 17ο αι. με τη διεύρυνση της ιδιωτικής κατοχής της γης και την απόσπαση γαιοπρόσοδων από εξωκρατικούς φορείς. Επειδή πάντως το φαινόμενο της ιδιωτικοποίησης δεν υπήρξε καθοριστικό για το οθωμανικό κοινωνικό μοντέλο-παρόλο που έγινε αυτία κρίσεων - δεν θεωρώ ότι αλλάζει την βασική κατεύθυνση του συλλογισμού και το αναφέρω απλώς πληροφοριακά.

7. Bλ. και B. Cvetkova, *Η εξέλιξη του τουρκικού φεούδαλικου καθεστώτος από τη τέλη του 16ου ως τα μέσα του 18ου αιώνα*, στο: *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών χωρών*, σελ. 90.

8. Bλ. και Ch. Rajewsky, *Der gerechte Krieg in Islam*, στο: *Der gerechte Krieg*, επιμέλεια R. Steinweg, σελ. 29. Επίσης P. Anderson, *Die Entstehung des absolutistischen Staates*, Frankfurt 1979, σελ. 37-39 και 490. E. Terray, *Zur politischen Oekonomie der "primitiven" Gesellschaften. Zwei Studien*, Frankfurt 1974, σελ. 119. K. Marx, *Formen die der kapitalistischen Produktion vorhergehen. Auszug aus "Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie"* (Rohentwurf), Berlin 1972. Επίσης bl. G. Hauck, *Von den Klassenlosen zur Klassen-Gesellschaft*, Koeln 1979, σελ. 49-52.

9. P. Anderson, *Die Entstehung des absolutistischen Staates* Frankfurt 1979, σελ. 37.

10. Είτε υιοθετήσουμε την κλασική άποψη του Engels για το απολυταρχικό κράτος ως προσίμιο του αστικού κράτους (MEW-bd. 21, s. 398), είτε το θεωρήσουμε ως ένα «διογκωμένο και εκ νέου οργανωμένο φεούδαρχικό κράτος», ένα μόρφωμα που αντιπροσωπεύει ένα συνδυασμό από διάφορους τρόπους παραγωγής υπό την -παρακαλώντας- κυριαρχία ενός από αυτούς: τους φεούδαρχους (P. Anderson, *Die Entstehung...*, σ. 49), το απολυταρχικό κράτος του 18ου αι. της Δύσης αποτελεί ένα διαφορετικό κρατικό μόρφωμα από τις «δεσποτείες» της Ανατολής: η συγκεντρωτική άσκηση της εξουσίας παρόλο που αποτελεί κοινή έκφανση τόσο της δυτικής απολυταρχίας όσο και της ανατολής «δεσποτείας», παραπέμπει σε διαφορετικές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές. Η μεν συγκεντρωτική ποσητήση της εξουσίας και η συγκεντρωτική/απολυταρχική άσκηση της στη Δύση προέκυψε μέσα από την εμφάνιση των νέο-αστικών στρωμάτων

- ξεων. Το αντίθετο μάλιστα: ο φορολογικός μετασχηματισμός του κοινωνικού υπερπροϊόντος και η μέθοδος της δημόσιας απόσπασης υιοθετήθηκαν από τους εξωκρατικούς φορείς. «Ο ιδιώτης που παρεμβάλλεται ανάμεσα στο Κράτος και την παραγωγή δε μεταβάλλει το συνολικό μηχανισμό κάρπωσης του υπερπροϊόντος παρά ως προς το εξής σημείο: ανακατανέμει μέρος του κοινωνικού προϊόντος σε βάρος του Κράτους» (Σπ. Ασδραχάς, Ελληνική Κοινωνία..., σελ. 21).
20. Βλ. T. Stoianovich, Αγρότες και γαιοκτήμονες στο οθωμανικό κράτος, στο: Εκουγχρωνιαμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια, σελ. 172.
21. Βλ. D. Dakin, *The Unification of Greece 1770-1923*, London 1972 (ΑΘΗΝΑ 1982), σελ. 31-32.
22. Βλ. M. Sakellarion, Η Πελοπόννησος..., σελ. 73 και 75.
23. Βλ. Ch. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852*, Cambridge University Press 1969 (ΑΘΗΝΑ 1987), σελ. 13-22. Επίσης βλ. Σπ. Ασδραχάς, Ελληνική Κοινωνία..., σελ. 21: «Οι ενοικιαστές των προσόδων προέρχονταν κατά κανόνα από την κορυφή της πυραιδας της οθωμανικής κοινωνίας, αλλά και οι μικρούς λαόντες είχαν πρόσβαση σ' αυτή την επένδυση κεφαλαίων: οι φορείς της κοινωνικής εξουσίας γίνονται κάποτε αγοραστές του μουκατά, (...), καθώς συμβαίνει λ.χ. με τους άρχοντες της Λειβαδίας».
24. Χρ. Πατρινέλης, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΙος, σελ. 125.
25. «Κατά τον ανακτητικόν πόλεμον (η Πελοπόννησος περιέπεσε μεταξύ των ετών 1685-1715 σε βενετική κατοχή, Β.Γ.) οι Τούρκοι αντιμετώπισαν σαν εχθρούς τους Βενετούς. Οι Έλληνες συνετάχθησαν προς τους Τούρκους. Μάλιστα δε φαίνεται ότι οι Έλληνες είχαν προβεί εις συνεννοήσεις μετ' αυτών πριν ούτοι εισβάλλουν εις την Πελοπόννησον, ενώ ακόμη ευριακόν εις Θήβας», Μ.Β. Σακελλαρίου, η Πελοπόννησος..., σελ. 41.
26. Οι Φαναριώτες στην πλειοψηφία τους υπήρχαν ναι μεν λόγω υπουργών και προσβάσεων στο εξωτερικό εξευρωπαίμενοι, παρέμειναν πάντως οπαδοί της «ανατολικής λύσης του ελληνικού ζητήματος» και διαχωρίζονταν σαφώς από τους εμπόρους, ελεύθερους επαγγελματίες, φοιτητές των ελληνικών παροικιών της δυτ. Εγράφης. Βλ. J. Campbell / Ph. Sherrad, *Die Griechen und der Westen*, στο: *Der gläserne Vorhang zwischen Asien und Europa*, έκδ. von Raghavan, σελ. 93. Το αντίθετο υποστηρίζει ο J.A. Petropoulos, *Politics...*, σελ. 50.
27. Στον ίδιο, σελ. 39: «οι προετοί δεν είχαν αντίρρηση για τους θεσμούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά για τον κυριαρχο ρόλο των Τούρκων στους θεσμούς αυτούς». Βλ. και σελ. 61.
28. Βλ. D. Dakin, *The Greek Struggle for Independence 1821-1833*, London 1973 (ΑΘΗΝΑ 1983), σελ. 106 κ.ε.
29. «Παρόλο που οι Έλληνες είχαν αποφασίσει να συγκεντρώσουν τις εκτελεστικές εξουσίες σε ένα πρόσωπο, κατάρτισαν στον Δαμαλά ένα νέο σύνταγμα για να περιορίσουν τις εξουσίες του. Οι υπουργοί του, (...), έπρεπε να προσδιορίσουν όλα τα κρατικά έγγραφα. Στις συνεδριάσεις του νομοθετικού σώματος (...) ο κυβερνήτης δεν είχε το δικαίωμα να προσέρχεται παρά μόνο στην αρχή και στο τέλος κάθε συνεδρίασης. Δεν είχε το δικαίωμα να διαλύσει τη Βουλή και δεν είχε απόλυτο βέτο στη νομοθετική διαδικασία. Στην ουσία το νέο Σύνταγμα (...) έδειχνε πόσο αποστρέφεται την ισχυρή εκτελεστική εξουσία ακόμη περισσότερο και από τα προηγούμενα», D. Dakin, *The Unification of Greece...*, σελ. 94.
30. Ν. Διαμαντούρος, *Η εγκαθίδρυση του κοινοβούλευτισμού στην Ελλάδα* και η λειτουργία του κατά τον 19ο αι., στο: Όφεις της ελληνικής κοινωνίας, έκδ. Δ. Τσαούσης, ΑΘΗΝΑ σελ. 61. Επίσης Π. Πετρίδης, Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία, 1821-1940. Επικοπή, Θεοσαλονίκη 1980, σελ. 112.
31. «Πλήρη αποχή των ελαχίστων συμπεπηγμένων αστικών στρωμάτων (σε πρώτη φάση της αστικής τάξης της Σύρου και στην συνέχεια των Πατρινών σταφιδεμπόρων) από την ενεργό πολιτική ζωής» Κ. Τσουκαλάς, Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος, ΑΘΗΝΑ 1983 (β' έκδ.) σελ. 290.
32. Μη. Δ. Σταυρόπουλος, Σελίδες από την πολιτική ιστορία των νεώτερων ελληνισμού, ΑΘΗΝΑ 1978 σελ. 84-87.
33. Βλ. I. Wilharm, *Die Anfänge des griechischen Nationalstaates 1833-1843*, Muenchen - Wien 1973, σελ. 147.
34. Βλ. B. Φίλιας, *Koinonia και εξουσία στην Ελλάδα. I. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, ΑΘΗΝΑ 1974, σελ. 81-87.
35. Βλ. Γ. Δερπιλής, *To ζήτημα των Τραπεζών (1871-1873)*, ΑΘΗΝΑ 1980, σελ. 53. Βλ. επίσης τις Διάσπαρτες παραπτήσεις που κάνει το Credit Mobilier και τις επενδυτικές/τραπεζικές προσπάθειες των ορογενών κεφαλαιών στην Ελλάδα. Βλ. επίσης B. Φίλια, *Koinonia...*, σελ. 48-49.
36. Βλ. K. Τσουκαλάς, *Κοινωνική ανάπτυξη...* σελ. 112.
37. Για την έκταση της δημόσιας γης βλ. τους υπολογισμούς του Πετρόπουλου/Κοινωνίαν, Η θεμελίωση του ελληνικού Κράτους 1833-1843, ΑΘΗΝΑ 1982, σελ. 260, οι οποίοι μιλούν για 76,8% ακαλλιέργητης και 70,7% καλλιεργήσιμης έκτασης βλ. επ. Γ. Δερπιλής, *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, ΑΘΗΝΑ 1985 (γ' εκδ.), ο οποίος την υπολόγισε σε 35% της συνολικής έκτασης γης του ελληνικού βασιλείου.
38. M. Sakellarion, Η Πελοπόννησος..., σελ. 59.
39. K. Τσουκαλάς, *Κοινωνική ανάπτυξη...*, σελ. 76.
40. K. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενωμάτωση της γεωργίας*, ΑΘΗΝΑ 1975 (γ' εκδ.), σελ. 108.
41. I. Wilharm, *Die Anfänge...*, σελ. 138-139.
42. Βλ. J.A. Petropoulos, *Politics...*, σελ. 32.
43. Βλ. J.A. Petropoulos, *Politics...*, σελ. 274-275.
- Είναι γνωστό πως από τις 100.000 περίπου οικογένειες ακτημόνων χρήση των νόμων αυτών είχαν κάνει μέχρι τα 1836 μόνο 835 και μέχρι τα 1840 6.124 οικογένειες, ενώ συνολικά το Κράτος είχε διανείμει μονάχα 102.648 στρέμματα από τα 10.000.000 περίπου, που ως δημόσια γη κατείχε (βλ. και I. Wilharm, σελ. 133). Ως απίες της «αποτυχίας» αυτής θεωρήθηκαν «διοικητικές δυσκολίες» (Πιπινέλης), «ο φόβος της κακής σοδείας» (Wilgarn) και «η αδύναμία του αγρότη να καταβάλει στο Κράτος το χρηματικό ισοδύναμο του εγγείου φόρου που υποχρεούτο» (Wilharm). «Η παθητική στάση των ακτημόνων μικροκαλλιέργητών ήταν ευνόητη εξαιτίας του κινδύνου σε περίπτωση κακής σοδείας να καταστούν ανίκανοι πληρωμής και ουγχρόνων να μην μπορέσουν να συνάψουν χαμηλότοκα δάνεια». Εκτός τούτου θα έπρεπε ο μικροκαλλιέργητης «36 συνεχή χρόνια να καταβάλει τούλαχιστον 180 δρχ.» (...) τούτο αντιστοιχούσε σε μηνιαία βάση 15 δρχ. και αντιπροσώπευε ένα τρίτο των απολαβών των υπαλλήλων και των στρατιωτών, ήταν επομένως σχετικά φύλων» (Wilharm σελ. 133). Όσον αφορά τους παραπάνω λόγους έχει παραπροθεί πως ο νόμος «περι προκόποισσαν» πρόβλεπε έγγειο φόρο 3%, το οποίο αήμανε τη μείωση του από 10% σε 3%. Εκτός αυτού είναι γνωστό πως ο γεωργικός κόδαμος ήταν συνεχώς καταχρεωμένος με δάνεια, οι τόκοι των οποίων ανέρχονταν από 18% έως 40% ενώ μερικές φορές έφθαναν τα 70%.
44. Βλ. I. Wilharm, *Die Anfänge...*, σελ. 133.
45. Βλ. N. I. Πανταζόπουλος, *Georg Lydwing von Maurer. Η προς ευρωπαϊκά πρότυπα ολόκληρη στροφή της νεοελληνικής νομοθεσίας*, Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 1350-1351.
46. Βλ. και D. Dakin, *The Greek Struggle...*, σελ. 307.
47. Βλ. και Γ. Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*, ΑΘΗΝΑ 1983 (α εκδ. ΑΘΗΝΑ 1924), σελ. 223.
48. N.I. Πανταζόπουλος στο: *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος IB, σελ. 599.
49. M. Τουρτόγλου, στο: *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος IA, σελ. 111.
50. Βλ. και A. Δ. Σεβαστάκης, *Δίκαιο και Δικαιοσύνη στη Σάμο 1550-1912*, ΑΘΗΝΑ 1986, σελ. 61.
51. Βλ. A. Δ. Σεβαστάκης, στο ίδιο, σελ. 37.
52. Βλ. και J.A. Petropoulos, *Politics...*, σελ. 342.
53. Βλ. και J.A. Petropoulos, *Politics...*, σελ. 344-345.
54. Βλ. J.A. Petropoulos, στο ίδιο σελ. 346.
55. Βλ. και D. Dakin, *The Unification...*, σελ. 24.
56. Βλ. Ch. Frazee, o.p.p. σελ. 99.
57. Βλ. C. Frazee, o.p.p., σελ. 71-72.
58. Βλ. C. Frazee, o.p.p., σελ. 71-72.
59. Βλ. J.A. Petropoulos, o.p.p., σελ. 215-216. Επίσης Frazee, o.p.p., σελ. 162.
60. K. Τσουκαλάς, *Κοινωνική Ανάπτυξη...*, σελ. 110-111.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ - ΔΥΣΗ:

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

ΜΙΑΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΣΧΕΣΗΣ

*του Σπύρου Κουτρούλη**

Τί νόημα μπορεί να έχουν οι κατηγορίες Ανατολή - Δυσή σε μια εποχή που ο ελληνισμός σαν πολιτιστική συνείδηση αποσύρεται από την ιστορία και σαν πολιτική δυνατότητα συρρικνώνεται σε βαθμό ολοκληρωτικής εκμηδένισης; Οι κατηγορίες αυτές διαπλέκονται μέσα στο σώμα του Ελληνισμού, αντιφάσκουν σαν ζωντανές δυνάμεις ή απλά αποχαιρετούν τώρα πια το εν τυμπανιά καταστάσει ευρισκόμενο πτώμα του ελληνισμού; Αυτά τα ερωτήματα επιζητούν αν όχι απαντήσεις οπωδήποτε συζήτηση.

Ο ελληνισμός τελούσε και διατελεί εν συγχύσει. Η σύγχυση ως μείγμα επεργενών αντιλήψεων είναι το πρόσωπό μας. Μέσα μας εντάχθηκαν συχνά αντιφατικές και αποκλίνουσες τάσεις, αφού διήθηκαν μέσα σε μια ισχυρή υπόσταση. Την εξαιρετική ικανότητα ο ελληνισμός, να παραμένει ίδιος αλλάζοντας αρχίζει να εγκαταλείπει. Ξεπερνά τη συζητούμενη κρίση ταυτότητας με την πλήρη απουσία ταυτότητας.

Οι κατηγορίες Ανατολή - Δύση δεν συγκροτούν απλά δεν σημαδεύουν ορισμένους γεωγραφικούς χώρους ούτε κάποια πολιτικά συστήματα, αλλά συνιστούν συγκεκριμένες κοινοαντιλήψεις που συνεπάγονται διαφορετικούς τρόπους βίου, διαφορετικές αξίες, διαφορετικές συμπεριφορές.

Σήμερα ο κόσμος μας είναι στο μεγαλύτερο βαθμό Δυτικός ή σε μια διαδικασία εκδυτικισμού. Ο χώρος της Δύσης είναι κατ' αρχήν η καθολική και προτεσταντική Ευρώπη. Στη συνέχεια η Δύση επεκτείνεται, εκπορθεί χώρους παραδοσιακά ανατολικούς, εντάσσει μέσα στο πλαίσιο της την ορθόδοξη Ρωσία και το πανάρχαιο κέντρο της ανατολής, την Ινδία, την Κίνα, την Ιαπωνία. Ο εκδυτικισμός σε αυτούς τους χώρους εμφανίζεται από πρωτοποριακούς φωτεινούς δεσπότες, αλλά συντελείται από κινήματα που εκφράζουν έναν ριζοσπαστικό και απελευθερωτικό λόγο. Η εισαγωγή της δυτικής κοινοαντιληψης, μέσα στο συγκροτημένο πολιτισμό της ανατολής, δημιουργεί τερατογνοίες.

Η Ανατολή είναι ο χώρος που εξορμά ο άνθρωπος. Φυλές εξορμούν για να συναντήσουν το Δυτικό κόσμο. Όμως ο κόσμος της Ανατολής είναι κύρια συστατικής και ενδοσκοπεί τον εαυτό του. Η θεωρία που σχηματο-

ποιεί δεν του επιτρέπει την επέκταση. Η Ανατολή ακινητοποιείται μπροστά στο άπειρο, εξαφανίζεται μπροστά στο γεγονός του θανάτου. Περιφρονεί τη ζωή όχι από φόβο, αλλά γιατί εντάσσει το εγκόσμιο στο υπερβατό και στο μετακοσμικό. Από την Ανατολή εκβράστηκαν φυλές εκπληκτικής δύναμης και βαρβαρότητας, που όμως είχαν διαρρήξει κάθε δεσμό με το πνευματικό σύμπαν της Ανατολής. Γρήγορα αφομοιώθηκαν από τη Δύση και αποτέλεσαν το ανθρώπινο υπόβαθρό της.

Ο χώρος συμμετέχει της ελληνικότητας.¹ Η ελληνικότητα δεν αναπτύσσεται ανεξάρτητα του χώρου, του εκτυφλωτικού φωτός, του ήρεμου πράσινου και του γαλάζιου που ενώνει τη θάλασσα και τον ουρανό σαν να γεφυρώνει το τωρινό με το αιώνιο. Χωρίς αυτό τον τόπο δεν θα είχε συγκροτηθεί η ελληνικότητα και δεν θα είχε αναπτύξει μια μυστική και ερωτική σχέση με τη φύση.

Ο Περικλής Γιαννόπουλος, ένας από αυτούς που βιώσαν την ελληνικότητα σε όλες τις εκφράσεις της, σε όλους τους ρυθμούς με έναν τρόπο συγκλονιστικό, και στο τέλος θυσιάστηκε, όταν ένιωσε ότι η πλούσια σε δύναμη ύπαρχη δεν είχε κανένα λόγο να υπάρχει σ' ένα χώρο όπου οι κύριες πτυχές του ελληνισμού: το αληθεύειν, η ανάδυση από τη λήθη και η αραιότητα καλύψτηκαν από το φεύδος και την ασχήμια, περιέγραψε με καθαρότητα αυτό τον τόπο: «Πουθενά μαυρίλα, πουθενά θηριωδία, πουθενά πάλη, πουθενά μίσος, πουθενά κτηνωδία, πουθενά οξύτης, πουθενά χολή, πουθενά απαισιοδοξία, πουθενά τεραστιότης, πουθενά όγκος, πουθενά κόμπος, πουθενά βάρος, πουθενά πλήθος, πουθενά ανάμιξης, πουθενά σύγχισης, πουθενά θεομηνία, πουθενά βαρυσοφία, πουθενά απελπισία, πουθενά βαρυθυμία, πουθενά καρηβαρία, πουθενά συλλογισμός. Πλαντού φως, παντού ημέρα, παντού τερπνότης, παντού ολιγότης, άνεσης, αραιότης: παντού ευταξία, συμμετρία, ευρυθμία, παντού ευγραμμία, ευστροφία Οδυσσέως, λιγυρότης παλικαριού παντού ημερότης, χάρις, ιλαρότης: παντού παίγνιον ελληνικής σοφίας, διάθεσις γελαστική, ειρωνεία Σωκρατική, παντού φιλαν-

* Ο Σπύρος Κουτρούλης γεννήθηκε το 1963 στην Αθήνα. Είναι πτυχιούχος του Οικονομικού Τμήματος της Νομικής Σχολής Αθηνών.

θρωπία, συμπάθεια αγάπη: παντού ίμερος, πόθιος άσματος, φιλήματος· παντού πόθος ύλης, ύλης· ψαντού ήδονή Διονύσου, πόθος φωτομέθης, δίψα ωραιότητος, λικνισμά μακαριότητος, παντού πέρασμα αέρος θουρίου, αέρος αλκιμότητος, σφριγγόλοτητος και παντού μαζί πέρασμα αέρος μελαγχολίας, καλλονής, λύπης, θρήνου θνήσκοντος Αδώνιδος. Και παντού αήρ φωτεινού θουρίου δένων τα μέλη και μαζί αήρ φλογέρας λύων τα μέλη με την ηδυπάθειαν. Και παντού πέρασμα αέρος φέρον ολοφυρμούς Αφροδίτης και μαζί δυνατόν Σατυρικόν οξύ».² Το φως είναι η ουσία του ελληνισμού. Χωρίς αυτό το φως, χωρίς αυτό τον χώρο η ελληνικότητα πιθανώς διασώζεται όμως δεν γεννιέται, δεν συγκροτείται. Η ελληνικότητα βυθίζεται μέσα στη γη, λούζεται από αυτό το φως.

Στους αρχαίους χρόνους η Δύση κυριαρχείται από το πνευματικό σύμπαν της Ελλάδος. Η Δύση σε ένα βασικό βαθμό οδηγείται από πνευματικές μορφές που ζεινούν στον ελληνικό χώρο. Δεν προσταθεί να μεταλλάξει αυτό το πνεύμα, το αποδέχεται υποκλινόμενη στην ωριμότητά του. Οι προελληνικές πνευματικές μορφές που διασώζονται δεν συγκρούονται με το ελληνικό σύμπαν, ούτε δημιουργούν ένα πολιτισμό εναλλακτικό προς αυτό. Δύση είναι η Ελλάδα.

Ο αρχαίος ελληνικός άνθρωπος ιεροποιεί τον κόσμο. Ο κόσμος δεν αντικατοπτρίζει απλά την ιερότητα, είναι ιερός. Ο αρχαίος άνθρωπος μεθά μέσα στη φύση. Συμμετέχει μέσα στο σύνολο της ζωής του στο μυστήριο της φύσης. Η σχέση του προς αυτή είναι ερωτική. Δεν αποπειράται να την ποσοτικοποιήσει, να τη ρυθμίσει μέσα σε λογικές αριθμητικές σχέσεις. Λατρεύει το σώμα του, το κορμί του, την υγεία, την ομορφιά. Μισεί την ασχήμια, την αρρώστια. Η τέχνη και η θρησκεία είναι ενταγμένες σε ένα αρμονικό σύνολο. Ο Παρθενώνας είναι η λατρεία του ωραίου, αλλά με αυτόν ολοκληρώνονται τα μυστήρια και οι διονυσιακές γιορτές. Η ιεροποίηση της ζωής, συνεπάγεται την αφοβία μπροστά στο θάνατο. Ο άνθρωπος υψώνεται και προκαλεί τον θείο. Ο ελληνικός χρόνος είναι κυκλικός, το χάος διαδέχεται η τάξη, το θάνατο η ζωή. Η τέχνη και η θρησκεία αποκαλύπτουν την αντίληψη της αιώνιας επιστροφής που υπάρχει στον αρχαίο άνθρωπο και την κατάφαση του προς τη ζωή. Η αντίληψη αυτή δεν στερείται ιερότητας. Προτιμά να ιεροποιεί αυτό τον κόσμο, παρά να μεταφέρει το κέντρο της ιερότητας εκτός του κόσμου. Η «λιαδά» αποκαλύπτει και συμπικνώνει αυτή την αντίληψη. Ο άνθρωπος καταφάσκει τη σύγκρουση, και τη μάχη και από το γεγονός αυτό θα απορρεύσει η θετικότητά του προς τον κόσμο. Μέσα στη μάχη, που είναι η υπαρξιακή εκείνη κατάσταση που μπορεί να επιλέγει και να καθορίζει τον εχθρό, θα γνωρίσει τη συντροφικότητα, τη λεβεντιά και θα ζήσει εκείνες τις οριακές στιγμές, που το πεπερασμένο ταυτίζεται με το άπειρο. Οι θεοί του δεν είναι άγνωστοι και απόμακροι σ' αυτόν, πολεμούν μαζί του και πολλές φορές συνδιαλέγονται μ' αυτόν. Δεν υπάρχουν φτωχοί και αμαρτωλοί σ' αυτόν τον κόσμο. Οι έννοιες αυτές θα εμφανισθούν αργότερα.

Η γνώση είναι «έννον», ένα κοινοτικό κατόρθωμα, μια διαδικασία ανάδυσης από τη λήθη. Η γνώση δεν είναι μια λογοκρατική μηχανιστική διαδικασία. Ο λόγος και ο μύθος ακολουθούν μια πορεία συνέχειας, αποτελούν ένα όλο οργανικό.

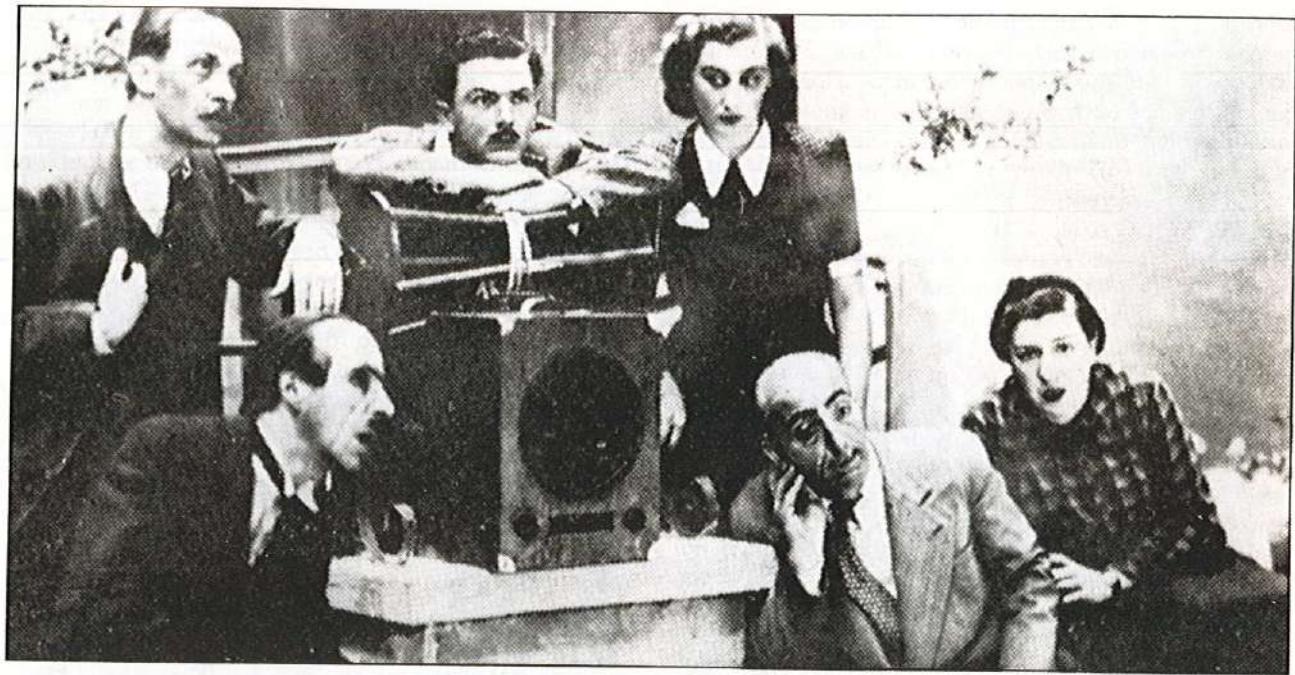
Ο Αισχύλος, ο Σοφοκλής, ο Σωκράτης, καλλιτέχνες και φιλόσοφοι πολεμούν αγάμεσα στους Έλληνες πολίτες. Οι ελληνικοί πόλεμοι είναι πολέμοι ποιητών παρά στρατιωτών. Είναι πολύ δύσκολο ο σύγχρονος άνθρωπος να νιώσει την αιμόσφαιρα που δημιουργείται μέσα στο άσπιλο και παρθένο τότε ελληνικό τοπίο, η συνουσία μέσα στο πλήθος ποιητών και φιλοσόφων.

Ο Σωκράτης όπως εμφανίζεται από τα γραπτά του Πλάτωνα - του φιλοσόφου που άρχισε να αποκαλύπτει τη φιλοσοφική του σκέψη όταν αναίρεσε την ποιητική του υπόσταση - είναι πιο κοντά στον Ιησού παρά στο Διόνυσο, παρότι η σκέψη του γεφυρώνει παρά διευρύνει το χάσμα ανάμεσα τους. Όταν σκεπτόμαστε τη διαχρονικότητα και την ενότητα της ελληνικότητας, ο Σωκράτης είναι ένα αμφιλεγόμενο, ένα διλημμα, ένα σκληρό ερωτηματικό. Είναι ο λόγος η προϋπόθεση της αρετής και της τέχνης; Αυτές οι σωκρατικές αντιλήψεις αναπούν, και σε ποιο βαθμό, μια συγκροτημένη αντίληψη του ελληνικού χώρου; Ο ελληνισμός διέθετε μια ισχυρή υπόσταση ώστε να ζει με την αντίφαση, να αποδέχεται την ετερότητα, να μην επιτρέπει την κονιορτοποίηση των όποιων αποκλίνουσων τάσεων.

Την εποχή που η Δύση για να μπει στην ιστορία λαμβάνει το πρόσωπο του ελληνισμού, η Ανατολή είναι ερμηνητικά κλεισμένη στον εαυτό της. Ο κόσμος της Ανατολής συντρίβεται και διαλύεται σε μια ενδελεχή μελέτη του θανάτου, περιπλανίεται μέσα στους επικινδυνούς δρόμους που συνεπάγεται το παιχνίδι της ύπαρξης, όταν το σπρώχνεις στα όρια του. Θα οδηγηθεί ή σε μια λατρεία της ζωής και σε μια περιφρόνηση του γεγονότος του θανάτου ή σε μια αποστασιοποίηση από τη ζωή και μια βαθιά μελαγχολία. Η Ανατολή δεν μπορεί να εξέλθει από τις μεγάλες καίριες επιλογές της, τη μεγάλη ασθία προς το θάνατο ή τη μεγάλη απέχθεια προς τη ζωή. Το πνεύμα της Ανατολής θα οδηγήσει τον άνθρωπο της σε μια μακριώνη και σκληρή ενδοσκόπηση. Εργαλειακός ορθολογισμός, αντίληψη του κόσμου σαν αντικείμενο, διάλυση του χώρου μέσα σε ποσοτικές μετρήσεις, κριτήρια αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας, διαχειριστική αντιληψη του κόσμου: τέχνημα θα παραμείνουν αλλότριες από το χώρο της Ανατολής.

Η ειδική αντίληψη του ιερού από τον αρχαιοελληνικό άνθρωπο, συγκροτεί την πνευματική αιμόσφαιρα η οποία θα δημιουργήσει τον ελληνικό τρόπο πολιτικής ζωής. Αυτό το πρότυπο περιγράφεται από την επιλογή του εχθρού που πραγματοποιεί την αντίφαση μέσα στην πολιτική ζωή σα βασικό στοιχείο καθορισμού του πολιτικού στοιχείου, από την ανεκτικότητά του προς τις αποκλίνουσες τάσεις, από την επιλογή του διαλόγου ως κυριαρχικής συνιστώσας της αυθεντικής πολιτικής σχέσης, από την ουσιαστική δυνατότητα που δίνεται στο άτομο να πολιτικοποιείται, να λαμβάνει δηλαδή τις συγκεκριμένες συμπεριφορές που συνεπάγεται ο τίτλος του πολίτη ως τρόπος συμμετοχής στην κοινότητα. Ο ελληνικός τρόπος βίου υπερβαίνει σχήματα όπου το πολιτικό και η πολιτική ζωή είναι μια δυνατότητα που περιορίζεται μέσα σε ένα ελάχιστο χώρο της κοινωνίας.

Ο ελληνικός πολυυθεϊσμός τελικά συγκεφαλιώνει μια ιερή και θετική σχέση προς τον κόσμο, αντιλαμβάνεται τη ροϊκότητα των γεγονότων της ιστορίας χωρίς τέλος, ε-

γκαθιδρύει σχέσεις που αναδύουν το ζωντανό διάλογο και την ανοχή, κατασκευάζει την πολιτική κοινωνία. Η ελληνική πολιτική κοινωνία είναι το αξεπέραστο πρότυπο για κάθε κοινωνία που αρνητικά δεν θέλει να ονοματίζεται σαν ολοκληρωτική και θετικά θέλει να καθορίζεται σαν συμμετοχική, δημοκρατική.

Αν από τη Δύση επήγασε κάθε ανάγνωση της διαχρονικής πορείας της ελληνικότητας, αν αυτή η ανάγνωση φιλτραρίστηκε από το ιδιαίτερο πρόσωπο της Δύσης, αν αυτή η ολότητα υπήρξε χρήσιμη, διαστρεβλωτική και μοιραία ατελής, από αυτό το χώρο προήλθε και μια διαλυτική κριτική της συνδρομής του ελληνισμού στην ιστορική εξέλιξη που κανένας πολιτιστικός ναρκισσισμός δεν μας επιτρέπει, να αγνοήσουμε. Η ρωμαλέα αντιπαλότητα με αυτές τις αντιλήψεις είναι μια πρόκληση, από αυτές τις προκλήσεις που πιθανώς καθορίζουν την διαυγέστερη εντανίση ενός πολιτισμού.

Ο Μ.Α. Λεβύ είναι ένας χαρακτηριστικός σύγχρονος κριτής των αντιλήψεων που συγκρότησε ο άνθρωπος του αρχαιοελληνικού χώρου, μας θέτει ενώπιον μιας σκέψης που αξίζει να παρακολουθήσουμε. «Ο ολοκληρωτισμός με όλες του τις μορφές - ιδεολογικές, πολιτικές, κοινωνικές - βρίσκεται στην υπέροχη συγκίνηση που ο Νίτσε αποκαλεί «ο θάνατος του Θεού». Ο Θεός είναι σαν ένα πτώμα μέσα στο σώμα όλων των ανθρώπων του αιώνα μας. Απωθημένος ξαναγυρίζει, ιδιαίτερα με τη μορφή του ολοκληρωτισμού. Από τότε που πάφαμε να πιστεύουμε ποτέ άλλοτε δεν υπήρξαμε τόσο λίγο ελεύθεροι. Είναι η αποκάλυψη που μαζί με το Ντοστογιέφσκου έφτιαξε όλη τη σύγχρονη λογοτεχνία. Αν δεν υπάρχει πλέον αμαρτία η ψυχή είναι το κρίμα. Αν δεν υπάρχει πλέον απολύτωση η ζωή είναι ο εξιλασμός... Αν σύμφωνα με τη Βίβλο καλούμε μονοθεϊσμό τη θέληση να διαχωρίσουμε, να αποσαρώσουμε το Θεό από τον κόσμο, ο μονοθεϊσμός τότε μπορεί να είναι το μόνο θεμέλιο μιας πολιτικής, η οποία - συνεχώς ατελής - πιστεύει μόνο σ' ένα καλό που πάντα

διαφεύγει και είναι η άλλη ονομασία της αντίστασης. Η πολιτεία του Μωϋσή είναι αυτή όπου ο Θεός δε βασιλεύει, γιατί απλούστατα δεν κυβερνάει. Αν καλούμε θεοκρατική τη θέληση για σύγχυση, την ενσάρκωση του Θεού στον κόσμο, μια επαναστατική πολιτική είναι πάντα θεοκρατική και με διέξιδο πάντα τη βαρβαρότητα. Ο ολοκληρωτισμός στηρίζεται όλος στη σύγχυση της κατηγορίας του ιερού και της πολιτικής κατηγορίας. Υπάρχει ολοκληρωτισμός κάθε φορά που η τάξη της κοινωνίας, η τάξη της εξουσίας που οργανώνει η πολιτεία, συγχέεται με τις αρχές του Ουρανού. Είναι επόμενο: οποιαδήποτε θρησκεία η οποία αρνείται την πρώτη αρχή του μονοθεϊσμού, η διαφορά των δύο πολιτειών - η ουράνια Ιερουσαλήμ και η επίγεια Ιερουσαλήμ - ή η αυγουστίνεια αρχή - η πολιτεία του Θεού και η πολιτεία των ανθρώπων - ανεξάρτητα ποια θρησκεία αρνείται αυτή την αρχή, διατρέχει τον κίνδυνο του ολοκληρωτισμού. Στη μονοθεϊστική κληρονομιά από την οποία κατεχόμαστε, είτε το θέλουμε είτε όχι, υπάρχει το στοίχημα για ένα Νόμο που δεν έγινε για να ενσάρκωθει σ' ένα Νόμο πιο άγιο από το γεγονός, πιο άγιο από την Ιστορία. Το στοίχημα για μια πιθανή αντίσταση στην Ιστορία που δεν διατυπώθηκε αλλού παρά στη μονοθεϊστική παράδοση και ιδιαίτερα την Ιουδαϊκή. Το σοβαρότερο στη σύγχρονη ολοκληρωτική σκέψη, και ιδιαίτερα τη μαρξιστική, είναι η θεοποίηση της κυριαρχησίας ιστορίας, που υπαγορεύει τις απολαύσεις και τους πόνους, τις αγωνίες και τις χαρές της ανθρωπότητας, κατάσταση στην οποία οι άνθρωποι πρέπει να υποταχθούν και από την οποία δεν μπορούν να ξεφύγουν. Η ιστορική πρόληψη που τη βρίσκουμε δεξιά και αριστερά, είναι αυτή που στην Ιστορία προέτρεψε περισσότερο σε φόνους και θανάτους. Γι' αυτή την αντιλήψη δεν υπάρχει άλλη θεραπεία από την ισχυρογνωμοσύνη που φανέρωσε επί δύο χιλιετρίδες ο λαός της Βίβλου, ερμηνεύοντας μια αρχή υπεροχής, η οποία όχι μόνο κρίνεται από την Ιστορία, αλλά την κρίνει. Το ν' αντισταθεί κανείς είναι ίσως ν' α-

ντισταθεί στην ίδια την Ιστορία, τη χαρακτηρισμένη σαν παρανόηση, πλάνη και πανάρχαιο σφάλμα... Ξεχνάμε τον ολοκληρωτισμό της ελληνικής πολιτείας. Πρέπει να απομυθοποιήσουμε αυτή την ελληνική Δημοκρατία, η οποία δεν είχε καμιά από τις αξίες με τις οποίες μπορεί να διατηρηθεί ένα τέτοιο σύστημα. Τι είναι ένα «άτομο» για έναν Αθηναίο της υψηλής εποχής; Έχει συνειδηση; Απολαμβάνει την ελευθερία, την αυτονομία που θα ήταν η πηγή του εγώ του; Ή μήπως έχει την ικανότητα να υποτάσσεται στους νόμους ενός πεπρωμένου που δεν είναι παρά δετερεύον, ανθρώπινα μακρινό; Διαθέτει μια θέληση που να διακρίνεται από τη λογική και είναι ικανός να την προσδιορίσει; Νομίζω ότι πρέπει να την ξεχάσουμε την Αθήνα...

Ένας από τους μεγάλους κινδύνους που υπάρχουν αυτή τη στιγμή είναι κατά τη γνώμη μου, αυτή η δυναμική επιστροφή στο ιερό αυτό είδος της τυφλής προσήλωσης που διαπιστώνει κανείς την ύπαρξή του σε όλες τις κοινωνίες. Αυτή την τυφλή προσήλωση που διακρίνει πάντοτε τα φασιστικά καθεστώτα ή την προσωπολατρία του Μάο, και που εκφράζεται περισσότερο από έναν αιώνα από το ρεύμα των ρομαντικών, τη βρίσκει κανείς πίσω από το ρατσισμό, που ήταν πάντοτε ένα είδος θρησκείας και προακατάληψης, τη ξαναβρίσκουμε ακόμα και πίσω από τα σύγχρονα θέματα όπως είναι η επιστροφή στη φύση και η οικολογία. Το μόνο σύστημα σκέψης, το μόνο πνευματικό διάβημα που επιρέπει να σκεφθούμε σε βάθος την απομάκρυνση του κόσμου από την προσωπολατρία - πράγμα που έχουμε μεγάλη ανάγκη σήμερα - θα το βρούμε στη βιβλική μας κληρονομιά, δηλαδή στην αναφορά στο Νόμο. Αντίθετα με αυτό που πιστεύουν, ο μονοθεϊσμός δεν είναι μια μορφή τυφλής λατρείας των ειδώλων, μια μορφή λατρείας του πνεύματος. Είναι αντίθετα το μήσος για το Ιερό σαν τέτοιο. Οι συγγραφείς της Βίβλου δεν είχαν άλλη σκέψη από το να πολεμάνε το Ιερό - που το βλέπουμε να γεννιέται παντού στον κόσμο - και που έχει πάρει σήμερα τη μορφή της πολιτικής. Από αυτή την άποψη, οι συγγραφείς της Βίβλου είναι πάρα πολύ σύγχρονοι. Γιατί αυτή η έννοια της Ιστορίας, η τελολογία της Ιστορίας, στο όνομα της οποίας οι άνδρες και οι γυναίκες της εποχής μας δεν έπαφαν να σκοτώνονται, μιας Ιστορίας που θα έχει ένα τέλος, στο όνομα της οποίας όλα θα πρέπει να διαταχθούν και να διπλωθούν δεν έχει μια ουσία ιουδαιοχριστιανική. Αντίθετα στον ιουδαιοχριστιανισμό βρίσκει κανείς επιχειρήματα για να αντισταθεί.³.

Θα πρέπει να ανιχνεύσουμε τις απόψεις του Μ.Α. Λεβύ, να εμφανίσουμε με καθαρό τρόπο, τι προϋποθέτουν και τι συνεπάγονται αυτές, να δούμε δηλαδή πώς συνδέεται η κατάσταση του θανάτου του Θεού, η συγκρότηση ορισμένων πολιτιστικών συμπεριφορών με ορισμένα σύγχρονα φαινόμενα όπως ο ολοκληρωτισμός. Η αποσαφήνιση και η ερμήνευση αυτή θα καθορίσει το χαρακτήρα που θα λάβει μια απάντηση σε αυτό το κρίσιμο κείμενο.

Κατ' αρχήν ο Μ.Α. Λεβύ επισημαίνει τη συγκρότηση συγκεκριμένων πολιτιστικών συμπεριφορών που διαστέλλονται και αντιμάχονται μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι, αλλά και οι δύο εγκαθίστανται μέσα στο σώμα της Ευρώπης. Ο Μ.Α. Λεβύ είναι απόλυτος και σαφής σ' αυτό το σημείο. Βλέπει την ύπαρξη μιας τομής ανάμεσα στο πολιτιστικό συγκρότημα - συγκρότημα υπό την έννοια ότι

επιτάσσει καθ' ολοκληρίαν επιταγές και συμπεριφορές του βίου και όχι επιμέρους μόνο ρυθμίσεις - που δομείται με βάση τη δυτική προσέγγιση του ιουδαιοχριστιανικού μονοθεϊσμού και το πολιτιστικό συγκρότημα που αναπτύσσεται με κέντρο τον αρχαϊκό ελληνικό πολυθεϊσμό. Η διατομή αυτή δεν έχει απλά οντολογικό χαρακτήρα, αλλά επιφέρει δεοντολογικές αξιολογήσεις. Ο δυσιμός Αθήνα -Ιερουσαλήμ αξιολογείται ως αρνητικός στο πρώτο του σκέλος και θετικός στο δεύτερο. Η Ευρώπη διαπερνάται από δύο ισχυρές αντιθετικές κληρονομιές. Κατά τον Μ.Α. Λεβύ αν ο ευρωπαϊκός χώρος επιθυμεί να υπερβεί την τραυματική εμπειρία του ολοκληρωτισμού, θα πρέπει να εξοβελίσει ό,τι θυμίζει την αρχαιοελληνική κληρονομιά και να βαδίσει στην ιστορία με βάση τη δυτική προσέγγιση του ιουδαιοχριστιανισμού. Ο απλοϊκός μανιχαϊσμός εγκαλεί τον άνθρωπο της Ευρώπης να σταθεί ενώπιον του διλήμματος και να υποβληθεί σε μια τραγική απόφαση: να αποβάλει ένα τμήμα του σώματος του: την αρχαιοελληνική κληρονομιά.

Η πορεία των γεγονότων είναι η αντίστροφη από αυτή που περιγράφει ο Λεβύ. Η αποσύνθεση και η αναστροφή του αρχαϊκού πνεύματος διαχωρίζει τον κόσμο από το ιερό, συντελεί στην εγκαθίδρυση του θανάτου του Θεού, υποβάλλει την ιδέα του κόσμου αντικείμενο, επιβάλλει την ιδέα της κατάκτησης και της κυριαρχίας επί της φύσης. Οι θεοί δεν κατοικούν πλέον εδώ, μας εγκατέλειψαν. Ο άνθρωπος ένιωσε μια αβάσταχτη μοναξιά, ένα κενό. Ο Φ. Νίτσε, για λογαριασμό του σύγχρονου ανθρώπου φώναξε: «Ο Θεός είναι νεκρός». Ο θάνατος του Θεού είναι η απουσία του, είναι η αδυναμία μας να τον κοινωνήσουμε. Ο άνθρωπος εκδιώκει τον θέρο του, όταν αρνείται τον ιερό χαρακτήρα του κόσμου. Ο κόσμος-τέχνημα διαλύει τη συμπαγή ενότητα ιερού-ανθρώπου-κόσμου.

Ο ολοκληρωτισμός είναι η εκκοσμίκευση μεσσιανικών δοξασιών που επιζητούν να θέσουν οριστικό τέλος στη ροϊκότητα της ιστορίας, να καλύψουν το κενό που δημιούργησε η αποσύνθεση της ενότητας ιερού - ανθρώπου - κόσμου, τοποθετώντας στη θέση του σχήματα που εκλογικέυουν την ιουδαιο-χριστιανική παράδοση. Η άρνηση του ολοκληρωτισμού προϋποθέτει την αποκατάσταση του αρχαϊκού πνεύματος και την αρμονική του συμβίωση με την ιουδαιο-χριστιανική παράδοση μέσα στο χώρο της Ευρώπης. Επειδή ο ολοκληρωτισμός δεν αποτελεί άρνηση των εγκαθιδρυμένων συμπεριφορών του σύγχρονου κόσμου, αλλά κύρια απόληξη του η αποτελεσματική άρνηση του επιβάλλει μια σχέση κριτικής και όχι κατάφασης προς αυτές.

Η αρχαϊκή κοινωνία σκιαγραφείται σαν ένας ολιστικός⁴ σχηματισμός, όπου η κοινότητα συγκροτείται σαν σώμα της οποίας απλά μέρη είναι οι άνθρωποι. Η αρχαϊκή κοινωνία ταυτίζεται με ότι αργότερα ονομάστηκε univeritas σε αντιπαράθεση με την societies, με την κοινότητα σε αντιπαράθεση με την κοινωνία. Ο άνθρωπος χωρίς δεσμούς με τους άλλους και το παρελθόν, το άτομο δηλαδή, δεν είναι παράγωγο της αρχαϊκής κοινωνίας. Η ανθρωπιά του ανθρώπου προσδιορίζεται από τη σχέση του, την αναφορά του προς τους άλλους και τον πολιτισμό του. Ο άνθρωπος της αρχαϊκής κοινωνίας είναι γεγονός σχέσης και μάλιστα κύρια σχέσης προς τους ανθρώπους παρά προς τα πράγματα.

Η αποσάθρωση της αρχαϊκής οργανικής κοινωνίας και η συνακόλουθη επέλευση της ατομοκεντρικής εποχής επιτυγχάνεται μέσω του δυτικού χριστιανισμού. Ο άνθρωπος τίθεται εκτός τους κόσμου που σημαίνει πρακτικά εκτός της ολιστικής κοινωνίας. Ο άνθρωπος επιστρέφει στον κόσμο, αφού θα έχει διαλυθεί η ολιστική κοινωνία και στη θέση της θα έχει τοποθετηθεί το άτομο. «Ο χριστιανός είναι ένα άτομο - σε - σχέση - με το Θεό». Στη σχέση με το θεό, λέει ο Τραϊλτς, υπάρχει απόλυτος ατομισμός και απόλυτος οικουμενισμός. Η ατομική ψυχή προσδλαμβάνει αιώνια αξία από την υική της σχέση με το Θεό και πάνω στη σχέση αυτή θεμελιώνεται επίσης η ανθρώπινη αδελφοσύνη: οι χριστιανοί είναι, ως μέλη του Χριστού, συνεψημένοι εν Χριστώ. Η παράδοξη αυτή θέση τοποθετείται σ' ένα πεδίο που υπερβαίνει τον κόσμο του ανθρώπου και των κοινωνικών θεσμών, παρόλο που κι αυτοί πηγάζουν από το Θεό. Η άπειρη αξία του ατόμου σημαίνει ταυτόχρονα έκπτωση, υποβάθμιση του κόσμου έτοι όπως είναι: εδραιώνεται εδώ ένας δυσμός, καθιερώνεται μια αντίθεση που αποτελεί συστατικό στοιχείο του χριστιανισμού και διασχίζει όλη την ιστορία»⁵.

Ο φραγκισκανός σχολαστικός μοναχός Γουλιέλμος του Όκαμ, διατυπώνοντας την ονοματοκρατία (νομιναλισμό) έδινε συγχρόνως την πρώτη σχηματοποίηση του σύγχρονου ατομισμού. Γράφει ο Γουλιέλμος του Όκαμ «Τα πράγματα εξ ορισμού δεν μπορούν να είναι παρά «α-

πλά», «μεμονωμένα», «χωριστά»: είναι, σημαίνει, κατά μόνας και ξεχωριστά... Στο πρόσωπο του Πέτρου, τίποτ' άλλο έχω από τον Πέτρο δεν υπάρχει, σε καμιά περίπτωση δεν υπάρχει και κάπι άλλο που διακρίνεται απ' αυτόν «πραγματικά» ή «τυπικώ». Οι νέες προτεραιότητες είναι σαφείς, το άτομο και όχι οι σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στα άτομα. Η ανθρωπιά του Πέτρου, του Γιάννη, του Παύλου υπάρχει αφ' εαυτής και δεν προσδιορίζεται από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους ο Πέτρος, ο Γιάννης, ο Παύλος. Η κοινότητα αποσύρεται από το προσκήνιο της Δύσης και τη θέση της θα καταλάβει η κοινωνία.

Ο δυτικός χριστιανισμός είναι μια από τις ισχυρές μεταβλητές, που ερμηνεύουν τις μεταλλαγές που σημειώνονται στο χώρο της Ευρώπης, γιατί διαποτίζει το σύνολο της κοινωνικής ζωής και αποτυπώνεται σε κάθε σημείο του κοινωνικού χώρου. Η αρνητική αντίληψη προς τη ζωή και τον κόσμο, η τοποθέτηση του ανθρώπου εκτός του κόσμου, η διάλυση και η αποδιάρθρωση της ολιστικής κοινωνίας, και στη συνέχεια η παρέμβαση του σε θεωρητικές ουζητήσεις είναι οι εκφράσεις του επαναστατικού αυτού πνεύματος. Με τον προτεσταντισμό ο άνθρωπος επανέρχεται στον κόσμο, σε ένα κόσμο όμως τελείως διαφορετικό. Οι εξατομικευτικές διαδικασίες θα έχουν κυριαρχήσει και θα οριοθετήσουν έτσι τους οριζόντες του σύγχρονου ανθρώπου. Οι κοινωνίες των πουριτανών θα

αποτελέσουν τα υποδείγματα που εμφανίζουν την κοινωνία σαν ένα συνεταιρισμό και σαν ένα προϊόν συμβολαίου μεταξύ ατόμων. Θα εμπνεύσουν επίσης όλες τις διακηρύξεις των δικαιωμάτων με γλωσσική ευχέρεια και εμπειρική επάρκεια. Η ατομικιστική ιδεολογία συναθρώνεται σε τρεις πόλους: άτομο - ισότητα - ιδιοκτησία. Η εξουσία είναι πρόβλημα για την ατομικιστική ιδεολογία. Πώς θα στηριχθεί η εξουσία ανάμεσα σε άτομα ίσα; Το πρόβλημα θα αποπειραθεί να λυθεί με τη συνυπαρξή δύο συμβολαιών: ένα συμβόλαιο μεταξύ των ατόμων και ένα συμβόλαιο με τον πρίγκημα. Όμως, όπως γράφει ο Λ. Ντυμόν, απ' τη στιγμή που πραγματικό ον θεωρείται όχι πια η ομάδα, αλλά το άτομο, η ιεραρχία εξαφανίζεται και μαζί της και η άμεση συνάρτηση της εξουσίας με κάποιο φορέα διακυβέρνησης. Δεν απομένει παρά ένα συνονθύλευμα ατόμων και η συγκρότηση μιας εξουσίας πάνω απ' αυτά δεν μπορεί να δικαιολογηθεί πια παρά μόνο αν υπάρχει η κοινή συναίνεση των μελών της συνένωσης. Σε επίπεδο συνείδησης και εσωτερικότητας υπάρχει κάποιο κέρδος, στην πραγματικότητα όμως, υπάρχει απώλεια, γιατί οι ανθρώπινες ομάδες έχουν ηγέτες ανεξάρτητα από κάποια τυπική συναίνεση, καθώς η δόμηση τους είναι όρος για την ύπαρξή τους ως συνόλων».⁶

Ο διαφωτισμός και ότι επακολούθησε, ο ειδικός χαρακτήρας που λαμβάνει το πολιτικό στοιχείο στη σύγχρονη κοινωνία, καθώς το οικονομικό στοιχείο διασχέται και κυριαρχεί περισσότερο ο χαρακτήρας που θα προσλάβει ο δυτικός χώρος τελικά θα συσταθεί πάνω στο γεγονός της διάλυσης της ολιστικής κοινωνίας, των σχέσεων και των προτεραιοτήτων που αυτή είχε εγκαθίδρυσε.

Επιστρέφοντας σ' αυτό το σημείο στον Μ.Α. Λεβύ έχουμε να πούμε ότι, όταν θρηνεί το θάνατο του Ατόμου στην Αθήνα, στην πραγματικότητα θρηνεί την ιδέα του ατόμου, όπου σχημάτισε η αποκρυστάλλωση των αντιλήψεων της σύγχρονης κοινωνίας. Η Αθηναϊκή Δημοκρατία είναι για μας το αξεπέραστο πρότυπο, όχι με την έννοια της στείρας και ανιαρής προγονοπληξίας, αλλά σαν το οδηγητικό σημείο για τη δημιουργική ανασύνθεση ατόμου - κοινότητας και την επανίδρυση των σχέσεων της ολιστικής κοινωνίας. Τα σκάλτρα του ολοκληρωτισμού, η εκδίωξη του ιερού από τον κόσμο, η κυριαρχία επί της φύσης, η υποκατάσταση της σχέσης ανθρώπου - προς - άνθρωπο με τη σχέση ανθρώπου προς πράγμα θα ανατραπούν όταν αποκατασταθεί η γνησιότητα της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς στο σώμα της Δύσης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο καθορίζεται η αποστολή του ελληνισμού στον κόσμο σήμερα. Να εγκαταλείψει τη μοναχική παρακολούθηση του ιστορικού γίγνεσθαι, να καταδείξει την επικαιρότητα της αρχαικής κληρονομιάς, να συγκροτήσει το άλλο πρόσωπο της Δύσης.

Η παρουσία της ανατολικής ορθόδοξης λατρείας στον ελληνικό χώρο δεν καταπνίγει την αρχαική βάση ούτε διαλύει, αλλά μάλλον αναδιοργανώνει ότι αυτή μπορεί να σημαίνει μέσα στις διαθλάσεις του κοινωνικού. Η ανατολική εκκλησία δεν ακυρώνει τον αρχαικό άνθρωπο, αλλά ενσωματώνεται μέσα στην πολιτιστική του δυναμική. Η Δύση αντιθέτως διαμορφώνεται υπό το νομικιστικό πνεύμα του Αυγουστίνου, το μουσουλμανικό Αριστοτελισμό του Ακινάτη και εν τέλει αποστειρώνει από κάθε γονιμοποιό δύναμη την ελληνική κληρονομιά. Η ελληνική εκκλησία όταν αρπάζει τον άνθρωπο από τον κόσμο δεν

τον επανεγκαθιστά με τη μορφή του ατόμου, αλλά εγκαθίδρυει το πρόσωπο που, όπως γράφει ο Χ. Γιανναράς, «αντιπροσωπεύει μια ατομικότητα σε αναφορά μια δυναμική πραγματοποίηση σχέσης». Ο μυστικισμός της αναστολής παρεμβαίνει ώστε ο κόσμος-τέχνημα, ο κόσμος που απομαζικοποιείται για να εξαντληθεί σε ορισμένες μαθηματικές σχέσεις δεν υποκαθιστά το δυναμισμό της σχέσης άνθρωπος - προς - άνθρωπο. Η ολική κοινωνία της ανατολής δεν διασαλεύεται, αλλά αποκρυσταλλώνεται, γιατί ενισχύεται από τη σύνθεση δύο ισχυρών ρευμάτων που ξεπηδούν μέσα από τον ελληνισμό, το αρχαικό πνεύμα και την ορθόδοξη λατρευτικότητα. Η διάρρηση των κοινοτήτων σα βασική έκφραση της ελληνικής μορφής πολιτικού βίου δεν είναι ένας αμυντικός μηχανισμός της τουρκοκρατίας, αλλά πηγάζει από τη σύνθεση και τη διαπλοκή μέσα στο πραγματικό αυτών των δύο τάσεων. Το γεγονός ότι ο κοινοτικός ελληνικός βίος πηγάζει από την υπόσταση του ελληνισμού του προσδίδει διάρκεια και αποτελεσματικότητα, ώστε θα εγκαταλείψει σαν πολιτική έκφραση του πολιτικού βίου του ελληνισμού, αφού πρώτα ο ελληνισμός απειπολήσει την υπόστασή του.

Πριν την πτώση της Πόλης ο ελληνισμός αντιμετωπίζει την απειλή της Δύσης που δεν είναι μια απλή απειλή του χώρου του ελληνισμού, αλλά κύρια μια απόπειρα ενσωμάτωσης του ήθους του στις επιταγές της Δύσης. Η απόπειρα αυτή λαμβάνει πολλές εκφάνσεις, η πιο επικίνδυνη όμως είναι η προσπάθεια ενσωμάτωσης της ανατολικής θεολογίας στο σχολαστικόμ και λογοκρατισμό της δυτικής. Όσοι διανοούμενοι εμφορήθηκαν από τη δυτική θεολογία έχασαν κάθε ζωντανή σχέση με τον αρχαϊκό άνθρωπο και το βυζαντινό παρόν, αφού και τα δύο ρεύματα συστάλθηκαν και κονιορτοποιήθηκαν μέσα στη σκέψη της Δύσης⁷. Γιατί η σύγκρουση δυτικού χριστιανισμού και ορθόδοξης λατρείας συνιστά διαφορετικές σχέσεις πρόσληψης και αφομοίωσης της αρχαίας παράδοσης, που συνεπάγονται διαφοροποιημένους τρόπους ανέλιξης του πολιτισμού⁸. Η ελληνικότητα σαν πολιτιστική δυνατότητα θα κατορθώσει να επιβιώσει, μελετώντας την υπόστασή της, επανεργοποιώντας δυνάμεις εν υπνώσει. Ρεύματα αντιτίθεμενα θα ανασυνθέσουν την υπόσταση του ελληνισμού. Το κίνημα του ησυχασμού με προεξάρχουσα μορφή το Γρηγόριο Παλαμά — έρχεται σε αντίθεση με το λατινογενή σχολαστικόμ του Βαρλαάμ — θα προτάξει τη θέωση του αυθρώπου, θα επαναφέρει το ιερό στον κόσμο, θα δώσει τη δυνατότητα στον ελληνισμό να διαφοροποιηθεί έντονα από τη δυτική θεολογία. Ο Πλήθων Γεμιστός θα αποδεσμευθεί από το Χριστιανισμό, θα ξυπνήσει μια έντονη νοσταλγία για τον αρχαίο άνθρωπο και μια πραγματοποίησει μια πολιτειακή μορφή που θα εμπνέεται από το αρχαϊκό ήθος.

Η σχέση ελληνικότητας - δύσης δεν μπορεί να εξαντληθεί μέσα σε οικονομιστικά σχήματα (νεαποικισμός, μητρόπολη - περιφέρεια), ούτε σε ερμηνείες που επανδένουν το ρόλο του πολιτικού στοιχείου, αλλά να αποκαλυφθεί ο τρόπος που καθορίζεται αυτή η σχέση μέσα από τη διαπλοκή πολιτιστικών-πολιτικών και οικονομικών μεταβλητών. Το πνεύμα της Δύσης δεν είναι γόνιμο και με μη γόνιμο τρόπο προσλαμβάνει το αρχαικό ήθος, ώστε λέξεις και αξίες αναστρέφονται. Οι ελληνικές λέξεις ενσωματώνονται στο λόγο της Δύσης, αφού αποκενωθούν από

τις σημασίες τους. Ο Μ. Χαϊντέγκερ δείχνει τις διαστάσεις και τις προεκτάσεις αυτού του γεγονότος στον τρόπο εξελίξης της Δυτικής σκέψης.

«Αυτή η μετάφραση των ελληνικών όρων στη λατινική γλώσσα δεν είναι διόλου μια απλή εξέλιξη, όπως πιστεύεται έως σήμερα. Πισω από την επιφανειακά κατά λέξη, και άρα πιστή μετάφραση, κρύβεται μια μετάθεση της ελληνικής εμπειρίας σε έναν άλλο τρόπο σκέψης. Ο ρωμαϊκός στοχασμός παραλαμβάνει τις αρχαιοελληνικές λέξεις χωρίς την αντίστοιχη αρχέγονη εμπειρία του τι λένε. Η ανεδαφικότητα του δυτικού στοχασμού ξεκινά με αυτή τη μετάθεση⁹.»

Το νεοελληνικό κράτος προσλαμβάνει με τη σειρά του τη Δυτική σκέψη με μη γόνιμο τρόπο και συνεπώς παύει να συμμετέχει θετικά στο ιστορικό γίγνεσθαι, όταν εγκαταλείπει την υπόστασή του, όταν είναι αδύναμος να αναπτύξει τη θέληση να είναι ο εαυτός του. Δύο τάσεις αποκρυσταλλώνονται, αντιφάσκουν και διαμορφώνουν τη φυσιογνωμία του νεοελληνικού κράτους όσο και την ιδιουσγκρασία του νεοελλήνη. Ένας πυρήνας αποτελείται κύρια από διανοούμενους, οι οποίοι μαγεύονται από το διαφωτισμό και εκστασιάζονται από τα πολιτικά πρότυπα της γαλλικής επανάστασης. Εκαυγχρονιστές και ρηγικέλευθοι στις αντιλήψεις εκφράζουν και συνδέονται με μηχανιστικό τρόπο με τους αιστούς της διασποράς και του ελλαδικού κράτους, καθώς και σε κάποιο βαθμό με τους πρόκριτους. Συντηρητικοί διανοούμενοι, ο κλήρος και η εκκλησία, οι Φαναριώτες σε κάποιο βαθμό, αγρότες και τα κατώτερα στρώματα των πόλεων, συγκροτημένοι κύρια στο Ρωσικό κόμμα με ξεχωριστή πολιτική φυσιογνωμία τον κυβερνήτη Ι. Καποδιστρια διαμορφώνουν μια άλλη τάση περισσότερο παραδοσιακή που αντιμετωπίζει το λιγότερο με καχυποψία κάθε δυτικό πρότυπο¹⁰. Βέβαια θα ήταν ανιστορικό να μη σημειωθεί, ότι δεν εμφανιζονται συγκλίνουσες ροές, δηλαδή άτομα από τη δυτικιζούσα τάση που επιθυμούν μια κριτική πρόσληψη του δυτικού πολιτισμού, ούτε παραδοσιακοί που θα επιθυμούσαν μια βαθμιαία προσέγγιση στη Δύση. Οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί είναι επιλογή της πρώτης τάσης και δείχνει τα αποτελέσματα της άκριτης πρόσληψης αλλοτρίων προτύπων από παραδοσιακούς πολιτισμούς. Οι θεσμοί δεν χρησιμοποιούνται για τη διεύρυνση της συμμετοχής όπως στη Δύση, αλλά για την κατάληψη του κράτους εκ των έσω από τα στρώματα των προκρίτων και λιγότερο των αιστών¹¹. Η πρώτη τάση είναι αυτή που θα αποτυπώσει το χαρακτήρα της στο ελλαδικό κράτος και στους νεοελλήνες. Η δεύτερη τάση περνά στην αντιπολίτευση και σπάνια θα εμφανιστεί στη νεοελληνική ιστορία με διάφορα πρόσωπα. Είναι ενδιαφέρον ότι κάποιοι, όπως ο Πάτρικ Λη Φέρμορ, σχηματοποίησαν μέσα σε μια σειρά χαρακτηριστικά ανθρώπινων τύπων τη δυτικίζουσα και την παραδοσιακή τάση. Η κυριαρχία της δυτικής τάσης σύντομα θα επιβάλει ορισμένες σημαντικές μεταλλαγές:

- α) Η αποσάρθρωση του αποκεντρωτικού κοινότικου συστήματος.
- β) Η βαθμιαία εκδυτικοποίηση της ορθόδοξης λατρείας, η απόσταση της ελληνικής εκκλησίας από το πατριαρχείο, η σταδιακή απομόνωση της εκκλησίας μέσα στις νέες αξίες.
- γ) Η απόρριψη της βυζαντινής διάστασης του νεοελληνισμού.

δ) Η φορμαστική ενασχόληση με τον αρχαίο πολιτισμό, η κατασκευή ενός ειδώλου του αρχαίου ανθρώπου, που ελάχιστη σχέση παρουσιάζε με τον πραγματικό αρχαίο άνθρωπο, αλλά ήταν ότι μπόρεσε να δει μια ορισμένη φάση της Δύσης, από το αρχαίο πρότυπο.

Η ιδεολογία του δυτικού χώρου συγκροτείται σε ορισμένες κυριαρχείς τάσεις:

- Η απεριόριστη γραμμική πρόοδος του τέλους της ιστορίας, Δηλαδή η ποσοτική ανάπτυξη του ίδιου.
- Η ομοιορφοποιητική δυνατότητα της τεχνολογίας. Η τεχνολογία αποδεσμεύεται από διαφορετικές κοινωνικές ρυθμίσεις τις οποίες θέτει σε μια διαδικασία συγκλίσεως.
- Η συνεχής απαξίωση κάθε παραγόμενου. Ο άνθρωπος εφευρίσκει την ανθρωπιά στο βαθμό που συμμετέχει στις διαδικασίες της κατανάλωσης.
- Η σιμικρυνση του πολιτικού. Το πολιτικό διαλύεται και οι πολιτικοί θεσμοί αποκαλύπτουν μια φορμαλιστική φύση. Το κράτος και η κοινωνία σχηματίζουν μία νέα ενότητα μέσα από την ενοποίηση των τριών παραπάνω στοιχείων. Ήγειρονται από τη χαρούμενη αντιληφή του νέου κόσμου.

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να ξαναεπιστρέψουμε στα αρχικά ερωτήματα: Τι νόημα έχει για την ελληνικότητα και τους νεοελλήνες οι έννοιες της Ανατολής και της Δύσης;

Η νοηματοδότηση της ελληνικότητας, ο χαρακτήρας της σχέσης με το χώρο της Ανατολής και της Δύσης θα καθοριστεί από τα πλαίσια που θα τεθούν από τη συμμετοχή του δαίμονα στον άνθρωπο, η σχέση του ιερού με τον κόσμο, η δυνατότητα νέων ρυθμίσεων του κοινωνικού χώρου θα προσδιοριστούν από την εμπλοκή του ελληνικού πλαισίου μέσα στο παγκόσμιο σύστημα, που θα αποκαλύψει συγχρόνως τα όρια των οικουμενικών διαστάσεων του ελληνισμού.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η άποψη δεν τίθεται εναλλακτικά, αλλά διευρυντικά της αντιλήψης του Χ. Γιανναρά «ο ελληνισμός δεν είναι ένας τόπος αλλά ένας τρόπος υπάρξεως».

2. «Άπαντα» Μ. Γιαννόπουλον.

3. Μ.Α.Λεβύ · Ζ.Φ.Ρεβέλ Μια συζήτηση στο περιοδικό Εξηρές.

4. Ο ολιμός ή συνολισμός δεν πρέπει να συγχέεται με τον ολοκληρωτισμό. Ο Λ. Ντυμόν καθορίζει το συνολισμό: «Προσδιορίζουμε ως συνολιστική μια ιδεολογία που καταδίωνε την κοινωνική ολόπτητα και αμελεί ή υποβαθμίζει το ανθρώπινο άτομο. Κατ' επέκταση μία κοινωνιολογία είναι συνολιστική, όταν ξεκινά από τη συνολική κοινωνία και όχι από το άτομο, που υποτίθεται ότι έχει δοθεί ανεξάρτητα».

5. 6. Λούη Ντυμόν: «Δοκίμια για τον ατομικισμό».

Βασικές έννοιες (το άρθρο Λ. Ντυμόν «Η γένεση του ατομικισμού στη Δύση»).

N. Δαράκη: «Η γένεση της έννοιας του ατόμου μέσα στο έργο του Ιερού Αγγονοτίου, Εποπτεία» τ. 70.

Λούη Ντυμόν: «Η γένεση του ατομικισμού, Εποπτεία» τ. 108.

7. K. Γιαννακόπουλον: «Βυζάντιο - Δύση».

8. X. Γιανναρά: «Το πρόσωπο και ο έρως».

9. M. Χαϊντέγκερ: «Η προέλευση του έργου τέχνης».

10. X. Λούκου: «Ο Ι. Καποδιστριας και η αντιπολίτευσή του».

11. N. Μουζέλης: «Οφεις υπανάπτυξης της νεοελληνικής Κοινωνίας».

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΙΚΗ

Του Βασίλη Λεμπούκα*

Το κοινωνικό φαινόμενο πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν πράγμα² δήλωνε ο Εμíλιος Ντιρκχάιμ στα τέλη του περασμένου αιώνα. Αυτή η πρόταση-πρόκληση έχει σημασία περισσότερο ερμηνευτική, παρά μεθοδολογική. Είναι ένα κάλεσμα προς τον κοινωνικό ερευνητή για την υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης, μιας επιμέρους διαλεκτικής μπροστά στο κοινωνικό γεγονός. Η πολυπλοκότητα αυτού του τελευταίου δεν επιτρέπει μια ολοκληρωτική³ ή απόλητη εξήγηση. Με άλλα λόγια, ο κοινωνιολογικός λόγος πρέπει να ξυπνά (περισσότερο ίως από κάθε άλλη επιστήμη) την επιστημονική δυσπιστία, καθώς και την επίγνωση ότι κάθε φορά που τον χρησιμοποιούμε, μιλάμε υποκειμενικά.. Στα ίδια επιστημολογικά πλαίσια κινείται και η κοινωνιολογική τυπολογία, δηλαδή το σύνολο των προσπαθειών εκ μέρους των κοινωνιολόγων, που σκοπό έχει την κατάταξη του φαινομένου σε κατηγορίες, είδη ή φύσεις με κριτήρια λίγο-πολύ σταθερά. Αυτά τα κριτήρια διαφέρουν - ποσοτικά και ποιοτικά - σύμφωνα με τον αριθμό και τις ιδεολογικές πεποιθήσεις των ερευνητών. Αυτή είναι, νομίζω, και η αντίφαση της κοινωνιολογίας, τόσο στο εσωτερικό της, όσο και στις εν γένει σχέσεις της με τις άλλες επιστήμες. Η σχετικότητα των κοινωνιολογικών συμπερασμάτων υποχρεώνει εξάλλου την ίδια την επιστήμη σε μια αδιάλειπτη προσπάθεια ξεπέρασης του εαυτού της⁴.

Ήθελα μ' αυτό το μακρύ πρόλογο να υπενθυμίσω τη βαρύτητα που ενέχει κάθε προσπάθεια καθορισμού, εξήγησης ή κατάταξης του κοινωνικού γίγνεσθαι. Στα ίδια πλαίσια οφείλουμε να δούμε και την απόπειρα χαρακτηρισμού του ελληνικού κοινωνικού σώματος ως υπο-αστικού ή με χαρακτηριστικά υπο-αστισμού^{4A}. Ας μου επιτρέπει όμως εδώ να κάνω ορισμένες παρατηρήσεις γύρω από τον όρο «αστισμός»:

Πρώτα απ' όλα η έννοια δεν καθορίζεται με σαφήνεια⁵. Σαν ενιολογική επέκταση του «μπουρζουά» (ιστορικά ο κάτοικος της πόλης ή της κωμόπολης), ο όρος αποδεικνύει ένα ανοικτό και μη-υστηματικά οργανωμένο σύνολο, αποτελούμενο από ιδιοκτήτες και διαχειριστές των μέσων παραγωγής, καθώς και από κρατικά στελέχη με ομοιογενή συμπεριφορά και κοσμιθεώρηση. Ακόμη, ο αστισμός θα πρέπει να προϋποθέτει και μία ενσυνείδητη αναφορά σε ανώτερη κοινωνική τάξη. Όλες όμως αυτές οι έννοιες (ιδιοκτησία, διαχείριση μέσων παραγωγής, κοινωνική τάξη και συνείδηση κλπ.) δεν έχουν ως σήμερα οριθετηθεί με ακρίβεια.

Ας έρθουμε όμως τώρα στο πνεύμα του αστισμού. Αρνούμαι να καταλάβω γιατί στην Ελλάδα μια «συγκεκριμένη νοοτροπία, ένας τρόπος του σκέπτεσθαι»¹ θα ήταν έννοιες υπολειτουργούσες ή και ανύπαρκτες. Η ύ-

παρέη ή όχι ελληνικού (υπο)αστισμού δεν θα πρέπει ν' αναζητηθεί τόσο στην υπάρχουσα νοοτροπία ή τη καπιταλιστική δραστηριότητα. Άλλοι παράγοντες, όπως η εν γένει κοινωνική συμπεριφορά (εκδήλωση της οποίας είναι η προσκόλληση σε συγκεκριμένες αξίες, θεσμούς κλπ.) είναι, ίσως, σημαντικότεροι. Δεν είναι όμως αυτό το θέμα που μας απασχολεί.

Με τις παραπάνω παρατηρήσεις θά 'θελα να (υπο)-δείξω πως κάθε απόπειρα συγχώνευσης ενός κοινωνικού συνόλου — ελληνικού ή ξένου — δεν μπορεί παρά να είναι μερική. Συνεπώς, θα έπρεπε ν' αναζητήσουμε την ταυτότητα (άραγε, είναι μόνο μία;) της νεοελληνικής κοινωνίας ανάμεσα από τα ρευστά σχήματα της αλλαγής της. Μ' άλλα λόγια, θα έπρεπε να υιοθετήσουμε σαν κριτήριο κοινωνιολογικής παρατηρήσης το βαθμό και το βάθος της κοινωνικής εξέλιξης.

Η αναφορά στην κοινωνική εξέλιξη μας παραπέμπει —μεταξύ άλλων — σε δύο μεγάλες αρχές της κοινωνιολογικής τυπολογίας. Αυτές είναι η κοινωνική δυναμική και η κοινωνική στατική⁶. Δυναμική και στατική δεν αντιτίθενται στον κοινωνικό χώρο, αλλά συνυπάρχουν. Αν οι δύο έννοιες — περισσότερο φιλοσοφικές παρά επιστημονικές — εμπνέονται από διαφορετικές αρχές (η πρώτη απ' τη κίνηση και την αλλαγή, η δεύτερη απ' την ίδια της τάξης), τούτο δεν σημαίνει ότι οδηγούν σε αντίστοιχες πραγματικότητες. Δεν υπήρχε ούτε θα υπάρξει η απόλυτα δυναμική ή η απόλυτα στατική κοινωνία. Ακόμη και στις αρχαϊκές, αυστηρά οργανωμένες κοινωνίες, υπήρχε εξέλιξη, κίνηση, αλλαγή.

Πιο γενικά: ας αντιμετωπίσουμε το κοινωνικό γεγονός ως «πράγμα», ξένο προς τις αισθήσεις μας. Ας κατανοήσουμε το σύνολο δια μέσω του συνόλου, το σχετικό μέσω του σχετικού. Αν και προσδιοφόρες, οι απόπειρες κατάταξης του κοινωνικού γίγνεσθαι με οριοθετημένα κριτήρια, περισσότερο απομάκρυναν παρά πλησίασαν την κοινωνιολογία από τους άμεσους στόχους της.

Δεν μπορούμε, λοιπόν, να προσδιορίσουμε τη δυναμική και τη στατική με συγκεκριμένα πρότυπα. Μπορούμε όμως να εμπνευστούμε από τα χαρακτηριστικά τους στον άμεσο και έμμεσο κοινωνικό χώρο. Μιλώ εδώ τόσο για το κοινωνικό σημαίνον (αυτό που συνθέτει την έκδηλη πραγματικότητα) και για το κοινωνικό σημανόμενο (ό,τι διαφένει απ' τις αισθήσεις μας και πρέπει να χτισθεί απ' τη σκέψη, όπως οι θεσμοί π.χ.).

Ας επισημανθεί επίσης ότι έτσι μια κοινωνιολογία της

* Ο Βασίλης Λεμπούκας γεννήθηκε το 1965 στην Αθήνα. Είναι πυχιούχος Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Αριζόνας, όπου ακολούθει μεταπτυχιακές σπουδές.

εξέλιξης θα ήταν δυνατή και ευκταία. Θα μπορούσε να αντλήσει τις παραπτήσεις της και τα συμπεράσματά της με επίκεντρο μια συγκριτική διαδικασία. Τέλος, αυτή η διαδικασία θα μπορούσε να είναι διαχρονική (σύγκριση στο χρόνο) ή σύγκριση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κοινωνικά διαστήματα.

Μ' αυτά τα κριτήρια η σύγκριση των δομών της νεοελληνικής κοινωνίας τόσο μέσα απ' την εξέλιξή της όσο και σε σχέση μ' άλλες κοινωνίες, φέρνει στην επιφάνεια αξιοπαραπήρητα σημεία κινητικότητας. Και βέβαια, μ' αυτό το τρόπο, τα χαρακτηριστικά του υπο-αστισμού αναιρούνται ή παίρνουν μια ευρύτερη σημασία. Άλλα είναι όντως η κοινωνία μας δυναμικότερη απ' αυτές των δυτικοευρωπαϊκών «ανεπτυγμένων» χωρών;⁷

Έχουμε αναφισθήτητα, μια απ' τις πλουσιότερες και βαθύτερες πολιτιστικές κληρονομιές στον κόσμο. Δεν εξετάζουμε εδώ αν ο πολιτισμός μας είναι αστικός ή όχι. Παρατηρούμε επίσης ότι στην Ελλάδα, περισσότερο από αλλού, η πολιτιστική εξέλιξη γνώρισε γρήγορες, βαθιές αλλά και απότομες αλλαγές. Στην Ελλάδα, αυτές οι αλλαγές στο σύνολό τους διέπονται από συνοχή: αν το πολιτιστικό-πνευματικό **σύστημα** γνώρισε και γνωρίζει ταχύτατες μεταμορφώσεις, αυτό δεν σημαίνει ότι οι **δομές** που το (ανα)παράγουν δεν παρέμειναν αυθεντικές και υγείες. Νεολογώντας, θα επισημάνουμε πως στην Ελλάδα γνωρίσαμε συχνά κοινωνικές **μεταλλαγές** και σπανιότερα κοινωνικές **μετουσιώσεις**. Αντίθετα με την υπόλοιπη Ευρώπη, η Ελλάδα διατήρησε — και ευτυχώς, διατηρεί — κοινωνικό λόγο. Στο κέντρο αυτού του λόγου βρίσκεται η κοινωνική σχέση, σε βαθμό μεγαλύτερο απ' αυτό της ρασιοναλιστικής Δυτικής λειτουργικότητας.

Ας μην ξεχνάμε: τίποτε το πιο βίαιο απ' την υποδύλωση του πολιτιστικού **είναι το γίγνεσθαι** στη συγνή ρεαλιστικότητα της οικονομικής δεοντολογίας. Δεν φρονώ ότι η Βορειοδυτική Ευρώπη απέτυχε τολμώ να υποθέσω ότι η γένεση του οικονομικού της θαύματος ήταν ταυτόχρονα και προϋπόθεση της βίαιας αλλαγής της πολιτιστικής και κοινωνικής συνέχειας⁸.

Είναι λοιπόν ενιαίος ο Ελληνικός κοινωνικός λόγος, υπάρχει κοινωνική συνείδηση και αποστολή; Επισημαίνω ότι η κοινωνική συνείδηση δεν είναι απαραίτητα η ταξική συνείδηση. Το αν υπάρχουν τάξεις στην Ελλάδα ή αλλού, αυτό είναι ένα άλλο κεφάλαιο. Έπειτα, τι σημαίνει «ενιαίος κοινωνικός λόγος»;⁹ Μήπως κοινωνίες σαν αυτές του Λουξεμβούργου ή της Ελβετίας έχουν ενιαία κοινωνική παρουσία όταν το ποσοστό άλλων εθνοτήτων στο εσωτερικό τους ξεπερνά αντίστοιχα το 25 και 18%;¹⁰ Ας σκεφτούμε το γενικό δια μέσω του γενικού. Η Ελληνική κοινωνική και δυναμική — και κινητικότητα — είναι υψηλότερη απ' αυτή των προαναφερθεισών κοινωνιών, και τούτο για τους ακόλουθους λόγους:

α. Επειδή αικριβώς ο ορθολογικός καταμερισμός της εργασίας υπολειπουργεί σε σχέση με τα δυτικά μοντέλα, ο προσανατολισμός των δομών και των θεομάρτυρων πήρε ένα χαρακτήρα σχετικό και μια απροσδιόριστη οριοθέτηση. Πέρα απ' τα λειτουργικά εμπόδια που δημιούργησε αυτή η κατάσταση, κράτησε ζωντανή τη κοινωνική επικοινωνία, άρα και τη κοινωνική συνείδηση. Έχουμε πολλάκις στο μακρύτερο αλλά και πρόσφατο παρελθόν επιδείξει μια έντονη και αξιοχήλευτη κοινωνική συνοχή. Αυτή αντικατοπτρίζεται και στο πλήθος των κοινωνικών αγώ-

νων. Σήμερα που σε όλες τις Δυτικο-Ευρωπαϊκές χώρες ξανατίθεται το ερώτημα της δημοκρατικότητας των θεομάρτυρων και της κοινωνικής συμμετοχής¹¹, οφείλουμε να αναρωτηθούμε πάνω στο νόημα των κοινωνικών αγώνων. Κυρίως όταν αυτοί φαίνονται να έχουν «εκπληρώσει την αποστολή τους». Το τέλος των κοινωνικών διεκδικήσεων είναι αναπόφευκτα η αρχή της στατικότητας. Είναι η ιστορική πηγή κατά την οποία οι βαθιοί ανασχηματισμοί δίνουν τη θέση τους σε ένα *status quo*, που δρα σαν καταλύτης της κοινωνικής συμμετοχής.

β. Εκεί όπου επικράτησε ο — κοινωνικά φτωχός — ρασιοναλιστικός οικονομικός λόγος, έπαιψε να υπάρχει ουσιαστική κοινωνική συμμετοχή. Η δημιουργία τεχνικών, ατομικιστικών «παραδόσεων» στα πλαίσια των Δυτικών χωρών, είχε σαν σκοπό τη διαίρεση της κοινωνικής ζωής σ' επιμέρους πυρήνες. Με επίκεντρο το άτομο, είναι πυρήνες αδιαχώρητοι μεταξύ τους. Στη μεγαλύτερη πλειοφυΐα των βορειοευρωπαϊκών πόλεων, η ζωή νεκρώνεται με το τέλος του ωραρίου εργασίας. Η ουσιαστική κοινωνική συμμετοχή έχει εν πολλοῖς αντικατασταθεί απ' την τεχνολογική υπερ-προστασία:

«Όλα επανακαθορίζονται δια μέσου της παρομοιώσης. Τα τοπία μέσω της φωτογραφίας, οι σκέψεις δια μέσου της γραφής, τα γεγονότα δια μέσου της τηλεόρασης»¹².

Αυτοί που αρνούνται την παγίδα ενός και μόνου επιστημονικού λόγου, ενός μόνου πορίσματος επεξήγησης του κοινωνικού συμβάντος, αυτοί που σκέπτονται μέσου της αιμφισθήτησης, ας βρουν σ' αυτό το άρθρο το έναυσμα για μια κοινωνιολογία της εξέλιξης.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. «ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ», τεύχος 10.

2. E. Durkheim: «Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου» Gutenberg, ΑΘΗΝΑ 1978, σελ. 78.

3. Κατευθείαν μετάφραση του «*Fait social total*», έσω το απόλυτο κοινωνικό γεγονός κατά την ορολογία του P. Bourdieu.

4. Άραγε, αν ήταν διαφορετικά, η κοινωνιολογία θα ήταν επιστήμη; Απ' τον Popper ως τον Weber, η απάντηση είναι αρνητική.

4A. Αναφέρομε εδώ στο άρθρο του Μελέτη Μελετόπουλου στο προηγούμενο τεύχος, με τίτλο «Ο ελληνικός υποαστισμός».

5. «Αστισμός» θα μεταφράζοταν στη Γαλλική ως «*civisme*» ή «*bourgeoisie*».

Πιστεύω πως ο κ. Μελετόπουλος χρησιμοποιεί τον όρο αυτό στο άρθρο του ως προέκταση της έννοιας «*bourgeoisie*». Φυσικά, μεταφράζοντας στην ελληνική «υπο-μπουρζουαδισμό», η έννοια θα έχανε τη μαρξιστική σανφρά της.

6. Εξέλιξη, δυναμικότητα, στατικότητα: δεν πρόκειται να ξαναγυρίσουμε στις ονειροπόλες πεποιθήσεις του Lamarck (1809), ούτε στη σκληροπυρηνικότητα των νόμων των 3 σταδίων του A. Comte. Είμαστε όμως καθημερινά μάρτυρες και πρωταγωνιστές του βαθμού της κοινωνικής αλλαγής. Γιατί να μην την υιοθετήσουμε ως έναυσμα και κριτήριο παρατήρησης;

7. Θέτω τον όρο «ανάπτυξη σε εισαγωγικά». Αυτή η πρωτοβουλία είναι συνηθασμένη με κριτήρια που θα τα ίθελα κοινωνιολογικά: δεν νοείται, πιστεύει, κοινωνική ενότητα χωρίς κοινωνική συνοχή. Και η τελευταία δεν είναι τόσο προϊόν των κοινωνικής οργάνωσης, όσο κοινού συναποθήματος εξάρτησης απ' το ίδιο κοινωνικό σύνολο.

8. Βλ. για το θέμα αυτό τα ιστορικά παραδείγματα του K. Marx («Κεφάλαιο», βιβλίο VIII), όπως και τις επισημάνσεις του C.W. Mills («Τ' ασπρα κολλάρων», κεφ. 2, *Points*, 1982).

9. Βλ. ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ οπ. παρ.

10. Εθνοτήτες που σίγουρα δεν εντάσσουν στο εσωτερικό τους, αλλά τείνουν να περιθωριοποιούν μέσω μιας ανερχόμενης ένονοφοβίας.

11. Βλ. R.G. Swansonberger: «Το κράτος-θέαμα», Gallimard, 1985.

12. Βλ. J. Baudrillard: «*Amerique*», Grasset, 1986, σελ. 64.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ

του Ζαχαρία Παληού*

Το δικαίωμα των Λαών στην Παιδεία και στη Γνώση γενικότερα υπήρξε ένα από τα κυριότερα αιτήματα και συναντάται στους περισσότερους χάρτες δικαιωμάτων του ατόμου, που συντάχθηκαν και προβλήθηκαν από επαναστάτες και κοινωνικούς μεταρρυθμιστές.

Όμως αυτή η κατάκτηση έγινε αισθητή, όχι ενωρίτερα από τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα στην αναπτυγμένη οικονομικά Δύση, ενώ για ορισμένες χώρες του «Τρίτου Κόσμου» - ακόμα και σήμερα - η εξάπλωση της Παιδείας έχει χαρακτήρα ουτοπικό¹.

Και παρά το γεγονός ότι τα αγαθά της Εκπαίδευσης και του «ανθρωπιστικού σχολείου» έχουν αμφισβηθεί και ανασκευασθεί επανειλημμένα από πολλούς και σημαντικούς εκπαιδευτικούς, οικονομολόγους και κοινωνιολόγους η Παιδεία συνεχίζει να θεωρείται σημαντικότατος παράγοντας προόδου και κοινωνικής ανόδου του ατόμου και σαν τέτοιος να αποτελεί πάγιο πολιτικό και κοινωνικό αίτημα².

Ενώ τα παραπάνω ασχολούνται με το εκπαιδευτικό ζήτημα στο διεθνή χώρο, το κείμενο αυτό σκοπεύει να συζητήσει το θέμα της εκπαιδευτικής εξάπλωσης μέσα στα σύγχρονα Ελληνικά πλαίσια δεδομένου ότι τα αιτήματα «Παιδεία για το Λαό» ή ακόμα «Ψωμί - Παιδεία - Ελευθερία» έχουν γίνει επικεφαλίδες εκπαιδευτικών αγωνιστικών φυλλαδίων και προκηρύξεων.

Εδώ θα τρέπεται να υπογραμμισθεί, ότι όσο αφορά την «καθολική Παιδεία» και την εκπαιδευτική ισότητα, η χώρα μας δεν είχε ούτε έχει τίποτε να ζηλέψει από τους Δυτικούς της γείτονες. Αντίθετα την εποχή που στην Αγγλία, τη Γαλλία και τη Γερμανία ανθούσαν τα ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα που ήταν προορισμένα για τους γόνους των πλουσίων, στην Ελλάδα λειτουργούσε ένα δωρεάν και κοινό για όλους εκπαιδευτικό σύστημα (τουλάχιστον, όσο αφορούσε στο νομικό και ιδεολογικό του υπόβαθρο) που ξεκινούσε από το Δημοτικό και κατέληγε στο Πανεπιστήμιο. Οι φοιτητές στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν παιδιά αγροτών και μικρεμπόρων που υπέφεραν μεγάλες οικονομικές θυσίες για να σπουδάσουν τα παιδιά τους³. Το εκπαιδευτικό σύστημα από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, το 19ο αιώνα, δεν παρουσίαζε ούτε αντανακλούσε τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες, έχοντας υπόψη, ότι ούτε τα παιδιά εργατών και αγροτών είχαν αποκλεισθεί από το Πανεπιστήμιο (το σημαντικότερο εκπαιδευτικό σκαλι), ούτε επινοήθηκε κανένα ξεχωριστό υποδεέστερο εκπαιδευτικό δίκτυο για να τα απορροφήσει. Το Εκπαιδευτικό σύστημα από τη

γένεση του υπήρξε Δημοκρατικό (με την έννοια του καθολικού), πράγμα που διατηρήθηκε μέχρι σήμερα, όπως φαίνεται στον Πίνακα 1.

A. Εκπαίδευση και Κοινωνικές Τάξεις.

Για να ορισθεί η «προσπελασμότητα» του εκπαιδευτικού μας συστήματος παρατηρήθηκε η εκπροσώπευση των κοινωνικών τάξεων σ' αυτό (ΑΕΙ). Παρατηρήθηκε δηλαδή, πόσοι από τους φοιτητές και φοιτήτριες προέρχονταν από οικογένειες Ανώτερης (ΑΤ), πόσοι από Μεσαίας (ΜΤ) και πόσοι από χαμηλότερης (ΧΤ) κοινωνικής τάξης. Το επάγγελμα του πατέρα (ή της μητέρας σε ορισμένες περιπτώσεις) θεωρήθηκε το πιο σημαντικό κριτήριο της ταξικής θέσης των φοιτητών.

Σύμφωνα με την επεξεργασία των Στατιστικών στοιχείων, οι φοιτητές όλων των ΑΕΙ του ακαδημαϊκού έτους 1980/81 τοποθετήθηκαν σε τρεις κύριες κοινωνικές τάξεις. Έτσι σε 45.000, 14.000 [17%] εξετάσθηκαν στην ΑΤ, 45.000 [54%] εξετάσθηκαν στη Μ.Τ. και 23.000 [28%] εξετάσθηκαν στη Χ.Τ. (Πίνακας 1.).

Στη συνέχεια εξετάσθηκε η κατανομή του ενεργού πληθυσμού στις τρεις κοινωνικές τάξεις (ΑΤ.ΜΤ.ΧΤ.). Σε 3.500.000 (κατά προσέγγιση), σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της ΕΣΥΕ, 400.000 [14%] τοποθετήθηκαν στην Α.Τ., 1.720.000 [49%] εργαζόμενοι στη Μ.Τ. και 1.300.000 [37%] στη Χ.Τ. (Πίνακας 1.). Από τη συσχέτιση των παραπάνω κατανομών σχηματίστηκε η εικόνα της γενικότερης αντιπροσώπευσης των τριών τάξεων στα ΑΕΙ.

Από τα παραπάνω φάνηκε ότι η απόκτηση των πανεπιστημιακών πτυχίων είναι, συγκριτικά με άλλες χώρες, ανοιχτή στην Χ.Τ., η οποία αν και αποτελεί το 37% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού αντιπροσώπευε (το 1980/81) το 30% του πληθυσμού των ΑΕΙ. Σίγουρα θα πρέπει να σημειωθεί η αξιόλογη αντιπροσώπευση της Μ.Τ., η οποία αν και καταλαμβάνει το 49% του πληθυσμού (οικονομικά ενεργού) αποτελούσε το 55% των φοιτητών των ΑΕΙ. Βέβαια, όσο αφορά στην αντιπροσώπευση της Α.Τ. που φαίνεται να ήταν πολύ μικρή (Πίνακας 1), θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ο μεγάλος αριθμός των παιδιών πλουσίων οικογενειών που φεύγουν στο εξωτερικό.

Στην εξέταση της σχέσης επιστημονικού κλάδου και κοινωνικής τάξης των φοιτητών, παρατηρήθηκε ότι οι φοιτητές που προέρχονταν από οικογένειες της Α.Τ αντι-

* Ο Ζαχαρίας Παληός γεννήθηκε το 1961 στη Χίο. Είναι διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου του Cardiff.

**Iστόγραμμα 1 Φοιτητές AEI κατά φύλο και επιστημονικό κλάδο.
Ακ. έτος 1980/81 (%)**

προσωπεύονταν πολύ καλά στους κλάδους Ιατρικής, Οδοντιατρικής, Πολυτεχνείου και Καλές Τέχνες, ενώ οι φοιτητές που προερχόταν από οικογένειες της Χ.Τ. αντιπροσωπεύονταν σχετικά καλά στους κλάδους Φιλολογία, Θεολογία, Νομική, Εμπορικό - Βιομηχανικό και Γεωπονικό. Οι φοιτητές της Μ.Τ. αντιπροσωπεύονταν πολύ καλά σ' όλους γενικά τους κλάδους (Πίνακας 2).

Οι παραπάνω παρατηρήσεις είναι παρόμοιες με αυτές της Δημάκη, σε έρευνα που έκανε στους φοιτητές της ακαδημαϊκής χρονιάς 1964/65. Συγκεκριμένα η Δημάκη κατέληξε στα συμπεράσματα ότι το 1964/65 οι φοιτητές από οικογένειες της Χ.Τ. επίσης αντιπροσωπεύονταν αρκετά καλά στο Φιλολογικό, Νομικό και Εμπορικό - Οικονομικό κλάδο, οι φοιτητές από οικογένειες της ΑΤ στους

κλάδους Ιατρικής, Νομικής και Καλές Τέχνες, ενώ οι φοιτητές οικογενειών της Μ.Τ. αντιπροσωπεύονταν πολύ καλά, σχεδόν παντού⁵.

Από τις παρατηρήσεις της Δημάκη και τα στατιστικά στοιχεία που παρατέθηκαν παραπάνω φαίνεται ότι:

α. Η Ελληνική Εκπαίδευση δεν είχε ούτε έχει αποκτήσει καθοριστικά ταξικό χαρακτήρα, παρέχοντας σε μερικές τάξεις και αποκλείοντας άλλες από τα αγαθά της Παιδείας.

β. Στη διάρκεια της τελευταίας τριακονταετίας, ο προσανατολισμός των φοιτητών έχει αλλάξει ελάχιστα, όσον αφορά την προτίμηση των ανθρωπιστικών κλάδων από τους θετικοτικούς. Μόλις πρόσφατα έχει αρχίσει να παρατηρείται αλλαγή στις προτιμήσεις των φοιτητών προς όφελος των τελευταίων (θετικοτικούς κλάδους).

γ. Γενικά, το Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι σχετικά δημοκρατικό και ανοιχτό στις κοινωνικές τάξεις, σε σύγκριση με τα εκπαιδευτικά συστήματα άλλων Ευρωπαϊκών χωρών.

B. Εκπαίδευση και Φύλο.

Η ανώτερη-ανώτατη και ακόμη η δευτεροβάθμια εκπαίδευση των κοριτσιών στη χώρα μας ήταν, μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες, ελάχιστα αποδεκτή, με μικρές εδαφρέσεις στα αστικά κέντρα όπου ορισμένες προοδευτικές ιδέες προσχώρησαν γρηγορότερα από την επαρχία. Η κρατούσα κοινωνική αντίληψη που έβλεπε τις θέσεις της γυναικας στο σπίτι, δεν ευνοούσε τη μόρφωση των κοριτσιών⁶. Ωστόσο μέσα στις δεκαετίες του '60 και '70 υπήρχε μια σημαντικότατη αύξηση του αριθμού των κοριτσιών στην Εκπαίδευση⁷, όπως φαίνεται από τους Πίνακες 3 και 4.

Όμως, ενώ η καλυτέρευση της θέσης των κοριτσιών στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι ποσοτικά αναμφισβήτητη, δεν ισχύει το ίδιο και με την αντιπροσωπευση τους στους διάφορους πανεπιστημιακούς κλάδους. Συγκεκριμένα αυτό που προέκυψε από την ανάλυση στοιχείων της ΕΣΥΕ (1980/81) ήταν μια χαρακτηριστική προτίμηση των κοριτσιών σε ορισμένους κλάδους και η σχετική απουσία τους σε ορισμένους άλλους. Έτσι, όπως φαίνεται στο Ιστόγραμμα 1, το 80/81 υπήρχε μια υπερ-αντιπροσωπευση των φοιτητριών στους κλάδους Νομική, Φιλολογία και Εμπορο-οικονομικό κλάδο που θεωρούνται γυναικείοι,

Πίνακας 1. Εκπρόσωποι των κοινωνικών τάξεων στα AEI, Ακ. χρονιά 1980/81

Ομάδες του οικονομικά ενεργού πληθ/σμού	Τάξη		
α. 61.619			
β. 323.279	400.000	(11.4) AT	
γ. 300.000			
δ. 300.000			
ε. 270.000	1.720.000	(49.1) MT	
στ. 600.000			
ζ. 100.000			
η. 150.000			
θ. 400.000			
ι. 900.000	1.300.000	(37.1) XT	
Σύνολο	3.500.000 περ.		

Αντίστοιχες Ομάδες φοιτητών AEI	Τάξη	
α. 700	(17%) AT	
β. 12.800	14.400	
γ. 14.900		
δ. 12.400		
ε. 4.300	45.600	(54%) MT
στ. 10.000		
ζ. 1.000		
η. 4.000		
θ. 9.700		
ι. 14.900	23.700	(28%) XT
Σύνολο	84.000 περ.	

Πηγές: Στατιστική της Εκπαίδευσης 1980/81 Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 1980

**Πίνακας 2 Φοιτητές ΑΕΙ κατά κλάδο και κοινωνική τάξη
Ακ. Χρονιά 1980/81**

Κοινωνική

Τάξη Κλάδος	ΑΤ (%)	Μ.Τ. (%)	Χ.Τ. (%)
Θεολογικός	12.5	41.5	45.3
Νομικός	17.2	53.6	28.7
Ιατρικός	26.4	52.7	19.9
Οδοντιατρ.	22.4	52.7	19.0
Φιλοσοφικός	15.6	55.9	27.2
Φυσικός	15.9	52.9	28.2
Πολυτεχνικός	21.0	51.0	29.5
Γεωπονικός	13.4	51.6	35.2
Οικονομικός	8.2	57.8	32.7
Εμπορικός	10.3	51.0	38.3
Βιομηχανικός	7.4	54.6	36.9
Καλών Τεχνών	23.0	52.7	18.6

Πηγή: Στατιστική της Εκπαίδευσης 1980/81
Ελληνική Στατιστική Επετηρίδα 1980

ενώ, φανερή είναι η υπο-αντιπροσώπευσή τους στους κλάδους Μαθηματικό, Πολυτεχνικό, Φυσικό και Ιατρικό⁸.

Ο προσανατολισμός αυτός των κοριτσιών δεν μπορεί να εξηγηθεί σε σχέση με την απόδοσή τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση όπου τα κορίτσια έχουν τις ίδιες - αν όχι καλύτερες - επιδόσεις με τα αγόρια σε όλα τα μαθήματα. Με αυτά τα δεδομένα οι μετα-λυκειακές κατευθύνσεις τους είναι αδικαιολόγητες και μπορούν να αποδοθούν μόνο σε εξωσχολικούς παράγοντες που σχετίζονται με τις παραδοσιακές αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας που υπαγορεύουν στις γυναίκες να αποφεύγουν τα ανδρικά επαγγέλματα⁹.

Η συμπεριφορά, δηλαδή, των κοριτσιών - και φυσικά των οικογενειών τους, που οπωδήποτε συμμετέχουν στη διαδικασία επιλογής της σχολής και του κλάδου - αντανακλά την επαγγελματική δομή στην οποία υπάρχουν γυναικεία και ανδρικά επαγγέλματα. Έτσι μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα χρόνια της «σότητας» τελειώνουν για τις περισσότερες Ελληνίδες μαζί με τα χρόνια της δευτερο-

**Πίνακας 3 Εκπαιδευτικός Πληθυσμός κατά σχολική
Βαθμίδα και φύλο Ακ. χρονιά 1980/81**

Εκπ/κή Βαθμίδα	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο
Προσχολική	73.465	68.916	142.441
Πρωτοβάθμια	466.477	433.069	899.546
Δευτεροβάθμια	400.250	325.013	725.263
α. Γενική	313.564	305.124	618.688
β. Τεχνική-Επαγγ./κή	85.041	19.889	104.930
γ. Εκκλησιαστική	1.645	—	1.645
Τριτοβάθμια	73.108	45.324	118.432
α. Ανωτάτη	51.459	33.051	84.510
β. Ανώτερη Γενική	2.597	3.185	5.782
γ. Ανώτερη Τεχνική	18.801	9.088	27.889
δ. Ανώτερη Εκ/κη	251	—	351
ΣΥΝΟΛΟ	1.013.299	872.383	1.885.682

Πηγή: Στατιστική της Εκπαίδευσης 1980/81

βάθμιας Εκπαίδευσης.

Όσον αφορά τα εκπαιδευτικά προσόντα, αυτά καθ' αυτά, ένας μεγάλος αριθμός κοριτσιών τα αφήνει ανεκμετάλλευτα. Για αυτές τις φοιτήτριες τα προσόντα δεν έχουν λειτουργική αξία, δεδομένου ότι αργά ή γρήγορα σκέφτονται να παντρευτούν και να μείνουν σπίτι. Έτσι το πτυχίο καταντά να γίνεται συμπλήρωμα της προϊκας.

Γ. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι το Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα είναι αρκετά δημοκρατικό και συγκριτικά ανοιχτό στα χαμηλότερα στρώματα. Οι πίνακες φανερώνουν ότι το σύστημα - τουλάχιστο μέχρι τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της τελευταίας πενταετίας - δεν παρουσιάσει κανένα θεσμικό εμπόδιο στη Χ.Τ και πολύ περισσότερο στη Μ.Τ. σε σύγκριση με άλλα κράτη όπου παρατηρούνται χαρακτηριστικές εκπαιδευτικές διακλαδώσεις (τομείς, κύκλοι, βαθμίδες κ.λπ.) που απορροφούν (σχετικά) τα παιδιά των διαφόρων τάξεων. Βέβαια, είναι ανάγκη να ληφθεί υπόψη ότι οι διεθνείς συγκρίσεις πρέπει να γίνονται με ιδιαίτερη προσοχή επειδή, ακριβώς, αυτές οι συγκρίσεις είναι τις περισσότερες φορές ποσοτικές και όχι ποιοτικές. Με άλλα λόγια, δεν είναι αρκετό να συ-

**Πίνακας 4 Εκπαίδευση των κοριτσιών κατά Εκπ/κή
Βαθμίδα και ακ/κό έτος (%)**

Βαθμίδα	1956/57	1965/66	1978/79
Προ-σχολική	47,5	50,1	48,4
Πρωτοβάθμια	47,6	47,7	48,1
Δευτεροβάθμια	39,0	44,2	Γυμ. 51,0 Λυκ. 47,9
Τεχνική-Επαγγελμ.	22,3	13,1	20,9
Ανώτερη Τεχ. Επαγγ.	—	—	33,6
Παιδαγωγική	43,8	53,1	53,6
Ανώτατη	20,7	30,4	40,1

Πηγή: Πολυυριδή 1984

γκρίνουμε την επάρκεια των εκπαιδευτικών συστημάτων δύο χωρών εξετάζοντας τη χρονική διάρκεια σπουδών, την αναλογία διδασκόντων - διδασκομένων και τους αριθμούς σχολικών κτιρίων.

Οι παρατηρήσεις που βγαίνουν από τις συγκρίσεις αυτές πρέπει να αξιολογούνται σε σχέση με το ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος στις διαδικασίες κοινωνικής επιλογής ή, με άλλα λόγια, στην κατανομή των πολιτών στην επαγγελματική ιεραρχία, οι οποίες διαφέρουν σημαντικά στην Ελλάδα από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες της Δύσης¹⁰, όπου η Παιδεία έχει - κατά κάποιο τρόπο - εξουσιοδοτηθεί να καλύπτει τα επαγγελματικά κενά, χωρίς τη σε μεγάλο βαθμό, επέμβαση εξωτερικών παραγόντων¹¹. Απολαμβάνει δηλαδή κάποια σχετική αυτονομία.

Αντίθετα, στην Ελληνική Κοινωνία, όπως φαίνεται από τους μεγάλους αριθμούς πτυχιούχων όλων των τάξεων, το εκπαιδευτικό σύστημα δεν παίζει και τόσο σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες κοινωνικής επιλογής και κινητικότητας. Προφανώς αυτές οι διαδικασίες λαμβάνουν χώρα έξω από την εκπαιδευτική επικράτεια. Έτσι, ενώ η

απόκτηση του πτυχίου είναι θεωρικά κατοχυρωμένη για όλους, η προσφορά εργασίας δεν γίνεται αξιοκρατικά, δηλαδή αναλόγως των προσόντων των υποψηφίων, αλλά απαιτείται επίσης η συμμετοχή τους σε διάφορα κομματικά συντεχνιακά κυκλώματα, αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης του τελευταίου συστήματος στην πολιτική, το οποίο εξ αιτίας της ιδιαίτερης κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης της χώρας μας έχει αποκτήσει σημαντικό ρόλο στους περισσότερους τομείς της ζωής μας.

Η περιθωριοποίηση των εκπαιδευτικών προσόντων στην εξεύρεση εργασίας ενισχύεται επίσης από τις κρατούσες αντιλήψεις σχετικά με τη χρησιμότητα του πτυχίου - οποιουδήποτε πτυχίου - που θα εξασφαλίσει στα παιδιά και ιδιαίτερα στους γιους ένα σίγουρο αύριο.

BΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

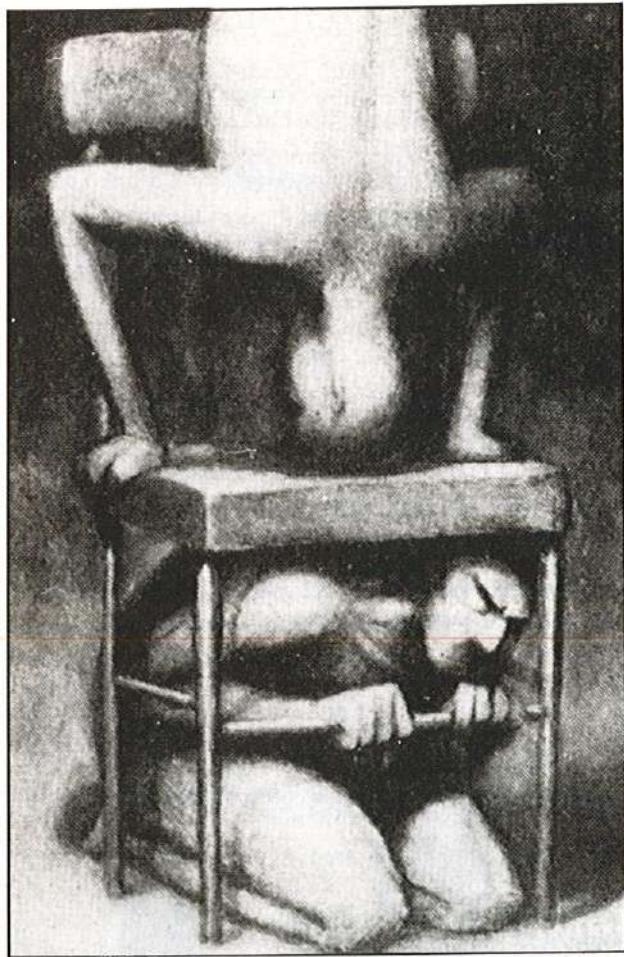
1. Lipton, M. (1977): *Why Poor People Stay Poor?* London: Temple Smith.
2. Althusser, L. (1970): *Reading Capital*; London: New Left Books. ILLICH, I. (1971): *Deschooling Society*; London: Calder and Boyards. Jencs, C. (1973) *Inequality: A reassessment of the effect of family schooling in America*; London: Allen Lane.
3. Τσουκαλάς, Κ. (1979): *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα, 1830-1922*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Δημάκη, Ι. (1974): *Προς μιαν Ελληνικήν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
4. Φραγκουδάκη, Α. (1979): *Τα Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου, Παιδαγωγική και Ιδεολογική Βία*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Νούτσος, Κ. (1979): *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Κοινωνικός Έλεγχος*, Αθήνα: Θεμέλιο.
5. Δημάκη, Ι.
6. Δημάκη, Ι.
7. Polydorides, G. (1984): *Women Access to Greek Higher Education*; New Orleans: Paper presented at the annual meeting of the American Educational Research Association.
8. Polydorides, G.
9. Tsolouvi, M. (1984): *Social Reproduction and Cultural Reproduction Within the Family. The Case of Middle Class in Salonica*; Unpublished D. Phil. Thesis, Oxford University.
10. Young, M.ed (1972): *Knowledge and Control*; London: Macmillan.
11. Bernstein, B. (1971): *Class, Codes and Control, Theory of Educational Transmission; Vol III*; London: Routledge and Kegan Paul.
- Halsey A. et al, (1980): *Origins and Destinations: Family Class and Education in Modern Britain*; Oxford: Clarendon.
12. Tsoulouvi, M.
13. Δημαράς, Α. (1974): *Η μεταρρύθμιση που ποτέ δεν έγινε, Τόμοι A&B*, Αθήνα: Ερμής.
14. Palios, Z. (1984): *Reproduction of Class and Regional Inequalities Through Education in Greece*; Unpublished M.Ed. Thesis. University College Cardiff.
- Palios, Z. (1986): *The Development of Education Within the Political, Economic and Social Structures of Greece*; Unpublished Ph.D. Thesis; University College Cardiff.

Είναι γεγονός ότι οι σπουδές και το πτυχίο, τουλάχιστο μέχρι σήμερα, αντιμετωπίζονται σαν οντότητες χωρίς διασαφηνισμένη αξία και χωρίς να ενδιαφέρει, τις περισσότερες φορές, η επιστημονική κατάρτιση και ο κλάδος αυτός καθαυτός.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι το παραπάνω κείμενο θέτει ερωτήματα και όχι απαντήσεις. Δηλαδή δεν σκοπεύει να εξηγήσει - πράγμα αδύνατο για τον περιορισμένο του χώρο και τη στάση του προβλήματος - παρά να υπογραμμίσει ορισμένα κύρια χαρακτηριστικά της Εκπαίδευσης σε συνάρτηση με την Ελληνική Κοινωνία, τα οποία θα πρέπει να ληφθούν υπόψη στην προσπάθεια για συστηματικότερη ανάλυση των Εκπαιδευτικών μας πραγμάτων.

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΠΡΟ·Υ·ΠΟΘΕΣΗ ΚΑΙ ΟΡΟΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΙΟ ΑΛΗΘΙΝΗ

Η κοινωνία είναι ένας μηχανισμός που λειτουργεί χάρη στην ευκινησία των ανθρώπινων σχέσεων. Το πεδίο που παρέχει τις δυνατότητες για τη δημιουργία, τη διατήρηση και τη συνοχή των σχέσεων μπορούμε να το ονομάσουμε πεδίο επικοινωνίας.

Η έννοια της επικοινωνίας έχει δύο υποστάσεις. Μια υπόσταση στατική που αφορά τη μεταφορά του μηνύματος και μια υπόσταση δυναμική που αφορά την ουσιαστική και αληθινή επαφή ανάμεσα στους ανθρώπους. Η μεταφορά του μηνύματος αφορά τα ΜΜΕ κυρίως και έχει αναλυθεί κατά κόρον από τους κοινωνιολόγους. Θα άξιζε τον κόπο να δούμε εδώ τη σημαντικότερη υπόσταση της επικοινωνίας, ως προϋπόθεση για την εξέλιξη και τη δημιουργία μιας πιο αληθινής κοινωνίας.

Tou Γιάννη Σ. Σακιώτη

Η επικοινωνία αποτελεί μια ουσιαστική αναγκαιότητα για τον άνθρωπο. Χαρακτηριστική είναι η διαρκής επισήμανση ενός φαινομένου της πόλης, όχι μόνο από τα ΜΜΕ, αλλά από όλους τους δυναμικούς φορείς της κοινωνίας (σχολείο, εκκλησία), καθώς και από τους απλούς ανθρώπους. Πρόκειται για την έλλειψη επικοινωνίας. Αν και το πρόβλημα αυτό συνήθως εντοπίζεται στην άγνοια και την αδιαφορία μας για τους γείτονες, στην πραγματικότητα είναι πολύ βαθύτερο και έχει να κάνει με την καθολική αποδοχή απ' τα μέλη της κοινωνίας ενός συγκεκριμένου πρότυπου ζωής: του καταναλωτισμού.

Ο σύγχρονος άνθρωπος-καταναλωτής, χωρίς να πάψει να διατηρεί έντονη την ανάγκη για επικοινωνία, έχει απωλέσει την δυνατότητα να επικοινωνεί. Κάτω από τη συντριπτική πίεση της επιβαλλόμενης συνήθειας κατάντησε αίσουλος. Τα πεδία επιλογής του αφορούν κυρίως - αν όχι αποκλειστικά - τα υλικά αγαθά, τα οποία καλείται να ξεχωρίσει και χρησιμοποιήσει. Έτσι, ανάλογα με τη δυνατότητα απόκτησης κάποιου προϊόντος - ευρεία διαδεδομένη πεποίθηση είναι σήμερα πως - αποκτά γρηγορότερα κι ευκολότερα την ευτυχία. Η έννοια της ευτυχίας έχει κι αυτή σχηματοποιηθεί ανάλογα. Θεμελιώνεται στα «περισσότερα λεφτά» και εμπεδώνεται σε μια φτηνή άποψη για τον έρωτα (ποσότητα), αυτοκίνητα, σπίτια, ποίνες, ταξίδια... Δεν μπορούμε να αρνηθούμε βέβαια, πως δύλια αυτά αποτελούν ένα οικνικό. Όμως η ευτυχία δεν βιώνεται με άλλο τρόπο, παρά μόνο όταν ο άνθρωπος έχει ένα αίσθημα προσφοράς στο σύνολο, όταν καταφέρνει να γίνει μέρος μιας αμφισήμαντης αντιστοιχίας, όταν δηλαδή μπορεί να συμμετέχει στο κοινωνικό γίγνεσθαι, να επικοινωνεί με τους συνανθρώπους του, να δέχεται επιδράσεις και ο ίδιος να επιδρά στους άλλους¹.

Ακόμη, ο άνθρωπος-καταναλωτής δεν έχει περιθώρια να έχει το θάρρος της γνώμης του, γιατί απλά δεν μπορεί να έχει γνώμη. Η γνώμη του κατασκευάζεται σε κάποια κέντρα και πουλιέται από τα ΜΜΕ, τα κόμματα, τα ουσιδικάτα.

Το πρόβλημα της έλλειψης επικοινωνίας δεν παρουσιάζεται μόνο στην καταναλωτική κοινωνία. Προϋπήρχε, σε άλλη μορφή, και σε προηγούμενα ιστορικά κοινωνικά μοντέλα. Έτσι, η εποχή του φεουδαρχισμού, που στηρίζεται στην επιβολή του φόβου στον άνθρωπο, δεν ευνοεί την επικοινωνία: ο άνθρωπος φοβάται τον άρχοντα και κατ' επέκταση φοβάται και το Θεό, εφόσον αυτός ταυτίζεται με την απάνθρωπη εξουσία.

Η έκρηξη των μεταρρυθμιστικών κινημάτων για εκδημοκρατισμό, στις δυτικές κοινωνίες του 18ου αιώνα, ταυτίζεται με μια αναζήτηση για την αποκατάσταση (ή την εγκατάσταση) της επικοινωνίας. Συμπίπτει όμως ιστορικά² με την πρώτη βιομηχανική επανάσταση και τη βιομηχανική εποχή που ξεκινά με μια ρα-

γδαία μεταβολή του τρόπου ζωής. Η προσωπικότητα του ατόμου συνθίζεται εξαιτίας της υπερβολικής εντατικότητας της εργασίας (12ωρο) και της ταυτόχρονης οικονομικής εξαθλίωσης των εργατικών μαζών.

Απ' την άλλη πλευρά, η Ανατολή έχει ήδη από αιώνες μια απόντηση. Οι ανατολικές κοινωνίες, ιδιαίτερα θρησκόληπτες και αυταρχικές, έχουν να επιδείξουν μια σειρά θρησκειών, οι οποίες δημιούργησαν σπουδαίους διαύλους ανάμεσα στους πιστούς τους. Οι τελετές έκφρασης της πίστης δημιουργούν ένα αίσθημα κοινότητας στους μετέχοντες, οι οποίοι συχνά καταφέρουν να επικοινωνήσουν³. Στο υψηλότερο όμως επίπεδο φτάνει ο Χριστιανισμός με τις πρώτες κοινότητες πιστών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μια - ανόητη για τα σημερινά δεδομένα - άρνηση των υλικών αγαθών και την ανάπτυξη μιας κοινοτικής αγάπης και αλληλεγγύης.

Η πραγματικότητα σήμερα είναι διαφορετική. Ο σύγχρονος άνθρωπος από τη νηπιακή ηλικία μέχρι να πεθάνει είναι αναγκασμένος να καταναλώνει αδιάκοπα. Οι επιλογές του είναι δεδομένες: συνεπώς η στάση ζωής που διαμορφώνει είναι παθητική. Είναι ένας δέκτης των προϊόντων και των μηνυμάτων του σύγχρονου πολιτισμού. Νιώθει απομονωμένος από το σώμα της κοινωνίας και συχνά τον καταλαβαίνει ένα συναίσθημα πλήρους αδιαφορίας για τα πάντα. Τρέφει όνειρα, όχι δικά του, που αποτελούν ξαναζεσταμένο φαγητό των εικόνων που του προσφέρει ο καταναλωτικός πολιτισμός. Αποτέλεσμα είναι να μην γνωρίζει καλά τον εαυτό του και φυσικά να μην μπορεί να επικοινωνήσει με τους συνανθρώπους του. Κλειμένος στο καβούκι του, παραμένει κοινωνικός μόνο για το συμφέρον ή για λόγους τυπικούς. Η επικοινωνία, έτοι, καταντά επιφανειακή και χάνει το νόημά της, αφού ο άνθρωπος δεν είναι αδέσμευτος πνευματικά και ψυχικά. Κανείς, τελικά, δεν δείχνει τον καλό του εαυτό, μιας και μάλλον δεν έχει ψάξει ποτέ γι' αυτόν.

Εξάλλου ένας φυσικός μηχανισμός επιλογής, που αθεί το άτομο να αναζητά την ταύτισή του νιώθοντας μέλος μιας ομάδας, ενισχύεται, στην αρνητική του μορφή, από την κοινωνία και το κράτος: οι ομάδες γίνονται αντίπαλες. Άνδρες κατά γυναικών, έχοντες κατά μη εχόντων, εργαζόμενοι κατά εργοδοτών, κράτος κατά πολιτών, εκπαιδευτικοί έναντι τραπεζικών υπαλλήλων, ανταγωνισμός μέχρι πολέμου μεταξύ οπαδών αθλητικών σωματείων.

Ενδεικτικό ακόμα στοιχείο της αλλοτρίωσης και της απομόνωσης του ατόμου είναι ένα συγκεκριμένο στάδιο της διαδικασίας κοινωνικοποίησης των νέων: Απ' τη στιγμή που ένας νέος περνά το κατώφλι των 18-19 χρόνων, όλο το περιβάλλον του τον νουθετεί - και ταυτόχρονα οι περιστάσεις τον σπρώχνουν - να γί-

νεται χειρότερος, για να επιβιώσει και να επιτύχει. Εξαίρονται, λοιπόν, οι «αρετές» του ατομιστή, του υλιστή, του αδιάφορου: κατακρίνονται τα μειονεκτήματα του ανθρώπου που δρα συλλογικά, που νοιάζεται για την κατάντια της κοινωνίας, που έχει όνειρα για ένα μέλλον καλύτερο.

Συμπέρασμα: Η κοινωνία μας τείνει να καταστεί μια κοινωνία χωρίς δέοντα. Κανείς, σχεδόν, δεν θέλει να βελτιώνεται και το ίδιο επιθυμεί και για τους άλλους. Το κράτος, απ' τη μεριά του, πρωθεινή και τονώνει τις συγκρούσεις ανάμεσα στις «καντίπαλες» ομάδες, ώστε στη συνέχεια να διασχιρίζεται τις κρίσεις, που το ίδιο δημιουργεί και να γίνεται, απλά, κοινωνός της άμβλυνσης των διαφορών, εισπράττοντας μεν τη σχετική ευμένεια των πολιτών, οδηγώντας όμως το θέμα επικοινωνία σε αδιέξοδο.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κατάσταση είναι ασφυκτική. Όμως η μετα-βιομηχανική καταναλωτική κοινωνία έχει ακόμα κάποιες ελπίδες να βρει ένα δρόμο αυτογνωσίας. Δεν αρκεί να ξεπεράσουμε τον ευατό μας. Χρειάζεται αυτοκριτική για να αυτοπειθούμε πως είναι αναγκαία μια μετεξέλιξη προς το καλύτερο, να πάφουμε πια να πιστεύουμε σε βολίκες αλήθειες, να αναζητήσουμε μια ισορροπία με το φυσικό περιβάλλον, να αποδεσμεύθουμε από το νευρωτισμό, να προσπαθήσουμε τελικά να αποκτήσουμε πλήρη αυτοσυνειδοσία. Ίσως, τότε να έχουμε αποκαταστήσει έναν υψηλό βαθμό επικοινωνίας.

Δεν πρέπει βέβαια να ξεχνούμε πως τα παιδιά είναι η ποιευαίσθητη και ανιδιοτελής κοινότητα, στην οποία υπάρχει πλήρης επικοινωνία. Και η διαπαιδαγώγηση τους είναι η σημαντικότερη ευκαιρία που έχει η κοινωνία να μορφώσει άτομα κοινωνικά προσδευτικά, τα οποία θα συνεχίσουν να επικοινωνούν και να δημιουργούν όπως και στην παιδική τους ηλικία.

Η αληθινή επικοινωνία είναι προϋπόθεση, αλλά και αποτέλεσμα τριών σημαντικότατων αγαθών: της αγάπης, της συνεργατικότητας, της αλληλεγγύης. Αυτή η ηθική δύναμη της επικοινωνίας, ακριβώς, δυσκολεύεται τον άνθρωπο να λειτουργήσει στο πινέντα της. Κι αυτό συμβαίνει επειδή ο σύγχρονος άνθρωπος, μπορεί να συμμετέχει και να νιώθει μέλος μιας ομάδας αποιασθήποτε ομάδας, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν αισθάνεται μέλος μιας κοινότητας, καθώς από την κοινότητα ούτε απορρέουν, ούτε εισέρουν υλικά συμφέροντα. Η κοινότητα στηρίζεται στην αγνή, αυθόρυπη, άμεση εκδήλωση των συναισθημάτων των συμμετεχόντων, στην αλληλεγγύη, την αλήθεια και την ευπιστία.

Μόνη αντιμετώπιση των προβλημάτων επικοινωνίας είναι η προσέγγιση κοινωνικών μορφών οργάνωσης. Είναι μια πρόταση που ίσως ακούγεται ουτοπική. Όμως η καταναλωτική κοινωνία έχει ήδη φτάσει μπροστά από τα πρώτα αδιέξοδα. Και μύρια έπονται.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αυτό διαφορετικά λέγεται προσωπικότητα. Ο σύγχρονος άνθρωπος πρέπει να ξεφύγει από τα δογματικά οχυρά της «γνώμης», η οποία διλλωστε δεν είναι δικά του.
2. Αυτό δε σημαίνει ότι η βιομηχανική επανάσταση θα μπορούσε να διαφοροποιηθεί χρονικά από την επαναστατική αυτή έκρηξη, γιατί υπήρξε η προϋπόθεση για την πολιτική ευηλικίωση των μαζών.
3. Οι σκόπελοι βέβαια υπάρχουν παντού. Οι κάστες στην Ινδία, οι μανδαρίνοι στην Κίνα, το λυσσαλέο επιθετικό πνεύμα των μονοσούλμανικού επεκτατισμού είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις, όπου η επικοινωνία ήταν μια έννοια καλουπωμένη κατά τα συμφέροντα της έξουσίας.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟΥ

ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

*Tou Γιάννη Χλιασουτάκη**

Στα πλαίσια του παρόντος άρθρου ασχολούμαστε από μια κριτική θέση με ορισμένες, αρκετά επίκαιρες, πλευρές που αφορούν το μαζικότερο αθλητικό θεσμό, το ποδόσφαιρο, το οποίο περνά μια έντονη ιδεολογική κρίση με την πο πρόσφατη έκφρασή της στα γεγονότα της Λάρισας. Η κρίση αυτή εκφράζεται, κατά την αντίληψή μας, με μια αμφισβήτηση του ποδοσφαιρικού αθλητικού συστήματος, των αξιών του και προπαντός της ιδεολογίας του.

Τα πρόσφατα γεγονότα έδειξαν ακόμα μια φορά ότι το ποδόσφαιρο είναι πολιτικό, και δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικό, αφού είναι καταχωρημένο σε ένα δεδομένο κοινωνικό σύστημα, στον κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό. Το ποδόσφαιρο είναι ένας ειδικός τομέας της πολιτικής και ως τέτοιος εξετάζεται από την πολιτική κοινωνιολογία. Το αθλητικό σύστημα (στην περίπτωσή μας το ποδόσφαιρο), εξαρτάται από ένα δεδομένο οικονομικό τρόπο παραγωγής - τον καπιταλιστικό, και ως τέτοιο παράγει ιδιαίτερα προϊόντα: πρωταθλητές, επιδόσεις, θεάματα και ρεκόρ. Είναι λοιπόν ένας ιδιότυπος κοινωνικός θεσμός του οποίου οι ιδεολογικο-πολιτικοί και φυχολογικοί ρόλοι μας απασχολούν προς το παρόν.

Επιμένουμε πολύ στον ιδεολογικό ρόλο, αφού υποστηρίζουμε ότι ο αθλητισμός γενικά και το ποδόσφαιρο ειδικά, εμφανίζονται ως ιδεολογικοί μηχανισμοί του Κράτους, ως ένας ιδιαίτερος κλάδος της κρατικής αστικής μηχανής και ως τέτοιος δεν μπορεί παρά να είναι ένας «ηγεμονικός μηχανισμός» (σύμφωνα με την έκφραση του Gramsci), δηλαδή μηχανισμός που εξασφαλίζει την κυριαρχία των άρχουσων τάξεων στην εξουσία (σε Ανατολή βέβαια και σε Δύση).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Τέσσερα μαθήματα για τον αθλητισμό

A. Η εκμάθηση της κοινωνικής ζωής

«Η αθλητική σύμπραξη κατέχει στοιχεία που την κάνουν ένα είδος προπαρασκευαστικού σχολείου για τη δημοκρατία. Πράγματι, το σύγχρονο Κράτος δεν μπορεί να επιβιώσει και να ευδοκιμήσει χωρίς αυτό το μείγμα της αλληλοβιόθειας και του ανταγωνισμού που είναι η ίδια η βάση της αθλητικής κοινωνίας και η πρώτη συνθήκη της ευημερίας της. Χωρίς αλληλοβιόθεια πέφτουμε σ' ένα κτηνώδη απομικισμό που οδηγεί στην αναρχία, χωρίς ανταγωνισμό εξασθενίζονται οι ενέργειες και οδηγούμαστε στη συλλογική υπνηλία και στην κατάπτωση. Όλη η ιστορία των δημοκρατιών είναι φτιαγμένη από την αναζή-

τηση και την απώλεια αυτής της ουσιαστικής ισορροπίας που είναι επίσης τόσο ασταθής όσο και ουσιώδης. Άλλα ποιος είναι στην παιδαγωγική ο ικανός θεσμός για να προετοιμάσει προς τα 'κει μ'" ένα άμεσο τρόπο; Θα ψάχναμε μάταια να το αναζητήσουμε έξω από τον αθλητισμό» (Pierre de Coubertin) (1).

* Ο Γιάννης Χλιασουτάκης γεννήθηκε το 1959 στην Αθήνα. Έχει πραγματοποίησε διδακτορική διατριβή Κοινωνιολογίας στο Παρίσι και είναι καθηγητής Κοινωνιολογίας στην σχολή Ικάρων.

B. Ένα μάθημα τάξης

«Από τον αθλητισμό συγκράτησα κύρια το μάθημά του για την τάξη, σωτήριο σε μια εποχή της οποίας ένα από τα χαρακτηριστικά είναι η παρακυψή της εξουσίας.

Η τάξη του αθλητισμού δεν ζητά την κατάργηση κάθε ευαισθησίας, κάθε λεπτότητας, κάθε αυταπάρνησης, κάθε ευστλαχνίας. Ζητά να περάσουν σε δεύτερη μοίρα και να μπορούν να παραμεριστούν σε περίπτωση ανάγκης» (Henry de Montherlant, *Les Olympiques*).

Γ. Ο αθλητισμός και το Γ' Ράιχ

«Η ανάπτυξη που σημειώθηκε σε μας από τις φυσικές ασκήσεις, που αναδείχτηκε σ' αυτό το μεγάλο αγώνα στους λαούς του κόσμου, οφείλει να είναι μια για πάντα η βάση μιας ανανέωσης των ζωικών δυνάμεων του λαού μας. Ο Φύρερ μας, αναγνώρισε, καλλίτερα από κάθε άλλο, πως μια υγιής νεολαία σκληραγγημένη από τις ασκήσεις του σώματος και υποστηριζόμενη από τα αισθήματα της υπευθυνότητάς της, θα μπορούσε μόνη της να κυριαρχήσει στις μεγάλες αποστολές που θα της αναθέσουν ο λαός και το Κράτος όταν χρειαστεί να διασφαλίσει το μέλλον του Ράιχ». (Von Tscammer und Osten, αρχηγός του αθλητισμού του Ράιχ) (2).

Δ. Η ουδετερότητα του αθλητισμού

«Πολιτικά, ο αθλητισμός όπως η επιστήμη και η τέχνη είναι παντοδύναμος, δηλαδή ουδέτερος. Μπορεί να είναι η τροφή ενός στοιχειώδους εθνικισμού και να χρησιμοποιηθεί σαν όπιο του λαού: στη Βραζιλία το ποδόσφαιρο και οι αυτοκινητιστικοί αγώνες παίζουν κάπως αυτό το ρόλο πολιτικού αντιπεριστασμού. Μπορεί, αντίθετα, να προσεγγίσει τα έθνη σε μια κοινότητα ειδώλων, που καταργεί τα σύνορα και τις ράτσες. Ο Κόππι, ο βασιλιάς Πελέ, ο Μερξ είναι αθλητικές βεντέτες που το κοινό όλων των χωρών ιδιοποιείται όπως τις διεθνείς βεντέτες του κινηματογράφου (...). Το οικοδόμημα μπορεί νάναι ένα πολιτικό βήμα στην υπηρεσία κάθε είδους μηνύματος, από τη ουτορία των Ναζί των Γερμανών αθλητών της χιτλερικής περιόδου, μέχρι την υψημένη γροθιά των μαύρων Αμερικανών αθλητών στους Ολυμπιακούς αγώνες του Μεξικού το 1968 (...). Κοινωνικά, ο αθλητισμός διατηρεί αυτή τη διπροσωπία: παράγοντας ανάμειξης, προσέγγισης ή αντίθετα ελιτιστικής διάκρισης. Ο αθλητισμός έχει λοιπόν τη σημασία που εμείς θέλουμε να του δώσουμε». (Gerard Moatti) (3).

Όμως, ο αθλητισμός δεν έχει όλες τις σημασίες που θέλουμε να του αποδώσουμε, αφού όπως θα δούμε στα πλαίσια του παρόντος άρθρου μας αναλύοντας τον κατεξοχή μαζικό αθλητικό θεσμό του ποδοσφαίρου, αυτές υπαγορεύονται από τη θέση του στις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας.

1. Ποδόσφαιρο και Κοινωνία του θεάματος: ο μαζικός χαρακτήρας του αθλητικού θεσμού του ποδοσφαίρου

1.1. Η διφορούμενη έννοια του ποδοσφαίρου

Τρεις διαφορετικές αντιλήψεις προβάλλονται συνήθως ως προς την έννοια του ποδοσφαίρου: ο υπαιθριος χώρος, η φυσική αγωγή και το θέαμα ενός ανταγωνισμού. Παρουσιάζεται λοιπόν το ποδόσφαιρο ως φυχαγωγικό φαινόμενο, ως φαινόμενο εκγύμνασης του σώματος αλλά και τάξης και ως φαινόμενο ανταγωνισμού. Όσο πιο ανταγωνιστικό γίνεται τόσο πιο μεγάλο θέαμα προσφέρει. Το παραπάνω τρίπτυχο είναι ενιαίο με κυρίαρχο το στοιχείο του ανταγωνισμού σε κάθε συνάντηση, αφού περιλαμβάνει επιθετικότητα και βία που ασκούνται σε συγκεκριμένα αποδεκτά όρια.

1.2. Η αισθητική του ποδοσφαίρου

Δεν μπορούμε βέβαια να αμφισβητήσουμε τη μαγεία που το ποδόσφαιρο αισκεί ως θέαμα πάνω στο αθλητικό κοινό, η οποία στηρίζεται στην έκταση της γεωμετρικής κίνησης των σχημάτων και των χρωμάτων. Ο γρήγορος και ζωντανός ρυθμός του αθλήματος το κάνουν να ομοιάζει αισθητικά με το χορό και επιτρέπει στο αθλητικό κοινό να αντιλαμβάνεται τη σύνθεση των κινήσεων, χειρονομών και στάσεών του. Παρέχει συνεπώς μια οπτική απόλαυση της οποίας τις συνέπειες αναλύομε στην παράγραφο 3.1.

1.3. Ο συμβολισμός του ποδοσφαίρου

Εκτός από την αισθητική του το ποδόσφαιρο είναι στο μεγαλύτερο βαθμό τραγικό στο ποσοστό που αναφέρεται σε τρεις αρχές: τη βία, την αβεβαιότητα και το θάνατο. Μ' άλλα λόγια εκπροσωπεί το σύμβολο της ιδιαίτερης ζωής. Στο ποδόσφαιρο παλεύει με φυσικό τρόπο ο άνθρωπος των άνθρωπο, δεν είναι ποτέ κανείς σίγουρος εκ των προτέρων για το αποτέλεσμα, (4), στο ποδόσφαιρο τέλος παιζουμε με το θάνατο, πεθαίνουμε συμβολικά, πολλές φορές μάλιστα προτιμάμε τη φυσική κατάρρευση παρά τη συμβολική εξαφάνιση.

1.4. Ο μαζικός χαρακτήρας του ποδοσφαίρου

Σε κάθε μεγάλη ποδοσφαιρική συνάντηση (και όχι βέβαια μόνο ποδοσφαιρική), κοινό και αθλητικό θέαμα παρουσιάζονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ως θέαμα, επισκιάζοντας κάθε εκδήλωση της κοινωνικής μας ζωής. Η διαλεκτική σχέση μεταξύ ποδοσφαίρου και μαζών το καθιστά ως το κατ' εξοχήν μοντέρνο θέαμα, αφού αυτή στηρίζεται πάνω στην εικόνα της δραματικής, ανταγωνιστικής λειτουργίας του κοινωνικού σώματος που το ποδόσφαιρο προσφέρει στις μάζες και στη συγκίνηση, αναγνώριση των μαζών παρά τις διαφορές τους μέσα σ'

αυτό. Το γήπεδο αναπαράγει την καθημερινότητα με τα δράματα της: άγχος, σοκ, εχθρότητα, διαμάχη μεταξύ εθνών, κρατών, νομών, γειτονιών, σχολείων και κοινωνικών ομάδων. Μετατρέπει την αληθινή ιστορία και τα δράματα της ζωής με συμβολικό τρόπο σε αθλητικά δράματα, προσφέροντας έτσι μια εικόνα όπου οι μάζες μπορούν να αναγνωρίσουν τη δράση μεγάλων ανθρώπινων τύπων: καλός, κακός, σκληρός κ.ά. Το ποδόσφαιρο, αλλά και γενικότερα κάθε αθλητική σκηνή μαγνητίζουν τα πλήθη γιατί «το δράμα που τους παρουσιάζουν είναι θεσμικά τακτοποιημένο με την μονάδα του χρόνου, του τόπου, της δράσης, των οποίων η υπέρτατη λειτουργία είναι να απαντήσουν στη μεγάλη ερώτηση που διαπερνά το αθλητικό σύστημα: ποιος είναι ο πρωταθλητής, ο νικητής, το ρεκόρ, ο καλλίτερος;» (5). Ο αγώνας μπορεί και αποκτά μια τρομερή δραματική ένταση, αφού κανένα ξένο στοιχείο δεν μπορεί να διαταράξει την τακτοποίηση του, σ' αντίθεση με τις πραγματικές συνθήκες του αγώνα της ζωής.

Συνεπώς δεν πρέπει να εκπληγούμε σήμερα παρατηρώντας, είτε τις τεράστιες μετακινήσεις πληθών που δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν σε καμιά άλλη συλλογική εκδήλωση, είτε τις βίαιες απαντήσεις των πληθών σε κάθε στοιχείο που θα αμφισβητούσε το χαρακτήρα της δραματικής έντασης που αναφέραμε προηγουμένως.

Μπορούμε να υπογραφίμοσυμε ότι το ποδόσφαιρο είναι το προνομιακότερο μέσο επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους, ο πρώτος συλλογικός δεσμός αστεακής, τοπικής, εθνικής ή παγκόσμιας κοινότητας, και εκτοπίζει σε παγκόσμια κλίμακα κάθε άλλη μορφή συλλογικής συνείδησης, στο βαθμό που απευθύνεται σ' όλους τους ανθρώπους χωρίς καμιά διάκριση.

2. Ποδόσφαιρο και πολιτική

2.1 Ο αταξικός χαρακτήρας του ποδοσφαίρου

Στην κερκίδα και στον αγωνιστικό χώρο, κατά τη διάρκεια των αθλητικών συναντήσεων, δεν αναγνωρίζουμε την ιδιαιτερότητα του άλλου (εργάτης, φοιτητής, επιστήμονας, μικροαστός, αφεντικό), αφού γίνεται ένα μ' εμάς (φίλαθλος, οπαδός), για να υποστηρίζει τη σημαία «μας», τον ύμνο «μας», τα σύμβολα «μας». Γίνεται έτσι το ποδόσφαιρο «ένα ιδεολογικό όργανο μέσα στην πάλη των τάξεων, και πιο συγκεκριμένα ένα μέσο που προτείνει την ταξική συνεργασία στο χώρο των αθλητικών δραστηριοτήτων όπου η ταξική εκμετάλλευση δεν είναι προφανής όπως στην επιχείρηση», υποστηρίζει ο Brohm (6). Αξίζει όμως να δούμε τι αναφέρει ο Μεγναΐδ γ' αυτή τη λειτουργία του ποδοσφαίρου ως ιδεολογικού οργάνου: «...μπορεί πράγματι να παίξει περισσότερους ρόλους; να αποσπάσει την προσοχή των πολιτών από μια δυσάρεστη πολιτική κατάσταση, ή από τα προβλήματα που η κυβέρνηση δεν μπορεί να αντιμετωπίσει, να παρακινήσει τους εργαζόμενους στην ταξική συνεργασία, και στο ελάχιστο, να ξεχάσουν την εκμετάλλευση που τους επιφέρει η καπιταλιστική επιχείρηση, να χρησιμοποιηθεί ως μέσο απαλλαγής από τις λανθάνουσες τάσεις για βία και επιθετικό-

τητα, να αποκοινίσει την κοινή γνώμη και εν πάσῃ περιπτώσει να την οδηγήσει να υποτιμήσει ορισμένους κινδύνους...» (7).

Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από την καθαρή δυναμική που επιβάλλει το ποδόσφαιρο και έχουν ανάγκη απ' αυτό το αθλητικό θέαμα για να αναγνωρίστούν μέσα του μ' ένα άμεσο τρόπο, λειτουργεί δηλαδή αυτό σαν «στάδιο·του καθρέφτη», σύμφωνα με την έκφραση του Lacan.

Παρατηρήσαμε ήδη ότι το ποδόσφαιρο άνετα ομογενοποιεί το κοινωνικό σώμα. Συναρπάζοντάς το με στοιχειώδεις ανησυχίες εξασφαλίζει μια μονοδιάστατη αποδοχή σε διαφορετικά επίπεδα: μαζική κινητοποίηση, «μεταλλικοποίηση» (αναγωγή ενός ποδοσφαιρόφιλου κοινού σε «μηχανές που ουρλιάζουν στον ίδιο τόνο» κατά το Σαρτρ), συλλογική έκσταση. Οι μάζες λοιπόν κολεκτιβοποιούνται, καθηλώνονται, «παίζουν το ρόλο μιας διαρκούς «κλάκας», μιας ανώνυμης εταιρίας τηλεθεατών ή άμεσων θεατών που κραυγάζουν, χειροκροτούν ή ανασκριτούν όταν δεν περνούν στην άμεση δράση», αναπτύσσεται έτσι (αυτό που ο Brohm ονομάζει) «μια σωματική νοοτροπία» (8), ένα πνεύμα ομήλου που μάχεται μ' αυθόρυμη τρόπο με τις φωνές και τις χειρονομίες.

2.2 Η αποπολιτικοποίηση μέσω του ποδοσφαίρου ή «ΑΡΗΣ ο θεός, ΠΑΟ η θρησκεία»

Το ερώτημα που απασχολεί κατά διαστήματα τους θεωρητικούς, γιατί τα σύγχρονα Κράτη Ανατολής και Δύσης προβάλλουν και ενισχύουν τόσο πολύ τον αθλητικό θεσμό του ποδοσφαίρου, συνδέεται άμεσα με το γεγονός ότι αυτό δεν είναι ανατρεπτικό, δεν αμφισβήτει την υπάρχουσα τάξη και ως ισχυρός θεσμός κοινωνικής μαζικοποίησης δημιουργεί μια έμμεση κοινωνική συναίνεση η οποία στηρίζεται στην κοινή γνώμη. Ως μαζικό θέαμα, επιτυγχάνει ένα κοινωνικό αντιπεριστασμό, μια ιδεολογική συσκότιση, ένα εξωραϊσμό της πολύπλευρης πραγματικότητας καταφέρνει, δηλαδή, να «κρετινοποιεί», σύμφωνα με την έκφραση του Duverger (9), αφού στο ποδόσφαιρο «...με διάφορα μέσα σπρώχνουν το κοινό σε μια εξωπραγματική και παιδαριώδη, αποτροσαντολίζοντάς το έτσι από τα πραγματικά του προβλήματα». Το ποδόσφαιρο παίζει παντού και θα παίζει το ρόλο του πολιτικού αντιπεριστασμού. Αναφέρομενος στα πολιτικά κίνητρα του ποδοσφαίρου στις υπανάπτυκτες χώρες ο Meynaud σημειώνει ότι για «... τις αναλφάβητες μάζες των μεγάλων πόλεων που όχι μόνο πεινούν αλλά είναι και στο πειριθώριο της εθνικής ζωής, το ποδόσφαιρο είναι απαραίτητο ναρκωτικό, ο μόνος δυνατός τρόπους απόδρασης... Οι άρχουσες τάξεις ενθαρρύνουν αυτή τη φυγή και τροφοδοτούν με κάθε δυνατό τρόπο αυτό το εθνικιστικό πάθος». (10)

Σε υπανάπτυκτες και ανεπτυγμένες κοινωνίες, οι μάζες αποκτούν έναν κόσμο ανώδυνο, ανέκδοτο χωρίς χρήση αυτών των αθλητικών γεγονότων, γύρω από τον οποίο αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους: μόρφωση, ψυχαγωγία, επικοινωνία, δράση, αρνούμενες να ασχοληθούν τον ελεύθερο χρόνο τους με τον πραγματικά πολιτικό και πολιτισμικό τους κόσμο.

2.3. Ποδόσφαιρο και Εθνικά Χρώματα

Είναι γνωστό στους περισσότερους το συναίσθημα υπερφάνειας που αισθανθήκαμε για παράδειγμα πέρυσι με την νίκη της Εθνικής του μπάσκετ. Ο αθλητισμός γενικά και το ποδόσφαιρο ειδικά είναι πάνω απ' όλα μια διαμάχη μεταξύ εθνικών γοντειών. Ο Intosh αναφέρει: «Οι αθλητές της Ανατολής, όπως και οι αθλητές της Δύσης, είτε το θέλουν είτε όχι, είναι πρεσβευτές καλής θέλησης και αγωνίζονται για να διεκδικήσουν όχι μόνο την πρωστική τους αξία, αλλά και την ιδεολογία του έθνους τους. Υπάρχουν πολύ λίγες κυβερνήσεις στον κόσμο που αρνούνται τη σημασία της αθλητικής επιτυχίας σε διεθνές επίπεδο» (11). Σε κάθε μεγάλη εθνική συνάντηση με τη γνωστή μέθοδο της εθνικής ταύτισης το «εθνικό υπερ-εγώ» λειτουργεί αποτελεσματικά αφού αναμένουμε από τους αθλητές «μας», από την ομάδα «μας» να κερδίσει. Δημιουργείται έτσι μια κοινωνικο-εθνική παραχώρηση που καθιστά δυνατή τη συνύπαρξη, αφού ταυτίζονται τα πλήθη με την κυριαρχη κοινωνική τάξη.

Στη Βραζιλία, χώρα σχετικά νέα, το ποδόσφαιρο λειτούργησε αποτελεσματικά για να ενώσει ένα μείγμα από ράτσες και εθνότητες και συνέβαλε στην «...οικοδόμηση ενός πατριωτισμού, βοήθησε στην παραγωγή της ιδέας πως η Βραζιλία είναι μια μοναδική χώρα για την οποία μπορούμε να είμαστε υπερήφανοι.» (12).

2.4 Το Ποδόσφαιρο, η αταξία και οι Δυνάμεις Καταστολής

Το ποδόσφαιρο θέλει να εμφανίζεται σαν πολιτιστική εκδήλωση. Αν τη θεωρήσουμε όμως σαν τέτοια δεν θα μπορέσουμε να εξηγήσουμε την αναγκαιότητα της ύπαρξης της ένοπλης αστυνομίας και τον έλεγχο που αυτή διέχαγε πάνω στην αθλητική δραστηριότητα. Ο Brohm υπογραμμίζει πως «...όταν η αθλητική πρακτική πραγματοποιείται κάτω από τον έλεγχο των δυνάμεων καταστολής λειτουργεί η ίδια σαν ιδεολογική αστυνομία στην υπηρεσία των άρχουσων τάξεων» (13). Γεγονός είναι ότι υπάρχει μια διαλεχτική σχέση μεταξύ της κοινωνικής τάξης και αταξίας του ποδοσφαίρου. Όλη η ιστορία εντοπίζεται στη διατήρηση της σύγκρουσης στα πλαίσια του αγωνιστικού χώρου, στην αποφυγή της μεταφοράς της έξω απ' αυτόν, απ' όπου και η μονίμη παρουσία της αστυνομίας. Η αθλητική τάξη στηρίζεται δηλαδή από την αστυνομική τάξη. Ως προς αυτό ο Meynaudd υποστηρίζει ότι «...στο εξής τα παιχνίδια αποτελούν σε μεγάλο ποσοστό, (και ίσως έτσι ήταν πάντα), ένα κλειστό πεδίο όπου συγκρούονται έθνη και ράτσες, μπλόκα και ήπειροι», και πως «...η αθλητική δραστηριότητα προπαντός, όταν διεξάγεται σε δημόσιους χώρους, βάζει προβλήματα αστυνομικού ελέγχου...» (14) και αυτό διότι ειδικά το ποδόσφαιρο είναι άμεσα συνδεμένο με την πάλη των τάξεων είναι, όπως σωστά επιμένει ο Brohm, «...μια μορφή ιδεολογική και παραμορφωμένη της πάλης των τάξεων, παραμορφωμένη η ίδια σε πάλη πόλεων-Κρατών ή απλά συνοικίων» (15).

Τα πλήθη ως γνωστό έχουν περιοδική ανάγκη να απελευθερώσουν μαζική και συσσωρευμένη ενέργεια, ζωτικότητα και δράση που δεν μπόρεσε να απορροφηθεί

στο μηχανοποιημένο πρωτοές της εργασίας στο ανιαρό περιβάλλον των πόλεων. Κατευθύνουν αυτές τους τις εκρήξεις στα γήπεδα και είναι αυτές με τη σειρά τους που καθορίζουν τη διαρκή παρουσία των δυνάμεων καταστολής γύρω και μέσα σ' αυτά.

Όταν πρόκειται για ένα πρωτάθλημα ή για μια σοβαρή συνάντηση παρατηρούμε μια συναισθηματική, φυχοκινητική και διανοητική μεταβολή του κοινού σε μια μάζα οπαδών που επιλέγουν το στρατόπεδο που ενεργά θα υποστηρίξουν. Εγκαθίσταται έτσι μια μαζική επικοινωνία η οποία όταν καθορίζεται από πατριωτισμό, σωβινισμό και εθνικισμό, οξύνει την αντιπαλότητα, θεσμοθετεί αυθόρυμητα μέσα στο πλήθος ένα ιδιαίτερο είδος επιστασίας-επίδειξης της νίκης και σχηματίζει ένα εκρηκτικό κλίμα. Με το ποδόσφαιρο αγκαζαρίζομαστε. Ο W. Jones αναλύντας τη θέση αυτή στρέφει την προσοχή του στο μόνιμα επίκαιρο γεγονός ότι «...συμβαίνει το πλήθος να πάρει φωτιά και να ξεπεράσει κάθε έλεγχο, λόγω της λανθασμένης επιθυμίας του να βοηθήσει την ομάδα του εκφοβίζοντας τους αντιπάλους, ή κακομεταχειρίζοντας τους παράγοντες ή ακόμα και αντιστοκόμενο βίσια στην απόφαση των διαιτητών...» (16). Βέβαια το παραπάνω σχήμα δεν αναπαράγεται μηχανικά ως αναπόφευκτη συνέπεια μιας ποδοσφαιρικής συνάντησης (βλέπε τα γεγονότα στην πρόσφατη περίπτωση με τη Λάρισα), αλλά, η κατάσταση του αθλητικού θεάματος τείνει αναπόφευκτα, από την ίδια την ανταγωνιστική του λογική, να αναπαράγει τουλάχιστον τις συνθήκες της πιθανότητάς του.

3. Ποδόσφαιρο και φυχολογία των μάζων

3.1. Η ασφαλιστική δικλείδα της μαζικής κοινωνικής ενέργειας

Το ποδόσφαιρο μας συναρπάζει, χειραγωγεί τις συγκινησιακές μας χορδές, και ως σύνολο κοινωνικών αναπαραστάσεων, αναγνωρισμένων συμπεριφορών και αξιών αποτελεί ένα ρυθμιστικό και σταθεροποιητικό στοιχείο των μαζικών συναισθημάτων. Διοχετεύει τις επιθετικές ενέργειες επιτρέποντας την αβλαβή επένδυσή τους, παράγει συναισθήματα και μας απαλλάσσει από συναισθήματα, είναι σύμφωνα με την προσφίλη έκφραση του Brohm «ένα εργοστάσιο μαζικών συναισθημάτων».

Ως προς αυτές του τις δυνατότητες θα αναφερθούμε σε δύο εκφράσεις του Sartre. Ο κατ' εξοχή τύπος κοινωνικής σύναξης είναι η «στοίχιση», δηλαδή η αριθμητική συγχώνευση των κοινωνικών ατόμων, η συνάθροιση, η ανώνυμη συσσώρευση. Τα ποικιλά άτομα συγκεντρώνονται «στην ετερότητα» με μόνο κοινό ενδιαφέρον το θέαμα και με ποικιλά απομικά συναισθήματα και εμπαθή βλέμματα. Υπάρχει συνεπώς ένα είδος αλλοτρίωσης που οι άνθρωποι υφίστανται μεταξύ τους και την ίδια στιγμή ένα είδος οικείας συνεργείας. Ανταλλάσσουν διάφορες φυετο-τεχνικές εκφράσεις, ύψηρεις, ουρλιάζουν, σχολιάζουν, σείονται ενωμένοι, με δυο λόγια κρετινοποιούνται.

Το σύστημα επιτρέπει λοιπόν κατά διαστήματα στις μάζες να συγκεντρωθούν, να ποδοκροτήσουν, να ουρλιάξουν, να «εκτονωθούν», διοχετεύοντας τη μαζική τους ε-

νέργεια προς τους θεσμούς της τάξης. Το ποδόσφαιρο, όπως και κάθε αθλητική εκδήλωση, όχι μόνο σέβεται την υπάρχουσα τάξη, αλλά εγκαθιδρύει και τη δική του μέσω της εσωτερικής του διάταξης την οποία διδάσκει στις μάζες να σέβονται.

3.2. Ποδόσφαιρο και υγιεινή της μάζας

Το πρόβλημα της εκτόνωσης της φυσικής και μυκής επιθετικής βίας είναι όπως έδειξε ο Freud το μεγάλο ζήτημα που βασίζεται στην εκτόνωση των ορμών. Οι κοινωνιολόγοι υπογραμμίζουν την καθαρκτική αξία του ποδοσφαίρου, και μερικοί θεωρητικοί του αθλητισμού το εμφανίζουν ως το ειρηνικό μέσο που αντικαθιστά τη βία του πολέμου και που επιτρέπει την απελευθέρωση της ανθρώπινης επιθετικότητας. Το **Θεωρητικό Δοκίμιο του Αθλητισμού** (17), σημειώνει ως πρός αυτό: «...με τον αισθητικό χαρακτήρα του που αντλεί από την τελειότητα και την αρμονία των κινήσεων, με το δραματικό κλίμα που γεννιέται από την ένταση, την αβεβαιότητα και την ευγένεια της μάχης συμπληρώνει μια λειτουργία διασκέδασης και ξεκούρασης. Αποκτά έτσι μια κοινωνική σημασία. Η επικοινωνία που εδραιώνεται μεταξύ τους αγωνιζομένου και του θεατή δημιουργεί μεταξύ τους μια έκδηλη αλληλεγγύη. Και οι δύο μετέχουν στον αγώνα, αισθάνονται τις ίδιες συγκινήσεις, γνωρίζουν τις ίδιες χαρές. Το αθλητικό θέαμα είναι το σύγχρονο λαϊκό δράμα, επιτρέπει στα αιωνιώνα πάθη και ένοτικτα να απελευθερών χωρίς κίνδυνο και κακή συνείδηση, τα εξαγνίζει μ' έναν πολύ έντονο τρόπο». Ποδόσφαιρο λοιπόν, από τη μια, ως το σύγχρονο λαϊκό θέαμα και από την άλλη ας η κατ' εξοχή κοινωνική θεραπευτική, η υγιεινή της μάζας.

3.3. Το ποδόσφαιρο ως μαζική γιορτή και επικοινωνία

Θα θέλαμε να επαναλάβουμε ότι το άθλημα του ποδοσφαίρου προκαλεί ένα μεγάλο συναισθηματικό αναβρασμό στα στοιβαγμένα πλήθη. Τα αγγίζει με στοιχειώδεις συλλογικές συγκινήσεις, παρουσιάζοντάς τους ένα συναισθηματικό δυαδικό κόσμο, τον καλό και τον κακό, τη χαρά και τήν απογήτευση, το θρίαμβο και τη μνηστικά να αλληλοδιαδέχονται η μια την άλλη, και συνεπώς τους επιτρέπει να διατρέχουν όλη την γκάμα των συναισθημάτων, από τη σιωπηρή αποδοχή των εθνικών ύμνων μέχρι την ανατροπή της ροής του παιχνιδιού, περνώντας από την αμίχανη αναμονή. Ο Brohm αναλύντας τη συναισθηματική σχέση μεταξύ αθλητικού κοινού και αθλητών αναφέρει ότι ανάμεσά τους «...εγκαθιδρύεται ένα είδος συναισθηματικού συμβολαίου, οι αθλητές οφείλουν να προμηθεύσουν σιωπηλά στους θεατές μια συμφωνημένη δόση αδρεναλίνης και οι αθλητές ζητούν από τα πλήθη να είναι ένα καλό κοινό, ένας συναισθηματικός σειμογράφος» (18). Καταλαβαίνουμε συνεπώς πως η αμοιβαία αυτή συναισθηματική σχέση καθορίζει τη μαζική συγκέντρωση, το στοιβαγμα και πως αν δεν λειτουργήσει αποτελεσματικά θα δημιουργήσει αταξία. Εφόσον πάλι λειτουργήσει θα έχουμε συνήθη φαινόμενα μαγεμένων ή διαγερμένων ορδών να καθηλώνονται από το μεγαλείο μιας παρέλασης ή να εισβάλλουν στο γήπεδο για να αγγίζουν τα ειδωλά τους, θα έχουμε δηλαδή μια «συλλογική

μυστικοποίηση», μια ανάγκη καταναγκαστικής ταύτισης σε κάποιο μοντέλο.

Οι θεατές συγκεντρώνονται στα γήπεδα για έναν ακόμα σημαντικό λόγο που σχετίζεται με την ανάγκη για συλλογική ζωή, για κοινή ύπαρξη στην αφθονία, στην ηδονή, στη διέγερση, στην κοσμοχαλασία, στη γιορτή. Και μια και οι άλλοτε μεγάλες γιορτές δεν προσφέρονται πλέον παρά ως θεαματικές σκηνοθεσίες της κρατικής μηχανής (25η Μαρτίου, 28η Οκτωβρίου), ή του εμπορευματικού κεφαλαίου (Χριστούγεννα, Πάσχα), μ' άλλα λόγια μια και η ουσία των λαϊκών εορτών τείνει να χάνεται, το ποδόσφαιρο (ειδικότερα και τα άλλα αθλήματα γενικότερα), προσφέρει την ευκαιρία για μεγάλες λαϊκές συγκεντρώσεις ή για συλλογικές επικοινωνίες. Ο Bouet αναλύοντας τις συγκεντρώσεις των θεατών γύρω από τον αγωνιστικό χώρο σημειώνει ότι αυτές στην πραγματικότητα δεν είναι παρά «...ο σύλλογος των αδυνάτων, αυτών που πάνε να δούνε αυτό που δεν μπορούν να κάνουν, είτε επειδή δεν έχουν τις φυσικές δυνατότητες, τα οικονομικά μέσα, είτε επειδή δεν έχουν το αντίστοιχο θάρρος» (19). Αναφερόμενος στο κοινό ο Volpicelli προσθέτει ακόμα ότι «...τη στιγμή που βρίσκεται στο γήπεδο έχει την ψευδαισθήση να είναι χρήσιμο για κάτι, να καταχτά τη δική του πρωτοβουλία, σε αντίθεση από την καθημερινότητα που μόνο λαμβάνει διαταγές για να εκτελέσει» (20). Η

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. de COUBERTIN (P.): *Pédagogie sportive*, 1919, επανέκδοση: Librairie Jules Vrin, Paris, 1972.
2. Von-TSCHAMMER und OSTEN, αρχηγός του αθλητισμού του Ράιχ, Αύγουστος 1936, αναφέρεται στο *Le Temps* της 17 Αυγούστου 1936, Paris.
3. MOATTI (G), στο *Les Informations*, v. 1425, της 4-9-1972, Paris, σ. 58.
4. JEU (B), *Le sport, la mort, la violence*, Ed. Sociales, Paris, 1972, σ. 110.
5. BROHM (J.M.), *La sociologie politique du sport*, Ed. Sociales, Paris, 1975, 217.
6. BROHM, o.p., σ. 234.
7. MEYNAUD (J), *Sport et politique*, Payot, Paris, 1966, σ. 265.
8. BROHM, o.p., σ. 256.
9. DUVERGER (M), *Introduction à la politique*, Gallimard, Paris, 1975, σ. 227.
10. MEYNAUD, o.p., σ. 265.
11. MC INTOSH (P.C.), *Sport in Society*, Watts, London, 1963, σ. 198.
12. *Problems of Sport*, UNESCO, Sept. 1963, σ. 18.
13. BROHM, o.p., σ. 227.
14. MEYNAUD, o.p., σ. 243.
15. BROHM, o.p., σ. 228.
16. JONES (W), *Le sport et la comprehension internationale*, αναφέρεται από τον BOUET στο *Signification du sport*, Ed. Universitaires, Paris, 1968, σ. 525.
17. *Essai de doctrine du sport*, Haut Comité de sports, Paris, 1965, σ. 71.
18. BROHM, o.p., σ. 266.
19. BOUET, o.p., σ. 318.
20. VOLPICELLI (L), *Spectacle sportif et sport*, στην επιθεώρηση *L'Homme sain*, v. 3, 1962, σ. 218.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πέρα από τα έργα στα οποία αναφερθήκαμε και που αποτελούν τη θεωρητική βάση του άρθρου μας, ο αναγνώστης που ενδιαφέρεται να εμβαθύνει στο θέμα, μπορεί να διαβάσει ακόμα:

Στα ελληνικά:

ΓΚΑΝΤΕΡΕ (Φ), ΛΑΓΚΙΓΙΟΜ (Π) και άλλοι, Αθλητισμός, Κουλτούρα και Καταπομπή, Ουτοπία, Αθήνα 1982.

καθημερινότητα λοιπόν εκμηδενίζει την προσωπικότητα των ατόμων κάνοντάς τα «ανθρωπάκια» (W. Reich), καταπιεσμένα και αλλοτριωμένα, ενώ το ποδόσφαιρο την απελευθερώνει και δικαιολογεί στους συγκεντρωμένους θεατές την ύπαρξη ενός κοινού ενστίκου για τις παλικαριές που επιθυμούν να κάνουν αλλά που δεν θα μπορέσουν ποτέ. Απ' αυτή την άποψη, το ποδόσφαιρο ως μαζική επιθυμία εμφανίζεται ως η εκδήλωση της φτώχειας του λαού.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο θεομός του ποδοσφαίρου γεννά μια ειδική ιδεολογική απολίθωση που μετέχει στη διατήρηση της τάξης του αισιού συστήματος, παράγοντας μαζικά την κυριαρχητική ιδεολογία. Το ποδόσφαιρο εμφανίζεται με αρκετούς ιδεολογικούς χαρακτήρες που συνδράμουν όλοι στη δόμηση της καθημερινής πρακτικής των λαϊκών μαζών, στη σύνδεσή τους με το κοινωνικό σύνολο μέσω των αμοιβαίων τους σχέσεων. Έτσι το ποδόσφαιρο ως ιδεολογία είναι η φαντασματική αντανάκλαση της κοινωνικής πρακτικής των ανθρώπων που δεν ελέγχουν ακόμα τη διαδικασία της ζωής τους, η μεταμφίεση της πραγματικότητας και η συγκάλυψη των παραγωγικών σχέσεων με ψευδαισθήσεις και μυστικοποίησεις.

ΛΥΤΡΑΣ (Π) Αθλητική Ψυχο-κοινωνιολογία, Θεωρία, σειρά Ιδέες, Αθήνα 1983.

ΜΗΛΙΟΣ (J.M.), Κοινωνιολογία του αθλητισμού, Αθήνα, 1980.

ΠΑΒΕΛ (ΣΤΕΠΟΒΟΙ), Ο Αθλητισμός πολιτική και Ιδεολογία, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1986.

ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ (Ε), Φιλοσοφία Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Θεοφυνή, 1985.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Κ), Παιδαγωγική της Φυσικής Αγωγής και του αθλητισμού, Καρανάσση, Αθήνα, 1985.

στα ξένα:

ADAM (Y), ROUYER (J), *Sport et développement humain*, éd. Sociales, 1955.

ADORNO (Th.), *Primen, Kulturkritik und Gelehrsamkeit*, Frankfurt am Main, 1955.

BAQUET (M), DUMAZEDIER (J), *Regards neufs sur le sport, moyen de culture*, éd. du Seuil, Paris 1960.

BAUM (K), *Der Geist des Sports-Grundfragen einer Psychologie und Philosophie des Sports*, Diss. Phil., Würzburg, 1952.

BOUET (M), *Les motivations des sportifs*, éd. Universitaires, Paris 1969.

BROHM (J.M.), *Critiques du sport*, C. Bourgois éditeur, Paris 1967.

DURAND (G), *L'adolescent et les sports*, PUF, Paris 1957.

KROCKOW (C.v), *Sport, eine Soziologie und Philosophie des Leistungsprinzip*, Hoffman und Campe Verlag, Hamburg, 1974.

LAPIERRE (A.) *la rééducation physique (2 tomes)*, H-B Ballière et fils éditeurs, 1972.

LENK (H) *Leistungssport: Ideologie oder Mythos?* Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 1972.

MAGNANE (G), *Sociologie du sport*, Gallimard, Paris, 1980.

MORTON (H.W.), *Soviet Sport-Mirror of soviet society*, Collier Books, New York, 1978.

NITSCKE (W), *Kann der Sport neutral sein?* Berlin, D.D.R Sportverlag, 1981.

PROKOP (U), *Soziologie der Olympischen Spiele-Sport und Kapitalismus*, Carl Hanser Verlag Munich, 1971.

VINNAI (G), *Fussballsport als Ideologie*, Europäische Farlagsanstalt, Vranekfurt 1970.

VOLPICELLI (L), *Industrialismo e Sport*, A. Armendo, Roma, 1976.

ΕΝ ΑΡΧΗ: Ο ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ*

Από τον K. Μαρξ στον Λ. Αλτουσέρ
Μια απόπειρα κοινωνιολογικής ανάγνωσης

του Σπύρου Μακρή**

I

Μελετώντας τις βασικές ιδέες, όπως διατυπώνονται από το Μαρξ και τον Έγκελς στο θεμελιακό και για πολλούς μαρξιστές και μη «έργο τομής» ανάμεσα στον πρώιμο κι ώριμο Μαρξ: τη Γερμανική Ιδεολογία (1845), ιχνηλατούμε ίως στις πρώτες επιμολογικές, εννοιολογικές και εν γένει θεωρητικές θέσεις ολόκληρου του μαρξιστικού¹ ιδεολογικού έργου. Η ανθρωπολογική ουσιολόγηση² της ιδεολογίας στο Εβραϊκό ζήτημα και τα χειρόγραφα του '44 με τη μορφή ενός λόγου περί της ιδέας της αλλοτρίωσης, φαντάζουν «παρα·φιλοσοφικά» μπροστά στη ρητή έκφραση του 1845. Παρόλα αυτά, η συνέχεια — όπως συνέβη με κεφαλαιώδους σημασίας στοιχεία της μαρξικής κοσμο·θεωρίας π.χ. το Κράτος — δεν ήταν τόσο αποφαντική, διαφανής κι έστω επιστημολογικά (ιδεολογία και θεωρία της επιστήμης³) ξεκάθαρη για τους κληρονόμους τούτης της «απίθμενης προίκας».

Από τον «πρωτεργάτη» μέχρι το σύγχρονο επιφανή Μαρξιστή Λ. Αλτουσέρ⁴ υπάρχει κάτι που θα το έλεγα: μαρξιστικό ιδεολογικό χάσμα. Είναι ζήτημα διαφορικών ερμηνειών της καθαυτής μαρξικής ιδεολογικής μήτρας; Αποκλίσεις, με εξακολουθητικές ενσωματώσεις των Μαρξιστών ιδεολόγων από την «πάντα» κυρίαρχη και συνάμα υποβόσκουσα αστική ιδεολογία; Ή μπορούμε να μιλάμε άφοβα για ένα επιστημονικό — σαν τη σύνθεση ταξικής πρακτικής και θεωρητικής ανέλιξης — προτεές των πρώτων σπόρων της Γερμανικής Ιδεολογίας;

Σκοπός μου δεν είναι — η ανεδαφική ίωσας — εξαντληση του θέματος. Προσδοκώ να παραθέσω κάπως περιγραφικά/ερμηνευτικά, προτάσεις για περαιτέρω προβληματισμό: σαν τον επιοικοδομητικό συνδυασμό μαρξικών και μαρξιστικών στοιχείων για την ιδεολογία. Εν τέλει η προσωπική μου αντίληψη ας αντιμετωπισθεί σαν μια «άλλη» δυνατή οπτική για το «εν δυνάμει» ακόμα στις μέρες μας. Μαρξικό αμφίσημο αίνιγμα/ζήτημα.

II

Υλικοί όροι παραγωγής της ανθρώπινης ζωής ή προϋποθέσεις της ιστορίας των ανθρώπων: οι εναρκτήριες προϋποθέσεις, απ' όπου εκκινείται η κριτική του

Μαρξ είναι αφενός πραγματικές, αφετέρου τα στοιχεία που στήνουν αρχικά κι όλο το μαρξικό κοσμο·θεωρητικό οικοδόμημα. Άτομα πραγματικά. Η πρακτική τους δράση ιδωμένη σαν αντικειμενική δραστηριότητα: οι υλικοί όροι της ανθρώπινης ζωής είναι η βάση και το περίγραμμα της ιστορίας των πραγματικών ατόμων: η Ι θέση για τον Λ. Φούερμπαχ⁵, το διδάσκει ως εξής: η υποκειμενική δράση του ατόμου δημιουργεί τα αντικειμενικά γεγονότα της ιστορικής διαδικασίας, με την παρεμβολή της ατομικής και συλλογικής (υπο)συνείδησης. Η επαλήθευση των προϋποθέσεων είναι η αλήθεια της εμπειρίας. «Η αλήθεια της εμπειρίας είναι το πρώτο σπέρμα της συνείδησης, της ιδέας, εν γένει της ιδεολογίας».

Τρόπος παραγωγής και Ιδεολογία ή πρώτη ιστορική πράξη: η μαρξική ιδεολογία γεννιέται δίπλα στην σωματική οργάνωση, τη ζωική ύπαρξη, εκφραζόμενη μέσα από τη σχέση που δημιουργεί το αναγκαίο επακόλουθο γεγονός αυτής της πρώτης ιστορικής πράξης: «Φυσική επιστήμη επί ανθρώπινη ιστορία ίσον βιομηχανία». Τούτες οι πολλαπλασιαστικές/διαλεκτικές εκφάντωσεις της πραγματικής ζωής των ανθρώπων μένουν αξεχώριστες: είναι η αντιθετική αρμονία (Ηράκλειτος): η ενότητα μέσα στη διαφορότητα (Λένιν): το αρχέτυπο υπερ-ιστορικό διαλεκτικό ζεύγος. Άρα η εν γένει ιδεολογία είναι η ιδεατή έκφραση της βιομηχανίας ή η ιδεολογία είναι (υπο)συνείδησιακό επί βίωμα των υλικών όρων της ανθρώπινης ζωής. Η οργάνωση των υλικών όρων είναι ο τρόπος της παραγωγής των μέσων της ζωικής ύπαρξης ή της πραγματικής συντήρησης. Η κατάσταση των μέσων ή εργαλείων της παραγωγής είναι το πλαίσιο δράσης, η καθορισμένη ιστορικά

* Ο όρος «ιδεολογία» επινοήθηκε από τους Ντεσώ ντε Τρασύ και Καμπανίς για να αποδώσουν την «επιστήμη των ιδεών». Όρισαν σαν αντικείμενό της τη θεωρία (γενετική) των ιδεών ή την επιστημονική θεωρία των «αισθητηριακών αντιλήψεων» (Για πιο εμπειριστατωμένη κατατόπιτη βλέπε: i) Λ. Αλτουσέρ, θέσεις, σελ. 96, εκδ. Θεμέλιο, ii) Π. Νόύτσος, K. Marx: ο κριτικός της ιδεολογίας, σελ. 15, εκδ. Θεμέλιο).

★ Ο Σπύρος Μακρής γεννήθηκε το 1965 στην Αθήνα. Είναι απόφοιτος της Παραγωγής Ακαδημίας της Ρόδου και τελεόφοιτος του τμήματος Πολιτικών Επιστημών της Παντείου.

μορφή δραστηριότητας: δηλ. ένας καθορισμένος τρόπος ζωής. Άρα, το τι είναι τα άτομα και το πώς σκέφτονται σαν ιδεολογική ιδεολογία εξαρτίεται από τους υλικούς όρους που καθορίζουν την παραγωγή. Εφαρμογή: ένας από τους υλικούς όρους παραγωγής της ανθρώπινης ζωής είναι τα μέσα ή εργαλεία της παραγωγής: i) τα φυσικά μέσα ή εργαλεία, ii) αυτά που δημιουργήσει ο πολιτισμός. Συνεπώς: η ιδεατή έκφραση των μέσων της παραγωγής είναι η (υπό)συνειδητή χρήση της συνειδησής τους σαν υλικός όρος της παραγωγής της ανθρώπινης ζωής: η ιδεολογία που γεννιέται, η ιδεολογία των μέσων της παραγωγής είναι ένας από τους (υλικούς) «τρόπους» για τη νομική έκφραση των μορφών ιδιοκτησίας:⁶ στο Κ.Τ.Π. η ιδεολογία της ατομικής ιδιοκτησίας σαν κυριαρχης ιδεολογίας ή η ιδεολογία της ιδιοποίησης των εργαλείων της παραγωγής από την κυριαρχία τάξη. Οι άλλοι «τρόποι» δεν είναι παρά οι άλλοι «υλικοί όροι», δηλ. στο βαθμό που μιλάμε για «εν μέρει» ιδεολογίες ή ιδεολογίες των υλικών όρων της παραγωγής της ανθρώπινης ζωής, η εν γένει ιδεολογία είναι το διαλεκτικό-συνθετικό (υπό)συνειδησιακό σχήμα το οποίο σαν τέτοιο βρίσκεται στη βάση της μαρξικής έννοιας της βιομηχανίας: του τρόπου σύνδεσης/σχέσης φυσικής και κοινωνικής συνειδησής. Με άλλα λόγια: η βιομηχανία του συγκεκριμένου κάθε φορά κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, σαν το διαλεκτικό-συγκρουσιακό συν-άθροισμα των υλικών όρων της παραγωγής, είναι η γενετισμένη δύναμη της «εν γένει» ιδεολογίας ή η «εν γένει» ιδεολογία είναι η ιδεατή έκφραση της συγκεκριμένης βιομηχανίας.

Το υλικό αυτό προϊόν (βιομηχανία) αντανακλά αφενός στο βαθμό που το εμπεριέχει, το «ιδεολογικό φάσμα» της ανθρώπινης (υπό)συνειδησης, αφετέρου, δευτερογενή αφαιρετικά στοιχεία όπως ο πολιτισμός, η τέχνη και η κουλτούρα.

Συμπερασματικά: η ιδέα έχει υλική προέλευση, η ιδεολογία έχει υλική υπόσταση.

III

Μέχρις αυτού του σημείου, οι μαρξιστικές ερμηνείες, θέσεις ή αντι-παραθέσεις περί ιδεολογίας είναι σύμφωνες. Πιστεύω ότι η πηγή της ερμηνευτικής διαφωνίας, βρίσκεται ήδη μέσα στη Γερμανική Ιδεολογία, στο σημείο εκείνο όπου ο Μαρξ μιλάει για το διαχωρισμό χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, για τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας με την αναπτυξιακή του μορφή: του διαχωρισμού ανάμεσα στην πνευματική και υλική εργασία. Το παράδοξο όμως για το διαφορικό χαρακτήρα των ερμηνευτικών αποδόσεων της μαρξικής ιδεολογίας στα πλαίσια του «μαρξικού ιδεολογικού χάσματος» είναι ότι ο Μαρξ λίγο παρακάτω υπανίσσεται για το «κλειδί» της λύσης! Η μετατροπή της πρακτικής ή ζωικής συνειδησης σε χειραφετημένη ή καθαρή συνειδηση αφενός και η παραγωγική δυναμική του καταμερισμού της εργασίας αφετέρου, αποτελούν τους δύο άξονες ανάπτυξης του θέματος. Κοντολογίς: μπορούμε να μιλάμε ή όχι για «αυτόνομη ιδεολογία» στα πλαίσια της μαρξιστικής αντίληψης; Μήπως τα ίδια τα «εργαλεία» (χωρίς να υπονοείται κάποιος ιντρουμενταλιστικός χαρακτήρας της μαρξικής μεθοδολογίας) που προσφέρει ο Μαρξ για κάθε μετα-ερμηνευτική ζήμιαση, στο βαθμό που υπαγορεύουν την αστική/καπιταλιστική/εργασιακή αλλοτρίωση και τον πρακτικό ρόλο της ιδεολογίας σαν ταξικής - επαναστατικής συνειδησης πάνω από κάθε ιδεατή ψευδαίσθηση - το ξεπέρασμα

της ρασιοναλιστικής σκηνής - αναιρούνται, εξουδετερώνονται, εμπειριχίερονται το ίδιο το φεύγος τους; Ναι, όσον αφορά το πρώτο σκέλος, όχι όσον αφορά το δεύτερο. Δεν είναι η αντιπαράθεση αλήθειας/σφάλματος⁷ η ορθολογισμού/ανορθολογισμού⁸: τουναντίον, είναι η πρωτοκαθεδρία της ανθρώπινης πρακτικής ως της πραγματικής αντικειμενικής δραστηριότητας. Η «αμφισημία» που αποδίδεται στην έννοια της ιδεολογίας από τον Αλτουσέρ δεν είναι άλλο παρά η σκόπιμη τοποθέτηση από το Μαρξ, στο θεμελιακό του έργο: τη Γερμανική Ιδεολογία, μιας «φτιαχτής μαρξικής αντίφασης». Η ιδεολογία σαν φιλοσοφική κατηγορία (λάθος, σφάλμα, αυταπάτη, ψευδαίσθηση, επιφαινόμενο κ.ο.κ.) αφενός και σαν επιστημονική έννοια (σχηματισμός της υπερδομής) αφετέρου, ισχυρίζομαι ότι στη Γερμανική Ιδεολογία όχι μόνο δεν είναι αμφισημη - αυτό θα ήταν θεωρητικόμος στη βάση του ορθολογισμού - αλλά χρησιμοποιήθηκε επί τούτου απ' το Μαρξ για να εξηπρεπήσει μια «επαναστατική πρακτική». Συγκεκριμένα: το όλο θέμα εντοπίζεται στη σκόπιμη τοποθέτηση μιας «φτιαχτής μαρξικής αντίφασης» - ανύπαρκτης βέβαια σε επίπεδο μαρξικών υλιστικών αρχών, εφόσον με τον μαρξικό οντολογισμό ή διαλεκτικό υλισμό αργότερα, ζεκαθαρίστηκαν πολλά πράγματα - δηλ. στο βαθμό που ο Μαρξ επιδιώκει το «μαρασμό» του Κράτους στη βάση της επιστημονικής ιστορικότητας ιστορικού και διαλεκτικού υλισμού, επιδιώκει και το «μαρασμό» της ιδεολογίας όχι ως αμφίσημης έννοιας αλλά σαν αλλότριας από τον άνθρωπο ταξικής συνειδησης: από τη μια η αστική ιδεολογία ήταν αναφανδόν στο κέντρο του μαρξικού ιδεολογικού στόχαστρου, από την άλλη η προλεταριακή ιδεολογία σαν τέτοια ήταν ο ταξικός-ιδεολογικός αντίπολος. Ο ρόλος του προλεταριάτου υπό την έννοια της ιδεολογίας έπρεπε να είναι αταξικός. Με άλλα λόγια: πρόκειται για την έμμεση εισαγωγή του νομοτελειακού σπέρματος της παγκόσμιας ή ανθρώπινης ιδεολογίας, της ιδεολογίας της κοινωνικοποιημένης ανθρωπότητας. Μεταβατικό της στάδιο αποτελεί η διεθνιστική-προλεταριακή ιδεολογία, η οποία στο βαθμό της ίδιας της άρνησής της (αμφισημία ή αντίφαση), φέρνει στο φως της παγκόσμιας ιδεολογίας των ανθρώπων, δηλ. την κοινή συνείδηση των ενοποιημένων εγκόσμιων υλικών όρων της παν-ανθρώπινης παραγωγής της ζωής της ανθρωπότητας. Το ιδεολογικό χάσμα συνοπτικά: «Από την ιδεολογία της απάνθρωπης-ταξικής συνειδησης στην ανθρώπινη-αταξική συνείδηση της ιδεολογίας».⁹

IV

Η συνείδηση σαν αντανάκλαση και η ιδεολογία εξιδανίκευση των υλικών όρων της παραγωγής και αναπαραγωγής της ανθρώπινης ζωής αποκτούν/ενσωματώνουν το χαρακτήρα της διπλής σχέσης που εμφανίζει αυτή: i) φυσική συνείδηση (κοινωνικό περιβάλλον=φύση), ii) κοινωνική συνείδηση (φυσικό περιβάλλον και άλλοι άνθρωποι=κοινωνία). Η εξέλιξη και ανάπτυξη της καθεμιάς είναι το «αναλογικό-υλικό» μέτρο για την εξέλιξη και ανάπτυξη της άλλης. Στην αρχή, η φυσική συνείδηση είναι μεγαλύτερη από την κοινωνική: εμφανίζεται σαν πρακτική συνείδηση, με την ομήλια (παράδοση, μυθολογία = ιδεολογία του μύθου, ήθη, έθιμα, εν γένει προφορικός λόγος). Αρχής γενομένης η ιδεολογία εξαιτίας του φυσικού καταμερισμού της εργασίας έχει ζωικό χαρακτήρα, είναι ιδεολογία της φύσης. Με την πρόσδοτο των παραγωγικών δυνάμεων, των παραγωγικών σχέσεων και εν γένει των προϊού-

ποθέσεων της υλικής παραγωγής της ζωής, ο καταμερισμός της εργασίας πάινει έναν τεράστιο βαθμό ανάπτυξης: η κοινωνική συνείδηση ανατρέπει τη φυσική, υπερτερεί, μπαίνοντας στη διαδικασία χειραφέτησής της ως «εν γένει συνείδησης». Και να τι λέει ο Μαρξ στη Γερμανική Ιδεολογία: «ο καταμερισμός της εργασίας γίνεται πραγματικά τέτοιος μονάχα από τη στιγμή που εμφανίζεται ένας καταμερισμός υλικής και πνευματικής εργασίας. Από τη στιγμή αυτή και πέρα η συνείδηση μπορεί πραγματικά να φαντάζεται ότι είναι κάτι διαφορετικό από τη συνείδηση της υπάρχουσας πρακτικής, ότι πραγματικά αντιπροσωπεύει κάτι χωρίς να αντιπροσωπεύει κάτι πραγματικό. Από όως και πέρα η συνείδηση βρίσκεται σε θέση να χειραφέτησε τον εαυτό της από τον κόσμο και να προχωρήσει στη διαμόρφωση της καθαρής θεωρίας, της θεολογίας, της φιλοσοφίας, της ηθικής»¹⁰, εν γένει της ιδεολογίας σαν ερμηνείας της ιστορίας των ανθρώπων ή σαν ερμηνείας μιας από τις πλευρές της ιστορίας αυτής. Η μαρξική αντίφαση αναδύεται: η ιδεολογία σαν τέτοια, μπορεί, με βάση το συγκεκριμένο καταμερισμό της εργασίας να διεκδικήσει την αυτονομία της. Αυτό σημαίνει ότι το πρώτο συμπέρασμα περί της υλικής υποστάσεως/μη αυτονομίας της ιδεολογίας «εξουδετερώνεται» από τον ίδιο το Μαρξισμό; Ότι η ιδεολογία σαν τέτοια παύει να είναι η συνείδηση των υλικών όρων της παραγωγής; Άρα, ενώ μέχρι τότε ο μη-αυτόνομος χαρακτήρας της ιδεολογίας την στέρουσε από κάθε ιστορία και εξέλιξη (είναι χαρακτηριστική η έκφραση της Γερμανικής Ιδεολογίας: «δεν έχουν ούτε ιστορία, ούτε εξέλιξη...»), από τούδε και στο εξής στο βαθμό που μπορούμε να μιλάμε για μια «καθαρή θεωρία» της ιδεολογίας αναπαράγουμε την πρωταρχική αντίφαση σ' όλο το περί ιδεολογίας μαρξικό οικοδόμημα: η αμφισβήτηση του μονοαιτιακού ντετερμινισμού (βάση/εποικοδόμημα) είναι η αμφισβήτηση του Μαρξισμού, με άλλα λόγια; Οι υλικοί όροι της παραγωγής συνιστούν την υποδομή της υπερδομής; Η «εποικοδομητική σύγχυση» ήταν το περιεχόμενο της μέχρι τώρα ερμηνευτικής δουλειάς. Πολλοί υποστήριζαν ότι βρισκόμαστε στο ιστορικό στάδιο του ιδεολογικού υλισμού.

Άλλοι, αναρωτήθηκαν: μπορεί η χειραφετημένη ή καθαρή ιδεολογία να δημιουργήσει μια πρακτική όπως αυτή της επανάστασης ή η επανάσταση είναι προϊόν των αντιφάσεων όπως αυτές εμφανίζονται μέσα στους υλικούς όρους της παραγωγής (σύγκρουση παραγωγικών δυνάμεων με τις παραγωγικές σχέσεις); Η σύγχυση, πιστεύω, εκδηλώθηκε με τρία πρόσωπα: i) αλλοτρίωση της μαρξιστικής ιδεολογίας σαν ενωμάτωσή της στην καθολική διαδικασία αποσύνθεσης του απόλυτου-αστικού πνεύματος, ii) «κατασκευασμένη ιστορία» (αυτό που αποδίδουν οι ίδιοι στο Μαρξ σαν προφητισμό και ξέφρενο-ενορατικό ιστορικισμό) με την υποτίμηση του κεντρικού ρόλου του προλεταριάτου, με μια «ήσυχη επανάσταση» στηριγμένη με το κεφάλι κάτω και «ειρηνική μετάβαση» σ' έναν επισημονικό σοσιαλισμό αστικογενούς προέλευσης, iii) το δέλεαρ και το ιστορικό σταφάνωμα της κριτικής λύσης/Σχολής: το πάντρεμα, χωρίς «άτεγκτους νόμους» και «δύσκολους τοκετούς» υλισμού/ιδεαλισμού. Κι όμως, η μαρξική απάντηση στα αληθοφανή αυτά ερωτήματα βρίσκεται στην αμέσως παρακάτω πρόταση: «αλλά κι όταν ακόμη αυτή (η χειραφετημένη ή καθαρή ιδεολογία)... έρχεται σε αντίθεση με τις υπάρχουσες σχέσεις, αυτό μπορεί να συμβεί μονάχα επειδή οι υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις έχουν έρθει σε αντίθεση με τις υπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις».

Συμπέρασμα: η μαρξική αντίφαση είναι «φτιαχτή». Γιατί ο Μαρξ μιλώντας για την ιδεολογία δεν εννοούσε

άλλη από την κυρίαρχη αστική ιδεολογία. Ο καταμερισμός της εργασίας «εκ μαρξικού αντικειμένου» είναι ο αντίτοπος της απαξικής κοινωνίας. Ατομική ιδιοκτησία και καταμερισμός της ιδιοκτησίας είναι ταυτόσημες εκφράσεις. Υπανίσθεται την αντιλήψη της καθαρής προλεταριακής ιδεολογίας σε αντιπαράθεση με την καθαρή αστική ιδεολογία σε βαθμό που θέλει και τις δύο, εν τέλει, να τις απορρίψει: να τις «φαράνει» όπως το σύγχρονο Λεβιάθαν. Ταξική κοινωνία και καθαρή ιδεολογία είναι μαρξικά ασυμβίβαστα. Αλλά, και σαν τέτοια η καθαρή ιδεολογία σε μια απαξική κοινωνία, θα παραμένει «ιστορικά άχρονη» εφόσον θα υπάρχει η πραγματική-ανθρώπινη ιδεολογία.

Η ταξική πρακτική και το πολιτικό εποικοδόμημα ολάκερου σχεδόν του 20ού αιώνα, απέδειξαν διεξοδικά τις υπόνοιες του Μαρξ: ο καταμερισμός χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας θα είναι το μελλοντικό «ιδεολογικό όπλο» της αστικής δεσποτείας: το χωνευτήριο της ανακατασκευής/ενωμάτωσης κάθε επαναστατικής κυφοφορίας. Η χειραφετημένη ή καθαρή ιδεολογία είναι η προαγωγή της κυριαρχούμενης προλεταριακής ιδεολογίας - στο πλαίσιο της διαχειρίστης της από την κυριαρχη αστική ιδεολογία μέσω των ιδεολογικών μηχανισμών του Κράτους, για την εξακολουθητική συντήρηση του κεφαλαιοκρατικού κυκλώματος - στο επίπεδο της εργατικής αριστοκρατίας και της ταξικής συνεργασίας.

V

Ο Λ. Αλτουσέρ στη «γόνιμη» προσπάθειά του ν' αποδείξει ότι η «εν γένει» ιδεολογία: θεωρητικοί τομείς και ταξικές τοποθετήσεις, έχει έστω τη «δική της» ιστορία, κατασκευάζει με μια τεχνική, την οποία θα χαρακτηρίζειν ως «ενύπαρκτη-εξωτερικότητα της ιδεολογίας μέσα στην ιδεολογία», το στοιχείο του «ιδεολογικού μηχανισμού», βάση ενός φορμαλιστικού υλισμού: η επεζηγηματική-στρουκτουραλιστική του αντιλήψη. Η δομή γίνεται υλικός τύπος και κάθε ιδεολογικός μηχανισμός, άρα και κάθε ιδεολογικός υλικός, ένα αφηρημένο δομικό υλικό. Όταν ισχυρίζεται ότι η «ιδεολογία είναι αιώνια» έχει στο νου του κάποιο «μαθουσάλα» ιδεολογικό μηχανισμό, τη λειτουργία μιας αιώνιας υλικής δομής που τρέφεται με αιώνιες ιδέες. Γι' αυτόν, η ιδεολογία έχει τη δική της ιστορία - συνεπώς και την αυτονομία της - μόνο στο βαθμό που, χωρίς να το συνειδητοποιεί, η «εν γένει» ιδεολογία του είναι πολιτισμόν, μέχρι το κόκαλο, από την ιδεολογία περί καπιταλιστικού κράτους. Η ιδεολογία σαν υλική τυπική δομή συνειδητης είναι αιώνια μόνο στην καθαρή ή χειραφετημένη συνείδηση της κυριαρχης ιδεολογίας - χειραφέτηση και τύποις καθαρότητα που εκφράζεται κατά κόρον μέσα από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς τύπου Αλτουσέρ στο σύγχρονο Κράτος: ο ρόλος της ταξικής παραδοσιακής της υφιστάμενης ταξικής κοινωνίας -. Πλέονει τη μορφή των I.M.K., όχι όντας σαν η συμπύκνωση των υλικών όρων της πάλης των τάξεων - αν κι αυτό προσπαθεί τελικά ν' αποδείξει - αλλά σαν η κρατικο-καπιταλιστική διαχείριση της ιδεολογίας της κυριαρχης τάξης, έξω απ' αυτή την ιδεολογία, σε τελική ανάλυση ήμιας, μόνο γι' αυτή (η ενύπαρκτη-εξωτερικότητα της ιδεολογίας μέσα στην ιδεολογία).

Κοντολογίς, πιστεύω ότι ο Αλτουσέρ, μιλώντας για την αιώνια ιδεολογία, δεν έχει στο νου του ένα υπεριστορικό θεωρητικό σχήμα περί ιδεών, αλλά κάποια «ασθρατη σπείρα ιδεών», όπου η προϋπόθεση της υπάρχεις τους είναι η ίδια η ανυπαρξία τους. Όσο η δομή είναι η

«απλή αριθμητική αφαίρεση» της υπερδομής από την υποδομή, ο παραγώμενος δομισμός, τείνει σ' ένα ιδεολογικό φαύλο κύκλο. Κι όσο προσπαθείται να αποφευχθεί αυτό με μια «τύποις» υπερβατικότητα της ταξικής πάλης ενάντια της φορμαλιστικής ιδεοκρατίας, ο δομο-Μαρξισμός θα παραμένει συνεπής προϊόν της «φτιαχτής μαρξικής αντίφασης». Για το Μαρξ δεν ήταν θέμα πρωτοκαθεδρίας της διαδικασίας ή της δομής (διαδικαστικός ή φορμαλιστικός υλισμός), αλλά ανθρώπινης πραγματικής δραστηριότητας σαν το «εξ αντικειμένου» στοιχείο πάλης της ταξικής μέχρι τώρα ανθρώπινης ιστορίας: η κίνηση της ύλης είναι το υλικό της ίδεας. Ούτε κίνηση μιας ιδεολογικής διαδικασίας, ούτε κίνηση μιας ιδεολογικής δο-

μής: η κίνηση της ανθρώπινης υλικής πρακτικής οαν την «πραγματική-ιστορική» παραγωγή και αναπαραγωγή των (υλικών) φορέων της ιδεολογίας.

VI

Ασχολήθηκα, σχεδόν αποκλειστικά, με τον Λ. Αλτουσέρ, «γιατί η διαδικασία της σκέψης του περί μαρξιστικής ιδεολογίας, στο βαθμό που μεταξύνεται βήμα προς βήμα, εμπεριέχει τη φκιαχτή μαρξιστική αντίφαση, σε όλη την κυκλικά ενδελεχειακή νομοτέλειά της. Στα «στοιχεία αυτοκριτικής του» στήριξα όλο το θάρρος μου, για ένα έστω και τέτοιο στοιχειώδες τόλμημα.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι έννοιες Μαρξικό και Μαρξιστικό: ένας αξιωματικός ισχυρισμός: Μαρξικό: το άμεσο με την έννοια της πηγαίας σχέσης του με το Μαρξ αυτό καθαυτό το επιστημονικό (ιστορικός υλισμός) και φιλοσοφικό (διαλεκτικός υλισμός) έργο του. Οι ανθεντικές πηγές.

Μαρξιστικό: το έμεσο με την έννοια της αναφορικής σχέσης με το έργο του Μαρξ. Το αναφορικό έργο της επιστημονικο-φιλοσοφικής πραγματικής των μαρξικού έργου. Το Μετα-μαρξικό έργο σαν «Μαρξιστικό Μαρξισμός».

Εφαρμογή: «Ο Μαρξ γίνεται Μαρξιστής μετά τη Γερμανική Ιδεολογία».

(Ν. Πουλαντζάς. Ανάλυση αξιώματος: το ώριμο έργο του Μαρξ είναι μαρξιστικό ή μετα-μαρξικό. Στο βαθμό όμως που είναι κι αυτό ανθεντικό -πηγαίο έργο του Μαρξ, ανεξάρτητα από τη γραμμική ή εγκάρια εξέλιξή του (το ζήτημα της ρήξης), αναπει της έννοιες αυτές όσον αφορά τον ίδιο το Μαρξ. Με άλλα λόγια:

i) Ο πρώιμος Μαρξ είναι Μαρξικός αλλά σαν Μαρξ είναι και Μαρξιστικός, ii) Ο όμικος Μαρξ είναι Μαρξιστικός ή μετα-Μαρξικός, αλλά σαν Μαρξ είναι και Μαρξικός. Αποδεικνύεται, έστω με τον εν πολλοίς ταυτολογικό-αξιωματικό ισχυρισμό που το εξής: οι έννοιες Μαρξικός και Μαρξιστικός δεν είναι έννοιες τομής και ρήξης του ίδιου του έργου του Μαρξ, εσωτερικής του διαφορουψίους ενδελέχειας: τουναντίον, είναι έννοιες περί των πηγών, της γνωστότητας ή αυθεντικότητας του έργου του: ό, π. έγραψε ο Μαρξ είναι Μαρξικό, ό, πι γράφτηκε με πλαίσιο αναφοράς το δογματικό ή δογματικό πυρήνα του είναι Μαρξιστικό. Άρα, οι δύο έννοιες είναι ταυτόσημες, μόνο στο Μαρξ θα για το Μαρξ. Πέρα αυτού, είναι ενδεκτικές και πρέπει να χρησιμοποιούνται σαν «εργαλεία συναρμολόγησης» της «Ιστορίας του έργου του».

2. Χαρακτηριστικό της περιόδου πριν από τη Γερμανική Ιδεολογία είναι η εν γένει χρησιμοποίηση από το Μαρξ ανθρωπολογικών εννοιολογικών κατηγοριών: άνθρωπος, γένος, κοινότητα/εγωισμός, ανάγκη, αλλοτρίωση κ.λπ. Τούτος ο ανθρωπολογικός ή μαρξικός ουσιολογισμός, στοιχείο οπωδόηποτε της μαρξικής ιστορικής μεθοδολογίας είναι συνάμα τα «κατάλοιπα» του επιτρεασμού του από την κλασική Γερμανική Φιλοσοφία στο πρόσωπο του προφήτη της Λ. Φόιερμπαχ.

3. Βλέπε Λ. Αλτουσέρ: «Στοιχεία αυτοκριτικής», σελ. 33, σερά: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ, εκδ. ΠΟΛΥΤΥΠΟ, Αθήνα 1983.

4. Βλέπε Λ. Αλτουσέρ: «Θέσεις», σελ. 96, εκδ. Θεμέλιο, 1983.

5. Βλέπε Κ. Μαρξ: Γερμανική Ιδεολογία, τομ. I, σελ. 45, εκδ. Gutenberg.

6. Η ιδεολογία των υλικών όφων παράγει εξουσιαστικό «δίκαιο»: στο φυσικό καταμερισμό της εργασίας, σαν το δίκαιο της αμετηςχίας-άτομα-υποταγμένα στη φύση. «Στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, σαν το «δίκαιο» της ιδιοκτησίας σαν κυριαρχία της εργασίας - ιδιοκτησία της συσσωρευμένης εργασίας, δηλ. του Κεφαλαίου. Άρα η ιδεολογία των κυριαρχων υλικών όφων στον Κ.Τ.Π. παράγει αστικό δίκαιο: φυσικό και κοινωνικό δίκαιο, καταμερισμός της εργασίας και απομική ιδιοκτησία είναι το πρωτόγονο και σύγχρονο πρόσωπο μιας απατήλης, άδικης και απάνθρωπης δικαιούσνης. Γι' αυτό ένα από τα βασικά μελετήματα του Μαρξ ήταν το σύνθημα: πέρα από τη δημοκρατία... πέρα από τη δικαιοσύνη...»

7. «Όπως ορχικά είχε υποστηρίξει ο Αλτουσέρ, διορθώνοντάς το αργότερα στα Στοιχεία Αυτοκριτικής (1972) και αποκαλώντας το «το θεωρητικό μου σφάλμα... «αυτό σήμαινε —όπως ο ίδιος συνεχίζει πιο κάτω— ότι

τοποθετούσα την αμφίσημη έννοια της ιδεολογίας πάνω στη ρασιοναλιστική σκηνή της αντίθεσης μεταξύ του σφάλματος και της αλήθειας».

8. Ο Μαρξισμός πολύ μακριά από τις δύο τάσεις, βασισμένος σε κάπι που ο Γ. Τοπόλου ονομάζει «μαρξιστική ουσιοκρατία», αντιφανιμενιστικός αντιεπαγγελικός, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με κάθε συγκεχυμένη και μη έκφανση του θετικισμού και της θετικιστικής μεθοδολογίας, κι όπως είναι πιο γνωστή στους ιστορικούς, της θεωρίας και μεθοδολογίας του Ορθού Λόγου.

9. Αν τούτο θεωρηθεί σαν «ανθρωπισμός», τότε σίγουρα στο βαθμό που δεν παραθεωρείται είναι ο «μαρξισμός» της «εν γένει» ταξικής ιδεολογίας, όπως αυτή εμφανίζεται - με το ιδεολογικό φορτίο όλων των ιστορικών εποχών - στην αστική ιδεολογία του Κ.Τ.Π. Και το φανέρωμα στην ανθρώπινη ιστορία της μαρξικής ουμανιστικής ιδεολογίας: ο εξανθρωπισμός της ιδεολογίας (ώπε φιλοσοφική κατηγορία, σύγχρονη επονομασία).

Ο «καλός μου διάμονα» Λ. Αλτουσέρ έχει ήδη προσυπογράψει τη σχέση Μαρξισμού, Ιστορικισμού και Ουμανισμού στο «Μαρξισμός και Ουμανισμός». Υποστριζεί ότι ο «επαναστατικός ουμανισμός/«επαναστατικός ιστορικισμός» είναι η «κοινή μαρτυρία» Εγγλανισμού και Μαρξ στην εναντία του δευτέρου. Μιλάει για της πολιτικές επιπτώσεις της θέσεις της Ρ. Λούξεμπουργκ και εν γένει της γερμανικής αριστεράς στη Β' Διεθνή, την Προλέτ Κουλτ, το μαρξιστικό Τρίτο Κόσμο. Η «εποικοδομητική σύγχυση εκτείνεται έως το Σταλινισμό. Τούτες οι «αριστεράς» ερμηνείες του Μαρξισμού, όπως λέει, έχουν καταδικαστεί από το Β. Ι. Λένιν στο «Αριστερισμό», η παιδική αριστερά του κομμουνισμού».

Εν τέλει, η ουδιαστικοποίηση της άρνησης του Αλτουσέρ: του Μαρξισμού ως «αν-ουμανισμού»/«αν-ιστορικισμού», ανάγεται ολοκληρωτικά σ' ένα δικό του αξιωματικό ισχυρισμό: την «αλαστική» του θεωρία για τα κείμενα της τομής του 1845 (θέσεις για τον Φόιερμπαχ και Γερμανική Ιδεολογία= έργα της τομής κατά τον Αλτουσέρ). Ένας ισχυρισμός που σαν τέτοιος είναι το φυσικό πεδίο της απλαστικής δράσης και παρθενεγένεσης για το θεωρητικό του σχήμα «ο μαρξισμός δεν είναι ουμανισμός». Όσο η «τομή ή ρήξη» θα αναπαράγει τη διαφορά ανάμεσα στον Ανθρωπολογικό (νεανικό) και το Μαρξιστικό (όψιμο) Μαρξισμό, ουμανισμός και ιστορικισμός δεν θα πάρουν ποτέ την πραγματική διάσταση τους στο «εννοιακό» Μαρξικό έργο. Συνυπότακτα: ο ουμανισμός είναι αναγκαία επί της ανθρώπινης αλλοτριωσής εννοιολογική κατηγορία του νεανικού-ανθρωπολογικού Μαρξισμού. Εγώ δεν υποστηρίζω ότι ο Μαρξισμός είναι ουμανισμός, όπως π.χ. θα μπορούσε να θεωρείται άφοβα για τον «ατελή» πρασίτο Μαρξισμό, τουναντίον ισχυριζόμαντο ότι ο πρωτεργάτης του είχε σίγουρα κατά νου τον ανθρωπισμό ως μαρξική εννοιολογική κατηγορία: στην ιδεολογία τη λόγη της επανάστασης για ένα λόγο παραπάνω.

10. Βλέπε: K. Μαρξ Γερμανική Ιδεολογία, τομ. I, σελ. 77, εκδ. ΘΕΜΕΛΙΟ.

11. Θέλω να υπενθυμίσω ξανά, ότι σχέδιον ολόκληρο το θεωρητικό έργο του Λ. Αλτουσέρ είναι θεμελιωμένο επάνω σε μια «εξ ολοκλήρου δικία του «επιδοκιμαστική οφραγίδων»: «την επιστημολογική ταυτή. Η τελευταία, γνήσιο θεωρησιακό τέκνο της ΙΙ' Διεθνούς, έχει κληρονομήσει (όπως κατά κόρον και η νεότερη μαρξιστική σκέψη) την αμειλική κριτική -αδιαφορία για όλο το νεανικό έργο του Μαρξ: το φιλοσοφικό - ανθρωπολογικό Μαρξισμό, συνεχίζοντας ακόμα να δουλεύει επάνω στο «γερασμένο» θεωρητικό οικοδόμημα του διαλεκτικού υλισμού (βλέπε Λ. Κολέτι: Για το νεαρό Μαρξ).

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ

ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΓΟΜΕΝΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ

Μια απόπειρα κοινωνιολογικής ανάγνωσης

*του Κώστα Κόκκινου**

Η κοινωνιολογία δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να παραλείψει το βασικότερο καθήκον της, που είναι να διαμορφώσει τις πνευματικές βάσεις της προσωπικότητας του ανθρώπου, τη δραστηριότητά του σαν πολίτη και τις πράξεις του.

Η επιστημονικό-τεχνική πρόοδος έχει αυξήσει απεριόριστα τις τεχνικές δυνατότητες της ανθρωπότητας. Ένα τμήμα των δυνατοτήτων αυτών έχει εμπιστευτεί σήμερα στο μηχανικό, στον κατασκευαστή, στον επιστήμονα. Πώς θα τη διαθέσει; Θα κάνει άραγε τη σωστή επιλογή, όταν θα το απαιτήσει η κατάσταση;

Μιχαήλ Γκορμπατώφ

(*Από ομιλία του στη Πανσοβιετική συνδιάσκεψη των διευθυντών των εδρών των Κοινωνικών Επιστημών*)

Στον αστερισμό των «Μπίζνες»

Η θεατρική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, με το πέρασμα του Καπιταλισμού στο Κρατικομονταλιακό στάδιο, είχε σαν συνέπεια τη δημιουργία μιας υψηλής τεχνολογίας που συνέβαλε πρωταρχικά στη μορφοποίηση των σύγχρονων μέσων μαζικής ενημέρωσης. Παράλληλα η εξέλιξη των παραγωγικών σχέσεων προσδιόρισε σχεδόν ολοκληρωτικά τη φύση και το χαρακτήρα τους και υπαγόφευσε τους προσανατολισμούς τους στη σημερινή γενιά.

Οι ανειρήσεις αντιθέσεις που συνακολούθησαν την ταυτόχρονη ανέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων σαν αναπόφευκτη ιστορική νομοτέλεια, εκφράστηκαν ποδοσικά και ποιοτικά και στον τομέα της πληροφόρησης και της επικοινωνίας. Ένας τομέας που ταχύτατα μετεξελίχθηκε σ' ένα δυναμικό πρωταγωνιστικό φορέα ριθμιστικής και παραγωγής πολιτισμικών και ιδεολογικών στερεοτύπων από την κυριαρχη αστική τάξη, σαν τμήμα των επίσημων και ανεπίσημων μηχανισμών συντήρησης και διαίωνισης, των δεδομένων πολιτικοκοινωνικών δομών.

Στις χώρες του Κεφαλαίου διακηρύσσουν με πάθος ότι οι «Μπίζνες σημαίνουν νέα και τα νέα σημαίνουν μπίζνες». Και βέβαια δεν το διακρίνουν μόνο αλλά και το ενορκώνουν. Το ενορκώνουν σε όλες τις κατευθύνσεις, σε όλες τις περιοχές της ανθρώπινης δραστηριότητας, σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης πράξης.

Η λογική των «Μπίζνες» με την εντυπωσιακή εμπέδωσή της σε όλες τις οικονομικές αλλά και η θηλυκούνοισιθμητικές συναλλαγές της «Κοινωνίας της αφθονίας και της σπατάλης», διαποτίζει χωρίς αμφιβολία το γράμμα και το πνεύμα της ανθρώπινης συμπεριφοράς στο σύνολο των δραστηριοτήτων της και διαχέει την περιβάλλοντα ατμόσφαιρα με φαινόμενα αποθυποίσης και αποαξιοποίησης στο φάσμα των διαπρωτικών και διακοινωνικών σχέσεων.

Μία λογική που επικρήπτησε με τη μακρόχρονη διαδικασία οικονομικού εξόρθιογισμού όλων των επιπέδων στην ευτραφή Καπιταλιστική κοινωνία που αντί να ενισχύει το ιδεολογικό οικοδόμημα της αστικής τάξης στο βάθρο του οποίου ανδρώθηκε, το αποδυνάμωσε σε τέτοιο βαθμό, ώστε λίγο πριν από το τέλος του αιώνα μας να βρίσκεται στα πρόθυρα της κατάρρευσής του. Η απόθεωση της λογικής του χρήματος και η μονομερής αντιδεοντολογική χρήση του έπληξε καρία την ισορροπημένη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας, καθώς την εξανάγκασε να βιώνει

με τραγικές διαστάσεις τα αμέτρητα προσωπεία της αλλοτρίωσης. Και ακριβώς την παντοδυναμία αυτής της λογικής επιχειρήσεις να καταδείξει ο Αμερικανός κοινωνιολόγος και δημοσιογράφος Ουόλτερ Λίμπαν¹ όταν υπογράμμιζε ότι τη Αμερικανική τηλεόραση είναι τερρόδουλη των μπίζνες.

Ο αναπτυγμένος Καπιταλισμός στην καλπάζουσα παρακή του και στην αυξανόμενη διαχρονική φθορά του οφράγισε με την πλουραλιστική ηθική των αντινομών και των αντιφάσεων των πολυσχιδών και πολυυσήμαντο αυτόν ιδεολογικό χώρο. Μια τεράστια εκβιομηχάνιση σκαρι εμπορευματοποίηση συνδέεψε την εξελικτική τους πορεία που σημαδότησε την σχαλίωντα παραγωγή αμέτρητων πολύμορφων προϊόντων με ισχυρότατη «αξία χρήσης» και ανυπόλογηστη «κανταλακτική αξία».

Η πληροφορία μετουσιώθηκε σε εμπόρευμα. Κι όπως ήταν επόμενο η διαδικασία μεταδόσης της ενωματώθηκε στους νόμους των ευρύτερων λειτουργιών του. Η πληροφορία, σαν όλα τα εμπορεύσιμα αγαθά, υποστασιοποιήθηκε με θαυματουργικές ιδιότητες που την ανεξαρτοποίησαν και την αποστασιοποίησαν από τον παραγωγό και εμπλουτίστηκε με μυστικιστικές δυνάμεις που την πρόταξαν από τον άνθρωπο. Έτσι η βαθιά ανάγκη για πληροφόρηση γένυνται και την αντίστοιχη επιθυμία για ικανοποίηση. Το γεγονός αυτό ενισχύθηκε από το φετιχιστικό χαρακτήρα της αστικής κοινωνίας που οι μηχανισμοί κίνησής της εύκολα απονέυρωσαν την ουσία της υποτάσσοντάς την στο επικυρίσρο πινέυμα των «Μπίζνες».

Με την υιοθέτηση και την αξιοποίηση των τελειότερων προδιαγραφών, μεθόδων και τεχνικών της σύγχρονης επιχειρηματικής οργάνωσης και του εμπορικού μάρκετινγκ, σε έκταση και σε ένταση, σε ποιότητα και σε ποσότητα ακολούθησαν τις κατευθυντήριες γραμμές της οικονομικής, πιστωτικής και τεχνολογικής πολιτικής του αστικού κράτους. Σίγουρα η διαπίστωση του Λένιν πριν από εφτά περίπου δεκαετίες δι «Καπιταλισμός είκανε τις εφημερίδες Καπιταλιστικές επιχειρήσεις, όργανα πλουτισμού, πληροφορών και διασκέδασης των πλουσιών, δργανα εξαπάτησης και αποβλάκωσης της μάζας των εργάζομένων² δεν απέχει από την πολιτικοκοινωνική πραγματικότητα της εποχής μας, ενώ δεν θα άλλαζε τίποτα αν προσθέταις στις εφημερίδες και το ραδιόφωνο, την τηλεόραση, τα διεθνή και εθνικά πρακτορεία ειδήσεων, τον περιοδικό και εικονογραφημένο τύπο».

* Ο Κώστας Κόκκινος γεννήθηκε το 1957 στην Πρέβεζα. Είναι πτυχιούχος του τμήματος Πολιτικών Επιστημών της Πανεπιστημιακής Κοινωνιολογίας στη Μέση Εκπαίδευση.

³ τον κινηματογράφο, την διαφήμιση, τις τηλεπικοινωνίες, τον τηλέγραφο, τις τράπεζες πληροφοριών.

Ουτόσο δύναται οι μπίζνες δεν συνιστούν παρά ένα πυκνό και αδιαπέραστο εμπορικό προπέτασμα καπνού. Πίσω από αυτό, το βαρύ πυροβολικό της κεντρικής εξουσίας που διαχειρίζεται και υποκινεί τους πολυνύκτες μηχανισμούς της σύγχρονης επικοινωνίας, προσβλέπει αμετακίνητα σ' ένα στόχο: την αδιάκοπη αναπαραγωγή και διαίωνιση του υπάρχοντος πολιτικοκοινωνικού συστήματος, την παράταση της ζωής του αθεράπευτα ασθενούς Κρατικομονοπωλιακού Καπιταλισμού. Οι βαρύτατες συνέπειες αυτού του στρατηγικού στόχου που δεν φείδεται υλικά και θητικά μέσα προκειμένου να αυτοπραγματωθεί είναι σχεδόν αυτονόητες. Κατασπατάληση γιγάντων τεχνολογικών επιτευγμάτων με την παράφρονη χρήση τους σε επώδυνες αντικοινωνικές και καταστρεπτικές δραστηριότητες που θα μπορούσαν στη διαφορετική περίπτωση να συμβάλλουν στην επίγνωση του βαθύτερου νοήματος της ζωής και στην απέλευθέρωση του ανθρώπου.

Η ανακοπή για παράδειγμα της ροής των δισεκατομμυρίων δολαρίων στην παράφρονη κούρσα των εξοπλισμών και η αντισύλληψη της θεωρίας που τη συνοδεύουν θα επιτρέψουν την επανέξεταση και την επίστρεψη των διαδικασιών επίλυσης των τεραστίων και ποικιλόμορφων προβλημάτων της ανθρωπότητας.⁴

Αναμφίβολα κανένας από τους πρόδρομους-πιατράρχες της «πρώτης ώλης» που τροφοδότησε και άνδρωσε τη σύγχρονη πληροφόρηση θα υποτεύσταν την εκρηκτική ανάπτυξη που θα σημειωνόταν στο χώρο αυτό μετά από μερικές δεκαετίες με την πατέντα των δικών τους εφευρέσεων.

Ο Γκράχαμ Μπελ σε μια έκθεση της Φιλαδέλφειας των ΗΠΑ το 1876, με αφορμή τα 100 χρόνια των ΗΠΑ, επέδειξε την «πληρεφυνή συσκευή τους, σαν κάτι το εξαιρετικά ενδιαφέρον. Οι αδελφοί Λυμιέρ με το μηχάνημα της ανάλυσης-κίνησης που κατασκεύασαν και το νόμασαν κινηματογράφο, δημιουργώντας τα πρώτα κινούμενα σχέδια, ίσως ήδελαν απλά να διασκεδάσουν. Ο Τόμας Έντισον και ο Εμίλ Μπερλίνερ με την συσκευή της εγγραφής και αναπαραγωγής της χρονιάς που επινόησαν το 1877 αναφέρεται ότι ήδελαν να τη χρησιμοποιήσουν μόνο για υπαγόρευση.

Ο ανερχόμενος δύναμης Καπιταλισμού έχουντας διαμετρικά αντίθετη γνώμη δεν επέτρεψε να επιβάσουν τα συναισθηματικά αυτά ελατήρια σε τέτοια αξιόλογα τεχνολογικά προϊόντα. Όπως και σε κάθε σημαντικό έργο της επιστήμης και της τεχνικής έτσι και τώρα συνέζευξε το «τερπνόν μετά του αφελίμου» μετασχηματίζοντας τη μοναδική αυτή ύλη σε θεμελιώδη κινητήρα της απομηχανής του. Η συγκέντρωση Κεφαλαίου, με τις αρχές

του αιώνα, σε κολοσσιαίες μονοπωλιακές επιχειρήσεις και η έναρξη του κρατικού παρεμβατισμού στη σφαίρα της οικονομίας, ιδιαίτερα μετά την κρίση του 1929-30, συμπαρέσυραν στη δινή των εξελίξεων που προκάλεσε η άτυπη συνένωση τους τις νέες αυτές τεχνολογίες, με άμεση συνέπεια τη βαθμιαία ένταξη τους στους κανόνες της αγοράς και του εμπορίου και στο πνεύμα του βασικού στόχου της ομαλοποίησης της αστικο-Καπιταλιστικής κοινωνίας καθώς ανατρέποταν η ισορροπία της από τις αλλεπάλληλες κρίσεις.

Ουτόσο τα ΜΜΕ στη δύνη του εικοστού αιώνα πραγματοποιώντας την τεράστια αυτή αλματώδη ανάπτυξη, μπορεί και επιβάλλεται να πρωτοστατήσουν στη γεφύρωση και προσέγγιση τόσο των γεωγραφικών όσο και των πολιτικοκοινωνικών αποστάσεων του σημερινού πολυυσχιδούς κόσμου, στην αλληλοκατανόηση και αλληλοενημέρωση των λαών, στην αμοιβαία γνωριμία των εθνικών πολιτισμών του πλανήτη μας.

Μηχανισμοί σύνθεσης και αποσύνθεσης της Κυριαρχης ιδεολογίας

Η ανάγκη επιβολής της κυριαρχης αστικής ιδεολογίας προϋποθέτει και συνεπάγεται αδιόρθωτους και πανίσχυρους αφομοιωτικούς μηχανισμούς, που να διακρίνονται για την ικανότητά τους να εξουδετερώνουν συνειδήτες και ασυνειδήτες αντιστάσεις και να τιθασένουν το σύγχρονο άνθρωπο, πειθαρχώντας τον στο επίπεδο του κοινωνικά παραδεκτού και αναγκαίου και ενσωματώνοντάς τον στη διαδικασία συντήρησης της κοινωνικής συνοχής.

Πρωτοπόρα λειτουργική έκφραση αυτών των μηχανισμών στην εποχή μας αποτελούν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Έκφραση και όπλο μιας αθέατης ψυχοκοινωνικής και ιδεολογικοπολιτικής διεργασίας που συναντίλαμβάνεται και συνυπηρετεί τη μαζική υποβολή πισθητικών στάσεων ζωής και την ενσυνείδητη συμβολή στην παραγωγή και αναπαραγωγή της «καθεστηκαίας» τάξης πραγμάτων, ηθών και αξιών.

Η κυριαρχη ιδεολογία του Καπιταλισμού, όπως ήταν τον ψυστικό, δεν παραμένει στάσιμη με την εμφάνισή της. Από τα πρώτα στοιχεία της που άρχισαν να μορφοποιούνται πριν ακόμα η αστική τάξη κυριαρχήσει πολιτικά, γεγονός που επέφεραν οι αστικές επαναστάσεις, μέχρι τα νεότερα (στοιχεία) του τέλους του εικοστού αιώνα, ακολουθεί μια δυναμική πορεία με-

τεξέλιξης παράλληλη με εκείνη της ιστορικής τροχιάς του Καπιταλισμού. Αποτυένοντας πάντα τις αξίες και τα ήθη των κοινωνικοπολιτικών δομών της αστικής κοινωνίας, πρωθείται και επιβάλλεται από τους μηχανισμούς του Κράτους που δεν έπαψαν ποτέ να ανανεώνονται, να ενισχύονται αλλά και να πολλαπλασιάζονται.

Το πο σύγχρονο και αποφασιστικό στοιχείο, το στοιχείο της τεχνολογίας με τους πρωτόγνωρους αναπτυξιακούς ρυθμούς, διαμόρφωσε τον ισχυρότατο εκείνο συντελεστή που διαφοροποίησε ποιοτικά την ιδεολογία της αστικής τάξης. Η επενέργεια του υπήρξε καταλυτική. Ιδιαίτερα στον χώρο των ΜΜΕ, που χωρίς αμφιβολία επέτεινε τις επεκτατικές και διεισδυτικές τους τάσεις, καθώς η δράση και η ακτινοβολία τους εκτατικοποιήθηκαν κάθετα στις συνειδήσεις. Έτσι εμπεδώθηκε η κυριαρχηση της αστικής τάξης σαν φυσικό φαινόμενο, επιτυχάνοντας ταυτόχρονα τη συγκάλυψη της ταξικής φύσης των κοινωνικών σχέσεων και ενισχύθηκε η αφομοιωτική και αλλοτριωτική λειτουργία της.

Τα ΜΜΕ⁵ σαν γιγάντιοι μηχανισμοί των σχηματισμού και της μορφοποίησης της «κοινής γνώμης», σαν και διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους,⁶ αναδεικνύονται στο κατώφλι της τρίτης χιλιετρίδας, σε κυρίαρχη όργανα σύνθεσης και προαγωγής κοινωνικών σχέσεων και αξιολογικών παραστάσεων, στερεοτυπικών πεποιθήσεων και ταξικών προκαταλήψεων.

Πρωταγωνιστούν και διαπρέπουν σαν πρωτογενείς πια (αν και μη θεσμοποιημένοι) φορείς της παθητικής κοινωνικοποίησης του ανθρώπου σε όλες τις φάσεις της ζωής του. Δεν θα ήταν υπερβολή η προβολή της ύποψης ότι υποσκέλιοιαν προ πολλούς ορισμένους πρωτογενείς (και δευτερογενείς) φορείς κοινωνικοποίησης όπως την οικογένεια, τη θρησκεία, την παιδεία, αναλαμβάνοντας έμμεσα τις λειτουργίες που αισκούσαν μέχρι πρόσφατα εκείνες.⁷ Και το κράτος, ο κυριότερος από τους παραπάνω φορείς, επιβάλλεται τα δικά του ιδεολογικά σχήματα και τα αναγκαία είδη κοινωνικής συμπεριφοράς, ελέγχοντας άλλοτε χαράρι και άλλοτε ασφυκτικά, άλλοτε έμμεσα κι άλλοτε άμεσα, τα ΜΜΕ, έτσι ώστε επιαγωγικά θα μπορούσαν αυτά να τοποθετηθούν στους πρωτογενείς φορείς κοινωνικοποίησης.

Αλωνίζοντας κάθε πεδίο αναφοράς των ανθρώπινων σχέσεων και εισβάλλοντας και στις πιο απόκρυφες στιγμές της ιδιωτικής σφαίρας, παραβάλλοντας το «άσυλο» της προσωπικότητας, ομοιομορφούσει την ανθρώπινη συμπεριφορά, αποστασιοποεί την κοινωνική επαφή, μονοπάλει τον, κατ' ευφημησμό, ελεύθερο χρόνο. Ο Αμπραμ Μολ,⁸ ο Γάλλος κοινωνιολόγος, χαρακτηρίζοντας «ιωσαΐκή» την παραγόμενη, με κωμικοτραγικό και χαοτικό τρόπο, κουλτούρα αν και φιλελεύθερος αστός παραπρέι ότι οι πολυποικίλες γνώσεις των πληθυσμών στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες διαφορφώνονται όχι τόσο από το εκπαιδευτικό σύστημα όσο από τα ΜΜΕ. Σημειώνει μάλιστα, μελετώντας την κουλτούρα της εποχής των ΜΜΕ ότι «τα στοιχεία επίπλωσης του εγκεφάλου του ανθρώπου-διαβάτη είναι συνήθως οι αφίσες των υπογείων «Μετρό», ότι ακούει στο ραδιόφωνο ή βλέπει στην τηλεόραση, το τελευταίο κινηματογραφικό έργο που έχει δει, η εφημερίδα που διαβάζει πηγαίνοντας στη δουλειά του, οι συνημίλιες που έχει με τους συναδέλφους του στο γραφείο και οι διάφορες φλυαρίες». Τα ΜΜΕ σαν τημήα των πολιτιστικών αντιθέσεων στις χώρες του Κεφαλαίου, αποτρέπει τη δημιουργική ανάπτυξη της προσωπικότητας, αναιρίζοντας έμμεσα τους ορθούς του συλλογικού του «γίγνεσθαι».

Ο ανελέτος Βομβαρδισμός με διαφημιστικά πυρά των υπαρκτών και ανύπαρκτων αναγκών, η προκατασκευασμένη ωχαδερφιοτική αντίληψη για το κοινό πρόβλημα, η φορμαρισμένη μέθοδος κοινωνικής αναρρίχησης, η μοντελοποίηση των εξδικιευμένων τρόπων ζωής, ο προκαθορισμός και η επιβολή προτύπων σκέψης και πρακτικής συνιστούν ορισμένες συντεταγμένες γύρω από τις οποίες οριοθετούνται βασικότατες λειτουργίες των ΜΜΕ που αλληλοπροσδιορίζονται αμέσως με την επικράτουσα πολιτική και πολιτισμική ιδεολογία του Κεφαλαίου. Η τραγωδία των μυημάτων αυτών έγκειται στη σύσταση ενός άκριτου αποινευματικοποιημένου κοινωνικού συνόλου που εξωκατευθύνεται και σύρεται σαν μια «γέγλη προβάτων στις πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις».⁹ Με τις ελάχιστες έως ανύπαρκτες αντιστάσεις του στην ενσυνείδητη επιθετικότητα της εικόνας και του ήχου, καθιστάται παινεύκολος διαυλός για την παραμορφωμένη είδηση, την ευνουχισμένη πληροφόρηση, το κακομεταχειρισμένο γεγονός της επικαρπότητας. Μιας επικαιρότητας που αποταξικοπείται και συγκαλύπτεται με το μανδύα της «αντικειμενικότητας» και της αξιολογικής ουδετέρότητας.

Εύστοχα ο δημιουργός του «Μοναχικό πλήθυνσ», ο Νέτεβιν Ρήσμαν¹⁰ αποκάλεσε το σημερινό άνθρωπο της παρηκαμασμένης Καπιταλιστικής κοινωνίας «απλό συλλέκτη πληροφορών». Η ευνουχισμένη πληροφόρηση παράγει πληροφορία, είναι όμως πληροφορία «πατρόν» στα μέτρα του πολιτικοϊδεολογικού στάτους του μέσου μετάδοσης. Το κακομεταχειρισμένο γεγονός αποτελεί υπαρκτό γεγονός — αν και όχι πάντα — όμως η αναμετάδοσή του στην κοινή γνώμη συνοδεύεται από την αποσπονδυλο-

ποίηση της γέννησης και της εξέλιξης του. Η επικαιρότητα με το αποταξικοποιημένο προσωπείο της εμφανίζει την κοινή απεριγάκτη κινητοποίηση επαγγελματιστεχών και εργαζόμενων σαν συνεργασία Κεφαλαίου και εργατικής τάξης. Η τηλεοπτική κάμερα, η εργάζαντη συχνότητα, ο φωτογραφικός φακός, το ΤΥΠΟγραφικό οχτάστηλο διαχειρίζονται πάντα από συγκεκριμένα χέρια και υπηρετούν τυφλά συγκεκριμένες θελήσεις. Με τις ασυνήθιστες ικανότητές τους «κυανοτίζουν το φως της ημέρας και προβάλλουν την αναλήμμα σαν την αλήθεια, με τέοια επιδεξιότητα αλλά και αποτελεσματικότητα, ώστε να μην επιδέχονται καμία αμφισβήτηση. Κι ενώ ο τηλεοπτικός κανόνας είναι ότι «πρέπει να πιστεύουμε ότι βλέπουμε», αξιώμα με ευρύτατη αποδοχή, η πραγματικότητα τον διαφεύδει πανγυρικά όταν αποκαλύφθοιν οι μηχανορράφιες που γέννησαν και απεικονίζουν «αυτό που βλέπουμε». Έτσι δεν μπορεί παρά ο «μαζικός» άνθρωπος, και το «φροναχικό» πλήθος, να υποτάσσεται αυστηρά στην πραγματικότητα των φυσικών παραστάσεων, στερεοτυπικών πεποιθήσεων και ταξικών προκαταλήψεων.

Η αντιστροφή μέτρηση του «ιστορικού γίγνεσθαι» τον ώριμου Καπιταλισμού, του «μημεριαλισμού που είναι ο Καπιταλισμός που πεθαίνει», όπως έλεγε ο Λένιν, στην αποσυνθετική του πορεία συμπαρέσυρε και συμπαρασύρει όλα τα αξιολογικά πορίσματα του πολιτισμού του που παρόμηταν την ανθρώπινη θέληση σε απάτητες κορυφές της γνώσης. Η αρνητική αξιοποίηση προς όλες τις κατευθύνσεις, στο όνομα της ελευθερίας και της προσδόσου, των δυνατοτήτων και αποθεώτων των υψηλών επιτεγμάτων, απονομηστοποίησαν τη σκοπιμότητα της ανθρώπινης συνύπαρξης, ρυποτοποίησαν την αποτική και υπόλογη συμπεριφορά, απανθρωπωποίησαν τον αυθωρητισμό της κοινωνικής σχέσης. Αδιάφευστος μάρτυρας της οδυνήρης αυτής αντιφατικότητας αποτελεί το πρωτόγνωρο για την ιστορία της ανθρωπότητας κοινωνικό φαινόμενο της παράλληλης ανάπτυξης της «Τεχνικής τελειοποίησης» και της «ανθρώπινης απονευματοποίησης». Ένα κοινωνικό φαινόμενο που διακρίνεται για τις επιταχυνόμενες διαδικασίες ενίσχυσης και προσέγγισης των δύο πόλων του, προσανατολισμένο σταθερά στις πολύμορφες λειτουργίες και ανάγκες του αστικού κοινωνικού συστήματος.

Η «Τεχνική τελειοποίηση» προέκυψε σαν φυσικό αποτέλεσμα της τεράστιας αύξησης των επιστημονικών και τεχνικών δυνατοτήτων του Καπιταλισμού, απόρροια των αντικειμενικών νομοτελείων της παραγωγής και δημιουργήσεις ανθρώπινες προσωπικότητες με υψηλή ειδίκευση σε πολύαριθμους τομείς και με μοναδική προσφορά στην παραπέρα πρόσδοση των επιστημών.

Αυθωρητίνες προσωπικότητες που ενώ κατείχαν υψηλού επιπέδου γνώσεων αγνοούσαν την θηβή και κοινωνική δραστηριότητα που όφειλε να τις συνοδεύει, ενώ παρήγαγαν επιστημονική γνώση, στερούνταν την πολιτική ωριμότητα και τις ανθρωπιστικές αξίες στην υπηρεσία των οπίων αυτοδίκαια έπρεπε να τεθεί. Δεν άργησαν έτοις να εμφανιστούν στο προσκήνιο των εξελίξεων και οι «ασφοί ηλίθιοι», οι άνθρωποι με την πρωτικότητα των «ενδογενών αντιπάσουνων στη θεωρία και στην πράξη, οι άνθρωποι με την τέλεια επιστημονική κατάρτιση και την ανύπαρκτη ιδεολογική πίστη στον ανθρώπινο πολιτισμό, με τη μηδενική θηβικοπολιτική συγκρότηση».

Οι «ασφοί ηλίθιοι» συνέστησαν την κορυφή του παγόβουνου της «Ανθρώπινης απονευματοποίησης». Στη διαδρομή του Καπιταλισμού, το φαινόμενο αυτό απόκτησε μικρόχρι χαρακτήρα σαν λογική παρενέργεια της συνολικής κατεύθυνσης που χάραξε για την ανάπτυξη της πρωτικότητας με όλες τις μορφές και βαθμίδες της παιδείας και της γνώσης. Συνεπίκουροι αυτών των ανύποπτων διεργασιών και τα σύγχρονα ΜΜΕ που απολύτευσαν τις τεχνικές της καθυστόταξης των ανθρώπινων θελήσεων. Ο ηλεκτρονικός τύπος, η δορυφορική και η καλωδιακή επικοινωνία, τα τηλεοπτικά συστήματα καταγραφής (Βίντεο), συνιστούν ένα ελάχιστο δείγμα του επιπέδου ανθελίξης της κοινωνίας που αντανακλά τις ανεξάντλητες και απεριόριστες ικανότητες της πατρότητας και της γνώσης. Συνεπίκουροι αυτών των ανύποπτων διεργασιών και τα σύγχρονα ΜΜΕ που αποκτήστησαν τις τεχνικές της καθυστόταξης των ανθρώπινων θελήσεων. Οι υλικές δυνάμεις να αποκτούν νοητική ζωή και η ανθρώπινη ζωή, στερημένη από τη νοητική της πλευρά, να κατεβαίνει στο επίπεδο της απλής υλικής δύναμης¹¹. Η διαχρονικότητα του Καρλ Μαρξ που με τα παραπάνω λόγια σκιαγραφεί την αντιφατική φύση του Καπιταλισμού στο Φιλελεύθερο στάδιο της εποχής του είναι αναμφισβήτητη. Όσο ποτέ άλλοτε στην ιστορία του το πολιτικοκοινωνικό σύστημα του Καπιταλισμού ενσαρκώνει στην εποχή μας με έκδηλα σχήματα και σαφείς παραστάσεις τα γνωρίσματα της οξύτητας

αυτής της αντινομίας, την αντινομία σανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής και στον ατομικό χαρακτήρα της ιδιοποίησης των αποτελεσμάτων αυτής της παραγωγής.

Έτσι, για παράδειγμα, οι ελπίδες που αναζωπυρώθηκαν για μια υψηλότερη κινηματογραφική παιδεία και πολιτισμική καλλιέργεια με τη γέννηση του Βίντεο δεν επάληθεύτηκαν. Το οπτικοακουστικό αυτό σύστημα εγγραφής μετουσιώθηκε σε δολαριοφόρα φλέβα και καθώς το «παράθυρο στον κόσμο» τα κατάργησε τα σύνορα του πλανήτη μας εδώ και αρκετά χρονια, η φλέβα αυτή επιμηκύνθηκε τόσο που αγκάλιασε ασφυκτικά τους ανθρώπους και τους λαούς του «Υδρόγειου χωριού». Το αποτέλεσμα αυτής της μετάλλαξης είναι σήμερα ορατό και διαχειρίζεται τη μοίρα του σύγχρονου ανθρώπου στις χώρες του Κεφαλαίου. Η Βιντεοέκρηξη που επικούριωθήκε αντί για παιδεία και πολιτισμό, αγαθά που στέρευνται εκατομμύρια ανθρώπων, διδάσκει με ωφελούση και περισκεψή την τέχνη της βίας και της επιθετικότητας, του επίγειου και αστρικού πολέμου, του πορνοεσκεψίου και της εξαρχείσθησης των ημών.¹²

Στην Αμερική, στη Μέκκα του Κρατικού ομοπωλιακού Καπιταλισμού, που το εικοσιετέταράρια της ζωής διαγράφουν τον κύκλο τους φίλτρωνται στη «συζήτηση για μπιζένεφ», η πολιτικο-ιδεολογική εξουσία του χρηματιστικού Κεφαλαίου επενδύει το μέλλον της στην εκβαρβάρωση των αισθημάτων και στην ανθυποκουλτούρα των μαζών. Πειθαρχώντας τη δυστυχία τους μπροστά από τους δέκτες της «πολύχρωμης ευτυχίας» και μοντερνοποιώντας τα παραδοσιακά τους όνειρα στην αθλιότητα της «Κοινωνίας της αφθονίας», παγώνουν μία κοινή στάση ζωής στον κοινό παρονομαστή της αποπολιτισμοποίησης και της αποπολιτικοποίησης.¹³

Ο σύγχρονος Αμερικανός Κοινωνιολόγος Βανς Πάκαρ σκιαγραφώντας το πέρασμα «από τη δουλεία που οφείλεται στην άνδεια», όπως έλεγε, στη «δουλεία που οφείλεται στην αφθονία» ομηρώντας σκωπικά ότι «ο αμερικανικός λαός έχει μετατραπεί σ' ένα έθνος που είναι καβάλα σ' έναν τίγρη». Οι Αμερικανοί πρέπει να μάθουν να καταναλώνουν όλο και περισσότερα, διαφορετικά η περίφημη οικονομική μηχανή τους θα αναποδογυρισθεί και θα τους καταβροχθίσει...».

Ο υψηλός δείκτης αποπολιτικοποίησης των Αμερικανών πολιτών γίνεται ιδιαίτερα αισθητός στις Προεδρικές εκλογές της χώρας του, όπου συνήθως τα ποσοστά αποχής από την ψηφοφορία ξεπερνούν το 40% των εκλογικών σώματος. Ένα εκλογικό σώμα κι ένας λαός που υποχρεώνται έμμεσα αλλά και συνειδητά να ασκεί ανύπαρκτη επιρροή στην εκλογή των Προέδρων του. Κι αυτό αν και το Σύνταγμα του παρέχει το δικαίωμα να αναδείχνει ή και να καταργεί την Κυβερνήση του.

Ο Ανατολικογερμανός Κοινωνιολόγος Χορστ Πάτκε στο βιβλίο του «Πώς γίνεται κανείς Πρόεδρος των ΗΠΑ»¹⁵ αποκαλύπτει το μέγεθος της απάτης των εκλογικών διαδικασιών στη χώρα αυτή παραθέτοντας αδιάφευστα στοιχεία για τους παρασκηνιακούς μηχανισμούς που υπαγορεύουν τη μορφή και το περιεχόμενο της Πολιτικής ζωής των Αμερικανών. Μια πολιτική ζωή που μπορεί να απαιτεί και τον τεράστιο μόχθο των «1800 λόγων και 6000 χειραψιών...», όπως συνέβη με τον Τζίμου Κάρτερ και τη γυναίκα του κατά τη διάρκεια του εκλογικού νικηφόρου αγώνα του για τη αξιώματα του Κυβερνήτη της Πολιτείας της Γεωργίας το 1970, καθώς περιγράφει ο ίδιος στην αυτοβιογραφία του.

Και βέβαια η αποπολιτικοποίηση δεν φανερώνεται μόνο στις Προεδρικές εκλογές. Οι μαρτυρίες είναι αναρίθμητες σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της κοινωνίας τους. Η Τζόντο Ρέμι Λέντερ, μία καθηγήτρια των αγγλικών στο Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, σε έρευνα που έκανε αναδέιπτε ότι οι φοιτητές της είναι «αντιπροσωπευτικοί τύποι μέσου αμερικανού φοιτητή». Και υποστρέψει: Το 60% έχουν αικούνει το όνομα του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ αλλά δεν έχουν ποιος είναι (ένας δήλωσε «ουγγραφέας» και τρεις «χορευτής»). Λιγότεροι από τους μισούς γνώριζαν τον Δάντη ή τον Ντέσμουν Τούτου. Άλλα 60% γνώριζαν καλά τους αστέρες των τηλεοπτικών σήριαλ.¹⁶

Η «ΜΑΖΑ» στη «Μαζική κοινωνία» και στη «Μαζική πληροφόρηση»

Ο όρος «Μάζα» χρησιμοποιείται συχνά και γενικεύεται κατά κάποιο τρόπο από τις αρχές του 19ου αιώνα και μετά. Η πλατιά χρήση του όρου αυτού, ενός όρου με αμφιλεγόμενο ερμηνευτικό περιεχόμενο, δεν μπορεί παρά να σχετίζεται με το φαινόμενο της αστυφιλίας (κατ' άλλους εξαστιμού) σαν συνάρτηση της σχέσης υπαίθρου και πόλης, από τη μία, και των οικονομικοκοινωνικών δομών και της συγκεκριμένης χώρας, από την άλλη. Η αστικοβιομηχανή επανάσταση ριζοσπαστικοποιώντας την αντιληφή του χώρου συμβάλλει σε μία νέα κατανομή των πληθυσμών μέσα σ' αυτόν και πραγματώνει το μορφολογικό μετασχηματισμό των κοινωνιών

με συνέπεια την ακατάσχετη, μέχρι την εποχή μας, αιμορραγία των αγροτικών περιφερεών και τη διαρκή διόγκωση των ανθρώπινων μεγεθών των αστικών κέντρων.¹⁷

Ο όρος «Μάζα» αναφέρεται σ' ένα μεγάλο σύνολο προσώπων με άγνωστο μέγεθος και παροδική υπόσταση, με καμία συνοχή και διάρθρωση μεταξύ τους, χωρίς σαφείς και προκαθορισμένους κανόνες συμπεριφοράς και δράσης. Η μνεία του υποδηλώνει συνήθως πολυπρόσωπους σχηματισμούς με ετερόκλητη και ανομοιογενή σύνθεση, που τέτοιους βέβαια απαρτίζουν οι υγγρονες πολυπληθεστατες και πολύπλοκες κοινωνίες.

Η προσωπική διάσταση και η ατομικότητα, η μοναδικότητα και η ιδιαίτερότητα, το πεδίο της «ειδικής» αναφοράς και το πλαίσιο της «μοναδικής» δράσης είναι ορισμένα στοιχεία που αυτονόητα εξαφανίζονται και ισοπεδώνονται με την παραμορφωτή διεργασία της πρακτικής χρησιμότητας τους όπου αυτού. Το αδιαφοροποίηση σύνολο των ανθρώπων μονάδων που διαχρονικά κάπια από την επιρροή έωνταν παραγόντων ορισθείσης τη γεωγραφική μεθοδική μεταλλάσσεται σε «μάζα» και εξουθενώνεται παραποιούντας νοντικά, ψυχοδιανοητικά και φυσικά στη «μαζική κοινωνία» του Κεφαλαίου.

Στις χώρες του αναπτυγμένου Καπιταλισμού η «μάζα» δεν συνιστά απλά έναν θεατρικό όρο που γεννώνται αποκλειστικά σημασιολογικούς προβληματισμούς. Αντίθετα, εδώ, πρακτικοποιείται ολοκληρωτικά και μορφοποιείται με κοινωνικά πρωτότυπα η αλλοτριωτική πολυμορφία των ιδεολογικών γνωρισμάτων του. Διαπερνά η χρήση τους τις καθηγερινές συντεταγμένες των ανθρώπων και το χάτομο «αποστομηκοποίεται» μεταφορικά και κυριολεκτικά, αποπροσωπούεται και απανθρωποποιείται. Η «μάζα» αποκτάει σάρκα και οστά, μορφώνει αντίστοιχες αξεις και συγκροτείται απόλυτες στάσεις, που διακρίνονται όμως από το συνονθύλευμα της έκτασης, της ανομοιογένειας, του αδιάρθρωτου, του περιπλοκού, του αδιαφοροποίητου. Η «μάζα» στις αντιανθρώπινες καταναλωτικές κοινωνίες της δύνης καταγράφεται ποσοτικά και μεταφάρτεται αντιδιαλεκτικά σαν ένα στατικό φαινόμενο χωρίς κοινωνική ενέργεια και ειδικό βάρος στην ιστορική αυτογνωσία αλλά και προσποτική του ανθρώπου. Καθισταται οιφές ότι η αιστική φιλοσοφία και Κοινωνιολογία, προσδιορίζονται με τα παραπάνω χαρακτηριστικά την περιοχή της «μάζας» αυτή αποτελεί την πληθυσμιακά μεγάθη της φραγτικής τάξης και των εργαζομένων, προσάποντάς τους την ακρισία και την ανιστορικότητα που εκπηγάζουν από την τυπολογία αυτής της λέξης.

Όμως η δραστηριότητα των μαζών και ο αναμορφωτικός ρόλος τους στο πέρασμα των αιώνων απαλλοτριώνει αναγκαστικά την έκταση της αστικής θεώρησης και αξιολόγησης και επαναποθετεί στο χρόνο την «ιστορικότητά τους». Είναι αυτοποδείκτη ότι η «μάζα» αυτή αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ιστορικής εξέλιξης και της ανθρώπινης πορείας. Δεν συγκροτείται πια από «αιτιολογές» μονάδες, από «μοναχικούς» ανθρώπους, από άψυχα μόρια, αλλά από συλλογικές και πολιτικές μονάδες, από έμψυχα, ενυπείδητα, σκεπτόμενα όντα.

Η «μάζα» τότε ενεργοποιείται «ηφαιστειακά» και μέσα σ' ένα διαρκές ανατρεπτικό μα ταυτοχρόνα εποικοδομητικό «γίγνεσθαι» αναιρεί τις αντιστάσεις του παλιού και παρηκματισμένου, ανατρέπει τα φράγματα της παράδοσης και του χρόνου και υποτάσσει στη θέληση της το μέλλον της ιστορίας. Αναδέιπται σε καθοριστικό φορέα της κοινωνικής πρόσδοσης, ενώ η πολιτική της διάσταση, απομυθοποιώμενη, επενδύεται με την ποιότητα των χαρακτηριστικών που διέπουν τις προσθευτικές τάξεις και στρώματα στην αίνηση επαναστατική διαδικασία της αλλαγής του κόσμου. Και η ιστορία του ανθρώπου πολιτισμού, το πέρασμά του από τα προϊστορικά στάδια της αφθονίας δεν είναι παρά το δημιουργικό έργο των «σκεπτόμενων» μαζών που διεκίνησαν και επέβαλαν την προσθευτική αντίληψη στο χρόνο και στο χώρο.

Ωτόσο αν και οιστορικός δυναμισμός της μάζας δεν διακόπτεται σε καμμία ιστορική περίοδο και σε κανένα πολιτικοκοινωνικό σύστημα και εξικολουθεί να επενεργεί με την ίδια αποτελεσματικότητα στην κίνηση της ανθρώπινης παλιόστασης των ιστορικών γνωρισμάτων της.

Έτσι αν και αρχικά η μάζα ορίζεται σαν ένα σύνολο προσώπων που δεν έχει προκαθορισμένους κανόνες συμπεριφοράς και δράσης, μεθύστερα κάπια από τη συντονισμένη κοινωνικοποιητική επέξεργασία δηλωμένων και αδήλωτων, επίσημων και ανεπίσημων φορέων πολιτικής και κοινωνικής συνείδησης, «στρατιωτικοποίηση» τη συλλογική της στάση, υπακούοντας στην «διαδικασία εκμάθησης ορισμένων βασικών κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς και αξιολόγησης, απαραίτητης για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής».¹⁸

Η νέα αυτή σχηματική απεικόνιση που αντικατοπτρίζει τη «μάζα» σαν συνέπεια του προκρούστειου κοινωνικού περιβάλλοντος, προσέλκυει τους φιλόδοξους χρηματιστές να επενδύσουν «τα όνειρά τους» στην πληροφό-

ρηση και στην επικοινωνία. Κι αυτό γιατί η σημερινή αστική μαζική κοινωνία δεν αξιολογείται παρά σαν ένα άθροισμα άκριτων και ανεγκέφαλων μονάδων, σαν μια τερψτία ανθρωποειδή αγέλη προβάτων. Η σαδομαζοχιστική αυτή αντίληψη επικρατεί κατά κράτος στις ιδεολογικές επιλογές και πρακτικές των κατεστημένων μηχανισμών πληροφόρησης στις «Κοινωνίες των μπίζνες». Μηχανισμοί πληροφόρησης που ενισχύονται και ενθαρρύνονται στην παραπέρα δράση τους από τη συνολική υπολειτουργία της κοινωνίας που συντηρεί μεγάλα τρήματα του πληθυσμού σε άθλια επίπεδα αναλφαβητισμού και ακρισίας, αμάθειας και ανθυποκουλτούρας, απομόνωσης και φιλοτυπισμού.¹⁹

Το σποιχείο που διαφοροποιεί την πληροφόρηση του εικοστού σιώνα από εκείνη των προκαπιταλιστικών κοινωνιών είναι χωρίς αμφιβολία το επίθετο «μαζικό». Ένα επίθετο που υποδηλώνει ένα πλήθος από συναρπαγμένους χαρακτηριστικά των εξαστημένων κοινωνιών της δεύτερης χιλιετρίδας όπως αυτές σχηματίστηκαν με το πέρασμα στο μονοπλασικό και Κρατικο-μονοπλασικό Καπιταλισμό.

Η πληροφόρηση σήμερα απευθύνεται σ' ένα αριθμητικά γιγάντιο ακροατήριο. Το ακροατήριο αυτό δεν έχει φυσική επαφή με τον πομπό, η γεωγραφική του δε απόσταση από αυτόν πολλές φορές προσμετράται σε αμέτρητα χιλιόμετρα. Η νέα αυτή πραγματικότητα επιπρέπει τη μαζική παραγωγή και διανομή μηνύμάτων ειδήσεων, εικόνων, συγκλήσεων, η μετάδοση των οποίων προϋποθέτει βιομηχανική συγκρότηση, επιχειρησιακή λειτουργία, σύγχρονη τεχνολογία, τεράστια κεφαλαια.

Η πληροφόρηση δεν διακρίνει λαούς, χώρες, φυλές, φύλο, ηλικία. Εμφανίζεται σαν απαξική αφύινη σε κοινωνικές τάξεις και τα κοινωνικά στρώματα εμπειρίζονται στην ακτίνα δράσης της. Το οπτικοακουστικό, αναγνωστικό, κινηματογραφικό, διαφημιστικό κοινό «օρμοιγενεποιείται» έτσι ώστε να εκφράζει τον μέσο άνθρωπο, τη «ψήση κοινή γνώμη». Ο μαζικός της χαρακτήρας διευκολύνει τη σκόπιμη απονοματοποίηση της κοινωνικής εξέλιξης και την ερμηνεία της ανθρώπινης ιστορίας σαν τυχαίο και συμπτωματικό γεγονός.

Η πληροφόρηση είναι μονής κατεύθυνσης. Από τον πομπό στο δέκτη και μόνο από τον πομπό στο δέκτη. Κι ενώ ο πομπός είναι «ένας» ο δέκτης είναι «εκατομμύρια». Εκατομμύρια ανθρώπων που καταναλώνουν τα πολυποικίλα προϊόντα της κατά κανόνα απομονωμένα και κατά συνέπεια ευκολούχωνται και αφομοιώσιμα.

Τα MME είναι απρόσωποι φορείς μετάδοσης και τεχνικοί τρόποι κοινής ενημέρωσης ενώ συνήθως προβάλλουν την επικαιρότητα η οποία και κατά κανόνα τα χαρακτηρίζει. Αυτό σημαίνει ότι εξοστρακίζουν την «άμεση επικοινωνία» που προϋποθέτει την ταυτόχρονη και πληροφόρηση παρουσία του πομπού και του δέκτη, όπως επίσης και το «ώκρο» και ομοιογενές μέγεθος πληθυσμού που συνεπάγεται εξειδικευμένη πληροφόρηση. Ήτοι η διάλεξη ή η συναυλία δεν θα μπορούσαν να υπαγόθον στα MME ή το εξειδικευμένο περιοδικό των Ηλεκτρονικών υπολογιστών που απευθύνεται σ' ένα πολύ περιορισμένο κοινό με ειδικές γνώσεις.

Όλα τα παραπάνω γνωρίσματα που αλληλοκαθορίζονται και αλληλοεπικαλύπτονται διαγράφουν με σαφήνεια τη «μαζικότητα» της σύγχρονης πληροφόρησης. Μια μαζικότητα που αποκτάει στις μέρες μας τρομακτικές διαστάσεις, καθώς αναπτύσσεται ανορθολογικά, επεκτατικά και με ταχύτατους ρυθμούς ή διορυφορική και καλωδιακή μορφή της που τείνει να μετατρέπει σε μόνιμη απειλή για την Κουλτούρα και την ανεξαρτησία των λαών.²⁰

ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ και «ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ» Η ολόπλευρη διαμόρφωση της ανθρώπινης ουσίας

Ο όρος «Κουλτούρα» είναι γνωστό ότι χρησιμοποιείται πλατιά και συχνά. Η ετυμολογία της λέξης CULTURE ίσον καλλιέργεια της γης ίσον Πολιτισμός υποδηλώνει τον καθοριστικό παράγοντα της εργασίας στην αυτοδιαιταγάγνηση και στην αυτοπραγμάτωση του ανθρώπου. Η εργασία σαν η διαδικασία συνειδητής παρέμβασης και ρύθμισης των σχέσεων του ανθρώπου με τη φύση αποτελεί την πρώτη συστατική ώλη της Κουλτούρας. Και γι' αυτό η Κουλτούρα σ' ένα αρχικό επίπεδο δεν είναι παρά μία «Καθολική διαχρονική πράξη» που εγκιωτίζει μέσα της τη σύνολο των υλικών και διανοητικών δραστηριοτήτων του ανθρώπου. Συμπυκνώνει τα αγαθά της υλικής και πνευματικής δημιουργίας στον ιστορικό καθορισμένο τρόπο παραγωγής αλλά και τα συστήματα των αξιών και των ιδεών, των πεποιθήσεων και των αισθημάτων που θεμελιώνουν το οικοδόμημα της ανθρώπινης προσωπικότητας. Η ιστορικοκοινωνική εξέλιξη και το επιπέδο αντίτυπης των κοινωνιών αντικαθερφετίζεται στα

προσδιορισμένα πλαίσια αυτού του όρου.

Η επιφανειακή ρευστότητα της λέξης όπως ήταν φυσικό προκάλεσε έναν πλούσιο φιλοσοφικό προβληματισμό σχετικά με την αποσαφήνιση του περιεχομένου που επέτρεψε πολύτιμες ερμηνείες, ερμηνείες που αντανακλάσθηκαν σε γενικές γραμμές τη διαμάχη της υλιστικής και ιδεαλιστικής θεώρησης της ζωής. Μάλιστα σε μία κοινή μελέτη τους οι Αμερικανοί κοινωνικοί ανθρωπολόγοι Κλάνιν Κλούκχον (1905-1960) και Άλφρεντ Κρόμπερ (1876-1960) αναφέρουν περίπου 160 ορισμούς όπως διατυπώθηκαν από διάφορους μελετήτες συγγραφείς, ενώ συνολικά έχουν καταγραφεί 300 ορισμοί. Η πολυερμηνεία αυτή είχε σαν συνέπεια η Κουλτούρα ήλιστε να καταγράφεται σαν συγγενής προς τον Πολιτισμό, άλλοτε σαν ταυτότημα και άλλοτε σαν διαχωριστική, μία τάση που συστηματοποιήθηκε από τη γερμανική αστική φιλοσοφία και μετεξέλιχτηκε σε δόγμα.

Η αρχική έννοια του όρου αναφέρεται στην ιστορική εξέλιξη της ανθρωπότητας, στο πέρασμά της από τα στάδια της γενικής καθυστέρησης στις κοινωνίες της ανάπτυξης και της πρόσδοσης. Η ταύτιση του με τον όρο Πολιτισμό, τα οριά των οποίων θεωρούνταν από διδοτιάκριτα ήσας ανύπαρκτα, σήμαινε ταυτόχρονα και την αντίθεση προς την έννοια της βαρβαρότητας, αντιπρόμενες ιστορικές έννοιες που ενέσκηψαν και το περίφημο αιμόρτο απός μη «Ελληνοβαρβαρού». Η διάκριση του από τον όρο Πολιτισμού σήμαινε τις δραστηριότητες της ζωής που ανάγονταν στις σφαίρες της ιδεολογίας, της φιλοσοφίας, της θρησκείας, του πνευματικού γενικού χώρου των γραμμάτων, των τεχνών, των επιστημών. Στη σημασιολογική αυτή έκφαση, ο Πολιτισμός αντιστοιχία είχε τη σημασία της υλικής διαστημής προστασίας των άρρων ανετόπερης ζωής και δημιουργούσε τα τεχνικά μέσα για τη μετάλλαγή του κόσμου και της ανθρώπινης κοινωνίας.

Η εθνογραφική διάσταση του όρου δόθηκε για πρώτη φορά από τον Αγγλό Κοινωνικό ανθρωπολόγο Έντουαρντ Τάιλορ (1832-1917) στο έργο του «Πρωτόγονη κουλτούρα», όπου μάλιστα χειρίζεται τις έννοιες της Κουλτούρας και του Πολιτισμού σαν ταυτόσημες. Αναφέρει στον κλασικό του ορισμό: Η λέξη Κουλτούρα ή Πολιτισμός, υποδηλώνει το σύμπλεγμα εκείνο που περιλαμβάνει ταυτόχρονα τις επιστήμες, τις διάφορες πεποιθήσεις, τις διάφορες μορφές τέχνης, την ηθική, τους νόμους, τα έθη μακριά και διάλεξης της ψυχής ενώς λαοί που δεν μεταδίδεται σε άλλον, τον δε «Πολιτισμό» σαν τη θετική γνώση, τον υλικό πλόύτο, την τεχνολογία.

Στο διαχωρισμό αυτό στηρίχθηκε και ο Ουίλιαμ Όγκυπτον (1886-1959) στις έρευνές του, ο οπιματικότερες από τις οποίες αφορούσαν την κοινωνική αλλαγή, διατυπώνοντας την αξιοπρόσεκτη θεωρία της «Πολιτιστικής βραδυπορίας» σύμφωνα με την οποία η μη υλική κουλτούρα (ο πινευματικός πολιτισμός) καθυστερεί σημαντικά απέναντι στον ραγδαία αναπτυσσόμενο υλικό πολιτισμό με συνέπεια τη δυσπροσαρμοστικότητα και τη δυσαρμονία στην αμοιβαία σχέση τους.

Ο Άλφρεντ Κρόμπερ (1876-1960) συμβάλλοντας στη θεωρία του «Πολιτιστικού υπερτεμπισμού» με τη διατυπώση της θέσης του πως τα πολιτιστικά σχήματα διαμορφώνουν σύμφωνα με δικούς τους ιδιαίτερους νόμους, μακριά από οργανικά φαινόμενα, σύνθετες την Κουλτούρα με την ηθική, την αξία, το πνεύμα και τον Πολιτισμό με την πολύτιμη διάσταση πραγματικότητα.

Ο Ρόμπερ Μακ Αΐβερ, ο Αμερικανός κοινωνιολόγος, σκωτικής καταγωγής (1882-1970), διαχώρισε και αυτός την Κουλτούρα και τον Πολιτισμό καθορίζοντας την πρώτη σαν τις «εκδηλώσεις της ζωής» και τον Πολιτισμό σαν τις «οικιμοιριγκές δραστηριότητες της κοινωνίας που αποβλέπουν στον έλεγχο των συνθηκών της ζωής».

Ο Οσβιλντ Σπένγκλερ (1880-1936), ο Γερμανός ιστορικός και φιλόσοφος, διατυπώνοντας τη θεωρία της αικής και της παρακμής των πολιτισμών προβάλλει την άποψη ότι η Κουλτούρα διέρχεται την τελευταία φάση της ζωής της όταν γεννιέται ο Πολιτισμός. Η Κουλτούρα αποτελεί τον αυθορμητισμό και την αυθεντικότητα της ψυχής που ακολουθεύει την πορεία της γέννησης, της άνθησης και της εξαφάνισης, ενώ ο Πολιτισμός εκφράζει την τεχνική και υλική πρόσδοση που ακολουθεί την πορεία της κατάρρευσης και της παρακμής. Ο Ο. Σπένγκλερ με την ιστορία της φιλοσοφίας και ιδιαίτερα με τη «Δύση της Ευρώπης» στην υλιστική αντίληψη της ιστορίας αντιπαραθέτει τη «καιροβολατρία» και προσαναγγέλλει στην ανθρωπότητα την αποστολή των Γερμανών να διασώσουν την τελευταία και ισχυρή ράτσα του κόσμου. Γίνεται έτσι θεωρητικός πρόγονος του γερμανικού φασισμού και αναδεικνύεται από τους θεωρητικούς του Ναζισμού σαν ο μεγάλος στοχαστής του, παρά τις αντιρρήσεις του ίδιου.

Ο διαχωρισμός αυτός των εννοιών «Κουλτούρας» και «Πολιτισμού» από τους παραπάνω συγγραφείς, αλλά και από πολλούς άλλους, υποδηλώνει έμμεσα και σ'ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης τη φιλοσοφική θεώρηση του Φρίντριχ Χέγγελ (1770-1823) για την αντίθεση ανάμεσα στο υποκειμενικό πνεύμα (η Κουλτούρα) και στο αντικειμενικό πνεύμα (ο Πολιτισμός).

Ο Καρλ Μαρξ (1818-1883) στην περίφημη «Εισαγωγή στην Κριτική της Πολιτικής οικονομίας» που δημοσιεύεται το 1859 διατυπώνει την αντίληψη του «Ιδεολογικού εποικοδομήματος», μιας αντίληψης που συνιστά μερικά και το περιεχόμενο του όρου «Κουλτούρα», προσδιδόντας του έτσι την τεράστια σημασιολογική κίνηση της κοινωνίας και του ανθρώπου. «Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων αυτό που καθορίζει το EINAI τους, μα αντίθετα, το κοινωνικό τους EINAL, είναι αυτό που καθορίζει τη συνείδησή τους» αναφέρεται στο παραπάνω κείμενο υπογραμμίζοντας την καθοριστική σχέση της οικονομικής βάσης με το πολιτικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα.

Οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις (δηλαδή ο Τρόπος πος παραγάγεται σχηματίζονται την οικονομική βάση πάνω στην οποία θεμελιώνεται το Πολιτικό και Ιδεολογικό εποικοδόμημα, δηλαδή τα Πολιτικά καθεστώτα και οι Πολιτικοί θεσμοί καθώς και οι μορφές της Κοινωνικής συνείδησης. Μέρος της Κοινωνικής συνείδησης (Ιδεολογικό εποικοδόμημα) αποτελεί η ιδεολογία η οποία συνιστά ένα ολικό σύστημα απώλεων, αναπαραστάσεων και ιδεών πολιτικών, νομικών, αισθητικών, θρησκευτικών, φιλοσοφικών. Επίσης η ιδεολογία θα μπορούσε να καταγραφεί και σαν το σύνολο των όρων της υλικής ζωής και των συμφερόντων ορισμένων τάξεων που επιδρά αποφασιστικά στην κοινωνική εξέλιξη. Η κουλτούρα σαν ένα ολικό κι αυτή σύστημα πρακτικών, δραστηριοτήτων και τρό-

πων που αντιλαμβάνονται και θεωρούν την υλική πραγματικότητα διαπερνά την ιδεολογία σαν το στοιχείο που εξύφαντει το τελικό σχήμα της. Κατά συνέπεια και η Κουλτούρα δεν μπορεί παρά να αντανακλάει τις οικονομικές συνθήκες της ζωής, τους υλικούς όρους, τα ταξικά συμφέροντα.

Το ιδεολογικό εποικοδόμημα όμως (όπως και το Πολιτικό) δεν είναι μια παθητική συνέπεια της οικονομικής βάσης που άμεσα ή έμμεσα δρά σαν προσδιοριστικός παράγοντας, δεν έχει δηλαδή μονόδρομη κατεύθυνση η σχέση της οικονομικής βάσης προς το Ιδεολογικό (και Πολιτικό) εποικοδόμημα, όπως αρέσει να πρεσβεύουν πολλοί αστοι οικονομολόγοι. Η Οικονομική υποδομή δεν είναι η μοναδική ενεργητική δύναμη στην κίνηση και στην εξέλιξη της κοινωνίας. Τα εποικοδομήματα, κατά συνέπεια και το Ιδεολογικό, επιδρούν με τη σειρά τους πάνω στην οικονομική βάση και επιταχύνουν ή επιβραδύνουν, ανάλογα, την κοινωνική εξέλιξη. Αυταρόδεικη αλήθεια αυτής της επιστημονικής θεώρησης αποτελεί η χρήση του Κράτους και των μηχανισμών του από την αιστική τάξη, στον άγριαν της να συντηρήσει και να διαιτώσει τις υπάρχουσες πολιτικοκοινωνικές δομές και την ιστορική συνέχεια των αιώνων της.

Έτοις και η Κουλτούρα σαν μία ιδεολογική έκφραση της Κοινωνικής συνείδησης ενεργοποιείται σύμφωνα με την ταξική της υπόσταση, στη διαδικασία της επιρροής του σχηματισμού των υλικών και ημικών όρων που μορφοποιούν τη συγκεκριμένη Οικονομία. Ο κοινωνικοπολιτικός χαρακτήρας και η πνευματικοπολιτιστική διεργασία του όρου αυτού στο Κρατικομοντωλιακό στάδιο του Καπιταλισμού τον κατέστησαν σε κορυφαίο αισθητικό παράγοντα και αδιμφισβήτητο ρυθμιστή της ανακύκλωσής του μέσα στο χρόνο.

Η θεωρητική προσέγγιση του όρου από τον Καρλ Μαρξ πραγματοποιείται μέσα από τη γενικευμένη και βαθιά μελέτη του για την εξέλιξη της

κοινωνίας για την οποία κατέδειξε με σαφήνεια ότι καθορίζεται όχι από τις ιδέες αλλά από τις παραγωγικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις εκείνες που έρχονται οι άνθρωποι μεταξύ τους στην πορεία της υλικής παραγωγής. Αυτό σημαίνει ότι η Κουλτούρα και ο Πολιτισμός δεν διαφοροποιούνται εννοιολογικά στη Μαρξιστική θεωρία, αντίθετα σαν ταυτόσημες έννοιες που συνθέτουν μία μορφή της ιδεολογίας συναποτελούσαν την κοινωνιολογική κείμενο εποικοδόμημα αξιών και πεποιθήσεων, κοινωνικών σχέσεων και στάσεων, τρόπων συμπεριφοράς και δράσεων που αλληλοεξαρτώνται και αλληλοκαθορίζονται στο αδιάκοπο «γίγνεσθαι» της ζωής.

Ο Καρλ Μαρξ ήταν αυτός που πρώτος διεισδύει επιστημονικά στα εννοιολογικά βάθη του Πολιτισμού και ανέδειξε με τη διαλεκτική μέθοδο την κοινωνιολογική του διάσταση. Η «ουσία του ανθρώπου» διαπερνά όλο το έργο του Μαρξ και όπως τονίζει και ο Νίτερ Ούλλε στην εργασία του «Οι πολιτιστικές αντιθέσεις της Ιμπεριαλιστικής κοινωνίας»²¹ ο Πολιτισμός για τον Μαρξ με τη πλατιά έννοια της λέξης βρίσκει την έκφρασή του στην ενεργητική επίδρασή του πάνω στη φύση, στην αυξανόμενη κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στο φυσικό και στο δημιουργημένο από τον ίδιο περιβάλλον, στην όλο και πιο ολόπλευρη διαμόρφωση της ανθρώπινης ουσίας.²²

Κοινωνιολογικά λοιπόν ο όρος Κουλτούρα (ή Πολιτισμός) σαν ένα ιδεολογικό παράγωγο της Κοινωνικής συνείδησης συνιστά ένα ολικό σύστημα πρακτικών και δραστηριοτήτων στο οποίο συμπυκνώνονται τα μερικά συστήματα των αξιών, των κοινωνικών στάσεων και κανόνων, των κοινών πεποιθήσεων και στεροτύπων, των τρόπων ζωής που αντικατοπτρίζουν έναν κοινωνικο-οικονομικό σχηματισμό του οποίου τα φαινόμενα βρίσκονται σε άνευντας αλληλεπίδραση. Οι αξίες και οι ιδέες, οι αντλήψεις και τα αισθήματα, τα σύμβολα και τα ήθη, οι μύθοι και τα έθιμα, οι γνώσεις και οι παραστάσεις, που έχουν τις, ρίζες τους στις υλικές συνθήκες της ζωής όπως διαμορφώθηκαν από δεδουλεύες πολιτικο-οικονομικές επιλογές, αντιστέφουν τη λειτουργία τους και επιδρούν δυναμικά στο προτέος του κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού.

Ο δυναμισμός αυτής της αλληλεπίδρασης εξωτερικεύεται θαυμάσια και καταδειχνεται με σαφήνεια στο στάδιο του αναπτυγμένου Καπιταλισμού με την σύσταση, λειτουργία, προβολή και διάδοση της «Μαζικής κουλτούρας».

Η μαζική κουλτούρα δεν αποτελεί παρά ένα ώριμο ιδεολογικό τέκνο του Κρατικού ουσιαλικού Καπιταλισμού που το ενσάρκωσε με καιοσαρική τομή, βιάζοντας την πλούσια πολιτική κληρονομιά του στην επιτακτική ανάγκη για αναπτροφόδοτη και διαώνιση. Η μαζική κουλτούρα σαν (ανεξάρτητο) πολιτιστικό φανόμενο δεν δικαιολογεί την ιστορική του υπάρχη παρά μονάχα συμμετέχοντας δραστικά στην εκπλήρωση του αιτήματος της ανανέωσης, της ανάκαμψης και της ανακύκλωσης του Καπιταλιστικού κόμπου.

Κύριος παραγωγός της «μαζικής κουλτούρας» στις σύγχρονες Καπιταλιστικές κοινωνίες είναι αναμφισβήτητα τα ΜΜΕ. Οι γιγάντιοι αυτοί μηχανισμοί της πληροφόρησης και του σχηματισμού της κοινής γνώμης που αναπαράγουν την αμοιβαίστητη και την αδιάρρηκτη σχέση του Κοινωνιοοικονομικού συστήματος και της Μαζικής κουλτούρας σαν ένα τεράστιο κανάλι συγκοινωνούντων δοχείων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ακρογωνιαίος λίθος των ΜΜΕ και της παραγόμενης κουλτούρας

Η εδραίωση και η αναπαραγωγή της Καπιταλιστικής κοινωνίας πραγματοποιείται στην εποχή μας με μεθόδους ενσυνείδησης καθυπόταξης των μελών της στους γραφτούς και άγραφτους κανόνες της εξελίξης της. Η αλματώδης επιστημονικοτεχνική πρόσδοση γέννησε νέες τεχνολογίες απεριόριστων δυνατοτήτων οι οποίες προστέθηκαν στο διάλογο ευκαταφρόνητο πλοιοστάσιο της αστικής κοινωνιοθετικής δημοκρατίας και το κατέστησαν ισχυρότερο στο έργο της εμπέδωσης της πλομβαλιστικής κοινωνίας. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην εκπλήρωση αυτής της αποστολής η κυριαρχία αστική τάξη έχει αναβαθμεί στην πληροφόρηση και στα μέσα της.

Με τις εκπληκτικές μαζικές υποβλητικές ικανότητες, τον παγκόσμιο κυκλικό ακριβοβλοσμό των δυνάμεων, την επεκτατική διάταξη στο πεδίο της ιδεολογίας και της κοινωνικής συνείδησης, η πληροφόρηση μετεξέλικη σήμερα σε κυρίαρχο πρωτογενή μη θεομοποιημένο φορέα κοινωνικοποίησης και χειραγώγησης των μαζών. Την καθοριστική αυτή διεργασία τη διεξάγει πρωταρχική με την παραγόμενη κουλτούρα, μια κουλτούρα που η λειτουργία της δεν περιορίζεται απλά και μόνο στην περιοχή της «ανώδυνης ανάπτυξας και φωταγωγίας», όπως συνηγορούν με έμφαση οι εμπνευστές της, αλλά επεκτείνεται και δραστηριοποιείται καταλυτικά στις

βαθύτερες φυχοπινευματικές ρυθμίσεις της αυθρώπινης προσωπικότητας.

Η πολιτικοκοινωνική βιωσιμότητα του αστικού οργανισμού προϋποθέτει και συνεπάγεται την ενσυνείδητη υπακοή των μελών της στους αντικειμενικούς νόμους της λειτουργίας της. Ο στρατηγικός αυτός στόχος κλιμακώντας μέσα από παράλληλες τακτικές κινήσεις, Τέτοιες, και οι πο παραδοσιακές, είναι η παραχώση ενός «μέγιστου» βιοτικού επιπέδου και η συνακόλουθη εξαγορά ή αναστολή κάθε ριζοσπαστικής αμφισβήτησης στη κοινωνικό σύστημα, ο έμμεσος πειθαναγκασμός, με το παραπλανητικό καταγιασμό της διαφήμισης,²³ στο συναρπαστικό παιχνίδι του κυνηγητού «των αγαθών και της ευτυχίας» σαν η αποκλειστική επιλογή για την κοινωνική αυτοπραγμάτωση, η τόνωση της ανάγκης για ενεργητική δήθεν, υποκρυπτώμενη συναπτική, συμμετοχή στις κοινωνικές διαδικασίες της δεδομένης «ελευθερίας και δημοκρατίας». Οι τακτικές κινήσεις στο σύνολό τους συμπυκνώνουν το περιεχόμενο και τη μορφή των ΜΜΕ που επιτείνουν με την εμβέλεια τους τη μακροπρόθεσμη αλλά και βραχυπρόθεσμη υλοποίηση του στρατηγικού στόχου.

Έτοι το πολιτικό αίτημα, αίτημα ουσιώδες και σφαιρικό, της παραγόμενης μαζικής, όπως θα διαπιστώσουμε, κοινής συνίσταται στην ισχυροποίηση του Κεφαλαίου και στην παραπέρα διατήρηση του στην κορυφή της πολυεδρικής εξουσίας. Παράλληλα η λυθία λιθού του Κεφαλαίου στον αγώνα για την καθολική εδραίωσή του αναδεικνύεται στη δύση του εικοστού αιώνα η παραγόμενη μαζική κουλτούρα, το σύγχρονο δόγμα του αστικού πολιτισμού. Τα κρυστάλλινα αυτά ιδεολογικά και κοινωνιοοικονομικά συγκοινωνώντα δοχεία συντηρούνται και αναπτύσσονται με την ακατάσχετη αλληλοτροφοδότηση τους μέσω των διάπλατων λεωφόρων της ενημέρωσης του παγκόσμιου Καπιταλισμού.

Αποτελεί οήμερα «κοινό τόπο» όπι η διεθνής ενημέρωση του Καπιταλιστικού κόσμου ρέει με μονοδρόμη κατεύθυνση κυκλοφορίας από τις χώρες του δυτικού ημισφαιρίου προς τις αναπτυσσόμενες και υποανάπτυκτες. Η δεσπόζουσα μητροπολιτική κυριαρχία στην ευαίσθητη περιοχή των μαζικών επικοινωνιών εκδηλώνεται τόσο με την αποκλειστικότητα στην προμήθεια της πληροφορικής τεχνολογίας, όσο και με την παραγγή και διανομή των ειδήσεων και μηνυμάτων, κινηματογραφικών και τηλεοπτικών ταινιών, περιοδικών, δισκων, βιβλίων και άλλων πενευματικών προϊόντων που μονοπώλων, κατακλύζουν και λεηπλατών στην κυριολεξία τις εθνικές πολιτιστικές αγορές. «Φωτεινό» παράδειγμα μιας τέτοιας ανελέητης πνευματικής λεηλασίας αναμφισβήτητα συνιστά και η αγορά της δικής μας χώρας.²⁴

Είναι χαρακτηριστικό ότι η Αμερική ελέγχει τα δύο τρίτα της παγκόσμιας Καπιταλιστικής ροής ειδήσεων και πληροφορίων μέσω των δύο μεγάλων αμερικανικών ειδησεογραφικών πρακτορείων Ασσοσιέντ Πρες και Γιουνάτεντ Πρες. Στην συνέχεια η Αγγλία και η Γαλλία με τα πρακτορεία Ρώντερς και Άζεν Φρανς Πρες αντιστοιχία και άλλες χώρες της μητρόπολης με μικρότερα πρακτορεία επηρεάζουν με τη σειρά τους την ειδησεογραφική κυκλοφορία στον πλανήτη μας.

Γενικά στον εικοστό αιώνα και ιδιαίτερα στις μεταπολεμικές περιόδους τα διεθνή ειδησεογραφικά πρακτορεία στηρίζονται ανάπτυξη λόγω των σημαντικών μεγάλου κόστους που σημαίνει για μια εφημερίδα η συντήρηση των δικών της ανταποκριτών σε μακρινές έξεις προτεύουσες. Αντίθετα στα πρακτορεία η εφημερίδα πληρώνει μόνο μια ετήσια συνδρομή η οποία είναι συγκριτικά αρκετά μικρή. Το πρακτορείο από την άλλη μεριά μπορεί και καλύπτει τα έξοδα του δικτύου έξινων ανταποκριτών του λόγω της συνεργασίας του με ένα πολύ μεγάλο αριθμό εφημερίδων και περιοδικών. Η ίδια ειδηση δηλαδή πληρώνεται από πολλούς συνδρομητές.

Είναι φανέρω από τα παραπάνω ότι η ειδηση που θα περάσει από τα σύνορα της χώρας, της οποίας ο προφορικός και ο γραπτός τύπος (στην πλειοφύσια του στη χειρότερη περίπτωση) αντλούν την ειδησεογραφία κατά κανόνα από τα δυτικά αυτά πρακτορεία, θα επιλεγεί, θα φιλτραριστεί και θα φορμαριστεί στο πολιτικο-ιδεολογικό στάτους των συγκροτημάτων αυτών και του Κεφαλαίου που τα οικοδομεί και τα στηρίζει.²⁵

Στις συζητήσεις που έγιναν το 1976 στην αμερικανική βουλή για την παραπληροφόρηση της δεκαετίας του 1970, αποκαλύφθηκε ότι περίπου 900 ξενοιδιογράφοι και πράκτορες, που καλύπτονται κάτια από τη δημοσιογραφική ιδιότητα, βοηθούσαν τη ΣΙΑ να διαδίδει την προπαγάνδα της. Για τη συντήρηση του δικτύου δημοσιογράφων και εκδοτών που διαθέτει στην εξωτερικό, η ΣΙΑ ζηδεύει κάθε χρόνο περίπου τριά δις δολ. Με το δικτύο αυτό η ΣΙΑ είναι σε θέση να εξαπλώσει οποιαδήποτε στιγμή σε οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη μας την προπαγανδιστική εκστρατεία που επιθυμεί.

Η ΣΙΑ κατασκευάζει συχνά πληροφορίες που δημοσιεύονται μέσω των πρακτόρων της στον Τύπο με τη μορφή άρθρων. Μόλις το άρθρο δημοσιευτεί, αποστάσματά του εμφανίζονται στα ΜΜΕ διαφόρων χωρών.²⁶

Η παγκόσμια ειδησεογραφική κυριαρχία της Καπιταλιστικής μητρόπο-

λης — όπως βέβαια και η κυριαρχία σε άλλους πνευματικοπολιτιστικούς τομείς — δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά την αντανάκλαση του Αμερικανικού Καπιταλισμού μέσα στο διεθνή καταμερισμό εργασίας και στο συσχετισμό των δυνάμεων των χωρών του Κεφαλαίου. Η κυριαρχία αυτή που κατακτήθηκε ήδη από τη τέλη του περασμένου αιώνα με την πρωτοπορία στην εκβιομηχάνιση της κοινωνίας της και με την τεράστια συγκέντρωση του Κεφαλαίου, με την προηγμένη τεχνολογία επεκτάθηκε νομοτελειακά στο χώρο των μαζικών επικοινωνιών και ισχυροποιήθηκε με το πέρασμα στην Κρατικομονοπωλαική φάση της εξέλιξης του αστικού κράτους. Ακριβώς στη φάση αυτή όπου όλες οι αυθρώπινες κοινωνικές δραστηριότητες τέθηκαν κάτω από τους ηθικούς και νομικούς κανόνες της αυτονομιαστικής λογικής των φυτικών σαν επακόλουθο της αστικής κοινωνιεριών για τις συναλλακτικές σχέσεις, μεθοδεύτηκαν και επιταχύνθηκαν οι διαδικασίες της μονοπωλιακής οργάνωσης του επικερδέστατου, όπως αποδείχτηκε μεθύτερα, οικονομικού κλάδου των MME.

Το στρατιωτικοβιομηχανικό σύμπλεγμα των ΗΠΑ διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην επίσπευση των διαδικασιών αυτών και δεν έπαψε ποτέ να επεκτείνει τις δραστηριότητές του στο χώρο αυτό. Δημιούργησε την USIA την βασικότερη προπαγανδιστική οργάνωση των ΗΠΑ, ενώ επί Προεδρίας Ρήγκαν λειτούργησε και το τημήμα της τηλεοπτικής προπαγάνδας στο εξωτερικό. Η ώλη των καθημερινών τηλεοπτικών προγραμμάτων μεταδίδεται σε 129 κράτη ενώ επίσης καθημερινά εφοδιάζει με ειδήσεογραφικό υλικό 10 χιλιάδες εφημερίδες και πάνω από 5 χιλιάδες ραδιοφωνικούς σταθμούς. Διαθέτει επίσης τη «Φωνή της Αμερικής» που εκπέμπει σε 42 γλώσσες του κόσμου πάνω από χιλιες ώρες το εικοσιτετράριο.

Η USIA ελέγχεται από την Γνωμοδοτική επιτροπή των ΗΠΑ για τα ζητήματα της ενημέρωσης στην οποία πρόεδρος είναι ο Φ. Στάντον. Ο Φ. Στάντον είναι ο πρόσωπο που απεικονίζει τη σύγκλιση πολυποικίλων συμφερόντων του γιγάντιου αυτού συμπλέγματος. Είναι ταυτόχρονα πρόεδρος της CBS, ενώς από τα ισχυρότερα ραδιοτηλεοπτικά δίκτυα των ΗΠΑ και πρόεδρος της «Ραντ Κορπορέιτσιον» που χρηματοδοτείται από την Πολεμική αεροπορία και που έχει σαν αντικείμενο μελέτης προβλήματα τελεοποίησης πυρηνικών εξοπλισμών, αγώνες κατά ανταρτών και επαναστατικών κινημάτων.

Μια από τις σημαντικές κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες που δροιμολογήθηκαν στη διαδρομή για το μονοπωλιακό έλεγχο της μαζικής επικοινωνίας είναι και η στρατηγική της διαφοροποίησης του Κεφαλαίου. Σύμφωνα με τη στρατηγική αυτή ο οικονομικές δραστηριότητες μιας μονοπωλιακής επιχείρησης απλώνονται και επεκτείνονται και σε άλλες περιοχές της οικονομίας πέρα από το συγκεκριμένο κλάδο και προϊόν που διαγράφει τον κύκλο εργασιών της. Μία στρατηγική που υποχρεώνονται να υιοθετήσουν τα ισχυρά μονοπώλια και να τη βιώσουν γιατί αυτό απαιτούν οι σκληρές και αναπότελτες αντινομίες του αστικοκοινωνικού συστήματος, που πολλαπλασιάζονται και εντείνονται από τις αλληλήλεξ κυκλικές κρίσεις του.

Η διαδικασία της συγκεντρωτοποίησης του Κεφαλαίου είναι μια ακόμη ιστορική διαδικασία που συνέβαλε στην άνδρωση των εμπορικών κολοσσών των MME πάνω σε μονοπωλιακή, αρχικά, και σε Κρατικομονοπωλαική, αργότερα, οργανωτική βάση. Έτσι δύο ή περισσότερες ανεξάρτητες μεταξύ τους, επιχειρήσεις συγχωνεύονται για να αποφύγουν την πτώχευση και να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά προβλήματα που δημιουργεί ο ανταγωνισμός είτε με την κάθετη, είτε με την οριζόντια ενοποίηση²⁷. Συνέπεια δύλων αυτών των διαδικασιών είναι στις ΗΠΑ αλλά και στις άλλες χώρες του Κεφαλαίου η βιομηχανία της συνειδητός²⁸ και του θέματος να κυριαρχείται από πανίσχυρα μονοπώλια που είτε πρόκυψαν σαν αποτέλεσμα ενοποίησεων μικρότερων επιχειρήσεων, είτε επεκτάθηκαν διαφοροποιώντας τις δραστηριότητές του σε παρεμφερείς ή και σε άλλους τομείς.

Τα φαινόμενα αυτά μεταφεύθηκαν και στη χώρα σαν αποτέλεσμα της χρόνιας πολυσύνθετης εξάρτησης της οικονομίας της, μιας οικονομίας που δεν έπαψε να αναπτύσσεται ευρισκόμενη πάντοτε «εν πανταπτίν», γεγονός που επέτρεψε τη μετατροπή της πολιτιστικής ζωής σε εύκολη λεία του ξένου χρηματιστικού Κεφαλαίου. Η τέχνη των τεχνών, όπως την αποκάλεσε ο Λένιν, ο κινηματογράφος, έγινε υπόθεση πέντε μονοπωλιανογραφείων διακίνησης κινηματογραφικών ταινιών, που αποφασίζουν με τη νομιμότυπη κάλυψη και προστασία της Πολιτείας ποιες και πότε από τις ταινίες, εισαγόμενες και ελληνικές, θα παρακολούθησε ο Ελληνικός λαός σε όλη την επικράτεια. Η διοικητική παραγωγή είναι δέσμια των δισκογραφικών μονοπωλίων των οποίων ελέγχουν απόλυτα τα μονοπωλιακά πράγματα των Ραδιοτηλεοπτικών μέσων. Η διαφήμιση προάγεται σε «κομφάλι λώρο» των MME και για την Ελλάδα, με την τεράστια οικονομική σημασία που αποκτάει για τη βιολογική τους συνέχεια.

Ο Α.Γ. Κούλικοφ στο βιβλίο του «ΟΙ λαβύρινθοι της εξουσίας»²⁹ αναφέρει ότι «η επίδραση των μονοπωλίων στο περιεχόμενο των δημοσιευμάτων διαφαίνεται πριν απ' όλα από το ότι τα βασικά όγραγνα τύπου βρί-

σκούται στα χέρια των γιγάντιων συγκροτημάτων εφημερίδων και περιοδικών (στην ΟΔΓ το «Σπρίνγκερ», στις ΗΠΑ το «Χρόστο» κ.ά.). Εκτός από αυτό η οικονομική κατάσταση των οργάνων τύπου καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την πληρωμή της δημοσιεύσης των ανακοινώσεων των μονοπωλίων. Έτσι στις ΗΠΑ τα 3/4 διλων των εσόδων των εκδότων εφημερίδων προέρχονται από τις πληρωμές για ανακοινώσεις και διαφήμισεις και μόνο το 1/4 από την πώληση των εφημερίδων....».

Στον ΟΔΓ ο Αξέλ Σπρίνγκερ έχει την πλειοψηφία των μετοχών στο 40% και πλέον των γερμανικών εφημερίδων και περιοδικών και στο 80% των δυτικοβερολινέζικων εφημερίδων. Στις εφημερίδες περιλαμβάνονται η μεγαλύτερη πρωτινή, η μεγαλύτερη απογευματινή, οι δύο μεγαλύτερες κυριακάτικες, η μεγαλύτερη εβδομαδιαία και το μεγαλύτερο ραδιοτηλεοπτικό περιοδικό. Θωρείται δε ο μεγαλύτερος εκδότης τύπου στην Ευρώπη.

Στην Αμερική η οικογένεια Χήροτ ελέγχει 12 εφημερίδες, 14 περιοδικά, 3 τηλεοπτικούς σταθμούς, 6 ραδιοφωνικούς σταθμούς, ένα ειδησεογραφικό πρακτορείο, ένα φωτογραφικό πρακτορείο κι έναν εκδοτικό οίκο³⁰.

Οι Ροκφέλερς που έχουν στην ιδιοκτησία τους μια από τις μεγαλύτερες τράπεζες στον κόσμο (την Τσαΐζ Μανχάταν) έχουν σημαντικά ποσοστά στα τρία μεγαλύτερα τηλεοπτικά δίκτυα των ΗΠΑ: NBC, CBS, ABC. Οι Ροκφέλερς ενσαρκώνουν τη στρατηγική της διαφοροποίησης οικονομικής δραστηριότητας από κλάδο σε κλάδο με διαφορετικό και ανεξάρτητο αντικείμενο μεταξύ τους, σε αντίθεση με τη Σπρίνγκερ και το Χήροτ που επεκτείνουν την οικονομική τους παρουσία στον ίδιο τομέα, στον τομέα της μαζικής πληροφόρησης.

Τέτοιες τάσεις επικρατούν και στην Ελλάδα όπου ο Όμιλος Βαργινογάννης για παράδειγμα, επεκτείνει τις οικονομικές του δραστηριότητες από τα πετρέλαια (Μότορ Οίλ), στον αθλητισμό και στην ψυχαγωγία (ΠΑΕ Πλαναθηναϊκός) και στον τύπο (Μεσημβρινή). Καιροφύλακτεί δε για μια εισβολή στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα, με την ίδρυση ιδιωτικών σταθμών καθώς οι εξελίξεις εναλάσσουν τα ταχύτητα γύρω από τη φιλολογία και την πρακτική που εγκαίνιασε η Κυβερνηση με τις συνητήσεις των παραγόντων της. Συζητήσεις που γνωρίσουν έξαρση με την κατάθεση στη Βούλη στις 23-2-87 του νομοσχεδίου για τον ενιαίο φορέα «ΕΡΤ-ΑΕ» και έφτασαν στο αποκορύφωμά τους με την ψήφιση του στο δεύτερο δεκάμερο του Ιουλίου του 1987. Τον Νοέμβριο του 1986 ίδρυεται ο Όμιλος Ενίσχυσης Πολιτιστικών δραστηριοτήτων³¹ που αποσκοπεί στη δραστική παρέμβαση των Πολιτιστικών Πνευματικών πραγμάτων με τη χρηματοδότηση έργων. Συμμετέχουν οι πολυεθνικές IBM «Μόμπιλ Οίλ», «Κόκα Κόλα», «Αμέρικαν Επέρε», εφοπλιστές και στελέχη μονοπωλίων και τραπεζών.

Στον Κινηματογραφικό κύκλο εργασιών το προβάδισμα των ΗΠΑ είναι αναμφισβίτη και εντυπωσιακό. Από την αρχή του αιώνα μας με την πλήρη εκβιομηχάνιση της κινηματογραφικής τέχνης στο «εργοστάσιο των ονείρων», το Χόλυγουντ, η αμερικανική επικυριαρχία δεν άργησε να γίνει αισθητή στην παγκόσμια Καπιταλιστική αγορά. Η απόλυτη επικράτηση οπειώνεται σε όλα τα στάδια της παραγωγής, της διανομής και της προβολής του σελλίδων. Ωστόσο στη δύση του αιώνα μας αν και στο Χόλυγουντ αντιστοιχεί μόνο το 6% της παγκόσμιας παραγωγής, η υπεραπλαντική κινηματογραφική βιομηχανία ελέγχει το 1/3 των παγκόσμιων εξαγωγών. Τα αμερικανικά Κεφάλαια δεν επενδύουν μόνο στα πάτρια εδάφη. Σημαντικό μέρος της παραγωγής μας και της διακίνησης των ταινιών που πραγματοποιείται εξω από την Αμερική χρηματοδοτούνται από αμερικανικά Κεφάλαια. Μία έκθεση της επιτροπής πολιτιστικών υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αναφέρει ότι «ο αμερικανικός κινηματογράφος καλύπτει το 47% των χωρών-μελών της ΕΟΚ την ίδια στιγμή που το 51% το μοιράζονται οι Ιταλοί με 24%, Γαλλία με 16%, Βρετανία με 8%, ΟΔΓ με 3%, ενώ το υπόλοιπο 2% όλες οι άλλες χώρες μαζί.

Στο φεστιβάλ Ευρωπαϊκού κινηματογράφου που έγινε στη Λίλλη της Γαλλίας αποκαλύφθηκε ότι «οι αμερικανικές εταιρίες κινηματογράφου προβλέπουν πωλήσεις προϊόντων τους στην Δυτική Ευρώπη για το 1990 που θα ανέρχονται στο ύψος των 4,5 δισ. δολαρίων, μια επιβάρυνση του Ευρωπαϊκού ισοζυγίου που θα θυμίζει ποσά που απαιτούνται για την αγορά πετρελαίου. Η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Σκηνοθετών (FERA) στην προσπάθειά της να αποφευχθεί η πλήρης πρατηριοποίηση των αιθουσών των χωρών-μελών της ΕΟΚ από τις αμερικανικές προμήθειες, απαιτήσεις από την ΕΟΚ τη δημιουργία συγκεκριμένης πολιτικής και προτείνει την επιβολή φορολογίας σε κάθε οπτικοακουστικό προϊόν που εισάγεται στην Ευρώπη που στη συνέχεια θα μετατρέπεται σε κεφάλαιο για τις επιμέρους παραγωγές.

Ο Βασίλης Ραφαηλίδης, θεωρητικός του Κινηματογράφου, γράφει ότι «όπως το Χρηματιστήριο επηρεάζει πάρα πολύ εύκολα κι από τη μικρότερη αλλαγή στο πολιτικό κλίμα, έτσι κι από το κολοσσαίο χρηματιστήριο των οικονομικών (οικονομικών) αξιών επηρεάζεται αιμέως από κάθε

αλλαγή στην επίσημη αμερικανική πολιτική³¹. Πράγματι η ιστορία της ιδεολογικής-πολιτικής διαδρομής του Χολογουντιανού αμερικάνικου κινηματογράφου είναι σχεδόν παράλληλη με την ιστορία της πολιτικής του στρατιωτικού μηχανισμού συμπλέγματος των ΗΠΑ στους διεθνείς στίβους των διακρατικών σχέσεων. Οι παράλληλες αυτές ιστορίες συνεχίζονται στην εποχή μας αμειώτες και με μεγαλύτερη ένταση εκπορεύονται και αλληλοεπικαλύπτονται, τόσο από την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική, όσο και από την κινηματογραφική πρόσωπα του τύπου «Ράμπο»³², «Ρόκο», «Κόμπρα», «Τοπ Γκαν», που δεν αντανακλούν παρά τις βαθύτερες κοινωνικούς-διαλογικές επιδιώξεις του αμερικάνικου μητιταρισμού. Η πρόσφατη κινηματογραφική παραγωγή του υπερατλαντικού πολιτισμού σηματοδοτήθηκε σαν ο αυτόματος πιλότος του Λευκού Οίκου και του Σταϊτ Ντητάρτιμεντ που διακινούν τη χώρα τους στη σκακιέρα των διεθνών σχέσεων με την αυτοπειθήση του «Βασιλιά» που στοχεύει την καθολική υποταγή των αντιπάλων με το δόγμα της «αναφιοβήτης υπεροχής», μα και με το αιφνιδιαστικό και καίριο πλήγμα στον ανύποπτο χρόνο.

Το μέγεθος της αμερικάνικης επικυριαρχίας στην κινηματογραφική τέχνη διαγράφεται με σαφήνεια και στην Ελληνική πραγματικότητα από τα αδιάφευστα στοιχεία και αριθμούς του επαγγελματικού περιοδικού «Θεάματα». Στη χειμερινή κινηματογραφική περίοδο 1985-1986, από τις 463 ταινίες που προβλήθηκαν στις αίθουσες Α' προβολής Αθήνας-Πειραιά, οι 342 ήταν αμερικάνικες, που αντιπροσωπεύουν ένα ποσοστό της τάξης του 73,86%, με αντίτοιχο ποσοστό εισιτηρίων 76,77. Την περίοδο αυτή από τις σοσιαλιστικές χώρες προβλήθηκε μόλις μια (1) «Η αρραβωνιασμένη» από την ΓΛΔ. Για την περίοδο 1986-1987 από τις 244 που προβλήθηκαν συνολικά παλιές και νέες, οι 182 ήταν αμερικάνικες δηλαδή ένα ποσοστό 74,59%. Για την ίδια περίοδο από τις σοσιαλιστικές χώρες δεν προβλήθηκε ούτε μία. Η καθολική επικράτηση των αμερικάνικων ταινιών στις ελληνικές οθόνες σημειώνεται αικόνη και σε βάρος των χωρών της EOK οι οποίες συμμετέχουν με πολύ μικρό ποσοστό σε ταινίες και εισιτήρια, ενώ για τις υπόλοιπες Εθνικές κινηματογραφίες δεν αξίζει να γίνεται λόγος αφού η εκπροσώπησή τους είναι από απειροελάχιστη ως μηδενική³³.

Ιδιαίτερα εντυπωσιακή όμως υπήρξε η διείσδυση του Κεφαλαίου στο τηλεοπτικό μέσο που η εμφάνιση του την δεκαετία του 1930 και η εκρηκτική ανάπτυξή του τη δεκαετία του 1960 υπερέκρεασε όλα τα άλλα MME, με αποτέλεσμα να προηγηθεί στις επιλογές της αστικής τάξης και να αναδειχθεί το ισχυρότερο όντο το ιθεολογικό της οπλοστάσιο. Ο Ν. Σ. Μπιριούκοφ στο βιβλίο του «Η Τηλέοραση στη δύση και τα δόγματα της»³⁴ επιστρατεύει αξιόλογα στοιχεία που αποκαλύπτουν την κεφαλαιοκρατική δομή των τηλεοπτικών μηχανισμών.

Στις ΗΠΑ υπάρχουν τρία πανίσχυρα ιδιωτικά τηλεοπτικά δίκτυα που ελέγχουν στη συντριπτική τους πλειοψηφία το εικοσιετέταρτο πεδίο της τηλεοπτικής οθόνης³⁵. Το NBC (Εν Μη Σι) που δημιουργήθηκε το 1926 σαν τμήμα των εκπομπών της κολοσσαίας επιχείρησης RCA, της ραδιοφωνικής εταιρείας της Αμερικής που κατασκεύαζε ραδιόφωνα και ηλεκτρικά ειδή. Σήμερα η RCA που μαζί με το NEC διατηρεί πλούσια γκάμα δραστηριοτήτων και κατασκεύαζε ραδιοτηλεοπτικό εξοπλισμό για τις ένοπλες δυνάμεις, παράγει ηλεκτρονικούς υπολογιστές και οικιακές συσκευές, κάνει έρευνες στην τεχνολογία των λέιζερ, στη μεταλλουργία, στη χημεία, έχει εταιρίες παραγωγής στηγμάτων φαγητού (τα TV τνίνερς) και την εταιρεία ενοικίασης αυτοκινήτων Xeret.

To CBS (Σι Μπι Σι) που δημιουργήθηκε το 1927 και έχει για ιδιοκτήτη τον Ουίλιαμ Πλέλευ έναν από τους μεγαλύτερους ιδιοκτήτες τηλεοπτικών σταθμών στην Αμερική. Οι δραστηριότητές του επεκτείνονται και σε άλλους τομείς όπως η παραγωγή δισκων, μουσικών οργάνων, κινηματογραφικών ταινιών, βιβλίων και σχολικών εγχειριδίων, επιστημονικών συγγραμάτων. Διαθέτει επίσης κι αυτό κέντρο ερευνών. Μαζί με το NBC αποτελούν τις ισχυρότερες τηλεοπτικές εταιρίεις και είναι οι κύριοι ανταγωνίστες της τηλεοπτικής αγοράς.

Το ABC (Ει Μπι Σι) που είναι το νεότερο σε ηλικία και μέγεθος. Έχει δεσμούς με την ITT, την ενισχυση των οποίων προστιθούν να αποτρέψουν οι άλλες μονοπωλιακές εταιρίεις που διαπιστώνουν μια αλμάτωδη πορεία επικίνδυνη για τη δική τους κυριαρχία. «Όπως και οι άλλες έτοι και το ABC έχει και άλλες δραστηριότητες. Παράγει και πιούλαιες δισκων, διασφέτει κινηματογραφικές αίθουσες καθέταρα, στούντιο ταινιών και εκδοτικούς οίκους. Το ABC μάλιστα στο δεύτερο εξάμηνο του 1986 έγινε ο φορέας «μιας προσπάθειας επαναφοράς της δυσπιστίας που υπήρχε στη δεκαετία του 50» με την προβολή του συκοφαντικού για την ΕΣΣΔ, σήριαλ «Αμέρικα»³⁶, που χαρακτηρίστηκε αντίστοιχο των αντιεβραϊκών ταινιών που προβάλλονταν στη ναζιστική Γερμανία. Η Αμερικάνικη οργάνωση «Γιατροί για την αποτροπή ενός πυρηνικού πολέμου», στην εκτρετεία διαφώτισης του αμερικάνικου λαού, υποστήριξε ότι το κατασκεύασμα αυτό επιδώκει να προκαλέσει «τα χειρότερα ένστικτα και τους πιο παράλογους φόβους στο αμερικάνικο κοινό.

Στην Αμερική η επενδυτική δραστηριότητα του μεγάλου ιδιωτικού κεφαλαίου στην τηλέοραση σημειώθηκε σε τέτοια έκταση που υποσκέλισε προ πολλού τον κρατικό έλεγχο και παρεμβατισμό και σήμερα είναι ισως η μόνη χώρα όπου η ιδιωτική τηλέοραση υπερτερεί της δημόσιας. Στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης όπου στις περισσότερες κυριαρχεί ο κρατικός ή ημικρατικός τύπος τηλεοπτικού οργανισμού, είτε με τη μορφή του κρατικού μονοπώλου, είτε από τη μορφή του δημόσιου οργανισμού, ή ιδεολογική αναβάπτιση των λαών διέρχεται μέσα από την κεφαλαιοκρατική δόμηση της πολιτικής εξουσίας, το κοινωνικοπολιτιστικό ήθος και ύφος της οποίας διαπερνά σύγκορμα τους τηλεοπτικούς οργανισμούς και τα προϊόντα τους.

Τα τηλεοπτικά λιμνάζοντα ύδατα της Δυτικής Ευρώπης διαταράσσει ο Σύλλογος Μπερλουσκόνι που ως όμιλη τη βοήθεια του Βατικανού και τις τραπεζικές εγγυήσεις δημιουργεί έξω από το Μιλάνο στην Ιταλία ιδιωτικό τηλεοπτικό σταθμό με τον οποίο αρχίζει μια εκστρατεία εκμονοπώλησης και ιδιωτικοποίησης του τηλεοπτικού μέσου, αντίθαρου και αντιπάλου της κρατικής RAI.

Ο Μπερλουσκόνι μεταπήδησε ήδη στη Γαλλία όπου νομιθετήθηκε πρόσφατα η ιδιωτικοποίηση της τηλέορασης, και με επιταγή του Μιτεράν και της προηγούμενης Κυβέρνησης των Σοσιαλιστών ξεκίνησε την ιδρυση καναλιού. Στην Γαλλία τώρα κατέχει το αξιώμα του αντιπροέδρου στο πέμπτο κανάλι, που πέρασε στον ισχυρό άνδρα των MME μεγαλοεπιχειρηματία της Τύπου, Ρομπέρ Ερόάν, ευνοούμενο του Σιράκ. Το έκτο κανάλι χρεώθηκε στην κυριαρχία της επιχείρησης «Λιονέζ Ντε Ο» η οποία έχει μεγάλη πρόσβαση στον τραπεζικό τομέα και στην πληροφορική.

Στις 5 Απριλίου 1987 εκποιήθηκε από την Κυβέρνηση του Σιράκ στη γιγάντια κατασκευαστική εταιρεία του μεγαλοεπιχειρηματία Φρανσίς Μπουιγκ, μετά από 52 χρόνια κρατικού έλεγχου, το πρώτο και μεγαλύτερο γαλλικό τηλεοπτικό κανάλι, η TF1. Το κανάλι αυτό λειτουργεί από το 1985 και ήταν από τα μέσα της δεκαετίας του 60 το μοναδικό στη Γαλλία, ενώ μέχρι και σήμερα είναι πρώτο στις προτιμήσεις των τηλεθεατών με ακροσαματικότητα γύρω στο 40%. Ο Φ. Μπουιγκ προτιμήθηκε από τον όμιλο εταιρειών με επικεφαλής τον εκδότη Οίκο «Ασέτ». Ο υπουργός βιομηχανίας Αλέν Μαντλέν δηλώσεις ότι «ένα εποχή ανατέλλει για τη Γαλλική Ραδιοτηλεόραση» αν και σε όλες τις δημοσκοπήσεις η συντριπτική πλειοψηφία αντιτάχτηκε στην πώληση του δικτύου.

Στην Ισπανία επίσης σημειώνονται εξελίξεις όπου και εκεί ο Μπερλουσκόνι έχει εκδηλώσει το ενδιαφέρον του³⁷. Και όχι μόνο αυτός. Στις 9 Απριλίου 1987 ο Βρετανός μεγαλοεκδότης Rόμπερτ Μάργουελ είχε συνομιλίες με τον ίδιο τον πρωθυπουργό Φελίπε Γκουζάλες για τις προσποτικές της ιδιωτικής τηλέορασης στην Ισπανία. Ο Ρ. Μάργουελ που ενδιαφέρεται για την επενδύσεις στα ιδιωτικά κανάλια της χώρας, δήλωσε ότι το νομοσχέδιο που δεν επιτρέπει σε όσους έχουν δραστηριότητες στον Τύπο γενικά, να αποκτήσουν μετοχές άνω του 15% θα πρέπει να τροποποιηθεί.

Με την εισβολή και επέκταση του ιδιωτικού κεφαλαίου στο τηλεοπτικό μέσο ολοκληρώνεται ο κύκλος της εξιδιώτευσης της κοινωνίας που εκπρέπειται από τα MME. Οι ανθώπινες αξίες και η Κοινωνική συνειδήση ανάγονται πια στη σφάρια της ελευθερίας του Κεφαλαίου που αποβάνει έτοι με συθυμιτικό παράγοντα της ποιότητάς της της ανθρώπινης προσωπικότητας και της πνευματικοπολιτικής εξέλιξης των λαών. Η αναγωγή των πολιτιστικών λειτουργιών και συστημάτων στη φαυλότητα των «μητίζεν» που εκ προϊμίου υπονομεύουν την εξανθρωπιστική αποστολή τους, τραγελαφοποιεί την οποιαδήποτε αναφορά για δημιουργίας και ελευθερία για πνευματικές ανάγκες και κοινωνική ήθη. Ο εμπορικός εκτραχτισμός παράγει και διακινεί προϊόντα με ανταλλακτική αξία σε μια ιδεολογική αγορά όπου ανθίζει και συμπερεί με την αγοραπλασία σύμφωνα με το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Ο αστικός πολιτισμός, διαγράφοντας την ιστορική του τροχιά στην ανθρώπινη πορεία μέσα στο χρόνο, επανενώθηκε με την οικονομική του μοίρα που τον εκσφενδόνισε στον κολοφώνα της δόξας του για δύο περίπου αιώνες.

Με την πλήρη επικράτηση και επιβολή της θέλησης του Κεφαλαίου στη μορφή και στο περιεχόμενης της παραγόμενης κοινωνίας από όλα τα έδη των MME συνυφαίνεται η καθυπόταξη των μελών της αστικής κοινωνίας στους κανόνες του «ιστορικού της γίγνεσθαι» και της κοινωνιοθερίας της για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Μια ενσυνείδητη καθυπόταξη που ενισχύεται στα πρόθυμα του εικοστού πρώτου αιώνα με τη γιγάντια ποσοτική και ποιοτική διεύρυνση των τεχνικών και ψυχολογικών μεθόδων σχηματισμού των πολιτικούδεολογικών αντιλήφεων και διαμόρφωσης ανθρώπινων προσωπικοτήτων κατ' εικόνα και ομοίωση της κυριαρχησι ιδεολογίας.

Από τα παραπάνω ενδεικτικά στοιχεία που σκιαγραφούν την άλληλο-σύνδεση του Κεφαλαίου και των MME εξιπονοείται ο τεράστιος ρόλος που διαδραματίζει το κοινό τους προϊόν, η παραγόμενη μαζική κοινωνία

στην κατεύθυνση της αναπαραγωγής του Κρατικομονοπωλιακού Καπιτάλιομού.

ΜΑΖΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ: ΕΝΑΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΜΙΝΩΤΑΥΡΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Η μαζική κουλτούρα είναι ένα ιστορικό φαινόμενο του σύγχρονου αστικού πολιτισμού που γεννήθηκε, εξελίχτηκε και μορφοποιήθηκε σαν ένα ιδεολογικό-πνευματικό προϊόν του προτέσθιτης παραγωγής των υλικών αγαθών του Καπιταλισμού. Εμφανίζεται και ανθίζει με την προώθηση του Καπιταλισμού στο Κρατικομονοπωλιακό στάδιο ενώ η ετεροκατεύθυνση μενηνή και επιβαλλόμενη κατανάλωση της εμπεδώνει την εγγενή ταξική διάκριση των ανθρώπων στο χώρο της ιδεολογίας και του πνεύματος. Ο ταξικός της χαρακτήρας έχει τις ρίζες του στις οργάνωσες ανταγωνιστικές αντιθέσεις του αστικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και του τρόπου παραγωγής του. Αντιθέσεις που παρατείνονται και διευρύνονται παραπέρα με την εκρηκτική ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών αλλά και με την φθίνουσα πορεία της υλικής επικοινωνίας στην τελική κατανάλωση των προϊόντων και αξιών της επιστημονικοτεχνικής προόδου.

Η μαζική κουλτούρα συνιστά μια στρατηγική επιλογή της πολιτικο-εθνολογικής εξουσίας στο ιδεατό και κοινωνικό πεδίο που, χωρίς αμφιβολία, προσβλέπει με τα αθέστα πυρά της στην «αχίλλεια φτέρων» της ανθρώπινης προσωπικότητας, την κοινωνική συνείδηση. Η πολυσήμαντη αυτή περιοχή υποβιβλώνει το ανεξάντλητο ψυχοδιανοητικό εργαστήριο όπου ο άνθρωπος «κατεργάζεται» τη βαθύτερη ωσιά του και τη μεταπλάσει στο χρόνο και στο χώρο στην υπέρτατη αξία που τον ανυψώνει στο επίκεντρο του Σύμπαντος και της ζωής και τον ολοκληρώνει στο βιολογικό του κύκλο.

Η συνείδηση είναι κι αυτή κατά κάποιο τρόπο μια «μέθοδος» στη δημιουργική και αμοιβαία σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο. Αντανακλάει την αντικειμενική πραγματικότητα και αντιπροσωπεύει τη συνισταμένη όλων των ψυχοδιανοητικών και συναισθηματικών ενεργειών που συμμετέχουν στην κατανόηση και στη γνώση της συλλογικής και αποτικής ζωής.

Κοινωνική συνείδηση είναι η συνείδηση ολόκληρης της κοινωνίας και των γνώσεων που έχει συσωρεύει στη διάσκεψη της ιστορίας της για τα μεγάλα και τα μικρά προβλήματα του κόσμου. Γεννιέται και μορφοποιείται στην πρακτική διαδικασία και στην κοινωνική δραστηριότητα με αποτέλεσμα να επηρεάζει, με τη σειρά της, καθοριστικά αυτή τη δραστηριότητα και να τη ρυθμίζει σύμφωνα με τη βούλησή της. Ο Λένιν οημένων χαρακτηριστικά ότι «η συνείδηση του ανθρώπου όχι μόνο αντανακλά τον αντικειμενικό κόσμο, αλλά και τον δημιουργεί». Εξ ορισμού η κοινωνική συνείδηση διατρανύνει την υποκειμενική και αντικειμενική διάσταση της ανθρώπινης φύσης και επενεργεί καταλυτικά στην ορθολογική υλική και διανοητική ανάπτυξη της.

Η μαζική κουλτούρα συνυφαίνεται παράλληλα και ταυτόχρονα με τη «εκλεκτική κουλτούρα» ή την «κουλτούρα των ειδημόνων». Τα δύο αιδιόμορφα και αντιφατικά υποκατάστατα της κουλτούρας συνθέτουν το διάτροπο νόμισμα του σύγχρονου αστικού πολιτισμού και εκτυπώνουν τα προσωπεία τους στις δύο όψεις του. Αναπόφευκτη συνέπεια του κάθετου και οριζόντιου διαχωρισμού των ανθρώπων σε «πατρικίους» και «πληθείους» των υλικών και πνευματικών αγαθών, η επινόηση των δύο «εκδόσεων» της κουλτούρας προβάλλεται από τους αιστούς, κοινωνιολόγους θεωρητικούς σαν απόλυτα φυσικό γεγονός λόγω των συγκεκριμένων «απαιτήσεων» των μαζών από την και των ολίγων (ελίτ) από την άλλη. Ο παράλογος αυτός ισχυρισμός που ανυψώθηκε σε δόγμα συνδέει εκ προορίου τις φάμελες με την αντιλήφτη του αντιασθητικού και κακόγονουτου, του ευτελούς και του χυδαίου, του αντιπνευματικού και ανήθικου, του χρεοκοπημένου και άκριτου, ενώ αντίθετα την ελίτ με την αντιληφτή του καλαίσθητου και του ωραίου, του πνευματικού και ηθικού, του αξιόλογου και ευεγνού. Ο υποκρυπτόμενος ρατσισμός του δόγματος αυτού είναι εμφανής, οι έκδηλες παρενέργειες του οποίου σε όλα τα επίπεδα τροφοδοτούν καθημερινά και ενσαρκώνυνται συναθητικά κοινωνικά υποδειγματα.

Η οριοθέτηση των ατόμων στην εκρόή των πνευματικών προϊόντων και η περιχαράκωσή τους στα αυτοτρέπαλα πλαίσια μιας ορισμένης κουλτούρας που έπρεπε να βιώνουν αδιάκοπα, προκάλεσε την ανάγκη μιας μαζικής προτέρης παραγωγής αξιών και ιδεών που να πληρούν τους όρους υποστασιοποίησης στις κατάλληλες φόρμες των εργαζομένων πρωταρχικά και στη συνέχεια όλων των άλλων τμημάτων της κοινωνίας που συμμετέχουν στην κίνησή της. Την ανάγκη αυτή την κάλυψε με το δραστικότερο τρόπο η σύγχρονη τεχνολογία που τροφοδότησε με πρώτη ύλη τη γεωμετρική πρόσθια των ΜΜΕ στη μεταπολεμική περίοδο. Με το γιγαντισμό των

μέσων πληροφόρησης κυαφορίθηκε και το υποκατάστατο αυτό φαινόμενο της μαζικής κουλτούρας που σε βραχυπρόθεμες διεργασίες και με ανεπαισθίτητες διαδικασίες τεκνοποίησε το σύγχρονο άνθρωπο του «μοναχικού πλήθους».

Σαν πρωτοπόρος παραγώγος και προαγωγός της μαζικής κουλτούρας τα ΜΜΕ με την αδιαμφιβήτητη διεισδυτικότητά τους σε όλες τις περιοχές της ανθρώπινης δράσης, συνέβαλαν στη διαμόρφωση παραγωγικών και νινωνικών σχέσεων που επέτειναν τις αντινομίες και το τραγικό αδιέξοδο του πολιτικοοικονομικού συστήματος του Καπιταλισμού. Οι αντινομίες αυτές ενισχύονται αδιάκοπα, όπως προαναφέραμε, με τη διαρκή ανάπτυξη και εφαρμογή των νέων τεχνολογιών και ταυτόχρονα με τη φθίνουσα πρόσθια της κοινωνικής συνείδησης. Το τεχνολογικό θάύμα της δορυφορικής τηλεόρασης συνοδεύτηκε από τον εκχειρίσμα των ηθών και την πνευματική εξαρχείωση των τηλεθεατών. Ο πολυελίδος, πολύχρωμος και πολυποίητης υλής, μηρήσιος και περιοδικός τύπος σχημάτισε και έθρεψε ένα αναγκαστικό κοινό εννήμερο και εξειδικευμένο στις χρειαζόμενες όλων των κατηγοριών, ταυτόχρονα ψυχρό, αδιάφορο και παθητικό για τις αληθινές αξίες της ζωής.

Οι αντινομίες αυτές αργά αλλά σταθερά υποσκάπτουν την οποιαδήποτε και λειτουργία των ηθικών και νομικών κανόνων της αστικής κοινωνίας και την προσανατολίζουν με μαθηματική ακρίβεια στο τραγικό και επώδυνο αδιέξοδο του.

Η μαζική κουλτούρα με τη συλλογική της αναφορά θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί τη βασικότερη μορφή της συστηματικής και μεθοδευμένης επιδιώξης της κυριαρχησης αστικής ιδεολογίας για την αυτοκίνηση ενός πολιτισμού στις ευρύτερες μάζες που θα τις ενωματώνει χωρίς αντιστάσεις και επικινδυνές αμφιοβήσεις στους φυενεπίγραφους πολυφωνικούς κανόνες του «ελεύθερου κόμου της δύστης».

Η μαζική κουλτούρα κλιμακώνει, πρωθειώνει και ενθαρρύνει ένα πολυεπίπεδο πλέγμα ανθρώπων σχέσεων που το διέπουν χρισιούλιστικά υποδειγματα ζωής και φίλοτομοριστικά πρότυπα συμπεριφοράς. Η βαθμαία επικράτηση αυτών των αξιών πλήριτε καιρία την κοινωνική συνύπαρξη, καλλιεργεί επικινδυνά τη δυσπιστία στην ανθρώπινη επαφή, δικτύωνε το σκοπιμοθρίσμα και τον αχαλώνυτο καταναλωτισμό, επιβάλλει σαν δρός επιβίωσης την επιθετικότητα, τη βία,³⁸ τον εξουθενωτικό ανταγωνισμό. Οι ιδεολογικές αυτές φόρμες συναινούν στη διαμόρφωση μιας ευρύτερης κοινωνικής συνείδησης, η αυτοτελής λειτουργία της οποίας επιβοηθά την εύρυθμη κανονιστική ρύθμιση και λειτουργική εναρμόνιση του υλικο-πνευματικού κατεστημένου.

Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που ενσαρκώνουν τη μαζική κουλτούρα και την καθιστούν έναν από τους «πιρωτογενείς» παράγοντες σχηματοποίησης της κοινωνικής συνείδησης και τα στοιχεία που τη συναποτελούν και εξυφανίουν το τελικό τους σχήμα, ενυπάρχουν και εκπριγάζουν και από τις παρακάτω διεργασίες:

Η διεύρυνση της αλλοτρίωσης των σύγχρονου ανθρώπου: 'Όπως έδειξε με σαφήνεια ο Μάρκ, αφετηρία της βαθμαίας αλλοτρίωσης του ανθρώπου είναι ο εργασιακός χώρος, όπου πραγματώνεται στη διάρκεια, τουλάχιστον, του 1/3 του εικοσιτετράρουν η αποξένωση και η αποστολοποίηση του παραγωγού-δημιουργού με το προϊόν-αγαθό της εργασίας του. Η αποξένωση αυτή προκαλεί εκδηλες ψυχοδιανοητικές παρενέργειες που με την αδιάκοπη επαναληπτικότητα και εντατικοποίηση τους μορφών μια πολυσχιδή προσωπικότητα ευάλωτη στις εξωγενείς επιδράσεις. Στη διάρκεια της εργασίας του εργάτης δεν αντιλαμβάνεται μόνο την εργασία του σαν ένα αλλότριο πράγμα-προϊόν που είναι απόμακρο από την προσωπικότητα του αλλά και σαν μια επιβαλλόμενη καταναγκαστική διαδικασία με αυτόνομη ενέργεια και δύναμη. Και κατά συνέπεια απόλυτα εχθρική προς την ύπαρξη του. Άλλα η αλλοτρίωση δεν εκδηλώνεται μόνο σαν αποτέλεσμα της αποστολοποίησης από το προϊόν. Η συνεχής απώλεια συνθετικών στοιχείων της υπόστασής του και η ασυνείδητη μετάθεση του εαυτού του έχει από την εργασία επιφέρει την απόλυτη διάσπαση της ταυτότητάς του έτοις ώστε κυριολεκτικά να αισθάνεται «εκτός εαυτού» όταν εργάζεται.'

Τα ΜΜΕ με τη μονοπώληση ουσιαστικά και την απορρόφηση του εκτός εργασίας υπόλοιπου χρόνου επενεργούν με την αθέτη διαχυτικότητά τους στον αδρανοποιημένο και αποστειρωμένο ψυχισμό. Οι φίληδονες εικόνες και οι αισθησιακοί ήχοι, τα θεαματικά μηνύματα και οι εντυπωσιακές ειδήσεις³⁹ με την πολύχρωμη και πολυδιάστατη παρέμβασή τους στη διασπασμένη ήδη προσωπικότητα, υποδιαιτούν τον εφιδιό προσωπικό σπαραγμό και επιτείνουν την έντασή του, έτοις ώστε να εμπεδωθεί η καθολικοποίηση της αλλοτρίωσής της.

Η ιδεατή θεμοποίηση του πολιτικοπολιτισμικού κονφορμισμού: Η συστηματική επαναλαμβανόμενη απόπειρα ασυναίσθητης εγχάραξης και επιβολής στο άτομο και στο σύνολο μιας κοινωνικής στάσης ή συμπεριφοράς που να υιοθετεί τη λογική μιας τεθλασμένης γραμμής στα εξωτερι-

κά ερεθίσματα του άμεσου και έμεσου περιβάλλοντος. Ο ψυχοπνευματικός και συναισθηματικός κόσμος βολιδοσκοπείται με τέτοια επιδειξίτητα από τα μηνύματα των προϊόντων των ΜΜΕ ώστε το υποκείμενο (άτομο ή ομάδα) να επιλέγει αβίαστα και ενσυνείδητα την υποταγή του στην κυριαρχη πολιτική αντίτηψη, την πλήρη προσαρμογή του στους ηθικούς και νομικούς κανόνες, τη συμφόρωσή του στα κοινωνικά δεδομένα. Το σύνολο των κοινωνικών στάσεων στα επιμέρους «αντικείμενα» της κοινωνικής πραγματικότητας καθορίζει την προσωπική και συλλογική αναφορά στο πολιτικό και πολιτισμικό επίπεδο, μια αναφορά με παλινδρομικές κινήσεις, επερκατευθυνόμενες, πάντα προς την κατεύθυνση των μακροπρόθεσμων αναγκών της αναπαραγγής των συγκεκριμένων κοινωνικών όρων.

Κλασικό παράδειγμα πολιτικοπολιτισμικού κονφορμισμού αποτελεί το εκλογικό σώμα της χώρας που υπόκειται στο επιβαλλόμενο παιχνίδι του δικομπούματος ή συμπεριφορά του οποίου δεν διαφέρει από εκείνη της «κινούμενης άμμου» σε κάθε εκλογική αναμέτρηση. Τα αστικά κόμματα χρησιμοποιώντας, συγκαλυμμένα και με επιπτευμένες προφάσεις⁴⁰, σε καθημερινή βάση τα ΜΜΕ επιχειρούν την προσέγγιση για το μέσο πολίτη και την οπαδοποίηση του, όχι βέβαια με σαφή επιχειρήστα και κριτικό πνεύμα αλλά με αφρορημένη συνθηματολογία, πολιτικά ωύμβαλα, ολόγκαν, εικόνες και θεώματα.

Η υποστασιοποίηση της καταναλωτικής συμπεριφοράς: Ο κλιμακούμενος εθισμός στο ιδεώδες της κατανάλωσης που δεν αποβλέπει παρά στην τυπολατρία μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς, μόνιμα κατευθυνόμενης στην ενσάρκωση του οράματος της υλικής ευτυχίας. Ο υπερκαταναλωτισμός, αναπόσβεστο πάγιο στοιχείο της Καπιταλιστικής οικονομίας στη μεταπολεμική περίοδο, ενδυναμώνεις τις τρεις τελευταίες δεκαετίες με την αμέριστη συνδρομή της τεχνολογικής ανάπτυξης των ΜΜΕ, γιαγιάτης με τέτοιους ρυθμούς ωστε η εφαρμογή του σε όλα τα κοινωνικά πλαίσια αναφοράς να μετουσιωθεί σε στοιχείο αυτοεπιβεβαίωσης και υπεροχής και να υποστασιοποιηθεί σε κορυφαία αξία του καθεστώτος των αστικών αξιών. Η επιδιωκόμενη και αυξανόμενη ικανότητα καταναλωτικής επιδείξης με οποιοδήποτε μέσο, που έτοι ή αλλιώς θα βαφτιστεί θεμιτό, ανάγεται σε αυτό το σκοπό αφού η εκτατική και εντατική προβολή αυτής της ικανότητας συμβάλλει στην κοινωνική αποδοχή, στην καθολική αναγνώριση και στην καταδίωση του κοινωνικού περιγυρου. Η σύγχρονη διαφήμιση διαστέλλοντας υπέρμετρα τις ανάγκες, δημιουργώντας αλοιδίες ψευδανύμων της και παραμορφώνοντας τις πραγματικές, υπηρετεί καθ'⁴¹ όλα τούτο το ιδεώδες. Επικεντρώνοντας τη δράση της στο «πολυφωνικό» άγχος και στις «έλευθερες» παρορμήσεις, αλλά κύρια στο κατώφλι της συνείδησης, το υποσυνείδητο, με τις αμέτρητες επιθυμίες του, απευθύνεται στα εσώτατα της ανθρώπινης ψυχής με σκοπό την χειραγώησή της. Και χρησιμοποιεί βέβαια προς τούτο όλες τις γνώσεις που έχει συσωρεύει η Κοινωνική ψυχολογία.

Η γέννηση αναγκών που προηγούμενα δεν υπήρχαν, η τόνωση των επιθυμιών για την ικανοποίηση τους, η μετατροπή του περιπτού σε ανάγκη, η ανάπτυξη της προδιάθεσης για σπατάλη και η αλόγιστη αχρήστευση και αντικατάσταση των δήμην ξεπερασμένων αγαθών στην εποχή της ταχύρυθμης προόδου δεν συντηρούν απλά την «οικονομική μηχανή» που η απρόσκοπη λειτουργία της προϋποθέτει τις πιο πάνω διαδικασίες. Διατυπώνουν τη λογική της καταναλωτικής φύλοσοφίας και διαμορφώνουν το πρότυπο του «ασυγκράτητου καταναλωτή» που έτοι προσάγει την κοινωνική του θέση στην κλίμακα των αξιών χωρίς ωστόσο να «καταναλώνει» και την περιπόθητη ευζωία.

Η παράμετρος της καταναλωτικής στάσης ζωής, που αντανακλάει τόσο την αισθηση της αυτοπραγμάτωσης και αυτοεκτίμησης όσο και την προσδοκία της κοινωνικής ανάδειξης και υπεροχής, λειτουργεί σαν μια τεράστια αλεστική μηχανή απ' όπου έχαγεται ο ανεγκέφαλος και αδηφάγος τύπος ανθρώπου, αναντικατάστατου παράγοντα για τις πολύτιλοκες υλικούνεματικές ρυθμίσεις της αστικής οικονομίας και κοινωνίας.

Η εκλογικής του κοινωνικού ανταγωνισμού στην ανθρώπινη σχέση:

Το φαινόμενο των συγκρούσεων και των τριβών στην ανθρώπινη κοινωνία είναι αυτονόητο σ'⁴² ένα πρώτο επίπεδο σχηματικής προσέγγισης, αφού συνυπάρχουν και συλλειπτοργούν, ανεξάρτητα γενενοιουργών αιτιών, άπομα διαφορετικής ψυχολογίας και ψυχοσύνθεσης. Όμως η αστική κοινωνία δεν αντιπροσωπεύει πάρα εκείνη τη «μορφή κοινωνικής οργάνωσης που στηρίζεται στον ανταγωνισμό και τον αγώνα για επιβίωση και επικράτηση», που κοινωνικοποιεί το άτομο προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης της επιθετικότητας και όχι των αισθημάτων συμπάθειας..., όπως υπογράμμιζε ο γερμανός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Μαξ Σέλλερ (1874-1928).

Πέρα από την εγγενή πάλη των τάξεων, η σύγκρουση, η αντίθεση και ο ανταγωνισμός στο μικροκοινωνικό επίπεδο του αστικού σχηματισμού δεσπόζουν σαν κυρίαρχα στοιχεία στη διαπλοκή των ανθρώπινων σχέσε-

ων. Η παραγόμενη κουλτούρα των ΜΜΕ δεν εκπορεύει τα ιδεολογικά της μηνύματα εμφυσώντας το στοιχείο της άμιλλας στη δημιουργική σύνθεση των ατομικών ιδιομορφιών και στην ειρηνική εποικοδομητική αντιπαράθεση τους, αλλά αντίθετα εκπεριματώντας το μικρόβιο του εξουδετερωτικού ανταγωνισμού στο καθημερινό πεδίο της ατομικής συμπεριφοράς, κοινωνικοποιώντας την αρχή «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» και θεμοποιώντας τον κανόνα «θάνατος σου η ζωή μου». Η συντελούμενη σε μαζική κλίμακα αποδιάρθρωση των διαπρωτικών σχέσεων που οικοδομήθηκαν στα θεμέλια των αστικών ιδεολογικών αρχών και η συνακόλουθη απορρύθμιση της ανθρώπινης προσωπικότητας που μορφοποιήθηκε με τα υλικά της φύλελευθερης αντίτηψης εδραίωνταν στην κοινωνική και οικονομική σφαίρα.

Οι τεράστιοι μηχανισμοί διαμόρφωσης της κοινής γνώμης στη διαδικασία της ενεργοποίησής τους μέσα από την εικόνα, τον ήχο, το λόγο, συγκλίνουν όχι μόνο στην αποδοχή αλλά και στην εμπέδωση του κοινωνικού ανταγωνισμού σαν αντικείμενη **A PRIORI** πραγματικότητα και αναπόφευκτη αναγκαιότητα της ζωής.

Η παραγωγή προτύπων νεοσυντηρητικού ήθους: Οι πολιτισμικο-πνευματικές λειτουργίες των MME αποτίνευν την ιδεολογική ανάγκη του αστικοκοινωνικού συστήματος για αποτελεσματικότερη χειραγώηση των μαζών στις κυριαρχείς κοινωνικές του αξεις. Η ενσάρκωση αυτής της ανάγκης έγκειται στη δημιουργία τεχνήτων προτύπων δεοντολογικού χαρακτήρα και διευρυμένης αποδοχής που να περιέχουν άπτυπους κανόνες (και όχι σπάνια τυπικούς) ατομικής και συλλογικής συμπεριφοράς, κανόνες που να παγιώνουν σε τελευταία ανάλυση συγκεκριμένη πρακτική και

στάση ζωής. Το σύνολο των προϊόντων που παράγονται από τον προφορικό και γραπτό τύπο και διατίθενται για κατανάλωση από την «κοινή γνώμη» συνθέτουν περιορισμένα και εκτεταμένα πλαίσια ενέργειας και δράσης που με τη συστηματική μακροχρόνια διεργασία αποληγούν σε κοινωνικούς θεσμούς και ρόλους. Με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης τα κανονιστικά αυτά πρότυπα εσωτερικεύονται σαν απαραίτητη ρύθμιση στις κοινωνικές σχέσεις με αποτέλεσμα την προκατάληψη δέσμευσης και της παραδοχής τους. Τα MME συμπληρώνονται με τον ποικιλόμορφο εντυπωσιασμό τους τον κύκλο του εικοσιτετράρουν επιτείνουν τα μέγιστα τόσο στην παραγωγή και σχηματοποίηση όσο και στην κοινωνική συναντήση ψηλή αυτών των προτύπων, που αποσκοπούν βέβαια στην ευρυθμητική συνάντηση των συστήματος. Έτσι «θεσμοποιείται» η τακτική του αλλαγμού και της έχρωμης πλαστικής σημασιολόγιας στη συμπεριφορά του εκλογικού σώματος στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου σαν καθ' ολά φυσικότατη έκφραση στράτευσης στο αστικό πολιτικό σχήμα που βέβαια δεν παραλείπει να ενθαρρύνει την τάση αυτή αφού διαπιστώνει το ειδικό της βάρος για την επιτυχή διεκδίκηση της κυβερνητικής εξουσίας.

Τα αντιπαραγωγικά υποδείγματα και αντικοινωνικά ήθη που εκμνητρίζουν και καμουφλάρισμένα διέρχονται μέσα από το αγαπημένο γλυκανάλατο τηλεοπτικό σήματα, την εκτυφλωτική διαφήμιση, το επιστημονικοφανές κείμενο, το συγκλονιστικό «αθώο» ρεπορτάζ, την αποκαλυπτική συνέντευξη, τη σεμνότυφη εικόνα, την εκρηκτική σταρ, τον ημίθεο των τεραίν, διευρύνονται και προσαπτίζονται από την πολιτικοθεολογική θεοσία στο όνομα της «πολυφωνίας» των ιδεών, μιας «πολυφωνίας» που συναντεί και ομοφωνεί στις καθοριστικές αρχές κίνησης και λειτουργίας της αστικής κοινωνίας.⁴¹

Όλα τα παραπάνω υποδείγματα και ήθη, με τον εκκολαπτόμενο νεοσυντηρητισμό που υποθάλπουν, νομιμοποιούνται άτυπα και τυπικά στην καθημερινή προσωπική και διαπροσωπική πρακτική, αλλά κύρια στην πολιτική αρένα όπου νομιμετείται και θεωρούνται κεκαλύμμένα το πνεύμα και η περιοχή των συναφών λειτουργιών. Έτσι το σύγχρονο «ειδώλιο» είναι συνυφασμένο με το χώρο της ψυχαγωγίας και των σπορ.⁴² Και τούτο δεν είναι τυχαίο. Επιβάλλεται και πραγματώνεται η «ειδωλογέννηση» από τους συγκεκριμένους αυτούς χώρους γιατί πληρούν τους όρους και τα γνωρίσματα που προϋποθέτουν τους κανόνες χειραγώησης των μαζών. Γιατί εκεί συλλειτουργούν τα πολιτικοκοινωνικά και οικονομικοθεολογικά στοιχεία, η συρροή και η ταυτόχρονη δράση των οποίων φορτίζουν τις μυθοποιητικές, συναισθηματικές και συγκινησιακές διεργασίες και αποφορτίζουν τις εγκεφαλικές και λογικοπνευματικές αντίστοιχα.

Η επιβολή **μαζικών στερεοτυπών** αρχών: Το προκατασκευασμένο σχήμα αντιλήψης περιχαρακώνει τη σκέψη και καταδυναστεύει την κρίση. Η προσφυγή σε τέτοια σχήματα για την κατανόηση και την ερμηνεία της πραγματικότητας δεν οδηγεί παρά σε υπερβολικές απλουστεύσεις και αόριστες γενικεύσεις που συνειδητά ή αυστενίδητα παραμορφώνουν την εικόνα αυτής της πραγματικότητας. Η προαγωγή αυτών των σχημάτων στην ευρύτερη κοινωνία και η αποδοχή τους σαν των αναντικαταστατών μηχανισμών αξιολόγησης και γνώσης του κόσμου αποτελεί μέρος της αποστολής των MME. Δεν αρκεί η παραγωγή των στερεοτύπων για την αναπαραγωγή του κοινωνικού συστήματος, πρέπει να επιβάλλονται. Το στερεότυπο σαν κεντρικός μοχλός στη διαδικασία της σκέψης και στάσης ζωής, προεξάρχει στις επιλογές των αστικών δινύμεων για την κοινωνικοποίηση των μαζών στα επιθυμητά όρια προσαρμογής τους.

Κατ' αυτό τον τρόπο καναλίζεται αυσυναίσθητα ο μαζικός ψυχολογικός καταναγκασμός των συνειδήσεων με την ενθάρρυνση των στερεοτυπών στοιχείων σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικοπολιτικής ζωής μέσα από σταθερά πλαίσια αναφοράς με κατεύθυνση τη μορφοποίηση νεοσυντηρητικών μοντέλων όπως:

— Ο πλήρης εξαιτομικός και το υποκατάστατό του, η ανευθυνότητα σε βάρος της συλλογικής αντιλήψης και πρακτικής.

— Ο έμεσος εξστρατηγός του συναισθήματος της αλληλεγγύης και της συνύπαρξης με το συνάνθρωπο.

— Η διευρυμένη αποδοχή της αισθητικής του Μοιραίου και του πεπρωμένου, του πεσιμισμού και της ήττοπαθείας.

— Η εξοικείωση με μια γενικευμένη στάση παθητικότητας και ακρίσιας σε όλο το φάσμα των κοινωνικών διαδικασιών.

— Η διασπορά και η εμφύτευση της αισθητοποίησης, του επικυριαρχού στοιχείου και της συνισταμένης όλων των άλλων.

Η στερεοτυπή σκέψη ευνοεί, επίσης, την ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης στάσης της προκατάληψης, που αποθαρρύνει την αμερολόγια στη γνώμη και στην πράξη. Η έφαση των ταξικών προκατάληψεων, για παράδειγμα, στις κοινωνικές σχέσεις και επιλογές που επιτήδεις συστηματικούνται σε όλα τα επίπεδα, δογματοποιεί τη συμπεριφορά που ενσαρκώνει πια χωρίς αναστολές τα μηνύματα και τις αξεις του συστήματος.

Για την ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ και την ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ της ολόπλευρης ανάπτυξης της Προσω- πικότητας

Η μαζική κουλτούρα των ΜΜΕ ανατρέπει τις βασικές, ανεκπλήρωτες, λειτουργίες τους — πληροφόρηση, διαμόρφωση κοινής γνώμης, έλεγχος και κριτική⁴³ και παρεμποδίζει την ολοκλήρωση της αποστολής που διακήρυξαν ότι υπηρετούν. Η κουλτούρα που παράγουν ανυψώνει ένα πανίσχυρο τείχος στην καρδιά και στο νου των ανθρώπων, όπου προσκρύει κάθε υποσχόμενη απότελεσμα ενθάρρυνσης της κριτικής σκέψης, του στοχαστικού λόγου, της ορθολογικής πράξης. Αποκρύπτει τη δημιουργική αντιπαράθεση των απόφεων και των εποικοδομητικού διάλογο των συγκρουόμενων αντιλήψεων. Αποθαρρύνει την ανάπτυξη του επιχειρήματος για τη θέση και ενθαρρύνει την κλιμάκωση του συνθήματος και του εντυπωσιασμού. Η μαζική κουλτούρα με τις πολυσύνθετες διεργασίες της αποδύναμώνει το ανθρώπινο λογικό και διασύρει το συναίσθημα διεγείροντάς το υπέρογκα στον ακατάλληλο ρόλο του δέκτη.

Η μαζική κουλτούρα είναι μια συνεδριητική ιδεολογική επιλογή της άρχουσας τάξης και των τεράστιων συμφερόντων της που διαπερνούν τα ελεγχόμενα και μη ελεγχόμενα από το κράτος ΜΜΕ. Ο τονισμός και η προβολή των επιπλασιών στοιχείων του υπερκομματικού χαρακτήρα, της αξιολογικής ουδετερότητας,⁴⁴ της πολυνομικής ελεύθεριας, του υπερταξικού αυθορμητισμού, προσδίδει τη βαθύτατη ανάγκη της επιρροής ευρύτερων μαζών. Υποκρύπτει την αιθεράπευτη αδυναμία του Καπιταλισμού να κερδίσει και να εξαφαλίσει την αμέριστη εμπιστοσύνη των λαών.

Ο Κρατικομονοπωλιακός έλεγχος των ΜΜΕ αιχμαλωτίζει την απελευθερωτική ισχύ τους και καθηλώνει την πρωτόγνωρη δυναμικότητά τους σε επαίσχυντες λειτουργίες και αντιανθρώπινες παραλαγές. Υποτάσσει την εκθαμβωτική τεχνολογική διάσταση τους στη δεσπόζουσα ιστορική διαδικασία της ανανέωσης, του εκσυγχρονισμού και της αναπαραγωγής του Καπιταλισμού.

Οι αντικειμενικές ανατρεπτικές δυνατότητες⁴⁵ των ηλεκτρικών μέσων επικοινωνίας τις οποίες οκιαγραφεί ο Χανς Μάγκνους Εντοενόμπεργκερ στο δοκίμιό του «Για μια θεωρία της επικοινωνίας» είναι υπαρκτές και αναμφισβήτητες. Όμως η περιγραφή και η ερμηνεία τους από τον συγγραφέα συνδεύεται από υψηλές δόσεις πολιτικής αφέλειας καθώς παραβλέπει κραυγάλεα την αιτιολογική αναγκαιότητα της συγκεκριμένης κατεύθυνσης των ΜΜΕ στον Κρατικομονοπωλιακό Καπιταλισμό.

Οι αντικειμενικές ανατρεπτικές δυνατότητες των ηλεκτρικών μέσων επικοινωνίας αναισθητοποιούνται και εξοβελίζονται στη διάρκεια της θεμελιακής σχέσης τους με το Κεφάλαιο. Το Κεφάλαιο δεν επενδύει στα ΜΜΕ για να επιτρέψει τις «άμεσα υποκινητικές δυνατότητες»⁴⁶ και μάλιστα εκεί που τους γίνεται «συνεδριητική ανατρεπτική χρήση»⁴⁷. Τα περιθώρια για τούτη τη δράση είναι περιορισμένα και παρέχονται στον αντίπαλο του μέχρι εκεί που η «απειλή να χρησιμεύει μόνο για τον εμπλουτισμό του

πλουταρισμού των ΜΜΕ στην αστική κοινωνία. Γιατί η «συνεδριητή ανατρεπτική χρήση» ποτέ δεν θα αμφισθήτει στην πράξη και δεν θα απειλήσει τη φύση και τη θέση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος.

Τις αντικειμενικές ανατρεπτικές δυνατότητες όλων των ΜΜΕ δεν τις παραχωρεί το Κεφάλαιο και τη πολιτική εξουσία του, αλλά τις επιβάλλει το οργανωμένο μαζικό κίνημα με την ανυποχώρητη δράση του και την αγωνιστική προσήλωσή του στον αμετακίνητο στόχο της αξιοποίησής τους για το συμφέρον της κοινωνικής προόδου και της ανθρώπινης προκοπής.

Αντιτάσσεται με σκληρούς αγώνες στο δόγμα της μαζικής κουλτούρας και αντιπαραθέτει τον «πολιτισμό» της ανθρώπινης ουσίας, την κουλτούρα της προσποτικής της ολόπλευρης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της άνθισης όλων των δυνατοτήτων του ανθρώπου. Μάχεται για την καθυπόταξη των ΜΜΕ και της τεχνικής τους τελειότητας στην υπηρεσία της ειρηνικής και αρμονικής συνέπαρχης των ανθρώπων και των λαών. Αγωνίζεται για την καίρια μεταστροφή των ΜΜΕ σε συνειδητούς μηχανισμούς σχηματοποίησης του «Σκεπτόμενου ανθρώπου» και των «Συνειδητών μαζών».

Οι ανάγκες για ένα υψηλότερο επίπεδο κουλτούρας και γενικότερης παιδείας στις γραμμές της εργατικής τάξης και όλων των εργαζομένων σήμερα αειζάνωνται νομοτελειακά, κύρια από τις κοινωνικές και πολιτιστικές συνέπειες της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Η επίγνωση και η βαθιά κατανόηση του αντικειμενικού αυτού γεγονότος θα συμβάλει αυτόματα στην παρορμητική και πρωθητική δύναμη των αγώνων του λαϊκού κινήματος για την απόκτηση επιρροής και την κατάκτηση θέσεων στα ΜΜΕ. Στην πολιτική και κοινωνική πάλη το αίτημα του εκδημοκρατισμού της πληροφόρησης και της ελεύθερης έκφρασης της γνώμης που λαού επιβάλλεται να προηγηθεί. Η προτεραιότητα αυτής της επιλογής γίνεται στην εποχή μας επιτακτικότερη καθώς οι συντελούμενες με φύσητα ταξικές μάχες προβλάλλονται και μεθερμηνεύονται προσαρμοσμένες στο πολιτικούδεολογικό πατρόν της αστικής τάξης από τις προκρουότεις κλίνες των ΜΜΕ.

Η ορθολογικότερη και συλλογικότερη ανάπτυξη της οργάνωσης του μαζικού λαϊκού κινήματος συνιστά το σημαντικότερο παράγοντα ενεργητικής παρέμβασης και αντεπίθεσης στη μαζική κουλτούρα. Ο πόλεμος και οι μάχες πρέπει να δοθούν σε όλα τα επίπεδα και με όλες τις μορφές. Να εστιάσουν την προσοχή τους στον τελικό από τον οποίο που θα αποτελεί τη συνταμένη των πιο κάτω επιμέρους αιτημάτων:

- Η κατοχύρωση του δημόσιου χαρακτήρα και η αποτροπή του απόλυτου και ασφυκτικού ελέγχου από το Κεφάλαιο.
- Η προαγωγή της αυτοτέλειας και του κοινωνικοποιητικού ρόλου τους.
- Η αποδέσμευση των οπικο-ακουστικών μέσων ενημέρωσης από την Κυβερνητική εξάρτηση και την κηδεμονευτική της πολιτική.
- Η αυτοδιοίκηση τους με το διπλό έλεγχο της βουλής και της κοινωνικής συμμετοχής.
- Η παρεμπόδιση της ιδιωτικοποίησής τους και η προστασία του Εθνικού μας χώρου από τη δρυφοφορική και καλωδιακή επικοινωνία της Κοινής αγοράς με την παράλληλη επιδίωξη της ισότιμης συνεργασίας στη διεθνή πληροφόρηση.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1) Ουδότερο Λίπαν: Αμερικανός Κοινωνιολόγος και δημοσιογράφος για θέματα Εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ. Ανέπτυξε τη θεωρία των «Στεροτύπων που χρησιμοποιήθηκε σε πολλές μελέτες για την αμερικάνικη προπαγάνδα αλλά και για την αιτιολόγηση της παραγωγής φεύγοντων από την Καραϊβική»⁴⁸.

2) B.I. Λένιν: Για την Πολιτιστική επανάσταση. (Σύγχρονη εποχή) σελ. 184.

3) Στην κατηγορία αυτή, που γνωρίζει σημαντική άνθιση και στην Ελλάδα, διαπρέπουν τα «Πορονοπειοδικά που κατακλύζουν την αγορά από περιόπτες θέσεις. Κυκλοφορών περίπου σαράντα (40) που τα εκδίδουν 10 εκδότες, οι τρεις από τους οποίους εκδίδουν τα 18. Διακινούνται μέσω των πρακτορείων κι έχουν μηνιάτικη κυκλοφορία περισσότερα από 70 χιλιάδες αντίτυπα, ενώ έχουν απέλεια χάρτου όπως και ο υπόλοιπος τύπος.

4) Με αφορμή το «Διεθνές έτος (1987) για τη στέγαση των αστέγων» ο ΟΗΕ έδωσε τα παρακάτω στοιχεία: Περισσότεροι από ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι — το 1/5 των πληθυσμών της γης — είναι κυριολεκτικά άστεγοι ή ζουν σε άθλιες ανθηκήσεις και ανθυγειεινές περιβάλλοντα. Εκατό εκατομμύρια άστεγοι δεν έχουν καθόλου κατοικία, κοιμούνται σε δρόμους, κάτω από γέφυρες, σε οικόπεδα, σοκάκια και κατώφλια. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο πάνω από 700 εκατομ·

συνθήκες απόλυτης ή σχετικής φτώχειας. Το 50-80% των αστικών πληθυσμών αυτών των χωρών και το 21-60% των κατοίκων σε 16 από τις μεγαλύτερες πόλεις τους, ζει σε τρώγλες ή παραπήγματα.

5) Ο διεθνής όρος των ΜΜΕ είναι **Mass Media**. Πρόκειται για ένα περίεργο όρο που αντιτίθεται από μία αγγλική λέξη (*mass*) και μία λατινική (*media*) που είναι ο πληθυντικός της λέξης *medium* που σημαίνει μέσο.

6) Επικρίνεται η συνεξέτασή τους στα πλαίσια μιας κατηγορίας λόγω της διαφορετικότητας των χαρακτηριστικών τους. Προφανώς άλλης εμβέλειας είναι η δύναμη της «εικόνας» από εκείνη του «λόγου» και του «ήχου». Όμως όλα έχουν ένα κοινό γνώμονα: ότι παράγουν συγκεκριμένη κουλτούρα, πολύ περισσότερο δε ενιάτια όταν συνεπάρχουν και δρουν σε ορισμένο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Μάλιστα η ιδιαίτερη αναφορά στην αστική κοινωνία αυτής της εργασίας επιβάλλει να υπογραμμιστεί το καινούργιο στοιχείο του «συντονισμού δράσης» όλων των ΜΜΕ.

7) **Πρωτογενής κοινωνικοποίηση** είναι αυτή που συντελείται στην πρώτη φάση της ζωής του ανθρώπου μέσα σε συγκεκριμένες ομάδες που λειτουργούν σαν φορείς. Κλασικός φορέας πρωτογενούς κοινωνικοποίησης είναι η Οικογένεια.

Δευτερογενής κοινωνικοποίηση είναι αυτή που συντελείται από ειδικότερους φορείς σε προχωρημένα στάδια της ζωής του ανθρώπου, όπως είναι η Εκκλησία, το σχολείο, ο στρατός κ.ά. Με την **παθητική κοινωνία**

κοποίηση το άτομο αποδέχεται άκριτα και παθητικά όλα τα μεταβιβαζόμενα στοιχεία από το γενικό ή ειδικό φορέα κοινωνικοποίησης που επιδιώκει τη συνειδητή εμφύτευση των αξιών του.

8) Ο Αμπρας Μολ γεννήθηκε το 1920. Είναι διευθυντής του εργαστηρίου της Κοινωνικής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου. Εκτός από Κοινωνιολόγος είναι και φυσικός, ιδιότητα η οποία εξηγεί τη θέση του για την υποστήριξη πρόσθετων ερευνητικών μεθόδων όπως τα μαθηματικά και οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές. Αν και παραβλέπει την ταξική φύση των ΜΜΕ οι εργασίες του είναι αποκαλυπτικές για την παραγόμενη κουλτούρα και την ιδεολογία τους.

9) Πρόσφατα έρευνα στη Μεγάλη Βρετανία έδειξε ότι τρία εκατομμύρια Βρετανοί παρακολουθούν τηλεόραση 11 ώρες την ημέρα. Έτσι οι επιστημονες και οι ειδικοί έχουν αρχίσει να ανησυχούν μήπως η χώρα τους ακολουθήσει τελικά το παρόδιο των ΗΠΑ όπου πολλοί νέοι έχουν περάσει όλη την παιδική τους ηλικία καθηλωμένοι μπροστά στην τηλεόραση.

10) Νιεβίντ Ρήσμαν: Σύγχρονος Αμερικανός κοινωνιολόγος. Το «μοναχικό πλήθος» είναι ομώνυμο έργο του (*The Lonely Crowd*).

11) Διαλεχτά έργα Μαρξ: Ένγκελς. Τόμος 1. (Γνώσεις). Απόσπασμα από ομιλία του Καρλ Μαρξ στην επέτειο της «Εφημερίδας του Λαού», όργανο των χαρτοπιστών, που έβγαινε στο Λονδίνο την περίοδο 1852-1858. (σελ. 419-421).

12) «...Οι καλύτερες αμερικανικές ταινίες παγκοσμίου παραγωγής θα κατακλύσουν πολύ σύντομα την Ελληνική αγορά ανεβάζοντας έτσι το επίπεδο των διατιθέμενων μερών στήμερα και βιντεοταινία.

Αυτό προκύπτει από το ουμβόλαιο αποκλειστικής συνεργασίας που υπέρφει με τη μεγάλη αμερικανική κινηματογραφική εταιρία *SHAPIRO ENTERTAINMENT* ο κ. Γιώργος Καραγιάννης για λογαριασμό της *KEY VIDEO-Γιώργος ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ & ΣΙΑ ΑΕ.*

Ο κατακλυσμός των ταινιών ήδη άρχισε και πολὺ σύντομα θα δούμε μια συλλογή από υπέροχες και συναρπαστικές ταινίες, όπως:

GRAVEARD SHIFT: Είναι μία συγκλονιστική ταινία που περιγράφει ανατριχιαστικές ιστορίες ανάμεσα στο πραγματικό και το φανταστικό. Ιστορίες βρυκολάκων διφασμένων για νεανικό αίμα, οι οποίοι μετά από 350 χρόνια είπαν να εμφανιστούν στη Ν. Υόρκη και μάλιστα δουλεύοντας νυχτερινή, ασφαλώς, βάρδια σε ταξι. Πρωταγωνιστούν ...» κ.ά.

Επαγγελματικό περιοδικό «ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ», Αύγουστος 1987, τεύχος 588.

13) «Έχει υπολογιστεί ότι ο Αμερικανός στα πρώτα είκοσι χρόνια της ζωής του θλέπει 1 εκατομμύριο διαφημίσεις.

14) Ο τίγρης είναι ένα από τα ποι αυνθισμένα σύμβολα διαφήμησης στις ΗΠΑ.

15) Χορο Πάττκε: Πώς γίνεται κανείς Πρόεδρος των ΗΠΑ (Σύγχρονη εποχή).

16) Εφημερίδα «Ριζοσπάστης» 18-10-86, στη σήμερη «Απ' όλο τον Κόσμο».

17) Σχεδόν μιαός πληθυσμός της γης θα ζει σε μεγαλούπολεις το 2000, με αποτέλεσμα να εντασθούν τα μεγάλα προβλήματα οικονομικού και περιβαλλοντολογικού χαρακτήρα. Η προειδοποίηση αυτή διατυπώθηκε στο συνέδριο για τις μεγαλούπολεις που συνήλθε στην πρωτεύουσα του Μεξικού το τρίτο δεκατέμερο του Μαΐου το 1987.

18) Βασίλης Φίλας: Όφεις της διατήρησης και τη μεταβολής του Κοινωνικού συστήματος (Νέα Σύνορα) σελ. 11. Τόμος 1.

19) Σύμφωνα με στοιχεία του ΟΗΕ υπάρχουν στον κόσμο:

870.000.000 αναλφάβητοι

500.000.000 άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι

130.000.000 παιδιά δεν πηγαίνουν Δημοτικό

450.000.000 άνθρωποι υποφέρουν από πείνα ή υποσιτίζονται

12.000.000 μωροί πεθαίνουν κάθε χρόνο πριν γίνουν ενύδη έτους,

250.000.000 άνθρωποι ζουν σε τρώγλες

2.000.000.000 άνθρωποι πίνουν ακατάλληλο νερό.

20) Η δορυφορική πρεμιέρα στην Ελλάδα έγινε στις 22 Ιανουαρίου 1987 στο Γαλλικό Ινστιτούτο από το γαλλόφωνο δορυφορικό κανάλι *TU5*. Η λήψη έγινε με παραβολική κεραία η οποία κόστισε 3.000.000. Το *TU5* δημιουργήθηκε το 1983 και στη σύστασή του ουφιστείχαν πέντε τηλεοπτικοί οργανισμοί. Έκπειτε σε 20 χώρες της Ευρώπης και της Β. Αφρικής. Η πρώτη δορυφορική λήψη στην Ελλάδα έγινε τον Ιανουάριο του 1981. Σήμερα έχουν εγκατασταθεί περισσότερες από 400 κεραίες δορυφορικής λήψης, ενώ έχουν τεθεί σε λειτουργία από το 1983 20 δορυφορικά κανάλια.

21) Ντίπερ Ούλε: Οι πολιτιστικές αντιθέσεις της Ιμπεριαλιστικής κοινωνίας (Σύγχρονη εποχή).

22) Την «ολόπλευρη διαμόρφωση της ανθρώπινης ουσίας» ο Καρλ Μαρξ δεν την σκιαγραφούσε απλά, μόνο, στα θεωρητικά του κείμενα. Την αντιλαμβανόταν και επιδίωκε την ενσάρκωσή της στην προσωπική και οι-

κογενειακή του ζωή με αποτέλεσμα φροντιστισμό για τις μεταγενέστερες και σύγχρονες γενιές των παταγαγών και γονιών. Στο αποκαλυπτικό βιβλίο της I.A. Πετερνίκοβα «Η διαπαδαγώηση στην οικογένεια του Μαρξ» (Σύγχρονη εποχή), η συγγραφέας του σημειώνει στον πρόλογο: «Τα μέλη της οικογένειας του Μαρξ διακρίνονταν για τον πρωτοφανή πλατύ ορίζοντα τους. Εδειχναν βαθύ και ζωντανό ενδιαφέρον, για τη επιστήμη και την τέχνη, την λογοτεχνία, την ποίηση και τη μουσική, ταύτη για τη φύση και τον αθλητισμό». Και πιο κάτω: «... Η πείρα της διαπαδαγώησης των παιδιών στην οικογένεια του Μαρξ αποτελεί έμπρακτη επιβεβαίωση της μαρξιστικής θεωρίας της κομουνιστικής διαπαδαγώησης: αμοιβαίες σχέσεις γονιών και παιδιών, αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών, διαρρόφωση των παιδιών στο πνέυμα των υψηλών κοινωνικών ιδανικών και των κομουνιστικών πεποιθήσεων, τρόποι ηθικής διαμόρφωσης, καλλιέργεια της δίφας για μάθηση, της επιδιώξεις να εργάζεται για την ευτυχία των ανθρώπων, εκλογή επαγγέλματος, βοήθεια στα παιδιά να προετοιμαστούν για ανεξάρτητη ζωή...».

23) Στην Ελληνική τηλεόραση και στο Κανάλι EPT-1 ο πλεοντικός χρόνος των διαφήμισεων για το 1985 ήταν 94 ώρες, 53 λεπτά και 50 δευτερόλεπτα ενώ για το 1986, 115 ώρες, 34 λεπτά και 10 δευτερόλεπτα. Ο μέσος ημερήσιος χρόνος για διαφήμισης από την τηλεόραση το 1985 ανήλθε σε 15 λεπτά και 6 δευτερ. ενώ το 1986 σε 19 λεπτά. Οι εισπράξεις από τις διαφήμισεις για το 1985 έφτασαν το ποσό των 2.692.041.878 δρχ. ενώ για το 1986 το ποσό των 4.067.325.837, που σημαίνει μια αύξηση της τάξης του 51,08%.

24) Μεταξύ άλλων, η EPT εκπέμπει, ετήσια, έξι χιλιάδες ώρες (6000) από τις οποίες ελληνικές είναι μόνο οι δύο χιλιάδες (2000) και στις οποίες συμπεριλαμβάνονται οι ειδήσεις και οι αθλητικές εκπομπές.

25) «Η Νάνου Ρήγκαν, η σύζυγος του προέδρου των ΗΠΑ ενώ παρακολουθούσε ρεσιτάλ του διάσημου πιανίστα Μπόροβιτς κουνήθηκε από τομά και έπεισε από την κρεκλά της με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί πανχούριομός στην αίθουσα. Η κ. Ρήγκαν είπε ότι το έκανε επίτηδες για να δώσει κέφι στην παράσταση». Η είδηση αυτή που μεταδόθηκε από δελτίο της EPT-1, αξιολόγηθηκε σαν παγκόσμιον ενδιαφέροντος και μεταδόθηκε από 5 ηπείρους από τα παραπάνω πρακτορεία. Και όχι μόνο αυτό. Στο διάστημα που προηγήθηκε της κρίσιμης συνάντησης Ρήγκαν-Γκρούπτασης στη Ρέικιαβικ της Ισλανδίας καθημερινά τα δελτία ασχολούνταν με το «αν η Νάνου Ρήγκαν πρόκειται να ουναδεύει το Ρόναλντ στην Ισλανδία και «αν το κτήριο που επρόκειτο να συναντηθούν οι δύο πήγετε είναι στοιχειωμένο ή όχι».

26) Τις αποκαλύψεις αυτές έκανε ο P. Μακγήκου, πρώην συνεργάτης της ΣΙΑ, σε συνέντευξη που παραχώρησε στην εφημερίδα «Φιλαντέλφια Ινκούατερ». Στην ίδια εφημερίδα παραχώρησε συνέντευξη και ένας πρώην συνταγματάρχης της ΣΙΑ στην Αγκόλα, ο Τζών Στόκουελ, που αποκάλυψε ότι μέσω των ξένων δημοσιογράφων που εργάζονται για λογαριασμό της ΣΙΑ κυκλοφορούσε διάφορες επινοήσεις για τις «θηριωδίες» των Κουβανών διεθνιστών στην Αγκόλα και έκανε προσπάθειες δυσφήμισης της βοήθειας που έδινε η ΕΣΣΔ στη χώρα αυτή.

27) Οριζόντια ενοποίηση είναι η ενοποίηση που προέρχεται από τη συγχώνευση ανεξάρτητων εταιρειών του ίδιου επιπέδου ή του ίδιου σταδίου παραγωγικής διαδικασίας ενώς κλάδου βιομηχανίας. Μια εταιρεία αποκτάει με την εξαγορά τους και άλλες εταιρείες του ίδιου τομέα, εδραιώντας έτσι την κυριαρχία της (Μια εφημερίδα εξαγοράζει μία άλλη ή άλλες, μια τραπέζα κάποια άλλη).

Κάθε ενοποίηση είναι η ενοποίηση που προέρχεται από τη συγχώνευση ανεξάρτητων εταιρειών διαφορετικού όμως επιπέδου ή σταδίου παραγωγικής διαδικασίας. Μια εταιρεία εξαγοράζει άλλες μονάδες σε διαφορετικό επιπέδο παραγωγής ώστε να έλεγχει την αγορά των πρώτων υλών και άλλων προϊόντων που την αφορούν άμεσα. (Ένα συγκρότημα τύπου αποκτάει μια εταιρεία χάρτου και μια εταιρεία τυπογραφικών μηχανημάτων).

28) X.M. Εντενομπέργκερ: Για μια θεωρία της επικοινωνίας (Επικούρος).

29) A.G. Κούλικοφ: Οι λαβύρινθοι της εξουσίας (Σύγχρονη εποχή) σελ. 73.

30) Μελίνα Σεραφετινίδη: Κοινωνιολογία των ΜΜΕ. Σημειώσεις του τμήματος Κοινωνιολογίας του «Αττικόν Ι Πανεπιστήμιο Κοινωνικών Επιστημών» (ΠΑΝΤΕΙΟΣ).

Η σημαντική αυτή εργασία κυκλοφορεί και σε βιβλίο από τις εκδόσεις «Γκούντεμπεργκ». Ανάμεσα στις πηγές που χρησιμοποιεί η Κα Σεραφετινίδη για την πλούσια συζήτηση γύρω από τα ειδήσεογραφικά πρακτορεία, στοιχεία των οποίων αναφέρθηκαν παραπάνω, είναι και το Ολλανδέζικο τηλεοπτικό πρόγραμμα: «Οι Πολυεθνικές: Τα Μέσα Μαζακής Ενημέρωσης» που προβλήθηκε το χειμώνα του 1984 από την EPT-1.

31) Βασίλης Ραφαηλίδης: Το χρηματιστήριο του Χόλυγουντ (Κυριακάτικος Ριζοσπάστης 26-1-1986).

32) «Σε πολλές περιπτώσεις -ποιος μπορεί να το αμφιθητήσει- ο κοινωνικές ανεπάρκειες ταυτίζονται με βίαιους ήρωες όπως ο Ράμπο. Η τηλεόραση ειδάγει οκηνές βίαια σε κάθε σπίτι. Υπάρχει πολύ βία ακόμη, σε φτηνές τιμές σε κάθε βίντεο κλάμπ... «Ετοι σχολίασε η εφημερίδα του Λονδίνου «*Nτάιλον Μαϊγλ*» τη μεγαλύτερη μαζική δολοφονία στην ιστορία του εγκλήματος στην Βρετανία που συνέβη στις 19-8-1987 στην ήσυχη πόλη Χάνγκεφροντ της κομητείας Μπερκσάτιρ από τον Μάικλ Ράιαν 27 χρονών νεαρό. Όλος σχεδόν ο Βρετανικός τύπος σημείωσε τις φανερές ομοιοτήτες των ενεργειών αλλά και του τρόπου που ήταν υπυψόνος ο δολοφόνος, με το Ράμπο στην αμερικανική ταινία «Πρώτο αίμα». Εκείνες τις ημέρες τα τηλεοπτικά κανάλια της Βρετανίας ματιώναν (σίγουρα πρωινών) την προβολή αρκετών ταινιών βίαιας, μετά τις έντονες διαμαρτυρίες της κοινής γνώμης για το ρόλο της τηλεόρασης στην προβολή προγράμματων. Πρέπει να σημειωθεί ότι το όπλο που χρησιμοποιήσε ο δολοφόνος μπορεί να το προμηθευτεί κανείς με αλληλογραφία αντί του ποσού των 250 στερλίνων (56.000 δρχ.).

33) Κατά τη Χειμερινή Κινηματογραφική περίοδο 1985-1986, δηλαδή από το Σεπτέμβριο 1985 μέχρι και τον Μάιο 1986, προβλήθηκαν στους Κινηματογράφους Α' Προβολής της Αθήνας και του Πειραιά 299 νέες ταινίες και 164 επανεκδόσεις παλαιών ταινιών, δηλαδή συνολικά 436 ταινίες.

Από αυτές οι 6 ήταν αστρόμαυρες, ενώ οι υπόλοιπες ήταν έγχρωμες.

Ο Πίνακας που ακολουθεί εμφανίζει τις ταινίες κατά Χώρας παραγωγής με το συνολικό αριθμό κάθε Χώρας, καθώς και το αντίστοιχο επί τοις εκατό ποσοστό.

ΧΩΡΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	ΑΡΙΘ. ΤΑΙΝΙΩΝ	ΕΙΣΙΤΗΡΙΑ ΠΟΣΟΣΤΟ
ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΕΣ.....	342	7.291.664 76,77%
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ.....	36	1.189.935 12,53%
ΓΑΛΛΙΚΕΣ.....	30	402.874 4,24%
ΙΤΑΛΙΚΕΣ.....	15	172.347 1,81%
ΑΙΓΑΙΙΚΕΣ.....	10	155.376 1,63%
ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ.....	14	69.805 0,74%
ΛΟΙΠΩΝ ΧΩΡΩΝ.....	16	216.497 2,28%
ΣΥΝΟΛΟΝ	463	9.498.498 100%

— Περιοδικό «ΘΕΑΜΑΤΑ», Ιούνιος 1986, Τεύχος 546.

33) Σοβαρή μείωση στον αριθμό των κιν/φικών ταινιών που προβλήθηκαν στις αιώνισες Α' προβολής της Αθήνας και του Πειραιά παραπρέπει σε σύγκριση με πέρα. Συγκεκριμένα, από το Σεπτέμβριο 1986 μέχρι το Μάιο 1987 παρουσιάσθηκαν μόνο 220 νέες ταινίες (πέριοδος οι νέες ταινίες ήταν 299), ενώ 24 επανεκδόσεις συμπλήρωσαν το αριθμό των 244 ταινιών, της περιόδου.

Και όπις συμβαίνει τα τελευταία χρόνια, ο αριθμός των αμερικανικών ταινιών κατείχε τη μερίδα του λεόντος, αφού 181 ταινίες παραγωγής Η.Π.Α. προβλήθηκαν κατά τη διάρκεια της περιόδου που πέρασε.

Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τις ταινίες χωρισμένες κατά χώρα προέλευσης καθώς και το αντίστοιχο επί τοις εκατό ποσοστό.

ΧΩΡΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ	ΑΡΙΘΜ. ΤΑΙΝΙΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Η.Π.Α.....	182	74,59%
ΓΑΛΛΙΑ.....	20	8,19%
ΕΛΛΑΣ.....	17	6,96%
ΙΤΑΛΙΑ.....	10	4,09%
ΜΕΓ. ΒΡΕΤΑΝΙΑ.....	6	2,45%
ΓΕΡΜΑΝΙΑ.....	2	0,8%
ΛΟΙΠΩΝ ΧΩΡΩΝ.....	7	2,91%
ΣΥΝΟΛΟ:	244	100,00%

— Περιοδικό «ΤΑ ΘΕΑΜΑΤΑ», Αύγουστος 1987, τεύχος 588.

34) Ν.Σ. Μπριόύκοφ: Η τηλεόραση στη δύση και τα δόγματα της. (Σύγχρονη εποχή) σελ. 44.

35) Κάθε ημέρα οι θεατές τους είναι περισσότεροι από ότι είναι οι αναγνώστες όλων των βιβλίων που εκδίδονται στη διάρκεια ενός χρόνου στης Η.Π.Α.

36) Σύμφωνα με έναν πίνακα για τα «πρώτα 20 θέματα βίντεο στα εξωτερικό» που δημοσιεύεται στο περιοδικό «ΤΑ ΘΕΑΜΑΤΑ» τεύχος 588, το οπίριαλ αυτό βρίσκεται στη δεύτερη θέση.

37) Παρόριο ενδιαφέροντος έχει εκδηλώσει ο Σ. Μπερλουσκόνι και για την Ελλάδα. Στις 4 και 5 Σεπτεμβρίου 1987 αποκαλύφθηκαν από τον αθηναϊκό τύπο, επαφές ελληνικών συγκροτημάτων του Τύπου με τον

Μπερλουσκόνι. Τις αποκαλύψεις αυτές επιβεβαίωσε ο Ντάριο Ριβόλτα, το «δεξιό χέρι» των μεγαλοεπιχειρηματιών, ο οποίος σε συνέντευξη τύπου που έδωσε σε ανταποκριτές ελληνικών εφημερίδων στην Ιταλία είπε ότι το συγκρότημα «Φινβέστ» (του Μπερλουσκόνι) έχει έρθει σε επαφή με το «συγκρότημα Λαμπράκη και το «Συγκρότημα Κοκκωτά», όπως επίσης και με άλλους επιχειρηματίες. Οι νομικές προϋποθέσεις για το παρόν αναστέλλουν οποιαδήποτε παραπέρα δραστηριότητα.

38) Ο Τόμας Ράντετοκι, ο επικεφαλής του «Εθνικού συνασπισμού κατά της τηλεοπτικής βίας στις Η.Π.Α», δήλωσε σε ρεπορτάριο της ασβετικής εφημερίδας «Λιτερατούργαμα Γκαζέτα»: «Στην πλειοψηφία των δυτικών χωρών, ο αριθμός των εγκλημάτων που συνδέονται με τη βία τα τελευταία 20 χρόνια αυξήθηκε κατά 300%. Στον κατάλογο αυτών των χωρών οι Η.Π.Α είναι πρώτες. Κατά μέσο όφορο τα παιδιά στις Η.Π.Α. Αυστραλία και Καναδάς τα τελευταία 21 χρόνια έχουν δει 10 χιλιάδες ώρες τέτοιων ταινιών. Αν ένας άνθρωπος ικανοποιείται από τη βία αυτή έτσι η αλλιώς τον επηρέαζε αρνητικά. Στην καλύτερη περίπτωση αυτό οδηγεί στην αδιαφορία-παθητικότητα, στη χειρότερη στην εγκληματική σκληρότητα...».

Στην ίδια εποχή εφημερίδα αναφέρεται το εξής περιστατικό. Το 1981-82 στη δυτικοευρασιακή τηλεόραση μεταδόθηκε το φίλμ «Ο θάνατος του φοιτητή». Σε αυτή την ταινία ένας 19χρονος αυτοκτονεί πέφτοντας στις γραμμές του τραίνου. Στις 70 μέρες που ακολούθησαν την προβολή αυτής της ταινίας, σημειώθηκαν 21 περιπτώσεις αυτοκτονίας νέων ανθρώπων με τον ίδιο τρόπο. Τρεις φορές παραπάνω από τον προηγούμενο χρόνο.

Σύμφωνα πάντα με τον «Εθνικό συνασπισμό κατά της τηλεοπτικής βίας στις Η.Π.Α» οι άνθρωποι της σημερινής τηλεοπτικής γενιάς σκοτώνουν τριπλάσιες φορές, βιάζουν πέντε φορές συχνότερα, προκαλούν εξαπλώσεις σωματικές βαριές βλάβες από τους ανθρώπους της γενιάς των πατεράδων τους.

39) Για τη φαντασμαγορική και θεαματική επικαιρότητα της κοινωνίας που με αφοπλιστική ειλικρίνεια προσφέρουν για κατανάλωση τα ΜΜΕ, στο άρθρο του Κώστα Βρυζά «Ο εντυπωσιασμός στα ΜΜΕ», στο τεύχος 61 της «Επιθεώρησης Κοινωνιών Ερευνών» του ΕΚΚΕ.

40) Γενικευμένη και παραδοσιακή αρχή για τον αστικό ημερήσιο και περιοδικό τύπο είναι να αποκρύπτει από το μαζικό «θήραμά» της τόσο το σταθερό όσο και το υποψήφιο, το αναγνωστικό κοινό, τους παραγματούς λόγους κυκλοφορίας και τα συγκεκριμένα πολιτικά και ταξικά συμφέροντα που υπηρετεί. Μεταξύ άλλων είναι γνωστή η μέθοδος της προμετιδότας με το κατατέθεν σήμα της ιδιότητας του «ανεξάρτητου», του «πολυφωνικού» και άλλων χαρακτηριστικών που υποδηλώνουν την, πολιτικά και ταξικά, ουδετερότητά του.

41) Σε τηλεοπτική συνέντευξη η Βρετανή πρωθυπουργός Μ. Θάτσερ δήλωσε: «Πάντα περίμενα να δω την ημέρα που θα είχαμε δύο βασικά κόμματα που θα πιστεύουν βασικά το ίδιο πράγμα, έννομη ελεύθερια, στηριζόμενη σε μια κοινωνία ελεύθερης επιχείρησης, παρόμοια με τα δύο κόμματα στις Η.Π.Α, το Ρεπουμπλικανικό και το Δημοκρατικό».

42) Στο περιοδικό «ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ», τεύχος 13 (Μάρτης-Απρίλις) και στο άρθρο του Δρ. Σταμάτη Μεσημέρη, Ψυχοπαθολογία των ειδώλων και η διαπαδαγωγή αποστολή των προτύπων στην σφαίρα του αθλητημού δημοσιεύονται στοιχεία από έρευνες της Ε.ΨΕΠ (Εταιρεία ψυχολογικής έρευνας και πολιτισμού) γύρω από το θέμα των ειδώλων. Σύμφωνα με αυτά σε 50 πανδία Γυμνασίου (27 αγόρια και 23 κορίτσια), 17 δεν ήξεραν πιο είναι ο Γιάννης Ρίτσος ενώ μόνο 9 αγνοούσαν την ιδιότητα του Νίκου Αναστόπουλου. 31 παιδιά δεν γνώριζαν ωύτε ένα έργο του Γ.Ρ., μόνο 9 αγνοούσαν την ποδοσφαιρική ομάδα του Ν.Α.

43) Βασίλη Φίλια: Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις (Σύγχρονη εποχή) σελ. 190.

44) Η «Αξιολογική ουδετερότητα» του Μάικλ Βέμπερ και όλες οι θέσεις και οι προτάσεις που διατύπωσε με αφετηρία τον όρο αυτό δέχτηκε σεντόνια από πολλές πλευρές. Εκείνος όμως που προκάλεσε αναταραχή στο μεγάλο αυτό θέμα ήταν ο Μαρξιστής κοινωνιολόγος Αλβιν Γκούλντντερ. Την κριτική του Α. Γκούλντντερ στην «Αξιολογική ουδετερότητα» του Μ.Β. την παρουσιάζει ο Νικόλαος Τάτος στο Βιβλίο του «Η διδασκαλία της κοινωνιολογικής θεωρίας» τεύχος (Γκούλντερη) στις σελίδες 70-80.

45) Χ.Μ. Ενταενσμεργκερ: Για μια θεωρία των Μέσων επικοινωνίας (Επικουρός)

46) » » » » σελ. 38
47) » » » » σελ. 39

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ανέκδοτη διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε
στον Παν/κο Κολλέγιο του Cariff, τον Αύγουστο 1986

Ο συγγραφέας επιχειρεί να αναλύσει και να τοποθετήσει σε ένα συνοπτικό επεξηγηματικό πλαίσιο την ειδική σχέση των οικονομικών και πολιτικών δομών της σύγχρονης Ελλάδας και του εκπαιδευτικού συστήματος, που θεωρείται πολύ σημαντική στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της Ελληνικής κοινωνίας.

Από το 1832, που ιδρύθηκε το Ελληνικό κράτος, το εκπαιδευτικό σύστημα έπαιξε ένα συγκεκριμένο και ιδιαίτερο ρόλο στην αναπαραγωγή του status quo σε συνάρτηση με τις παραπάνω πολιτικο-οικονομικές δομές που επικράτησαν στην Ελλάδα.

Όμως, είναι ανάγκη να ληφθεί υπόψη ότι ο ρόλος του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος διέφερε ριζικά από εκείνους των εκπαιδευτικών συστημάτων των αναπτυγμένων καπιταλιστικά χωρών της Δύσης, κάτιον που φαίνεται να παραβλέπεται στις περισσότερες σύγχρονες ιστορικο-κοινωνιολογικές μελέτες.

Η μελέτη διακρίνεται σε τρία κύρια μέρη:

Το πρώτο μέρος εξετάζει τις δομές και ιδρύματα που αναπτύχθηκαν στον ελλαδικό χώρο, στην ιστορική τους προοπτική και ασχολείται με την περίοδο 1456-1830 πριν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Η σημασία αυτής της περιόδου στη γένεση και υπανάπτυξη του δυτικόμορφου ελληνικού κράτους, και ειδικότερα η διαιώνιση των ημι-φεουδαρχικών, προκαπιταλιστικών προτύπων που επικρατούσαν στη βαλκανική χερσόνησο, που μαζί με τις επιρροές της εύπορης αστικής διασποράς, ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για το χαρακτήρα της σύγχρονης Ελληνικής κοινωνίας.

Η απουσία ενός δυναμικού στρώματος, που θα συντελούσε στην εγκαθίδρυση μιας ισχυρής «κοινωνίας πολιτών», συνέπεια του αδιάλλακτου ανταγωνισμού των αντιμαχόμενων ομάδων συμφερόντων, οδήγησε στην απόλυτη κυριαρχία του κράτους.

Η παραπάνω επέκταση του κράτους εξήψωσε τη σημασία των κομματικών και συντεχνιακών δικτύων (που εκφράζονταν μέσα από τους κρατικούς μηχανισμούς) σε τέτοιο βαθμό, ώστε να συρρικνωθούν και να υποβαθμιστούν όλοι οι σχετικά αξιοκρατικοί παράγοντες της αγοράς που ρυθμίζουν την εξαγωγή και ιδιοποίηση του κέρδους.

Με άλλα λόγια, δεν αναπτύχθηκαν ποτέ στην Ελλάδα εκείνοι οι οικονομικοί μηχανισμοί που ρίζωσαν στη Δύση, στους οποίους η συσσώρευση του πλούτου και η οικονομική ανάπτυξη εξαρτάται από τον ελεύθερο ανταγωνισμό με βάση συγκεκριμένους οικονομικούς κανόνες.

Το σύστημα παραχωρήσεων και δωροδοκιών, που α-

ναπτύχθηκε από το κράτος, έγινε το κυριότερο μέσο πλουτισμού και κοινωνικής ανόδου, μια κατάσταση που κατέστησε την «πελατεία» κύριο χαρακτηριστικό της Ελληνικής κοινωνίας.

Η παραπάνω κοινωνική υπανάπτυξη επιδεινώθηκε με την ένταξη της χώρας στο Δυτικό καπιταλισμό. Η περιφερειακή θέση της Ελλάδας δεν μετέβαλε τον παρασιτικό-μεταπρατικό χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας.

Αντίθετα οδήγησε σε μαζική μετανάστευση, παραφουσικών τομέων υπηρεσιών, χαμηλούς ρυθμούς βιομηχανικής ανάπτυξης και μια τερατώδη ανάπτυξη της γραφειοκρατίας.

Η παραπάνω πολιτικό-οικονομική τροχιά της ελληνικής κοινωνίας υπήρξε αποφασιστική για τη σύγχρονη ελλάδα και τη λειτουργία των ιδρυμάτων της, ενώ αποτέλεσε την κυριότερη αιτία της χρόνιας κρίσης του εκπαιδευτικού μας συστήματος.

Η εξέταση (λεπτομερώς) του εκπαιδευτικού συστήματος γίνεται στο δεύτερο μέρος. Καλύπτεται η περίοδος

1830-1980, όπου εμφανίζονται οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις και αντι-μεταρρυθμίσεις, οι οποίες ευθύνονται για τη διαιώνιση του θεωρητικού κλασικιστικού περιεχομένου της εκπαίδευσης και την παρεμπόδιση της εφαρμογής κάθε προσδευτικού μέτρου, που θα μπορούσε να αλλάξει ριζικά το σύστημα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι γονείς ευνοούσαν τη μόρφωση των αγοριών, ενώ η μόρφωση των κοριτσιών θεωρούνταν περιπτή. Είναι βέβαιο ότι υπήρχαν κοινά σημεία μεταξύ της μόρφωσης και της μετανάστευσης των αγοριών. Δηλαδή υπήρχε σχέση μεταξύ της μόρφωσης και της μελλοντικής μετανάστευσης ενός τουλάχιστου από τους γιούς, δεδομένου ότι και τα δύο προγραμματίζοταν εκ των προτέρων. Ωστόσο, όσο πλησιάζουμε τις δεκαετίες 1950-70, το παραπάνω πρότυπο αλλάζει και παρατηρείται εσωτερική μετανάστευση και εργασία των γυναικών.

Στη συνέχεια, αναλύεται η προσπελασιμότητα των παιδιών των χαμηλότερων τάξεων στο εκπαιδευτικό σύστημα. Χρησιμοποιώντας στοιχεία της ΕΣΥΕ γίνεται συσχέτιση της κατανομής των κοινωνικών τάξεων στα ΑΕΙ και της γενικότερης κατανομής των τάξεων στο σύνολο του πληθυσμού.

Συγκεκριμένα τα μικροαστικά στρώματα αντιπροσώπευνταν εξαιρετικά καλά στα ΑΕΙ, ενώ η αντιπροσώπευση της εργατικής τάξης ήταν οχετικά καλή. Έχουμε δηλαδή ένα συγκριτικά «ανοιχτό» και δημοκρατικό σύστημα εκπαίδευσης.

Όμως, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι το παραπάνω σύστημα δεν έχει στην Ελλάδα τη θέση, ούτε τη «οχετική αυτονομία» που απολαμβάνουν τα εκπαιδευτικά συστήματα στη Δύση. Δηλαδή δεν παίζει η ελληνική εκπαίδευση το ρόλο του αυτόνομου κατανομέα πολιτών στις διάφορες θέσεις της επαγγελματικής ιεραρχίας.

Αντίθετα, αυτή η λειτουργία εκπονείται από τον κρα-

τικό παράγοντα, ο οποίος ρυθμίζει άμεσα τη συσσώρευση και την ανακατανομή του πλούτου στην ελληνική κοινωνία.

Βέβαια, η εικόνα που έδινε το εκπαιδευτικό σύστημα είναι εντελώς διαφορετική, διαδηλώνοντας την πεποιθηση παροχής ίσων ευκαιριών σε όλους και όλες. Έτσι η εκπαίδευση από τη μια μεριά παρήγαγε και αναπαρήγαγε μια πλασματική εικόνα ισότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης και από την άλλη μεγάλους αριθμούς πτυχιούχων, οι οποίοι, όπως ήταν φυσικό, ήταν αδύνατο να ασχοληθούν στις περιορισμένες θέσεις του Δημοσίου (που ήταν ο κύριος επαγγελματικός στόχος) και ήταν αναγκασμένοι να καταφύγουν σε παντοίους τρόπους για να το πετύχουν.

Έτσι, η παιδεία έγινε ένα από τα κυριότερα όπλα στο οπλοστάσιο της «πελατείας», έχοντας υπόψη ότι οι κυνηγοί δημοσίων ήταν στη διάθεση του κάθε κόμματος που υποσχόταν διορισμούς, όπως επίσης έγινε με το δημοκρατικό προσωπείο, κρατική δικλείδια ασφαλείας, αποζημιώνοντας τη λαϊκή αγανάκτηση σε περιόδους κρίσης.

Το τρίτο μέρος παρουσιάζει και σχολιάζει τις οικονομικές και εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, αφού προτιγουμένως αναλύονται τα αίτια που επέφεραν τις εκλογικές νίκες του κόμματος αυτού.

Υπογραμμίζεται η σταθερότητα και αυθεντικότητα των παραδοσιακά εγκαταστημένων κοινωνικών δομών και προτύπων σε όλους τους τομείς της ελληνικής κοινωνίας που αποτελούν την κύρια τροχοπέδη των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ

Αθήνα Κάκτος 1987 Δημήτρη Γρ. Τσάκωνα

Ο καθηγητής Δ. Τσάκωνας είναι ένας στοχαστής, του οποίου η πνευματική δράση χωρίζεται σε δύο περιόδους: η πρώτη (1950-1974) είναι δυναμική και χαρακτηρίζεται από επαναστατικές, εκτροπικές μάλιστα προθέσεις. Τα «Δοκίμια Επαναστάσεως» και τα άλλα του βιβλία αυτής της περιόδου μπορούν να θεωρηθούν ως ιδεολογική πρετοιμασία της Δικτατορίας, ως και μιας Δικτατορίας αρκετά διαφορετικής μ' αυτήν των επίορκων Συνταγματαρχών, με τους οποίους τελικά συνεργάστηκε ο κοινωνιολόγος καθηγητής. Η δεύτερη περίοδος του Δ. Τσάκωνα αρχίζει με την πτώση της Χούντας, των κυβερνήσεων της οποίας πολιτικό στέλεχος διετέλεσε κατ' επανάληψη. Έχοντας αποκοπεί τελείως από κάθε δημόσια δραστηριότητα αρχίζει να συγγράφει, με νηφάλια διάθεση - όπως διαφαίνεται από τα ίδια του τα κείμενα - την «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», που εκδόθηκε το 1981 από

τις εκδόσεις Λαδά και που αποτελεί μια κοινωνιολογική κριτική των νεοελληνικών αξών, από τον Πλήθωνα Γεμιστό (15ος αιώνας) έως το 1920.

Φυσική συνέχεια αυτού του έργου αποτελεί η μελέτη «Κοινωνία και Λογοτεχνία στον Μεσοπόλεμο», που εξέδωσαν οι εκδόσεις «Κάκτος».

Ο Μεσοπόλεμος είναι μια περίοδος πλούσια σε πνευματικά κινήματα. Η μέθοδος του καθ. Τσάκωνα είναι συστηματική, δηλαδή εξετάζει τους διάφορους συγγραφείς και τις αντίστοιχες σχολές που δημιουργήθηκαν χωριστά, ενώ η μέθοδος προσέγγισης των θεμάτων του είναι η μέθοδος του verstehen, που πρώτος διδάσκει ο W. Dilthey τον περασμένο αιώνα και αφορά την ενιαία σύλληψη εκ των ένδον του πυρήνα της προσωπικότητας και ταυτόχρονα του έργου κάθε συγγραφέα.

Βιβλιοκριτική

Είναι εμφανές, σε κάθε γραμμή του βιβλίου, ότι ο συγγραφέας αγαπά την περίοδο που αναλύει κοινωνιολογικά: εξάλλου ο Μεσοπόλεμος είναι η περίοδος που γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ο ίδιος πνευματικά. Όλες οι ιδεολογικές τάσεις και τα πνευματικά κινήματα που εξετάζει είναι αυτά που επηρέασαν και έθρεψαν και τον ίδιο. Το έργο αυτό είναι γραμμένο αισθαντικά και έτσι προδιδει, σε ορισμένα κεφάλαια, τις αγάπες του συγγραφέα του, παρά την αναμφισβήτητη προσπάθειά του να διατηρεί αντικειμενικό το ιστορικό του βλέμμα.

Χαρακτηριστικά του έργου αυτού είναι η αδιάλλειπτη σύνδεση των πνευματικών κινημάτων με το κοινωνικό υπόβαθρο και στις τρέχουσες πολιτικές διαδικασίες. Διδεται έτσι μία ολιστική παρουσίαση της νεοελληνικής ζωής και μία δομική διασύνδεση των διαφόρων τομέων της. Εντύπωση εξάλλου του βιβλίου αυτού κάνει η γλωσσική ευρυματικότητα, που κάνει τη δημοτική που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας πλούσια και αποτελεί μία αξιοσημείωτη εξαίρεση στην γλωσσική πενία που μας περιτριγυρίζει.

Τι το νέο προσκομίζει το βιβλίο αυτό; εκτός από το ότι

αποτελεί μία συστηματική, μεθοδική και παιδαγωγικού χαρακτήρα παρουσίαση του Μεσοπολέμου, εκτός από το ότι πρωτοτυπεί σε ύφος και σε εξηγήσεις, ο συγγραφέας βγάζει στην επιφάνεια πλήθος στοχαστών που σήμερα ούτε καν τους ξέρουμε, είτε διότι ξεχάστηκαν, είτε διότι δεν είχαν ποτέ τους ευρεία απήχηση. Ο συγγραφέας όμως βασίζεται σε ποιοτικά κριτήρια, κρίνει δηλαδή κάθε στοχαστή όχι από τη λαϊκή του εμβέλεια, που μπορεί να οφείλεται σε μια ευνοϊκή συγκυρία, αλλά από τα ποιοτικά στοιχεία του έργου του. Ποιητές όπως ο Απόστολος Μελαχρινός ή ο Άγγελος Δόξας ή συγγραφείς που σηματοδοτούν το τέλος της επαναστατικής σχολής, όπως ο Γερ. Σπαταλάς ή η Ειρήνη Δενδρινού αναλύονται πλάι σ' εναν Καζαντζάκη που παρουσιάζεται ως ηρωικός μηδενισμός ή σ' έναν «κοσμοπολιτικό». Άγγελος Δόξα. Ο Κωστής Παλαμάς, ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος Καραβίδας αξιολογούνται σαν πολιτικοί στοχαστές χωρίς απήχηση και επιδραση.

Η μελέτη του καθηγητή Τσάκωνα αποτελεί μία πολύτιμη συνεισφορά στην εθνική αυτογνωσία και θα πρέπει ιδιαίτερα να προσεχθεί ο αντικειμενικός της χαρακτήρας.

M.H.M.

K. KARABIDA: AYTOMONIA KAI SOSIALISMOS

X. KATAKI: OI TREIS TAYTOTHTEΣ TΗΣ ELLHNIKΗΣ OIKOGENEIAS*

Mia parállēlētē anágnwosi

Μια παράλληλη ανάγνωση αυτών των δυο έργων που απέχουν πολύ χρονικά ως προς τη γραφή τους θα αναδείξει τον τρόπο συγκρότησης της ελληνικής οικογένειας μέσα σε μια σημαδιακή ιστορική περίοδο, όπου οικονομικές και πολιτειακές αναδιαρθρώσεις θα επιβάλουν ουσιαστικές μεταλλαγές στον ιστό της ελληνικής κοινωνίας. Μια αμφιδρομη σχέση αποκαλύπτεται όπου ο νόθος εκσυγχρονισμός με βάση δυτικά πειράματα αποσαθρώνει τον παραδοσιακό ιστό της ελληνικής κοινωνίας και όπου αυτή η διάλυση θα εντείνει την προβληματικότητα και τα διλήμματα του ελληνισμού. Ο Καραβίδας γράφει σε μια περίοδο κατά την οποία το έργο της διάλυσης της κοινωνικής ιεράρχησης της ελληνικής κοινωνίας αναλαμβάνει από το Οθωνικό Κράτος η φιλελεύθερη εκδοχή, του δυτικού εκσυγχρονισμού με τον Ελ. Βενιζέλο. Η X. Κατάκη αποτυπώνει σήμερα το πέρασμα του δυτικού εκσυγχρονισμού μέσα στις ιδιωτικές σχέσεις, μέσα σε κυπταρικούς θεσμούς όπως η οικογένεια. Η διάκριση ιδιωτικού-δημοσίου δεν μπορεί παρά να λαμβάνει τυπικό χαρακτήρα. Η εισβολή της κρατούσης ιδεολογίας μέσα στο ιδιωτικό,

περιχαράκωση του ιδιωτικού σύμφωνα με τις κρατικές επιταγές, η οργάνωση του ιδιωτικού σύμφωνα με τις αξίες του αλλότριου εκσυγχρονισμού θα αποκαλυφθούν με καθαρό τρόπο στην εργασία της Κατάκη. Ο προσωπικός χαρακτήρας των σχέσεων της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας, διασώζονται κάποτε εκπεσμένα και διαστρε-

* Το βιβλίο της X. Κατάκη εκδόθηκε από τον «Κέδρο». Το «Αυτονομία και σοσιαλισμός» του K. Karabida εκδόθηκε από τον «Παπαζήση» με πρόλογο του Π. Κανελλόπουλου και εισαγωγή του K. Βεργόπουλου. Ο λόγος του K. Karabida συνιστά τόπο συνάντησης διανοούμενων που προέρχονται από διαφορετικούς χώρους, με διαφορετικές προσλήψεις και εμπειρίες. Μεταφέρουν την κοινή τους αγωνία για την απορροσωποίηση των θεσμών, για την κατίσχυση της ελληνικότητας και ανακαλύπτουν στο λόγο του κοινωνισμού δυνατότητες για τη διάσωση της εθνικής ιδιομορφίας και τη συγκρότηση ενός προτύπου εναλλακτικού.

Βιβλιοκριτική

σα από την ελληνική δυναμική, το ιεραρχημένο σύνολο κοινοτήτων. Το βιολογικό κράτος εντάσσει οργανικά το άτομο στην κοινωνία. Βασικός μηχανισμός διαμεφολάβησης είναι η κοινότητα. Εδώ επιλύονται τα βασικά προβλήματα χωρίς να υπάρχει αινάγκη καταφυγής στην κεντρική εξουσία. Ανάμεσα στους πολίτες διαμορφώνεται μια δυναμική προσωπική σχέση προσφοράς. Ο πολίτης γίνεται υπαρκτός δια της συμμετοχής του στην κοινότητα. Ο κοινοτισμός είναι η ελληνική πρωτοτυπία που συγκροτείται στην αρχαία Ελλάδα, στο Βυζάντιο, που ενισχύεται από τον κοινοβιακό χαρακτήρα της ορθοδοξίας, στην Τουρκοκρατία δε πάνω σ' αυτόν θα στηριχθεί το δοκιμαζόμενο έθνος. Ο Καραβίδας γράφει: «Οι άνθρωποι πρέπει να ανατρέφονται και να κυβερνώνται και ως άτομα και ως ομάδες όχι σύμφωνα με τους οικονομικούς νόμους της πολιτικής οικονομίας και με το στιγματικό πνευματικό εφέυρημα που είναι περιορισμένα σε επιφανειακές μόνο νομοτέλειες, αλλά σύμφωνα με τους βιολογικούς νόμους και με την σύνθετη μνήμη που εκτείνονται στον χώρο και στον χρόνο. Ισχυρίζομαι εξ άλλου, ότι πράγματι οι ανθρώπινες αξίες ολοκληρώνονται εις το ανθρώπινο είδος όχι μόνον εν τη διαφορεία του χρόνου αλλά και εν τω χώρω, ότι δηλαδή υπάρχουν τοπικές περιοχές καλύτερα προικισμένες για την πληρότερη σύνθεση των ανθρωπίνων αξιών, κατ' εξοχήν δηλαδή ανθρωποπλάστρες περιοχές. Και πάλι δε ξαναλέω ότι με την κοινότητα δεν εννοώ μια ορισμένη νομική μορφή οργανώσεως αλλά το κοινοτικό, το ομαδικό πνεύμα με όλες τις μορφές που μπορεί να πάρει.»

Η κάπου αλλού: «δίχως άλλο η κοινότητα θάναι μια αληθινή παραγωγική μονάς με λειτουργίες ολοκληρωτικές (βιολογικές) εξηπρετικές του συνόλου και εις την διάρκειαν δεν θάναι συνεπώς η κοινότητα των πτωχών όχλων με τα στιγματικά πάθη — σε οποιανδήποτε όμως κρίσιμη ώρα το πλήθος, που τυχόν αδικηθεί, θάχει την δυνατότητα να δικαιωθεί με την επίδειξη μόνο του βάρους του ως πλήθους: και τούτο εφ' όσον όλοι οι τυχόν τοκογλύφοι του χωριού θα ξέρουν από πριν ότι καμμιά εξωκοινοτική δύναμις δεν θάλθει, όταν φανερά αδικούν, να τους υποστηρίξει με τα πολυβόλα της εν ονόματι του Ρωμαϊκού νόμου της απόλυτης ιδιοκτησίας: γιατί και το μεγάλο Κράτος που θα απορρεύσει από τον κοινοτισμό θάχει εκτός των πολυβόλων και μια αληθινά ισόρροπη και ρυθμιστική ικανότητα, θάχει και νουν πολὺ περισσότερον από αυτό το Κράτος των αναρχικών και δημαγωγικών κοινοβουλευτικών εκλογών.».

Η κοινότητα αντιπαραβάλλεται σαν το εναλλακτικό πρότυπο του ισοπεδωτικού μαζικού πνεύματος. Αντιπαραβάλλεται στο στεγνό απρόσωπο πνεύμα του ρωμαϊκού νομικισμού. Αντιπαραβάλλεται στην μηχανιστική ιεραρχία του καπιταλ-σοσιαλισμού. Αντιπαραβάλλεται σαν φιλοσοφία ζωής στο τυφλό διαλεκτικό ορθολογικό πνεύμα. Ο κοινοτισμός είναι η μέθεξη, η συμμετοχή του πολίτη. Ο κοινοτισμός είναι αποκεντρωτική ιεραρχία αριστων. Ο κοινοτισμός είναι συλλογική ομάδα η οποία κρυσταλλώνει ένα πνεύμα, μια σχέση συντροφικότητας και αυτοπροσφοράς.

Ο κοινοτισμός δεν είναι του κόσμου τούτου. Είναι μετακαπιταλιστικός και μετασοσιαλιστικός. Η πρόταση του κοινοτισμού μπορεί να οριστεί όχι περιοριστικά, αλλά

σαν ένα δυνητικό του προσδιοριστικό στοιχείο στην έκφραση του Φ. Νίτσε: «Να είσαι διαφορετικός από τους άλλους και να είσαι ευχαριστημένος που όλοι διαφέρουν μεταξύ τους».

Αν το έργο του Καραβίδα αποτελεί μια ανασκόπηση, μια επιστροφή της ελληνικής δυναμικής (άλλωστε ο ελληνικός χρόνος δεν είναι γραμμικός, είναι κυκλικός, μια αιώνια επιστροφή), μια ανασύνθεση ενός νέου οράματος, το έργο της Χ. Κατάκη περιγράφει τις ουσιαστικές μεταλλαγές που σημειώνονται στη βάση της ελληνικής κοινωνίας, στην οικογένεια καθώς αυτή προσαρμόζεται με ταχύτερο αλλά όχι λιγότερα επιπόλαιο τρόπο στον αλλοτριατικό εκσυγχρονισμό.

Η Χ. Κατάκη στο βιβλίο της σημειώνει, με βάση εμπειρικές μελέτες, ότι υπάρχουν δύο σημαντικά στοιχεία του ελληνικού τρόπου ζωής που συνιστούν ανασχέσεις σε κάθε εισβολή. Η διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας «δικοί μας» που ορίζεται «σαν τον κύκλο ανθρώπων που νοιάζονται για μένα και με τους οποίους μπορούν να δημιουργήσουν αλληλεξαρτήσεις» και η έννοια του φιλόπιμου που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το έθνος μας. Απέναντι σε αυτά τα στοιχεία που αναβλύζουν μέσα από τα βάθη της ψυχής μας, η κυρίαρχη ροπή που κατευθύνεται εκ των άνω επιβάλλει τη δημιουργία μιας κοινωνίας εξαπομικευτικής και ανταγωνιστικής. Είναι η επιβολή της αμερικανικής κουλτούρας όπου οι έννοιες της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας αφορούν το άτομο και όχι συλλογικές ουτότητες. Η Χ. Κατάκη αναφέρει ότι ο ορισμός που έδωσαν οι Αμερικανοί στην έννοια του κύκλου δικών είναι «άνθρωποι σαν και μένα». Η δυτική ιδεολογία επιβάλλει τη διάλυση συλλογικών κοινωνικών χώρων όπως η οικογένεια και η κοινότητα απέναντι στην κεντρική εξουσία, στη δημιουργία απρόσωπων και χωρίς δεσμούς ομάδων. Η αμερικανική ιδεολογία αποκρυσταλλώθηκε στις θεωρίες του MASLOW και άλλων ψυχολόγων της Ουμανιστικής Σχολής που θέτουν την αυτεκπλήρωση σαν πρωταρχική ανάγκη. Η Χ. Κατάκη αναφέρει: «Ο MASLOW συγκεκριμένα στο γνωστό μοντέλο του, που αφορά την ιεράρχηση των αναγκών του ατόμου (βιολογικές ανάγκες, ασφάλεια, ανάγκες για συναισθηματική σιγουριά, αυτεκτίμηση και αυτεκπλήρωση) τοποθετεί την αυτεκπλήρωση στην κορυφή της πυραμίδας και την ταυτίζει με την ψυχολογική υγεία».

Η θεωρητική σχηματοποίηση της δυτικής ιδεολογίας οργανώθηκε από την νεοθετικιστική ορθολογική προσέγγιση του Κ. Πόππερ. Απέναντι στην ανοιχτή κοινωνία που ταυτίζεται με το πολιτικό συγκρότημα της δυτικής κοινωνίας, ο Κ. Πόππερ σηκώνει το σκιάχτρο της φυλετικής μαγικής κοινωνίας. Οι όροι προφανώς δεν έχουν αξιολογική ουδετερότητα αλλά θέτουν το πρόβλημα της αναίδειας του προελαύνοντος καταναλωτικού πολιτισμού απέναντι σε παραδοσιακές μορφές κοινωνικής ζωής, που διασώζουν πιθανότατα ιδιαιτέρως λόγου στοιχεία. Η μαγική κοινωνία πιθανώς να ισοπεδώνει το άτομο μέσα

Βιβλιοκριτική

στην ολότητα, μπορεί όμως να το εντάσσει οργανικά σε αυτή, να πραγματοποιεί μια μέθεδη του πολίτη στην ολότητα.

Μπορεί δηλαδή δια της συμμετοχής του σε πρωτογενείς ομάδες να γίνεται κοινωνός και δημιουργός πολιτισμού. Το βέβαιο είναι ότι η ανοικτή κοινωνία, στο βαθμό που επιμένει στην ατομικιστική αυτεκπλήρωση, λειτουργεί ισοπεδωτικά.

Η Χ. Κατάκη παρουσιάζει ορισμένες ιδιομορφίες της ελληνικής κοινωνίας «Για τον Αμερικανό γονιό το μήνυμα είναι «σε προετοιμάζω για να σταθείς στα πόδια σου και να φύγεις». Το μήνυμα του 'Έλληνα γονιού ήταν «σε προετοιμάζω για να μπορέσεις να επιβιώσεις και να συμβάλλεις στην επιβίωση των δικών σου».

Η οργάνωση της συλλογικής ζωής στη δυτική κοινωνία φέρει τα συμπτώματα της κρίσης. Η ατομιστική προσέγγιση αμφισβητείται εκ των ένδον. Η Χ. Κατάκη αναφέρει την άποψη του YANKELOVICH «όσοι επιζητούν την εσωτερική πληρότητα (την αυτεκπλήρωση) φτάνουν συχνά σε αδιέξodo γιατί ακολουθούν τακτική λαθεμένη και από άλλες απόφεις, μα προ παντός από άποψη ψυχολογική. Το ψυχολογικό της μειονέκτημα είναι: Γιατί βασιζεται η τακτική τους σε διάφορες εσφαλμένες ψυχολογικές αντιλήψεις και ιδιαίτερα στην ιδέα πως ο εαυτός μου αποτελείται από μια σειρά ιεραρχημένες ανάγκες και πως η αυτεκπλήρωση είναι ένα ταξίδι για την ανακάλυψή τους. Προστηλώμένοι στην ικανοποίηση των δικών τους αναγκών μπλέκουν σε μια υπονομευτική αντίφαση, επιδιώκουν ξεπερνώντας τον εαυτό τους να ζήσουν μια ζωή πιο πλατιά αλλά καταλήγουν εξαιτίας της τακτικής τους, να την περιορίσουν, να την απορροφήσουν προς τα μέσα, προς ένα Εγώ κλειστό και ολοένα στενότερο, θέλουν οι άνθρωποι να έχουν στη διάθεσή των μεγαλύτερη ποικιλία επιλογών, που στην πραγματικότητα όμως τη μικραίνουν

με την απαίτησή τους να κρατήσουν κάθε δικαίωμα για κάθε τυχόν προσφορά.

Ένα δίλημμα συγκλονίζει την ελληνική κράση. Να ακολουθήσουμε μια ατομιστική πορεία ή να ζήσουμε μια εποχή που η οργάνωσή μας θα στηρίζεται σε συλλογικές ταυτότητες και ο χαρακτήρας μας να διαπερνάται από το φιλότιμο, τη λεβεντιά, τον ηρωισμό. Επάνω σ' αυτό το δίλημμα συγκροτείται η πορεία διαμόρφωσης της ελληνικής οικογένειας.

Η ελληνική οικογένεια εκφράζεται με τρεις μορφές: την παραδοσιακή, την πυρηνική και την υπό διαμόρφωση κυρίαρχη τάση. Στην παραδοσιακή, η οικογένεια θεωρείται αυτονόητος αυτοσκοπός του ανθρώπου. Οι σχέσεις των μελών είναι αρμονικές διότι υπάρχει ένα πνεύμα αυτοπροσφοράς. Αυτή η ατμόσφαιρα δημιουργεί αλληλοεκτίμηση ώστε δεν υπάρχουν περιθώρια να ερμηνευτούν πράξεις σαν καταπιεστικές. Στην πυρηνική οικογένεια, το παιδί γίνεται ο μοναδικός συνδετικός κρίκος του θεομού.

Η προϊόντα κυριαρχία ατομιστικών συμπεριφορών δεν νοηματοδοτούν πλέον τις οικογενειακές σχέσεις, οι οποίες εκπίπτουν και θεωρούνται καταπιεστικές.

Η μελέτη της Χ. Κατάκη φωτίζει το ρόλο του άντρα, της γυναίκας, του παιδιού καθώς η ελληνική οικογένεια μεταλλάσσεται και μαζί της το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας.

Η παράλληλη ανάγνωση των δυο έργων θα προβάλλει τον τρόπο που η ελληνικότητα αποσύρεται από την ιστορία. Αισθανόμαστε την έλλειψη της πατρίδας, είμαστε απάτριδες. Η έλλειψη πατρίδας δεν ερμηνεύεται εθνικιστικά αλλά σύμφωνα με τον Χάιντεγκερ οντολογικούς στορικά. Παραφράζοντας δε το Γερμανό φιλόσοφο μπορούμε να πούμε: «Το ελληνικό στοιχείο δεν λέγεται στον κόσμο για να βρει σε τούτο τη σωτηρία του, αλλά λέγεται στους Έλληνες για να σκεφτούν τη συνάφειά τους με το πεπρωμένο των λαών και να γίνουν μαζί με αυτούς κοσμοϊστορικοί. Η πατρίδα αυτής της ιστορικής διαμονής είναι η εγγύτητα προς το Ειναι». Η ανεύρεση της πατρίδας θα υπερβεί τη λήθη του Ειναι.

ΔΙΑΚΑΩΣ

ΑΡΧΑΙΟ ΠΝΕΥΜΑ: ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟ

Η κίνηση για την τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων του 1996, καθώς και η δειλά-δειλά επανεμφανιζόμενη πρόταση για μόνιμη τέλεση των Αγώνων στην Ολυμπία, έφερε ακόμα μια φορά στη σκέψη μας τη σπουδαία προσφορά των προγόνων μας, που μας κληροδότησαν ένα πολιτισμό μοναδικό και ένα πνεύμα αιώνιο.

Πράγματι, η κληρονομιά της αρχαιότητας και οι φυσικές καλλονές της χώρας μας είναι τα μοναδικά στοιχεία που κατέστησαν την Ελλάδα γνωστή διεθνώς. Η προγονολατρία γίνεται, λοιπόν, πανάκεια για υπουργούς, βουλευτές, γραφειοκράτες, ανθρώπους των γραμμάτων, όταν εκπροσωπούν τη χώρα μας σε διεθνείς οργανισμούς, συνέδρια και διεθνείς συναντήσεις, σε μια απέλπιδα προσπάθεια να τονίσουν την πνευματική σπουδαιότητα της Ελλάδας.

Αμφορφωσιά, τραχύτητα, καταστροφή του περιβάλλοντος, υπανάπτυξη, παντελής έλλειψη ήθους από την εξουσία, είναι τα μόνα στοιχεία που έχει να επιδείξει ο σύγχρονος πολιτισμός μας. Ακόμα η αποσύνθεση του ώματος της νεοελληνικής κοινωνίας, που ξεκινά από την διοικητική κορυφή και καταλήγει στη βάση της νεολαίας, είναι τόσο έντονη, που έχει εξαντλήσει και τα τελευταία φήγματα ελληνισμού.

Η πανεπιστημιακή παιδεία χάσκει ανάμεσα στην ασημαντότητα και την ανυπαρξία το ίδιο και το ερευνητικό έργο· ο κινηματογράφος μας νοοεί από έλλειψη ιδεών και αινυπαρξία λόγου· η ποίηση και η λογοτεχνία μας - και να έχουν μερικούς διάπτοντες αστέρες - δύσκολα μπορούν να ξεπεράσουν τα όρια της χώρας και να αποκτήσουν

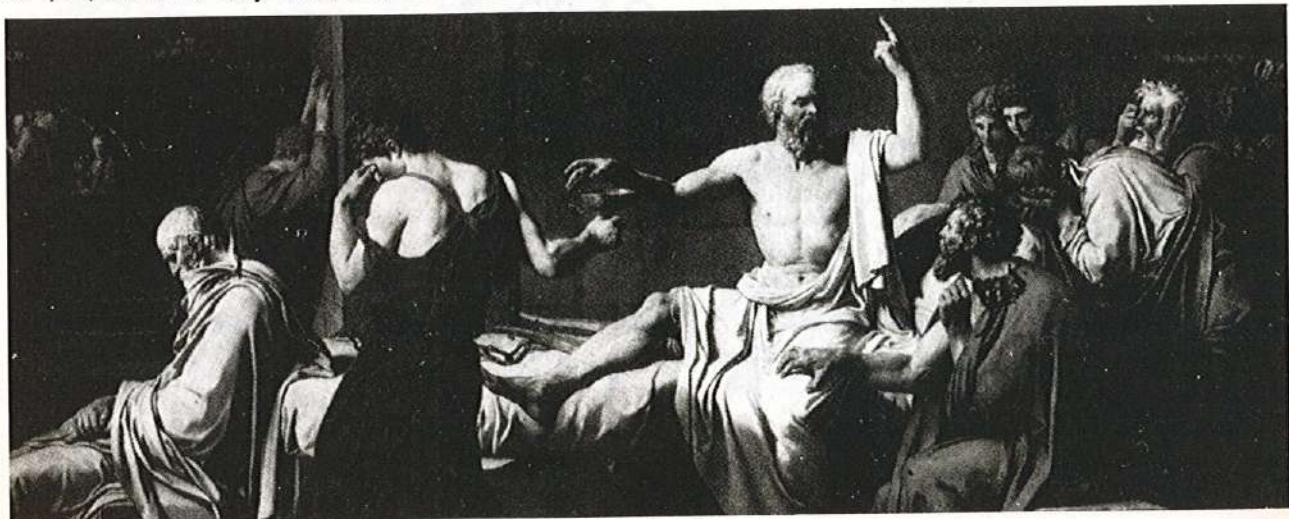
διεθνή αντίκτυπο· το θέατρο δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας δυναμικής παρουσίας, καθώς φιλοδοξίες, ιντριγκες, εγωισμοί δεν αφήνουν τους ανθρώπους του να βρουν ένα δρόμο δημιουργικής συνεργασίας· η ζωγραφική των Ελλήνων γνωρίζει δόξες μόνο από δοσούς ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό, χωρίς αστόσιο να έχουν κατορθώσει, μέχρι σήμερα, να δημιουργήσουν μια σχολή ή ρεύμα · παρόμοια και η γλυπτική· η αρχιτεκτονική έχει ανύπαρκτη εμβέλεια και η μουσική μας κατακρημνίζεται καθημερινά στα πιο σκοτεινά βάραθρα κακογουστιάς, μετά από μια αναλαμπή (1950-1970), όταν μια σειρά σπουδαίων συνθετών έμιαθαν τον κόσμο να τραγουδά ελληνικά.

Οι εξαιρέσεις ανθρώπων με όραμα και κέφι για δημιουργία, που δεν σπανιζούν, είτε παρασύρονται στον κατήφορο του πολιτισμού μας, είτε προτιμούν να φύγουν στην Αμερική ή στην Ευρώπη, προς αναζήτηση καλύτερης τύχης.

Είναι αδιανότητο ένα έθνος σαν την Ελλάδα, με μια τόσο σπουδαία πολιτιστική-πνευματική κληρονομιά, να μην μπορεί να αρθρώσει ένα λόγο σύγχρονο και δικό του, παρά να μένει λήπτης παθητικός των ξενόφερτων πολιτισμών.

Αντί να στεκόμαστε, λοιπόν, σε ευγνωμοσύνες και φιλοφρονήσεις προς τους αρχαίους μας προγόνους, καλό θα ήταν να αναζητήσουμε τον τρόπο με τον οποίο θα οικοδομήσουμε την ιδιαίτερή μας ταυτότητα, πριν πεθάνουμε σαν έθνος οριστικά.

Γ.Σ.Σ.

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΣΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΝΕΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Οι δύο βασικές φιλοσοφικές θεωρήσεις της Ιστορίας, η νομοτελειακή και η κυκλική, συγκρούονται βίᾳα στη διαμόρφωση του Νέου Κόσμου.

Η πρώτη, αυτή δηλαδή που θεωρεί την ανθρωπότητα σαν μία εξελισσόμενη οντότητα που άρχισε από το μηδέν του ανθρωποπίθηκου για να καταλήξει σε ένα είδος παραδείσου - κατά τον Χριστό ή και τον Μαρξ - φαίνεται σήμερα να επανέρχεται μ' ένα νέο πρόσωπο: αυτό της οικολογικής επαγγελίας. Η Οικολογική Κοινωνία αποτελεί, για τους περισσότερους οικολόγους, το τέλος της μακραίωνης εξέλιξης, που βασιστηκε στη σκληρή διαμάχη του ανθρώπου με τη φύση: στην πρώτη φάση, ένας ανυπεράσπιστος άνθρωπος δημιούργησε τον τεχνικό πολιτισμό για να επιβιώσει μέσα σε μια ανεξερεύνητη, απειλητική για την ίδια του την επιβίωση φύση: στην επόμενη φάση, ο τεχνικός αυτός πολιτισμός γιγαντώθηκε τόσο ώστε να απειλήσει σοβαρά την επιβίωση ολόκληρου του πλανήτη (είναι η φάση που διανύουμε σήμερα). Η κοινωνία του μέλλοντος θα πρέπει, κατά την αισιόδοξη - αλλά και μόνη δημιουργική αυτή αντίληψη - να βασίσει την υπόστασή της στη χρυσή ισορροπία μεταξύ της φύσης και της ανθρώπινης πράξης.

Η κυκλική άποψη της ιστορίας υποστηρίζει, αντίθετα, ότι ο άνθρωπος κινείται, στην εξωτερική του συμπεριφορά και πράξη, από έναν εσωτερικό, αναλλοίωτο πυρήνα, που οδηγεί αμείλικτα την ανθρώπινη ιστορική συμπεριφορά προς επαναλαμβανόμενα φαινόμενα: δημιουργία, καταστροφή, αυτοκαταστροφή, αναπαράγονται σε κάθε χώρο όπου αναπνέουν άνθρωποι.

Έτσι, Αρχαιότητα, Μεσαίωνας, Αναγέννηση, Βιομηχανική ή Ατομική Εποχή δεν είναι παρά επαναλαμβανόμενες μορφές με διαφορετική τεχνικο-πολιτιστική επένδυση.

Αυτή η δεύτερη άποψη, που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε απαισιόδοξη ή μοιρολατρική, κατάγεται από ανατολικές μεταφυσικές πηγές, που κηρύσσουν ότι ο κόσμος καθορίζεται από τη διαπάλη δύο αιώνια αντιμαχόμενων δυνάμεων: ο μανιχαϊ-

σμός τις ονομάζει «καλό» και «κακό». Ο Χριστιανισμός υποβίβασε το δεύτερο σε ηθελημένη ενέργεια του πρώτου. Στη μακρινή Κίνα οι δύο αυτές δυνάμεις εμφανίζονται στερούμενες ηθικού περιεχομένου: είναι απλώς οι δύο συνιστώσες της ζωής, αλληλοσυμπληρωμένες μ' έναν τρόπο που ο HEGEL θα ονομάσει αργότερα «διαλεκτικό» - το YIN και το YANG.

Μήπως ίμως η συνεύρεση αυτών των δύο δυνάμεων -πράγματι επαναλαμβανόμενη αέναα - δεν ανακυκλώνει, αλλά προωθεί την Ιστορία;

Έτσι, σήμερα, φθάσαμε - επέκεινα κάθε παρόμοιας ανακύκλωσης - σε μια ριζική αλλαγή των δεδομένων: Ο κόσμος πράγματι εξελίχθηκε, αναμφισβήτητα. Έφθασε ίμως σ' ένα σημείο της εξέλιξής του, όπου η δράση του ξεπέρασε τις ίδιες του τις διαστάσεις και εκτοξεύθηκε σε άλλους πλανήτες.

Το ιστορικό γίγνεσθαι έγινε διαπλανητικό. Μπορούμε ίμως πια να μιλάμε για ιστορικό γίγνεσθαι; Μήπως οι φιλοσοφικές πεποιθήσεις αυτού του τύπου δεν εκφράζουν πια σωστά τους νόμους ενός κόσμου που έχει πάψει προ πολλού να κινείται στις γνωστές διαστάσεις; Μήπως η τεχνολογική εξέλιξη επιφέρει τελικά όχι μόνον αδιανόητες κοινωνικές και πολιτιστικές ανακατατάξεις, αλλά και μεταβολές στον ίδιο το γενετικό κώδικα του ανθρώπου; Μήπως - τέλος - ο άνθρωπος μετεξελίχθει σ' ένα ανώτερο ον, όπως ο πίθηκος μεταμορφώθηκε στον HOMO SAPIENS;

Στο όδηλο αυτό μέλλον - του οποίου την αρχή της συγκρότησης οι παρούσες γενεές ίσως διακρίνουν στο τέλος του βίου τους - πρέπει οι επιστήμες να συνεισφέρουν τον ίδιο τους τον εαυτό: αν χρειαστεί, πρέπει να μεταμορφωθούν κι αυτές, ακολουθώντας τις νέες μορφές της σκέψης. Πρέπει να εγκύψουν στο οικολογικό ζήτημα, ερευνώντας βαθιά την προοπτική της συμφίλιωσης με τον Πλανήτη μας, προοπτική τόσο ουτοπικής όσο και μοναδικά ρεαλιστικής. Και να αρθρώσουν, τέλος, πρώτες αυτές -τον Νέο Λόγο.

M.H.M.

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΓΕΓΟΝΟΣ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ, ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Σὲ συνεργασία τῶν ἐκδόσεων «ΠΑΠΑΖΗΣΗ» καὶ «ΚΟΡΑΗΣ»

Ἡ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ἔκδιδεται ὑστερα ἀπὸ μιὰ δεκαετία ἔρευνῶν. Κυκλοφορεῖ ταυτόχρονα στὴ Γερμανία, Ἀγγλίᾳ, ΗΠΑ. 700 κορυφαῖοι ἐπιστήμονες ΟΛΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΔΥΤΙΚΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΝ ἀπαντοῦν σὲ ἑκατοντάδες ἔρωτήματα. Στὶς 5.000 σελίδες μεγάλου σχήματος τῶν 10 τόμων τῆς Ἑλληνικῆς ἔκδοσης βρίσκουμε τὶς ἀπόψεις ὅλων τῶν γνωστῶν μαρξιστῶν, στὶς ὅποιες ἀντιπαρατίθενται οἱ ἀπόψεις τῶν γνωστότερων δυτικῶν συγγραφέων.

Φιλοσοφία - Ἰστορία - Θρησκεία - Ἐκπαίδευση - Κοινωνιολογία - Δικαιοσύνη - Οἰκονομία - Στρατιωτικὰ ζητήματα - Βιολογία - Φυσική - Λογοτεχνία - Ψυχολογία εἶναι οἱ τομεῖς γιὰ τοὺς ὅποιους οἱ μαρξιστὲς καὶ οἱ δυτικοὶ ἐπιστήμονες παραθέτουν τὶς ἀπόψεις τους. Τὸ τεράστιο αὐτὸ ἔργο εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ κάθε μορφωμένο ἄνθρωπο καὶ ἴδιαίτερα γιὰ ὅποιον ἐπιθυμεῖ νὰ προχωρήσει σὲ συστηματικὴ ἔρευνα. Στὸ τέλος τοῦ κάθε ζητήματος παρατίθεται πλήρης βιβλιογραφία ἔργων, μαρξιστῶν, δυτικῶν καὶ γενικὰ ὅσων ἀσχολοῦνται μὲ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ συγκεκριμένο ἄρθρο τῆς ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΣ. Στὴν Ἑλληνικὴ μετάφραση, δμάδα εἰδικῶν θεωρεῖ τὰ κείμενα τοῦ συγκεκριμένου κάθε φορὰ ἐπιστημονικοῦ κλάδου.

ΤΙΜΗ: 10 ΤΟΜΟΙ 25.000 (Μετρητοῖς)
» » » 30.000 (Μὲ εύκολιες)